

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 10-son

Muassislar:

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Professional ta'limni rivojlantirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV
Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 06.12.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Xujakulov Sh.A. Raqamli kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy tuzilishi	3
Musurmonov M.U. Talabalarning simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari	9
Qadamova Z.E. Sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitishning dasturiy vositasitalardan samarali foydalanish	18
Tadjimatova X.B. Bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantiruvchi pedagogik dasturiy ta'minotlarning nazariy asoslari	24
Teshaboeva F.R. O'zbekistonda oliy ta'lim sohasini rivojlantirishda ilg'or xorijiy tajribalarning o'rni	29
Haydarov I.H. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishi qonuniyatlari	3
Satvoldiyev F.A. Fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning pedagogik modeli	38
Abdullayeva U.G'. Zamonaviy ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishning zarurati	43
Ortiqova Z.N., Sobirova D.M. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida visual materiallar asosida o'quvchilarning assosiativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish	48
Shaxodjayeva N.R., Abidova N.Z. Dizartriyali bolalarning ovoz va nafasni rivojlanganlik holatini eksperimental o'rganish metodlari	54
Abdullayev F.T. Yuqori malakali bokschilarda muvozanatni rivojlantirish vositalari va usullari metodologiyasi	59
Abdullayeva B.P. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga futbolni o'rgatishning psixologik va pedagogik asoslari	63
Umarova M.A., Mamarajabova Z.N. Badiiy adabiyot vositasida nutqda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda diologik nutq shakllarini shakllantirish mazmuni	66
Xudoyberdiyev E.U. Talabalarning kasbiy kompetensiyalarini muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali shakllantirish	71
Karimov O.O. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilariga qo'yiladigan zamonaviy talablar	76
Eshonkulova G.Y. Aqlli ta'lim tizimlari (smart learning systems) orqali mustaqil ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlari	80
Muqimova D.X. Scientific and theoretical foundations for developing a technology of preparing future teachers for mediation activities based on a communicative approach	86
Maxsudov P.M. Kasbiy o'qitishda metodik bilimlar tarixi va hozirgi taraqqiyoti	90
Berdibekova Z.Sh. Maktabgacha yoshdagi dizartrik bolalar bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishlar	96
Xoljigitov D.X. Talabalarning matematik tizimlar bilan ishlashga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning dasturiy-metodik ta'minoti	101
O'ktamova N.B. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim asosida kasbiy kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik tamoyillari	105
Abdurasulova N.A. Integrativ yondashuv asosida turizm yo'nalishi talabalarda kasbiy ingliz tilini rivojlantirishning samarali modellari	110
Xusainova K.S. Bo'lajak tarjimonlarda pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda autentik matnlar bilan ishlashning lingvodidaktik asoslari	115
Ruziyeva X.Sh. Abdulla avloniy asarlaridan milliy tarbiya jarayonida foydalanishning pedagogik asoslari	121
Ismailova M.B. Ingliz tili o'qitishida moslashuvchan ta'lim tizimlari: samaradorlikni baholashning metodologik asoslari	126
Ergashev A.J., Bozorov E.X., Mamarajabov D.S., Boymatova N.F. Tibbiyot oliy ta'limda "ionlashtiruvchi nurlanishlarning tirik organizmlarga ta'siri" mavzusini multimedial vositalar yordamida o'qitish	131
Panjiyev U.R. Aralash ta'lim muhitida bo'lajak ekologik muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni modellashtirish	134
Shirinov F.Sh., Rahmonov Z.X. Ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlari	141
Zulxaydarova F.U. Kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirish masalasi	145

Tursunova S.U. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tarix fanini o'qitish orqali ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi muhitni loyihalash mezonlari (7-8-sinflar misolida)	151
Shirinov F.Sh. Raqamli ta'lim muhitida pedagogik dizayn. Mediasavodxonlik va xavfsizlik	156
Xosilova F.P. Ilmий-таджикот фаолияти тушунчаси ва педагогик категория сифатидаги моҳияти	160
Kodirova F.T. Raqamli transformatsiya sharoitida kasbiy ta'lim tashkilotini boshqaruv mexanizmini takomillashtirish zarurati	164
Toshev S.N., Soatov H.P., Avulova Z.T. Fizika darslarida loyihalashtirish ta'lim texnologiyasidan foydalanish va uning ahamiyati	168
Bayzakova M.A. Akmeologik tamoyillar asosida pedagogik dizayn: tushuncha, mazmun va mezonlar	174
Abduraxmonov U., Abdullayev A.Q. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida talabalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari	181
Karshiyeva Z.Sh. Pedagogical conditions in the development of the teacher's reflexive position	187
Abdullayeva N.R., Baratbayev B.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni xalqaro baholash dasturlari asosida rivojlantirishning o'quv-metodik ta'minotini rivojlantirish	191
Kosimova Y.B. Professional ta'limda fizik tadqiqotlar: o'quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini oshirishning asosiy yo'nalishlari	195
Samatov U.S. Bo'lajak informatika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentlilik darajasini kvalimetrik ko'rsatgichlar asosida baholash texnologiyasini takomillashtirish	199
Komolova I.X. Art-pedagogika asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli	202
Rustamova Sh.O. Talabalar tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish mexanizmlari: zamonaviy pedagogik yondashuvlar va amaliy tajribalar	206
Xaqiqatbekov Z.Sh. Talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning ahamiyati	211
Aliyev B.T., Xodjibayeva I.V. "Nazariy mexanika" fanini o'qitishda multimedia texnologiyalarning o'rni va ahamiyati	216
Maxsudov P.M., Mustapaqulov S.U. Talabalarning texnologik kompetentligini shakllantirishning ahamiyati va usullari	219
Mexmonaliyeva G.J. Kasbga yo'naltirilgan ingliz tilini o'qitishda Raqamli Texnologiyalarning Sinergetik Yondashuvi. (turizm yo'nalishi misolida)	223
Olimova A.A. Tarixiy taqqoslash va kartografik usullar yordamida talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish metodikasi	228
Мусаев Д.А. Кўришида нуқсони бўлган ўқувчилар география таълимида қайта бириктириладиган харита кесмалари асосида контур харита билан ишлаш кўникмаларини шакллантиришнинг илмий-амалий асослари	231
Olimova N.Q. Sun'iy intellekt davrida bola nutqini rivojlantirish masalalari	235

RAQAMLI KOMPETENTLIK TUSHUNCHASI VA UNING TARKIBIY TUZILISHI

SH.A. XUJAKULOV

Samarqand viloyti pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada raqamli kompetentlik tushunchasi, uning mazmun-mohiyati hamda tarkibiy tuzilishi ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya sharoitida shaxsning, xususan, bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bilan samarali ishlay olish qobiliyati zamonaviy ta'limning asosiy talablaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Yu.V. Vagrameenko, A.V. Xutorskoy, K. Ala-Mutka, A. Ferrari kabi tadqiqotchilarning raqamli kompetentlik haqidagi ilmiy qarashlari solishtirilib, raqamli kompetentlikning bilimlar, ko'nikmalar va munosabatlar kabi komponentlari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, raqamli savodxonlikning tarkibiy tuzilishi, raqamli muhitda xavfsizlik, media va axborot savodxonligi kabi jihatlarining o'zaro integratsiyalashgan holda shakllanishi asoslab berilgan. Xorijiy tadqiqotlar tahlili bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligi ularning ta'lim jarayonidagi faoliyati va kasbiy samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari raqamli kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Raqamli kompetentlik, raqamli savodxonlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, media savodxonligi, axborot savodxonligi, raqamli madaniyat, raqamli ta'lim, bo'lajak o'qituvchilar, kompetensiya modeli, DigComp, raqamli xavfsizlik.

KIRISH

Hozirgi davr "raqamli sivilizatsiya"ga aylanish jarayoni bilan tavsiflanadi, bunda raqamlashtirish inson faoliyatining barcha jabhalari – ijtimoiy, mehnat, siyosiy, kommunikativ, iqtisodiy va ta'lim sohalariga kirib bormoqda. Ushbu transformatsion jarayon shaxs, jamiyat va iqtisodiyot oldiga yangi talablarni qo'yadi, ulardan eng muhimi – har bir insonning raqamli dunyoda samarali, xavfsiz va maqsadli faoliyat yuritish qobiliyatidir. Aynan shu qobiliyat "raqamli kompetentlik" deb ataladigan murakkab hodisani tashkil etadi.

Davlatimiz rahbari tomonidan nafaqat bo'lajak o'qituvchilarda balki barcha fuqorolarda raqamli madaniyatni rivojlantirish, yuksaltirish bo'yicha izchil ishlar amalga oshirib borilmoqda. Bu jarayonlarni biz ham aynan shu sohadagi bir qancha farmonlarda, qarorlarda aks etganini ko'rishimiz mumkin.

2020-yil 5-oktabrda qabul qilingan PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi[1], 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi [2] farmonlari va bir qancha qarorlari asosida amalga oshirilib borilmoqda. Huquqiy-me'yoriy hujjatlarda ta'lim sohasini raqamlashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, unda pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash choralari ham ko'zda tutilgan.

Raqamli kompetentlik nafaqat kompyuter bilan ishlash ko'nikmasidan, balki ma'lumotlarni izlash, tahlil qilish, yaratish va almashish, shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali muloqot qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali tushunchadir. Shu sababli, texnologiya asosiy

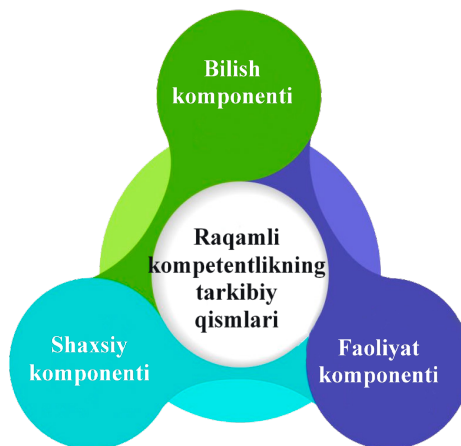
rol o'ynaydigan hozirgi davrda fuqarolarning yangi texnologiyalarga ehtiyojlari paydo bo'lishi bilan birga, ularning jamiyatda to'liq ishtirok etishi va rivojlanishi uchun raqamli savodxonlik (raqamli kompetentlik) zarurati tobora oshib borishi kuzatilmoqda. Shu bois, ushbu maqolaning maqsadi raqamli kompetentlik tushunchasini chuqur o'rganish va uning tarkibiy tuzilishini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy tuzilmasi haqida bir qancha olimlar o'zlarining fikrlarini va ilmiy qarashlarini keltirib o'tganlar.

Xususan, Yu.V. Vagramenko raqamli kompetentlikni shaxsning axborot-kommunikasiya texnologiyalari (AKT) bilan ishlash faoliyatining samaradorligini belgilovchi sifatlar majmui, deb ta'riflaydi. Uning fikricha, bu kompetentlikning rivojlanishi bir-birini bosqichma-bosqich almashtiradigan uch bosqichda sodir bo'ladi: kompyuter savodxonligi (dasturlarni o'zlashtirish), axborot savodxonligi (ma'lumotlarni izlash va tahlil qilish) va eng yuqori bosqich bo'lgan raqamli kompetentlik (ma'lumotlar bilan ijodiy ishlash va muammolarni yechish) deb ta'kidlaydi [3].

A.V. Xutorskoy esa raqamli kompetentlikni zamonaviy shaxsning kalit kompetensiyalaridan

1-rasm. Raqamli kompetentlikning tarkibiy qismlari.

biri, deb hisoblab, uni uchta asosiy tarkibiy qismga ajratadi (1-rasm).

Bilish (kognitiv) komponenti. Ushbu komponent shaxsning raqamli texnologiyalar asosida ishlaydigan axborot-kommunikatsiya tizimlari haqidagi fundamental tushunchalari va bilimlarini o'z ichiga oladi. Bu nafaqat dasturiy va texnik vositalarining funktsional imkoniyatlarini bilish, balki ularning ishlash tamoyillarini, ma'lumotlarning uzatilishi va qayta ishlanishi mexanizmlarini, shuningdek, raqamli muhtimol potentsial xavf va tahdidlarini (masalan, ma'lumotlarning maxfiyligi buzilishi, kiber hujumlar tahdidi, dezinformatsiya) idrok etish darajasini belgilaydi. Bilish komponenti

shaxsga raqamli texnologiyalarni ongli va tanqidiy asosda qo'llash imkoniyatini beradi.

Faoliyat (amaliy) komponenti. Bu komponent raqamli kompetentlikning amaliy ko'rinishi bo'lib, turli dasturiy vositalar va platformalar yordamida ma'lumotlarni izlash, tahlil qilish, tizimlashtirish, saqlash, yaratish va tarqatish kabi amaliy ko'nikmalarni qamrab oladi. Ushbu komponent shaxsning muayyan vazifalarni bajarish (masalan, ma'lumotlar bazasini yaratish, grafik modelni loyihalash, multimedia hisobotini tayyorlash) jarayonida raqamli vositalarni samarali va maqsadli qo'llay olish darajasini ifodalaydi. Faoliyat komponenti raqamli kompetentlikning boshqa

komponentlarini amalda tatbiq etish vositasi hisoblanadi.

Shaxsiy (axloqiy-motivatsion) komponent. Ushbu komponent raqamli muhtda shaxsning qadriyatlar tizimi, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy mas'uliyat hissini aks ettiradi. Unga raqamli kommunikatsiyada madaniyatli munosabatlar o'rnatish, mualliflik huquqlariga hurmat, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni qo'llashda o'z-o'zini tartibga solish va intellektual faollik ko'rsatish qobiliyati kiradi. Shaxsiy komponent raqamli texnologiyalardan foydalanishning axloqiy va ijtimoiy jihatlarini tushunishni ta'minlab, shaxsni raqamli jamiyatning mas'uliyatli a'zosiga aylantiradi deb bayon etadi [4].

Shuningdek, Yevropalik tadqiqotchi Kirsti Maria Ala-Mutkaning ta'kidlashicha, raqamli kompetentlikni faqatgina texnik amaliyotlar bilan bog'lab qo'yish to'g'ri yondashuv emas deb tushuntiradi. U bu tushunchani keng qamrovli, ko'p komponentli tizim sifatida talqin qiladi. Tadqiqotchining fikricha, raqamli kompetentlik nafaqat dasturiy vositalarni qo'llash bo'yicha texnik malakalar, balki kognitiv, kommunikativ hamda madaniy-ijtimoiy omillarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli olim raqamli kompetentlikni bilimlar (knowledge), ko'nikmalar (skills) va munosabatlar (attitudes) dan tarkib topgan yaxlit tizim tarzida ko'rib chiqadi. Bu uchlik bir-birini to'ldiradi va shaxsning raqamli muhitda ongli, xavfsiz va mas'uliyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi deb izohlaydi. Endi esa biriga alohida to'xtalib o'tsak.

1. Bilimlar komponenti – raqamli kompetentlikning asosiy bazasini tashkil etadi.

Bu komponent foydalanuvchining:

raqamli texnologiyalarning ishlash mantig'i;

internet tizimlari va axborot oqimining xususiyatlari;

dasturiy vositalarning funksional imkoniyatlari;

ma'lumotlar formati va strukturasi;

raqamli xavfsizlikning asosiy prinsiplari haqidagi nazariy tushunchalarga ega bo'lishini nazarda tutadi. Tadqiqotchining fikricha, ko'plab holatlarda texnik amaliyotlarni bajara olishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Agar shaxsda nazariy bilim yetishmasa, texnologiyadan ongli va samarali foydalanish imkoniyati cheklanib qoladi. Shu sababli bilimlar komponenti raqamli kompetentlikning poydevori sifatida talqin etiladi.

2. Ko'nikmalar komponenti – alohida o'rin egallaydi. U raqamli kompetentlikni shakllantirishda quyidagi amaliy ko'nikmalarni muhim deb hisoblaydi:

axborotni izlash, saralash va tahlil qilish;
raqamli kontentni yaratish, qayta ishlash va moslashtirish;

multimedia vositalaridan samarali foydalanish;

onlayn muloqot qilish va jamoaviy raqamli hamkorlik;

raqamli muammolarni mustaqil hal etish.

Olimning bu ko'nikmalarni faqat texnik operatsiyalar bilan cheklanmaydigan, balki yuqori darajadagi tahliliy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil qaror qabul qilish kabi kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'liq deb hisoblaydi. Bu yondashuv ta'lim uchun ayniqsa muhim bo'lib, raqamli kompetentlikni faollik va ijodkorlikni talab qiladigan jarayon sifatida ko'rsatadi.

3. Munosabatlar komponentining muhim jihatlaridan biri – munosabatlar (attitudes) komponentining alohida ajratilganidir. Uning fikriga ko'ra, shaxsning raqamli texnologiyalarga bo'lgan munosabati, motivatsiyasi, mas'uliyati va etik tamoyillarga amal qilishi raqamli kompetentlikning ajralmas qismidir.

Agar foydalanuvchi texnik jihatdan

malakali bo'lsa-yu, lekin:

raqamli xavfsizlikka beparvo qarasa;

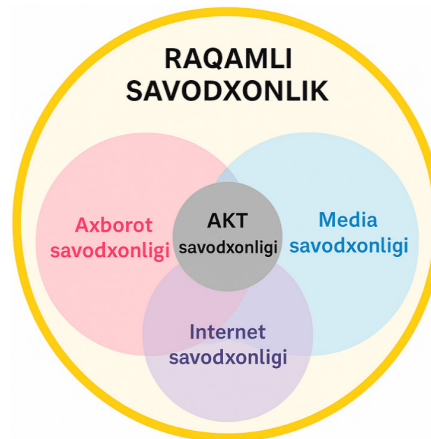
onlayn etikani buzsa;

mas'uliyatsiz kontent tarqatsa unda u to'liq raqamli kompetentlikka ega shaxs sifatida qaralishi mumkin emasligini keltirib o'tadi. Shu bois olim raqamli kompetentlikni ijtimoiy va axloqiy mas'uliyat bilan bog'liq jarayon

sifatida ham baholaydi.

Ala-Mutka modelidagi ushbu uch komponent – bilim, ko'nikma va munosabat – bir-birini to'ldiradi va shaxsning raqamli texnologiyalarni ongli, xavfsiz va samarali qo'llay olishiga xizmat qiladi [5].

Yana bir tadqiqotchi Anunsa Ferrarining ilmiy qarashlarida raqamli kompetentlikni

2-rasm. Raqamli savodxonlikning tarkibiy tuzilishi.

asosini tashkil etadigan raqamli savodlikning tarkibiy tuzilishiga alohida urg'u qaratadi va bu haqida atroflicha tuxtalib o'tadi (2-rasm).

Keltirilgan diagrammada raqamli savodxonlikning kompleks va ko'p qatlamli tuzilishga ega ekanini ko'rsatadi. Markazda joylashgan AKT savodxonligi raqamli kompetentlikning asosiy poydevorini tashkil etib, texnologiyalarni boshqarish, kompyuter va qurilmalar bilan ishlash kabi bazaviy ko'nikmalarni ifodalaydi. Uning ustiga quriladigan keyingi bosqich – internet savodxonligi, raqamli muhitda ma'lumot izlash, muloqot qilish, xavfsizlikni ta'minlash va onlayn faoliyatni samarali tashkil etish qobiliyatlarini qamrab oladi. Diagrammaning ikkita yon sektori – axborot savodxonligi va media savodxonligi – zamonaviy sharoitda raqamli kompetentlikning mazmunan chuqurlashgan jihatlarini yoritadi. Axborot savodxonligi ma'lumotlarni izlash, tahlil

qilish, baholash va ulardan oqilona foydalanish qobiliyatini nazarda tutsa, media savodxonligi media kontentni tushunish, anglash, tanqidiy tahlil qilish hamda media mahsulotlar yaratish kabi malakalarni shakllantiradi.

Diagrammaning eng tashqi chegarasida joylashgan raqamli savodxonlik esa yuqoridagi barcha tarkibiy unsurlarning integratsiyasi natijasida hosil bo'ladigan keng qamrovli kompetensiya sifatida talqin qilinadi. U texnik, axborot, kommunikativ va media ko'nikmalarning uyg'unligini aks ettiradi hamda raqamli jamiyatda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan umumiy malakalar majmuini ifodalaydi [6].

Shuningdek, Xitoy olimlari Chaw L.Y., Tang C.M.lari raqamli ta'lim kompetensiyasining oliy ta'lim talabalarining faoliyatidagi yutuqlariga ta'sirini o'rganib chiqqanlar. Ta'lim faoliyatining asosiy sub'ektlari sifatida talabalarining raqamli

kompetensiyasi asta-sekin hukumatlar, jamiyat va akademik doiralar tomonidan keng e'tiborga sazovor bo'lishini ta'kidlaydi [7].

Bundan tashqari yana bir tadqiqotchi raqamli kompetentlikni XXI asr fuqarolari uchun asosiy kompetensiyalardan biri va umrbod ta'lim, bandlik va faol ijtimoiy ishtirok uchun asosiy fanlararo ko'nikma ekanligini tavsiflaydi [8].

Demak, raqamli kompetentlik – bu shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy maqsadlariga erishish, shu jumladan, bilim, ko'nikmalar va munosabatlar asosida raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyati sifatida ta'riflashimiz mumkin.

TAHLIL VA NATIJA. Bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligining adabiyotlar tahlilini ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, raqamli kompetentlikka oid qarashlar turlicha bo'lsada, ularning barchasi mazmunan bir nuqtada – ushbu kompetensiya ko'p qirrali va bosqichma-bosqich shakllanadigan jarayon ekanida ko'rishimiz mumkin. Masalan, Yu.V. Vagramenko raqamli kompetentlikni eng avvalo kompyuter bilan ishlashda boshlanadigan jarayon sifatida tushuntiradi. Dastlab oddiy dasturlardan foydalanish, keyin ma'lumot topish va uni tahlil qilish, so'ng esa texnologiyalardan ijodiy va maqsadli foydalanish kabi bosqichlar ketma-ketligi rivojlanib boradi, deb ta'kidlaydi.

A.V. Xutorskoy esa masalaga boshqacha yondashib, raqamli kompetentlikni faqat texnik bilimlar emas, balki insonning tushunchasi, amaliy ish tajribasi va axloqiy madaniyati bilan ham bog'laydi. Bu fikrlarni yanada kengaytirgan holda, K. Ala-Mutka raqamli kompetentlikni insonning texnologiyalar haqidagi bilimlari, ularni qo'llay olish darajasi va raqamli muhitda o'zini qanday tutishi bilan izohlaydi. Ya'ni, texnik malaka bo'lsa-yu, madaniyat bo'lmasa yoki mas'uliyat yetishmasa, raqamli kompetentlik to'liq shakllanmaydi, degan

fikrni ilgari suradi.

A. Ferrari esa raqamli savodxonlikning ichki tuzilishini batafsil sharhlab, AKT, internet, axborot va media savodxonlikning har biri alohida yo'nalish bo'lsa-da, ular birlashganda raqamli kompetentlikning poydevorini hosil qilishini ko'rsatadi.

Shuningdek, xorijiy tadqiqotlar, ayniqsa Chaw va Tangning ishlari, talabalarning raqamli kompetentligi ularning ta'limdagi muvaffaqiyatiga qanchalik ta'sir qilishi haqida qiziqarli ma'lumotlarni beradi. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, talabaning raqamli savodxonligi ko'tarilgani sari uning o'qishga bo'lgan ishtiyoqi va mustaqil ishlash qobiliyati ham ortadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilar uchun ayniqsa muhim, chunki ular ertaga farzandlarimizga zamonaviy texnologiyalarni o'rgatadigan mutaxassislar bo'lib yetishadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlar ham raqamli kompetentlikni XXI asr uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalardan biri sifatida baholaydi – bu nafaqat o'qishga, balki bandlik va jamiyatda faol bo'lishga ham ta'sir qiladi. Bularning barchasidan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda raqamli kompetentlikni rivojlantirish texnik bilimlar bilan chegaralanmasligi kerak. Aksincha, axborot bilan ishlash, media mahsulotlarni anglash, internet madaniyatiga amal qilish, xavfsizlikka rioya qilish va raqamli muhitda mas'uliyatli bo'lish kabi jihatlar birgalikda shakllanishi lozim. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili raqamli kompetentlikni rivojlantirishni kompleks yondashuv asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatdi.

XULOSA. Raqamli kompetentlik - bu bo'lajak o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim muhtida samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan kompleks sifat-kobiliyatlar majmuidir. Uni rivojlantirish nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki tanqidiy fikrlash, axloqiy qadriyatlar va innovatsion yondashuvlarni ham

qamrab olishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilarning monitoring tizimi ushbu kompleks tabiatni raqamli kompetentligini diagnostika qilish va hisobga olgan holda takomillashtirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF–6079-son Farmoni. – QHMMB, 06/20/6079/1349-son, 06.10.2020 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 –2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. – QHMMB, 06/22/60/0082-son, 29.01.2022 y.
3. Ваграменко Ю.В. Развитие информационной культуры личности в условиях цифровизации образования: монография. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 187 с.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
5. Ala-Mutka K. Mapping digital competence: Towards a conceptual understanding. – Seville: European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, 2011. – 68 p.
6. Ferrari, A. (2012). Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. European Commission, JRC.
7. Chaw L. Y., Tang C. M. Exploring the relationship between digital competence proficiency and student learning performance //European Journal of Education. – 2024. – T. 59. – №. 1. – С. e12593. Url manzil: (Scholar google).
8. Vuorikari R., Kluzer S., & Punie Y. DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes. – European Union, 2022. Elektron manzili: DigComp 2.2 .

TALABALARNING SIMMETRIYA VA SAQLANISH QONUNLARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA MO'ljALLANGAN VEB-PLATFORMA MODELINING TUZILMASI VA FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

MUSURMONOV MEXRIDDIR ULUG'BEK O'G'LI

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari tahlil etilgan. Platforma fizika ta'limidagi asosiy nazariy tushunchalarni raqamli vositalar orqali interaktiv tarzda o'zlashtirish, talabalarda tizimli, modelli va eksperimental fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Simmetriya, saqlanish qonunlari, kompetensiya, veb-platforma, raqamli modellash, fizika ta'limi, interfaol muhit.

Аннотация: В данной статье проанализированы структура и функциональные возможности модели веб-платформы, направленной на развитие компетентности студентов в области симметрии и законов сохранения. Платформа служит средством интерактивного освоения основных теоретических понятий физического образования с использованием цифровых инструментов, а также способствует формированию у студентов системного, модельного и экспериментального мышления.

Ключевые слова: Симметрия, законы сохранения, компетенция, веб-платформа, цифровое моделирование, физическое образование, интерактивная среда.

Abstract: This article analyzes the structure and functional capabilities of a web platform model aimed at developing students' competence in the field of symmetry and conservation laws. The platform serves as a means of interactive learning of the fundamental theoretical concepts of physics education through digital tools and contributes to the formation of students' systematic, model-based, and experimental thinking skills.

Keywords: Symmetry, conservation laws, competence, web platform, digital modeling, physics education, interactive environment.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, veb-texnologiyalarga asoslangan o'quv platformalari masofaviy va gibridd ta'limning asosiy vositasiga aylanib bormoqda. Shuningdek, veb-platformalar orqali ta'lim berish, an'anaviy o'quv jarayonlariga qaraganda, ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lib, ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularga qulay, moslashtirilgan va interaktiv ta'lim muhitini taqdim etish imkonini taqdim etmoqda. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2021-yil 29-oktabrdagi PQ-5180-son qarorida raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish, masofaviy va onlayn ta'limni samarali tashkil qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur qaror zamonaviy ta'limni tubdan yangilash, o'quv jarayonining sifat va samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rnini yanada mustahkamlashga qaratilgan [1].

Shu nuqtai nazardan pedagogik faoliyatda veb-platformalarni yaratish va ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, nafaqat texnik vosita sifatida, balki didaktik jihatdan

asoslangan o'quv muhiti sifatida qarashni talab qiladi.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda oliy ta'lim muassasalarining "Fizika", "Fizika va astronomiya" ta'lim yo'nalishi talabalarida fizikaning asosi bo'lgan saqlanish qonunlariga oid kompetensiyalarni rivojlantirish orqali ularni raqobotbardosh kadrlar qilib tayyorlash dolzablik kasb etmoqda, Chunki, saqlanish qonunlari (impuls, energiya, zaryad, massa va boshqalar) nafaqat fizikaviy dunyoni tushinishda, balki tabiat va texnologiyadagi barqarorlik, uzviylik, simmetriya va saqlanish mexanizmlarini anglashda ham asosiy nazariy poydevor hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Talabalarga simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platformalar orqali ta'lim berish, bo'yicha bir qator o'quv adabiyotlari yaratilgan va ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, O.To'raqulov "Ta'lim jarayonlarining axborot-metodik ta'minotini amalga oshirishning portal texnologiyalari" ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali shakllanadigan muhit "axborotlashtirilgan ta'lim muhitidir" deb ta'riflaydi. [2] S.X.Dottoyevning "Ta'lim jarayonlarining axborot-metodik ta'minotini amalga oshirishning portal texnologiyalari" tadqiqotiga ko'ra, ta'lim jarayonining axborot-metodik ta'minotini amalga oshirishda portal texnologiyalariga asoslangan raqamli universitet modeli taklif etilgan. [3] A.A.Qarshiyevning "Talabalarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi" mavzusidagi tadqiqot talabalarining axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, "elektron axborot-ta'lim muhiti – aniq bir maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini ta'minlovchi dasturiy, axborot-

texnik, o'quv-metodik tizimlar majmuidir. [4] E.M.Komarevtsev "Obrazovatelniye portali kak sredstvo sistematizatsii i strukturirovaniya informatsii" nomli dissertatsiyasida ta'lim portallarini axborotni tizimlashtirish va strukturaviy tashkil etish vositasi sifatida ko'radi. Ushbu portallar orqali o'quv materiallarini mantiqiy tartibda joylashtirish, ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlash va foydalanuvchilarga qulay navigatsiya imkoniyatini yaratish muhim deb hisoblaydi. [5] J.Kostolny va J.Bohaciklarning tadqiqot ishida zamonaviy arxitektura namunalaridan, xususan, mikroxizmatlar (microservices) va ASP.NET Core platformasidan foydalangan holda ta'lim axborot portalini yaratish bo'yicha yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda bolalar uchun o'yin asosidagi o'qitish va o'qituvchilar uchun tayyorgarlikni qo'llab-quvvatlovchi funksiyalarni birlashtirgan portal ishlab chiqishning afzalliklari ta'kidlangan. [6] S.Toxanov, D.Abzhanova va A.Faizullinlarning "Development of an Information and Educational Portal of Distance Learning Based on Educational Data Mining" nomli maqolasi masofaviy ta'lim uchun axborot-ta'lim portalini yaratish va uni ta'limiy ma'lumotlarni tahlil qilish asosida takomillashtirishga bag'ishlangan. [7] S.Dovgyi, O. Lisovyi, N. Gayevska va I. Mosenkislarning "Ontological Fundamentals of Scientific and Education Portals" asarida ilmiy va ta'limiy veb-portallarni loyihalash, yaratish metodologiyasi hamda texnologik yechimlari ontologik muhandislik yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Mazkur yondashuvda portal bilim tizimlarining integral tasviri sifatida talqin etilib, ontologiyalar yordamida fanlararo aloqalarni aniqlash hamda foydalanuvchilar uchun ma'lumotlar o'rtasida semantik bog'lanishlar yaratish imkoniyati asoslab beriladi. [8]

Yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlarida aynan talabalarining simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga

mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari yetarli darajada ochib berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik tadqiqotlarimiz talabalarning simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatayapti.

Yuqorida o'rganilgan ilmiy tadqiqotlar ham ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. Olimlarning tavsiyalariga ko'ra, veb-platforma yaratishda tizimlilik, ko'rgazmalilik, motivatsiya, individuallashtirish va uzluksizlik tamoyillari yetakchi o'rin tutadi. Xususan, tizimlilik tamoyili – bu ta'lim mazmunining, metodlarining va vositalarining mantiqiy, uzviy va bosqichma-bosqich tartibda tuzilishini ta'minlovchi didaktik tamoyildir. Bunda, ta'lim materiali bir-biriga bog'liq, tushunarli, ilmiy asoslangan bo'lishi, o'quv materiali osondan murakkabga, soddaga tushunchalardan murakkab tushunchalarga qarab berilishi, har bir yangi mavzu oldingi bilimlarga asoslanishi, ta'limning barcha elementlari – maqsad, mazmun, metod, shakl va vositalar bir tizimda faoliyat yuritishi kerak.

Ko'rgazmalilik tamoyili – o'quv materiallarini turli ko'rish (vizual) vositalar orqali tushuntirishni nazarda tutadi. Bu tamoyilga ko'ra, bilimlar faqat og'zaki emas, balki ko'rish, eshitish, tajriba qilish orqali o'rgatilishi kerak. Ko'rgazmalilik tamoyilining asosiy maqsadi o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish, murakkab tushunchalarni soddalashtirish, abstrakt bilimlarni aniq tasvirlar orqali tushuntirish, axborotni tez va samarali qabul qilishga yordam berishdan iborat. Bunda grafikalar, sxemalar, diagrammalar, rasmlar, chizmalar, xaritalar, videolar, animatsiyalar, simulyatsiyalar, 3D modellar, interaktiv doskalar, virtual laboratoriyalar kabi vositalardan foydalaniladi.

Motivatsiya – bu talabani o'qishga, faol ishtirok etishga va natijaga erishishga undovchi ichki yoki tashqi omillardir. Ta'limda motivatsiya talabani o'rganish istagini uyg'otadi va uni mustahkamlab boradi. Talabalarni faol jalb etish uchun o'quv jarayonida ball tizimini qo'llash, badge (belgilar, nishonlar) bilan taqdirlash, gamifikatsiya elementlari, loyiha asosidagi topshiriqlar, jamoaviy ishlar berish usullaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, gamifikatsiya elementlari bilan boyitilgan topshiriqlar (masalan: kvest, viktorina), loyiha asosidagi topshiriqlar (real muammoni hal qilish), hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun jamoaviy ishlar jalb qilish orqali talabalarning motivatsiyasini oshirish mumkin.

Individuallashtirish tamoyili – ta'lim jarayonida har bir talabani shaxsiy ehtiyojlari, bilim darajasi, qiziqishlari va o'rganish sur'atini inobatga olgan holda, moslashtirilgan (personalizatsiyalashgan) ta'limni tashkil etish prinsipidir. Ta'limiy portal yaratishda individuallashtirish tamoyilini qo'llashning adaptiv kontent ishlab chiqish, talabani o'ziga mos o'rganish usuli belgilash, moslashuvchan jadval va o'rganish tezligini aniqlash, testlari aloqa va tavsiyalar berish, profil va statistikani nazorat qilish kabi usullari mavjud.

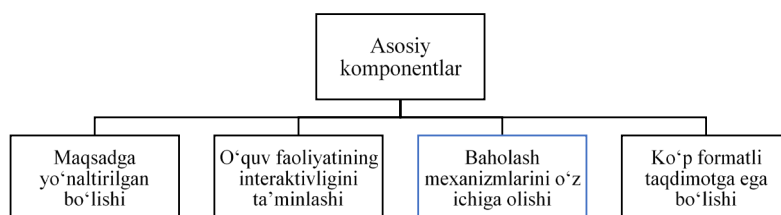
Adaptiv kontent ishlab chiqish, ya'ni diagnostik test yoki kirish testiga asoslangan holda talabani bilim darajasini aniqlanadi. Natijaga qarab unga o'rta, boshlang'ich yoki ilg'or darajadagi materiallar taqdim etiladi. Talabani o'ziga mos o'rganish usuli uning qiziqishi yoki bilim bo'shliqlari asosida yo'l tanlaydi. Portal bu yo'nalishda tavsiya etilgan darslar, videolar, testlarni taqdim etadi. Portaldan foydalangan holda har bir talaba o'ziga mos jadval asosida, darslarni takror ko'rish yoki tezlashtirib o'tish imkoniyati mavjud bo'ladi. Portal avtomatik ravishda yoki o'qituvchi tomonidan shaxsiy izohlar, tavsiyalar berilishi, "Siz ushbu mavzuda qiynalayapsiz,

quyidagi qo‘shimcha materialni ko‘rib chiqing” kabi tavsiyalar berishi maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, har bir foydalanuvchining shaxsiy profilida uning o‘zlashtirgan mavzulari, bajarilgan topshiriqlari, vaqt sarfi, yutuqlari aks etadi.

Uzliksizlik tamoyili – bu ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma va malakalarni muntazam, bosqichma-bosqich va izchil rivojlantirib borishni nazarda tutuvchi muhim didaktik prinsipdir. Ushbu tamoyil, ayniqsa, ta’limiy portal yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Uzliksizlik tamoyilining maqsadi talabaning o‘quv jarayonini boshlang‘ichdan chuqur bilimlarga uzviy davom ettirish, har bir bosqich oldingi bilimlarga tayanishi va keyingi bosqichga tayyorgarlik yaratishi, o‘quv faoliyatining to‘xtalmasligi va tizimlilik asosida davom etishini ta’minlashdan iborat.

Ta’limiy portalda uzluksizlik tamoyilini modul va kurslar uzviyligini ta’minlash, progressiv o‘quv yo‘llari, doimiy foydalanish mumkin bo‘lgan resurslar, avtomatik eslatmalar va davomiy o‘rganish tizimi, portfoliolar va o‘zlashtirish tarixini saqlashga tayanadi.

Shunday qilib, veb-platfomaning yaratishda tizimlilik, ko‘rgazmalilik, motivatsiya, individuallashtirish va uzluksizlik kabi didaktik tamoyillarning qo‘llanilishi uning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sirasiga kiradi. Biroq, platforma faqat tamoyillarga asoslanish bilangina emas, balki muayyan didaktik mezonlarga ham javob berishi zarur. O‘quv platformasi samarali bo‘lishi uchun u didaktik mezonlarga javob berishi kerak. Quyidagi rasmda didaktik modelni tashkil etuvchi asosiy komponentlar keltirilgan (1- rasmga qarang).

1.-rasm. Didaktik modelni tashkil etuvchi asosiy komponentlar

O‘quv platformasi aniq ta’limiy maqsadga xizmat qilishi lozim. Bu foydalanuvchi nimani o‘rganishi kerakligini belgilaydi, o‘quv mazmuni, metodlari va baholash vositalari shu maqsadlarga bog‘lanadi, o‘quv jarayoni boshidan oxirigacha rejalashtirilgan bo‘lishini ta’minlaydi.

Platforma interaktiv elementlarga ega bo‘lishi kerak, chunki interaktivlik talabani faol ishtirok etishga undaydi, bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi, real vaqtda fikr almashish, muhokama qilish yoki savollarga javob berish imkonini beradi.

O‘quv platformasida talabalarni baholash test, esse, viktorina, baholash jadvali kabilarni o‘z ichiga olishi lozim. Bu talabalar bilimini

nazorat qilish, o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘quv jarayonini tahlil qilish va individual yondashuvni ta’minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘quv materiallari turli formatda taqdim etilishi kerak, bu turli o‘rganish uslublarga ega bo‘lgan talabalar ehtiyojini qondiradi, axborotni tushunish va eslab qolishni osonlashtiradi, qiziqishni oshiradi.

Shu sababli, baholash vositalari va turli formatdagi materiallar o‘quv platformasining umumiy funksional imkoniyatlari bilan uyg‘un holda ishlashi lozim.

Platformaning funksional imkoniyatlari ta’limiy yondashuvga mos bo‘lishi kerak. Didaktik jihatdan veb-platforma kontentni modul asosida taqdim etishi, o‘quv jarayonini

tahlil qilish uchun statistik vositalarga ega bo'lishi, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida aloqani qo'llab-quvvatlashi lozim.

Veb-platfomaning samarali faoliyati uchun uning texnologik asoslariga alohida e'tibor qaratish lozim. Texnologik asoslar platfomaning dasturiy arxitekturasini, o'quv resurslarini taqdim etish formati va foydalanuvchi bilan o'zaro aloqasini belgilaydi.

Texnologik asoslar o'quv jarayonini to'liq qo'llab-quvvatlaydigan dasturiy va texnik yechimlarni o'z ichiga oladi. Veb-platfomaning texnologik asoslari arxitektura va modullilik, multimedial resurslarni qo'llash, interfaollik, monitoring va tahlil, moslashuvchanlik, xavfsizlik kabi komponentlardan tashkil topgan.

Bunda, arxitektura – platforma qanday tuzilishga ega ekanini belgilaydi. Modullilik esa kurslar va darslar bo'limlar shaklida yaratiladi. Multimedial resurslarni qo'llash komponenti faqat matn emas, balki PDF, video, audio, animatsiya, interaktiv simulyatsiyalardan foydalanishni bildiradi. Interfaollik komponenti talaba faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Interfaollikni testlar, viktorinalar, forum, chat, savol-javob oynalari ta'minlaydi. Bu talabalarning qiziqishini oshiradi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Monitoring komponenti platforma foydalanuvchi faoliyatini qayd etib boradi. Tahlil komponenti esa talaba qaysi mavzuni o'qiganini, testda necha ball olganini, kursning necha foizini tugatganini belgilaydi. Moslashuvchanlik – platforma turli qurilmalarda (kompyuter, planshet, telefon) bir xil qulay ishlashi kerak. Xavfsizlik – talabalarning shaxsiy ma'lumotlari, baholari va kurs resurslari himoya qilinishi kerak.

Ushbu komponentlardan foydalanish bevosita CMS (Content Management System) tizimlari orqali amalga oshiriladi. Chunki, CMS tizimlari o'quv platformasini modulli arxitektura asosida qurish, multimedia resurslarini

integratsiya qilish, interfaollikni ta'minlash, foydalanuvchi faoliyatini monitoring qilish, mobil qurilmalarga moslashuvchanlikni kafolatlash va xavfsizlikni ta'minlash imkoniyatiga ega. Shu jihatdan pedagogik amaliyot uchun WordPress tizimi eng maqbul variant sifatida tanlandi. U bepul, ochiq kodli va pluginlar orqali kengaytiriluvchi bo'lib, dasturlash bo'yicha chuqur ko'nikmalarga ega bo'lmagan o'qituvchilar ham undan samarali foydalanishlari mumkin.

Mazkur texnologik yechimlar va yuqorida ishlari tahlil qilingan tadqiqotchilar tomonidan tavsiya etilgan didaktik tamoyillarni inobatga olgan holda, talabalarning fizikada simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan veb-platforma ishlab chiqildi. Bu platforma ilmiy-didaktik jihatdan asoslangan bo'lib, o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur funksional imkoniyatlarni o'zida mujassamlashtiradi (2-rasm).

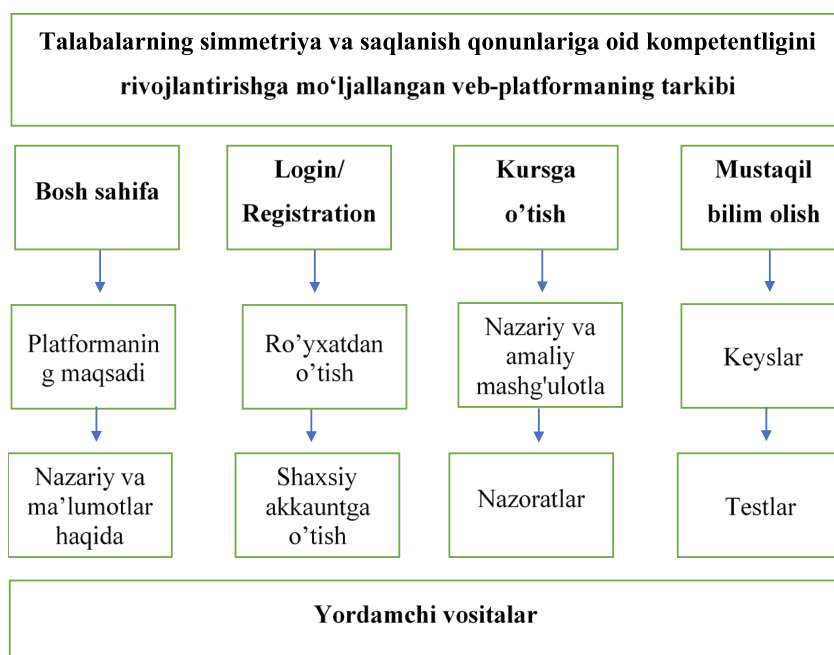
Mazkur tuzulma talabaning o'quv faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, unda har bir modul pedagogik va didaktik tamoyillarga asoslangan holda qurilgan:

1. Kirish (login/ro'yxatdan o'tish). Ushbu bosqichda talaba shaxsiy akkauntga ega bo'ladi, bu esa uning o'quv faoliyatini individuallashtirish imkonini beradi.

Talaba qayta kirganida, platforma uning oldingi natijalarini eslab qoladi va aynan o'sha joydan davom ettirish imkoniyatini yaratadi. Didaktik nuqtai nazardan, bu bosqich talabaning ta'lim jarayonida mas'uliyatini oshiradi hamda shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta'minlaydi.

2. Nazariy modul (PDF, video, matnli materiallar). Bu bosqichda talaba fanning nazariy asoslari bilan tanishadi (4-rasm).

Resurslarning multimedia ko'rinishida (matn, grafik, video) taqdim etilishi bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. Nazariy modulning asosiy vazifasi —

2-rasm. “symmetrika.uz” veb-platformasining didaktik modeli.

Login / Registration

Ismingiz

Familiyangiz

Foydalanuvchi nomi

E-Mail

Parolni kiriting

Parolni tasdiqlash

Ro'yxatdan o'tish

3-rasm. Kirish (login/ro'yxatdan o'tish) bosqichining umumiy ko'rinishi

4-rasm. Nazariy modul bosqichining umumiy ko'rinishi

talabaniing konseptual bilimlarini shakllantirish va keyingi bosqichlar uchun zaruriy poydevor yaratishdir.

3. Amaliy mashg'ulotlar (masalalar

ychish usullari, topshiriqlar).

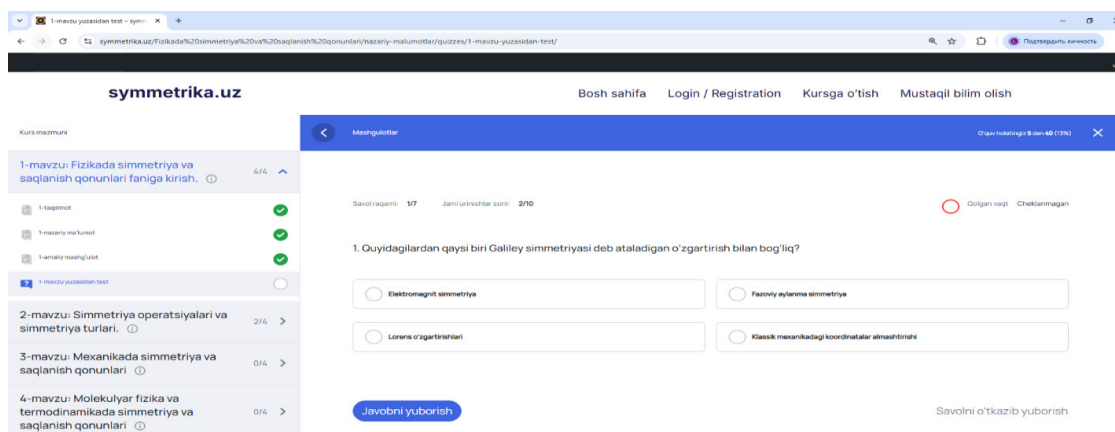
Amaliy bosqich nazariy bilimlarni amalda qo'llash imkonini beradi (5-rasm).

5-rasm. Amaliy modul bosqichining umumiy ko'rinishi

Topshiriqlar va laboratoriya ishlari orqali talaba nazariyani konkret misollar, modellar va tajribalar asosida mustahkamlaydi. Bu jarayon mustaqil fikrlashni, tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi va nazariyaning amaliy qo'llanishini ko'rsatadi.

4. Baholash (testlar, qayta topshirish imkoniyati). Talabaniing bilim va ko'nikmalari test sinovlari orqali nazorat qilinadi. Test natijalarining foizli baholanishi (masalan, 60 % mezon) o'zlashtirish darajasini aniq ko'rsatib beradi (6-rasm).

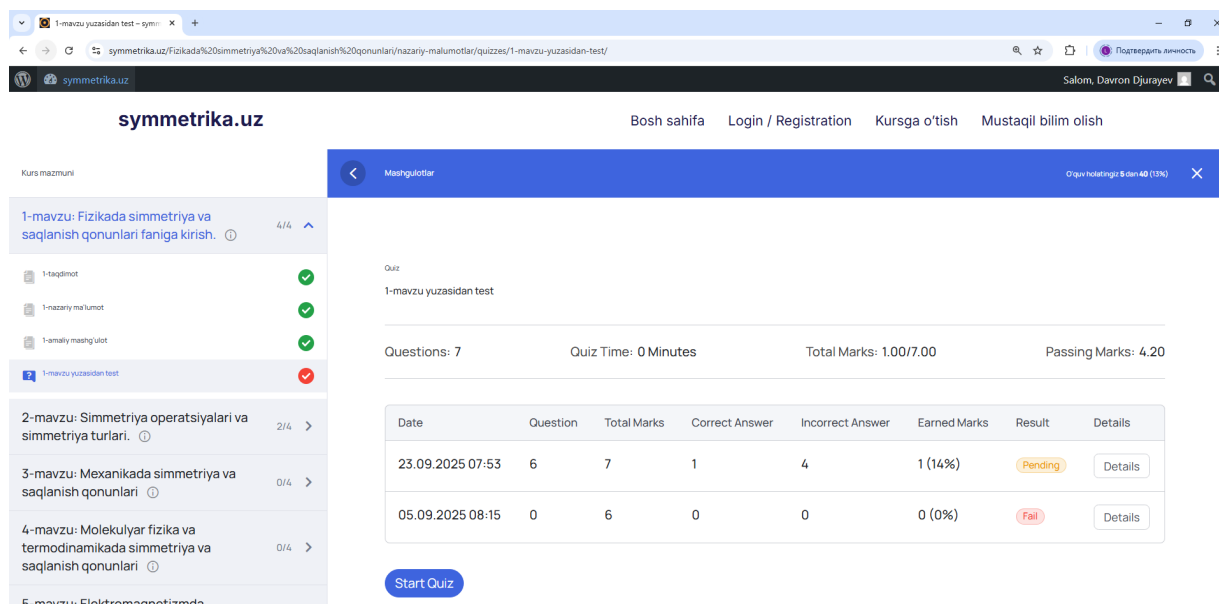
6-rasm. Baholash bosqichining umumiy ko'rinishi.

Shuningdek, qayta topshirish imkoniyatining mavjudligi talabalarda motivatsiyani oshiradi va o'z ustida ishlashga undaydi.

5. Keyingi mavzuga o'tish (≥ 60 % shart asosida). Ushbu mexanizm moduliylilik va tizimlilik tamoyillarini ta'minlaydi (7-rasm).

Talaba bir mavzuni yetarli darajada o'zlashtirmasdan turib, keyingi bosqichga o'ta olmaydi. Natijada, bilimlar izchilligi saqlanadi va o'quv jarayonida bo'shliqlar hosil bo'lishining oldi olinadi.

6. Monitoring va tahlil (foydalanuvchi faoliyati, statistika). Platforma orqali

7-rasm. Keyingi mavzuga o'tish bosqichining umumiy ko'rinishi.

Barchasi (4) | Administrator (1) | Преподаватель Tutor (2) | Student (2) | Instructor (1) | Academy Instructor (1)

Foydalanuvchilarni qidirish

Yoppasiga amaliyotlar ▾

Qo'llash

Mansabini o'zgartirish... ▾

O'zgartirish

4 narsa

☐ Login ⬆	Nom	E-mail ⬆	Mansab	Maqolalar
☐ bekpolatovumailru	Ulug'bek Bekpo'latov	islamova.moxichexra@mail.ru	Student	0
☐ davrondjurayev1	Davron Djurayev	davrondjurayev1@gmail.com	Student	0
☐ Lektor	Ulug'bek Bekpo'latov	bekpolatov.u@mail.ru	Instructor, Преподаватель Tutor	0
☐ symmetrika	—	mehridinmusurmonov93@gmail.com	Administrator, Преподаватель Tutor, Academy Instructor	0
☐ Login ⬆	Nom	E-mail ⬆	Mansab	Maqolalar

8-rasm. Monitoring va tahlil bosqichining umumiy ko'rinishi.

talabalarining o'quv faoliyati muntazam monitoring qilinadi. Statistik ma'lumotlar o'qituvchiga har bir talabaga individual yondashish imkonini beradi (8-rasm).

Talaba esa o'z natijalarini kuzatib, o'z-o'zini baholash va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, ushbu didaktik model platformani oddiy resurslar to'plamidan farqli ravishda, uzluksiz, tizimli va shaxsga

yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil etuvchi zamonaviy ta'lim vositasi sifatida namoyon etadi.

Veb-platforma yaratishda didaktik va texnologik asoslarni uyg'unlashtirish zaruriy shart hisoblanadi. Didaktik jihatdan tizimlilik, ko'rgazmalilik, motivatsiya, individuallashtirish va uzluksizlik tamoyillari asosiy yo'nalish bo'lsa, texnologik jihatdan modullilik, multimediali resurslarni qo'llash,

Xulosa qilib aytganda, didaktik va texnologik imkoniyatlarning integratsiyasi natijasida ishlab chiqilgan veb-platforma talabalarning fizika fanidan simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-oktabrdagi "Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish to'g'risida"gi PQ-5180-son qarori.
2. Tўрақулов О. Ахборотлаштирилган таълим муҳитида кичик мутахассислар тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари доктори диссертацияси. – Тошкент, 2017. –В.56.
3. Доттоев С.Х. Таълим жараёнларининг ахборот-методик таъминотини амалга оширишнинг портал технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2021. – 45 б.
4. Qarshiyev A.A. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi («Informatika va axborot texnologiyalari» fani misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 2021. – 44 b.
5. Комаревцев Евгений Михайлович. Образовательные порталы как средство систематизации и структурирования информации : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08. - Ставрополь, 2004. - 207 с. : ил. РГБ ОД.
6. Kostolny Jozef & Bohacik Jan. (2019). Development of an Education Information Portal with Microservices. 368-371. 10.1109/TELSIKS46999.2019.9002184
7. Toxanov S. & Abzhanova, D. & Faizullin A. (2022). DEVELOPMENT OF AN INFORMATION AND EDUCATIONAL PORTAL OF DISTANCE LEARNING BASED ON EDUCATIONAL DATA MINING. Scientific Journal of Astana IT University. 9. 22-35. 10.37943/AITU.2022.48.68.003.
8. Dovgyi S., Lisovyi, O., Gayevska, N., Mosenkis, I. (2021). Ontological Fundamentals of Scientific and Education Portals. In: Ilchenko, M., Uryvsky, L., Globa, L. (eds) Advances in Information and Communication Technology and Systems. MCT 2019. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 152. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58359-0_8
9. Musurmonov M.U. Teaching the "law of conservation of impulse" on the basis of integration of ecological knowledge. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2024, [1/10] issn 2181-7324.
10. Musurmonov M.U. Talabalarning simmetriya va saqlanish tamoyillariga oid kompetensiyalarini fanlararo yondashuv asosida rivojlantirish imkoniyatlari // Fizika, matematika va informatika Ilmiy-uslubiy jurnal. 6/2024. 166-175 betlar.

SUN'IY INTELLEKT ASOSLARI FANINI O'QITISHNING DASTURIY VOSITASITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

QADAMOVA ZULAYHO ERKINJON QIZI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil
izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitishda dasturiy vositalarni takomillashtirish masalalari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy dasturiy ta'lim vositalari tahlil qilindi va ularning samaradorligi baholandi. Talabalar bilim darajasi, amaliy ko'nikmalari hamda o'quv jarayoniga qiziqishi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, takomillashtirilgan dasturiy vositalar sun'iy intellekt konsepsiyalarini tushunishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Interaktiv vizualizatsiya va amaliy mashg'ulotlar talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini kuchaytirdi. Tadqiqot sun'iy intellekt ta'limida innovatsion dasturiy yechimlarning zarurligini ilmiy asoslab berdi. Maqola yakunida ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar taqdim etildi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, Dasturiy ta'lim vositalari, Mashinani o'rgatish, Neyron tarmoqlar, Ta'lim texnologiyalari, Interaktiv o'qitish, Vizualizatsiya, Amaliy dasturlash, Python, TensorFlow.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования программных средств обучения основам искусственного интеллекта. В ходе исследования проанализированы современные программные образовательные средства и оценена их эффективность. Изучены уровень знаний студентов, практические навыки и интерес к учебному процессу. Результаты показали, что усовершенствованные программные средства значительно облегчают понимание концепций искусственного интеллекта. Интерактивная визуализация и практические занятия усилили способность студентов к самостоятельной работе. Исследование научно обосновало необходимость инновационных программных решений в образовании по искусственному интеллекту. В конце статьи даны практические рекомендации для образовательных учреждений.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Программные образовательные средства, Машинное обучение, Нейронные сети, Образовательные технологии, Интерактивное обучение, Визуализация, Практическое программирование, Python, TensorFlow.

Hozirgi kunda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari dunyoning deyarli barcha sohalarida qo'llanilmoqda va kelajak iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ushbu tendensiya ta'lim tizimidan sun'iy intellekt sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi. Sun'iy intellekt asoslari fani zamonaviy IT ta'limining muhim qismiga aylanib bormoqda. Biroq, bu fanni o'qitishda an'anaviy metodlar ko'pincha yetarli emas, chunki sun'iy intellekt murakkab matematik va algoritmik konsepsiyalarni o'z ichiga oladi.[6]

Sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitishda

eng katta qiyinchilik - abstrakt nazariy tushunchalarni amaliy ko'nikmalarga aylantirish jarayonidir. Mashinani o'rgatish algoritmlari, neyron tarmoqlar arxitekturasini, chuqur o'rganish tamoyillari kabi murakkab mavzularni tushuntirish talabalardan yuqori darajada matematik va dasturlash bilimlarini talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanish bu jarayonni yengillashtirishi va samaradorligini oshirishi mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida IT ta'limiga, xususan sun'iy intellekt yo'nalishiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitish uchun zamonaviy dasturiy vositalar va platformalardan foydalanish boshlandi.[1] Jupyter Notebook, Google Colab, TensorFlow, PyTorch kabi vositalar amaliy mashg'ulotlar uchun keng qo'llanilmoqda. Biroq, bu vositalarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish va talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan metodika yaratish hali ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi - sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitish uchun takomillashtirilgan dasturiy vositalarni ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun interaktiv dasturlash muhiti, vizualizatsiya vositalari va amaliy loyihalarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv qo'llanildi.[9] Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt ta'limini modernizatsiya qilish va talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar beradi. Sun'iy intellekt ta'limi sohasida so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlar olib borildi. Xalqaro tajribada Python dasturlash tili va uning kutubxonalari (NumPy, Pandas, Scikit-learn, TensorFlow) sun'iy intellekt ta'limida standart vositalar sifatida qo'llanilmoqda. Jupyter

Notebook muhiti kod yozish, natijalarni vizualizatsiya qilish va hujjatlashtirishni bir joyda amalga oshirish imkonini beradi. O'zbekiston olimlari ham ushbu sohada izlanishlar olib bormoqda. Turli oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt fanini o'qitish metodikasi takomillashtirilmoqda. Biroq, mahalliy sharoitga moslashtirilgan, o'zbek tilida interfeysga ega va talabalar darajasiga mos dasturiy vositalar yaratish hali ham zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv va vizual o'qitish usullari sun'iy intellekt kabi murakkab fanlarda yuqori samaradorlikka erishadi. Talabalar nazariy bilimlarni darhol amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lganda, o'zlashtirish darajasi sezilarli oshadi. Shuningdek, real vaqt rejimida kod natijalarini ko'rish va algoritmlar ishlashini kuzatish talabalarning qiziqishini kuchaytiradi. [8]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ob'ekti sifatida informatika va dasturlash yo'nalishlari bo'yicha tahsil olayotgan 3-4 kurs talabalari tanlandi. Tadqiqot predmeti - sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitishda dasturiy vositalarning samaradorligi va talabalar o'quv faoliyatiga ta'siri.

1- jadval .Tadqiqot bosqichlari va ularni tahlil qilish usullari

1-bosqich. Tahliliy bosqich	2-bosqich: Loyihalash va ishlab chiqish	3-bosqich: Tajriba-sinov ishlari	4-bosqich: Baholash va tahlil
Mavjud dasturiy vositalar va o'qitish metodikalarini tahlil qilish Talabalar ehtiyojlari va bilim darajasini aniqlash Xalqaro va mahalliy tajribani o'rganish	Takomillashtirilgan dasturiy vositalar arxitekturasini ishlab chiqish Interaktiv modullar va vizualizatsiya komponentlarini yaratish O'quv materiallari va amaliy topshiriqlarni tayyorlash	Guruhlarini shakllantirish (eksperimental va nazorat guruhlari) Takomillashtirilgan dasturiy vositalardan foydalanib o'qitish Natijalarni doimiy monitoring qilish	Test natijalari va so'rovnomalarni tahlil qilish Statistik ma'lumotlarni qayta ishlash Xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqish

Ishtirokchilar

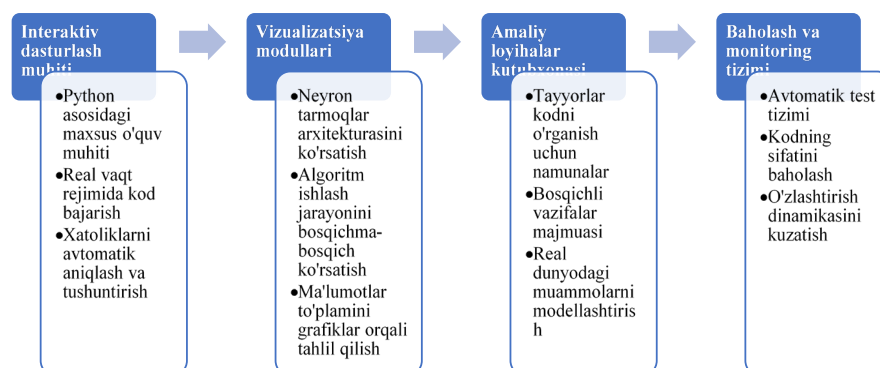
Tadqiqotda 120 nafar talaba ishtirok etdi:

- Eksperimental guruh: 60 nafar (takomillashtirilgan dasturiy vositalar bilan)

• Nazorat guruhi: 60 nafar (an'anaviy metodlar bilan)

Guruhlar bilim darajasi, yoshi va o'quv ko'rsatkichlari jihatidan teng tanlandi.

Takomillashtirilgan dasturiy vositalar tarkibi

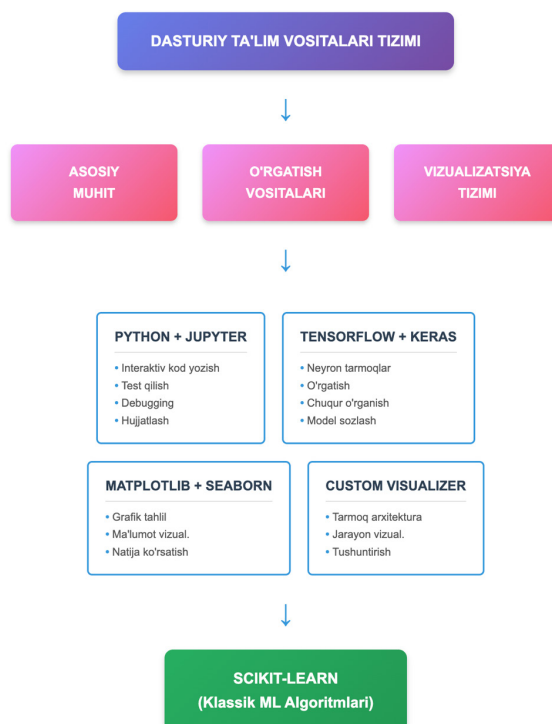
Ma'lumotlar yig'ish usullari

1. Testlar: Dastlabki, oraliq va yakuniy bilim nazorati testlari
2. Amaliy topshiriqlar: Dasturlash vazifalarini bajarish sifati
3. So'rovnomalar: Talabalarning fikr-

mulohazalari va qoniqish darajasi

4. Kuzatuv: Darsda faollik va mustaqil ishlash ko'rsatkichlari
5. Statistik ma'lumotlar: Platformadan foydalanish statistikasi

1-rasm. Dasturiy vositalar va ularning funksiyalari

Bilim darajasi natijalari

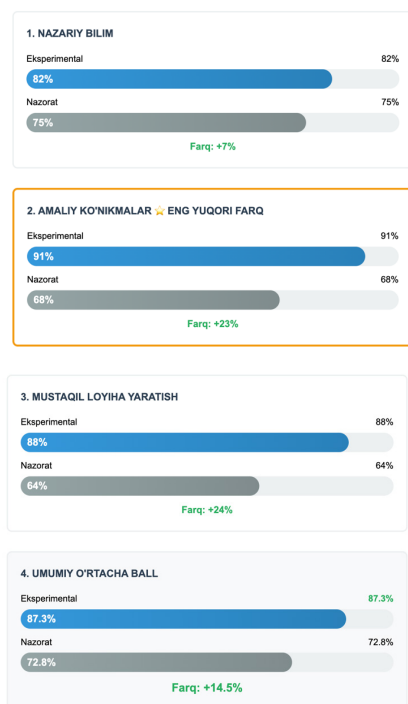
Yakuniy test natijalari eksperimental guruhning ustunligini ko'rsatdi:

- Eksperimental guruh: O'rtacha ball - 87.3%
- Nazorat guruhi: O'rtacha ball - 72.8%

- Farq: +14.5% (statistik jihatdan muhim)

Ayniqsa, amaliy topshiriqlarni bajarishda eksperimental guruh ancha yuqori natijalar ko'rsatdi. Ular neyron tarmoqlarni mustaqil loyihalashtirish va kodini yozishda 23% yuqori ko'rsatkich ko'rsatdi.

1-rasm. Guruhlar o'rtasidagi bilim darajasi taqqoslash

✓ **XULOSA: Dasturiy vositalar samaradorligini 14.5% oshirdi!**

2-jadval. Talabalar fikri va qoniqish darajasi

№	Baholash mezon	Eksperimental guruh (%)	Nazorat guruhi (%)
1	Materiallarni tushunish qulayligi	92	71
2	Dasturiy vositalar qulayligi	89	65
3	Vizualizatsiyaning foydaliligi	94	58
4	Mustaqil ishlash imkoniyati	86	62
5	Umumiy qoniqish darajasi	90	68

So'rovnoma natijalari

Eksperimental guruh talabalari takomillashtirilgan dasturiy vositalarning quyidagi afzalliklarini ta'kidladi:

1. Vizualizatsiya (94%): Neyron tarmoqlar ishlashini ko'rish imkoniyati murakkab konsepsiyalarni tushunishni osonlashtirdi

2. Interaktivlik (91%): Kod yozib, darhol natijani ko'rish o'rganishni tezlashtirdi

3. Amaliy yo'nalganlik (88%): Real loyihalar ustida ishlash motivatsiyani oshirdi

4. Avtomatik baholash (85%): Xatolarni tezda aniqlash va tuzatish imkoniyati

Dasturiy vositalarning ta'siri

Takomillashtirilgan dasturiy vositalar quyidagi jihatlardan samarali bo'ldi:

1. Tushunish tezligi: Vizualizatsiya orqali murakkab konsepsiyalarni 40% tezroq

o'zlashtirish

2. Xotirda saqlash: Interaktiv tajriba bilimlarni 35% yaxshiroq eslab qolishga yordam berdi

3. Qo'llash qobiliyati: Nazariy bilimni amaliyotga tatbiq etish 50% osonlashdi

4. Mustaqillik: O'z-o'zini o'rgatish ko'nikmasi 45% oshdi

Qiyinchiliklar va cheklovlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi muammolar

aniqlandi:

1. Texnik muammolar (15%): Internet tezligi va kompyuter resurslari yetishmasligi

2. Boshlang'ich bilim farqi (12%): Ba'zi talabalar Python dasturlash tilini yetarli darajada bilmasdi

3. Vaqt chegarasi (8%): Kompleks loyihalar uchun dars vaqti yetarli emas

4. Moslashish davri (10%): Yangi interfeys bilan tanishish vaqt talab qildi

3-jadval. Dasturiy vositalarning afzalliklari va kamchiliklari

Jihat	Afzalliklari	Kamchiliklari
Interaktiv muhit	Tezkor natija, xatolarni darhol ko'rish	Boshlang'ich sozlash murakkabligi
Vizualizatsiya	Tushunishni osonlashtirish, qiziqish oshishi	Grafik resurslarga talab
Amaliy loyihalar	Real tajriba, portfolio yaratish	Vaqt va ustozlik talab qilishi
Avtomatik baholash	Tez fikr-mulohaza, obyektivlik	Ijodiy yechimlarni baholash qiyin

TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar taqdim etiladi:

Ta'lim muassasalari uchun:

1. Infratuzilma: Zamonaviy kompyuter texnikalari va yuqori tezlikdagi internet ta'minoti

2. Dasturiy vositalar: Python, Jupyter, TensorFlow kabi vositalarni o'rnatish va yangilash

3. O'qituvchi tayyorgarligi: Dasturiy vositalardan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kurslari

4. O'quv rejalari: Amaliy mashg'ulotlarga ko'proq vaqt ajratish

O'qituvchilar uchun:

1. Metodika: Interaktiv va loyiha-asoslangan yondashuvni qo'llash

2. Vizualizatsiya: Har bir murakkab konsepsiyani vizual qilish

3. Individual yondashuv: Talabalar darajasiga qarab topshiriqlarni moslash

4. Motivatsiya: Real dunyodagi muammolarni yechish orqali qiziqish uyg'otish

Talabalar uchun:

1. Mustaqil ishlash: Darsdan tashqari vaqtda qo'shimcha mashq qilish

2. Loyihalar: O'z portfolio loyihalarini yaratish

3. Hamkorlik: Guruh bo'lib ishlash va tajriba almashish

4. Doimiy o'rganish: Yangi texnologiyalar va algoritmlarni kuzatib borish

Kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari:

1. Sun'iy intellekt integratsiyasi: O'quv vositalariga AI-asosiy shaxsiy yordamchi qo'shish

2. Virtual laboratoriyalar: Bulut texnologiyalari asosida masofaviy amaliy muhit yaratish

3. Mobil ilovalar: Har yerda o'rganish imkoniyatini ta'minlash

4. O'zbek tili qo'llab-quvvatlashi: To'liq o'zbek tilida interfeys va materiallar yaratish

Ushbu tadqiqot sun'iy intellekt asoslari fanini o'qitishda takomillashtirilgan dasturiy vositalardan foydalanishning yuqori samaradorligini isbotladi. Interaktiv dasturlash muhiti, vizualizatsiya vositalari va amaliy loyihalar talabalarning bilim darajasini sezilarli oshirdi. Eksperimental guruh nazorat guruhiga nisbatan 14.5% yuqori o'rtacha ball ko'rsatdi, amaliy ko'nikmalarda esa farq 23% ga yetdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy dasturiy vositalar nafaqat nazariy bilimni mustahkamlaydi, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va talabalar motivatsiyasini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Vizualizatsiya imkoniyatlari murakkab sun'iy intellekt konsepsiyalarini tushunishni 40% osonlashtirdi, interaktiv muhit esa o'rganish tezligini sezilarli oshirdi.

Tadqiqot jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham aniqlandi, jumladan texnik infratuzilma yetishmasligi va talabalarning boshlang'ich bilim darajasidagi farqlar. Biroq, bu muammolar to'g'ri rejalashtirish va resurslarni samarali taqsimlash orqali hal qilinishi mumkin.

Kelajakda sun'iy intellekt ta'limini yanada takomillashtirish uchun bulut texnologiyalari, mobil ilovalar va AI-asosli shaxsiy yordamchilarni joriy etish zarur. Shuningdek, o'zbek tilida to'liq qo'llab-quvvatlanadigan mahalliy dasturiy vositalar yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt ta'limini modernizatsiya qilish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qiladi va zamonaviy IT-mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
2. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
3. Chollet, F. (2021). Deep Learning with Python (2nd ed.). Manning Publications.
4. Karimov, U. K. (2023). Sun'iy intellekt texnologiyalarini o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Sharipova, Z. S. (2023). Digital transformation of the education system in Uzbekistan: Challenges, opportunities, and future prospects. International Scientific-Electronic Journal "Pioneering Studies and Theories", Zenodo.
6. Abdullayev, A. M. (2024). Python dasturlash tili asosida sun'iy intellekt algoritmlarini o'rgatish. O'zbekiston ta'lim jurnali, 5(2), 45-52.
7. Ganiev, S. R. (2023). The importance of the digital educational platform in the formation of pedagogical competence of future teachers. International Journal of Pedagogics, 3(09), 42-46.
8. Rashidov, J. B. (2024). Mashinani o'rgatish algoritmlarini vizualizatsiya qilishning ahamiyati. Axborot texnologiyalari jurnali, 7(3), 78-85.
9. Zhang, D., & Zhou, L. (2023). Interactive Learning Environments for AI Education. Journal of Educational Technology, 45(2), 234-249.
10. VanderPlas, J. (2016). Python Data Science Handbook. O'Reilly Media.
11. Mamadaliyev, N. A. (2025). Ma'lumotlar tuzilmalari va algoritmlarni o'qitishda raqamli ta'lim platformalaridan samarali foydalanish metodikasi. TDPU Ilmiy axborotlari, 9, 208-219.
12. Abidov, B. R. (2024). Advancing education in Uzbekistan: Evaluating the impact of online learning platforms, digital resources, and strategies for implementation. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(6), 70-79.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING UMUMMADANIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRIVCHI PEDAGOGIK DASTURIY TA'MINOTLARNING NAZARIY ASOSLARI.

TADJIMATOVA XOSIYATXON BOTIRJON QIZI,
Qo'qonDU o'qituvchi, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolaning mazmuni bo'lajak o'qituvchining umummadaniy kompetensiyasining mohiyatini uning pedagogik madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida aniqlash, bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirivchi pedagogik dasturiy ta'minotlarning nazariy asoslarini aniqlash, umummadaniy kompetensiyani pedagogik faoliyatda muvaffaqiyat omillaridan biri sifatida baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlash bilan bog'liq asosiy nazariy g'oya, fikr, qoidalardan tashkil topgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, umummadaniy kompetensiyasi, pedagogik madaniyat, dasturiy ta'minotlar, baholash mezonlari.

Аннотация: Данная статья посвящена определению сущности общекультурной компетенции будущего учителя как неотъемлемой составляющей его педагогической культуры. В статье рассматриваются теоретические основы педагогических программ, направленных на развитие общекультурной компетенции будущих учителей, а также определяются критерии и показатели оценки общекультурной компетенции как одного из факторов успеха в педагогической деятельности. Статья представляет собой совокупность основных теоретических идей, концепций и положений.

Ключевые слова: будущий учитель, общекультурная компетенция, педагогическая культура, программное обеспечение, критерии оценки.

Annotation: This article focuses on defining the essence of the general cultural competence of a future teacher as an integral part of their pedagogical culture. The article examines the theoretical foundations of pedagogical programs aimed at developing the general cultural competence of future teachers, and also identifies the criteria and indicators for assessing general cultural competence as one of the factors of success in pedagogical activity. The article presents a set of basic theoretical ideas, concepts, and principles.

Keywords: future teacher, general cultural competence, pedagogical culture, software, assessment criteria.

O.I.Tolibjonova fikricha ta'lim va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar muammolarini falsafiy tahlil qilish, bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyati muammosini nazariy o'rganish asosida bo'lajak o'qituvchining umummadaniy kompetensiyasi tushunchasining mohiyatini uning pedagogik madaniyatining bir tarkibiy qismi sifatida taklif qilingan talqinda tavsiflashga harakat qilaylik.

Bo'lajak o'qituvchining umummadaniy kompetensiyasi tushunchasini anglab tushunishni quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiramiz: madaniyat ta'lim madaniyatning namoyon bo'lish sohasi sifatida, pedagogik

madaniyat, o'qituvchining pedagogik madaniyati o'qituvchining umumiy madaniy kompetensiyasi.

Madaniyat (lotincha sultura so'zidan) «inson hayotini tashkil etish va rivojlantirishning maxsus usuli bo'lib hamda moddiy va ma'naviy mehnat mahsulotlarida, ijtimoiy me'yorlar va institutlar tizimida, ma'naviy qadriyatlar, odamlarning tabiatga, bir-birlariga va o'zlariga nisbatan munosabatlarining majmuida ifodalanadi».

Ta'lim hamda madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nafaqat ta'lim madaniyatning tarkibiy qismi, bilishning muhim sohalaridan

biri ekanligi bilan ham

bog'liq: «...madaniyat - bu ijtimoiy shaxsning progressiv o'z-o' zini ishlab chiqarishidir (yaratishidir). Bu holda ta'lim ijtimoiy shaxsining bunday o'zini o'zi ishlab chiqarishning eng muhim texnologiyasi, mazmuni va shakli hisoblanadi» .

“Pedagogik madaniyat” tushunchasi odatda to'rt asosiy yo'nalishda o'rganiladi: umumiy jamiyatning pedagogik madaniyati, oilaning pedagogik madaniyati, ta'lim muassasasining pedagogik madaniyati va bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyati.

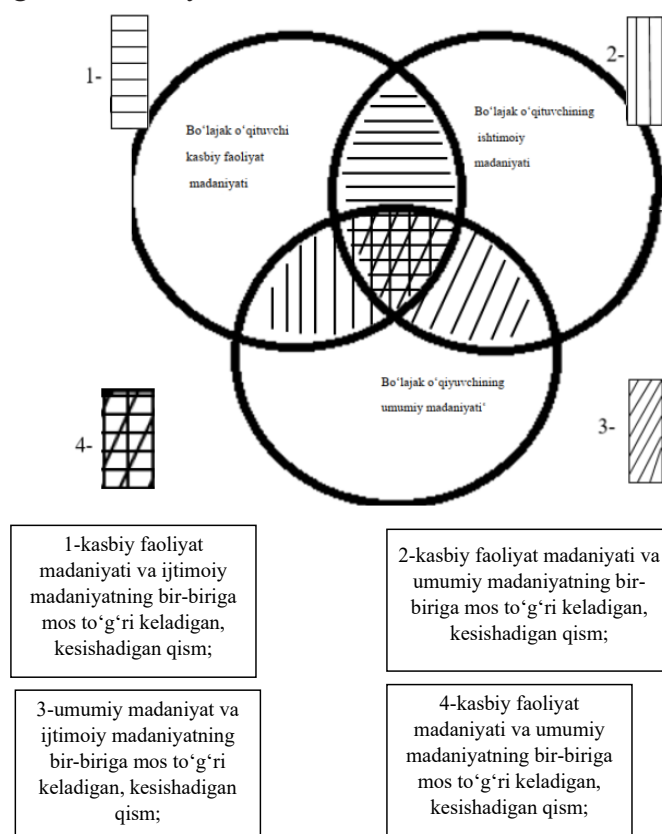
Bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyati tushunchasining mazmuniga uning ijtimoiy madaniyatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni qo'shish zarur: muloqot o'rnatish, hamkasblar bilan hamkorlikda ishlashm ijobiy o'zini anglash, mafkuraviy ta'sirga qarshi turish va boshqalardir.

“Bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyati” tushunchasining mazmuni va mohiyati 1-rasm keltirilgan [1-rasmga qarang].

Demak, pedagogik madaniyat o'zaro

chambarchas bog'liq va o'zaro bir-birining ichiga kirib boradigan uchta asosiy komponentning birga kelishi, kombinatsiyasi sifatida qaraladi: bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyati madaniyati, bo'lajak o'qituvchining umumiy madaniyati va uning ijtimoiy madaniyati.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy madaniyati deganda uning pedagogik bilim va pedagogik faoliyati (metodologik madaniyat, pedagogik texnikani va usullarni egallash, pedagogik ijodkorlik, fanni o'qitish metodikasini mukammal egallash, pedagogik odob va etika) madaniyatini tushunamiz. Bo'lajak o'qituvchining umumiy madaniyati esa shaxsning keng qamrovli umummadaniy dunyoqarashi (adabiyot sohasida chuqur bilim, jahon va milliy san'atini tushunish va o'rganish) ko'rsatkichlari orqali o'zi fodasini topadi. Ijtimoiy madaniyat esa shaxsning ijtimoiy yetuklik darajasi, uning jamiyatdagi roli va yuqorida aytib o'tilgan qilingan sifatlar bilan ifodalanadi.

1-rasm. Bo'lajak o'qituvchining pedagogik madaniyati

Tarkibiy qismlarning o'zaro bog'liq va ko'rsatkichlarning ularning ikkitasi uchun umumiy va o'xshash ekanligi, pedagogik madaniyatining barcha uchta asosiy tarkibiy qismlarga bog'langanligini ko'rsatadi. Misol uchun, nutq madaniyati - kasbiy faoliyat madaniyati va umumiy madaniyatining umumiy-mushtarak ko'rsatkichi, maqsadlarni qo'yish madaniyati va K.M.Levitanning ifodasiga ko'ra "... inson o'zaro munosabatlari madaniyatidan boshqa narsa bo'lmagan". Pedagogik muloqot madaniyati - kasbiy faoliyat madaniyati va ijtimoiy madaniyati uchun mushtarak, xulq-atvor madaniyatiga, hamkasblar bilan hamkorlikda ishlay olish qobiliyati va ijtimoiy-siyosiy masalalarda eruditsiyaga egalik-bilimdonlik - umumiy va ijtimoiy madaniyatlar uchun mushtarakdir. Bo'lajak o'qituvchining axloqiy siymosini tavsiflaydigan sifatlar (uning vijdonliligi, bag'rikengligi, ko'ngli kengligi (vallamatligi), o'z so'zida turadigan qat'iyatliligi va boshqalar) o'z o'zidan ayonki, barcha uchta tarkibiy qismlarga mansub deb o'rganilishi zarur.

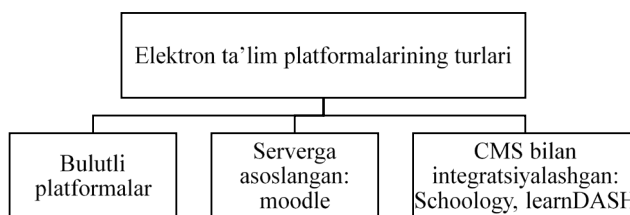
(1-rasmda kasbiy faoliyat madaniyati, umumiy va ijtimoiy madaniyatlar bir biriga mos keladigan oraliqlarda joylashgan), uning umummadaniy kompetensiyasini tashkil etadi.

An'anaviy tushunchaga ko'ra, "kompetensiya" atamasi "ma'lum bir shaxsning bilimlari, ma'lumotlari va tajribasiga asoslangan masalalar doirasi" sifatida talgin qilinadi

Bo'lajak o'qituvchining umummadaniy kompetensiyasi - uni biror jihatda (kasbiy faoliyat, umummadaniy dunyoqarash, ilmiy-fanga oid bilimlar va boshq) o'rganishda uning mohiyatini ochib berib bo'lmaydigan tushunchadir. Tavsiya etilayotgan talqinda umummadaniy kompetensiya bo'lajak o'qituvchining uni o'rganishga ko'p jihati yondashuvni talab qiladigan integrativ kasbiy va shaxsiy xarakteristikasi bo'lib xizmat qiladi.

I.E.Vidt fikricha: umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi axborot texnologiyalari bugungikundata'lim jarayonida muhim o'rin egallaydi. Bu texnologiyalar nafaqat bo'lajak o'qituvchilarning texnik bilimlarini, balki ularning ijtimoiy, madaniy va axloqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi. Umummadaniy kompetensiyalar - bu shaxsning o'zini jamiyatda to'liq va samarali ifodalashiga yordam beruvchi bilimlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar to'plamidir.

2-rasm. Axborot texnologiyalar vositasida umummadaniy kompetensiyani rivojlantirish xususiyatlari:

8-sinf Informatika darsligida shunday fikr bildiriladi: Elektron ta'lim platformalarining ta'limdagi o'rni shundan iborat:

Bulutli platformalar elektron ta'lim dasturlarini tashkil etuvchi, amalga oshiruvchi hamda o'quvchilarning o'zlashtirish natijalari ustidan nazorat olib borish va ularni saqlab qo'yish imkoniyatini beruvchi onlayn

platforma.

Serverga asoslangan platformadan biz Moodle - ko'plab o'quv muassasalarida va tashkilotlarda ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va monitoring qilish uchun qo'llanilaymiz. Uning serverga asoslangan arxitekturasini, o'qituvchilarga darslarni yaratish va boshqarishda qulaylik yaratadi,

o'quvchilarga esa materiallarga doimiy kirish imkoniyatini taqdim etadi.

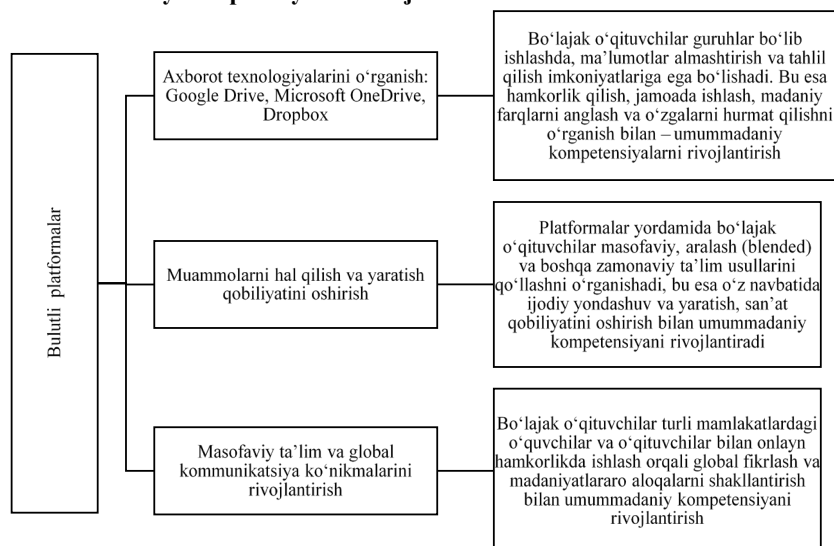
CMS bilan integratsiyalashgan platformalar bu Schoology - bu o'quv materiallari, kurslar, baholash, va kommunikatsiyani boshqarishda ishlatiladigan ta'lim platformasi. CMS bilan integratsiyalashgan Schoology ta'lim jarayonini juda samarali va qulay tashkil qilishga yordam beradi. Schoology asosan talim tashkilotlari uchun mo'ljallangan ta'lim platformasi bo'lib, o'qituvchilar va o'quvchilarni bir platformada

birlashtiradi.

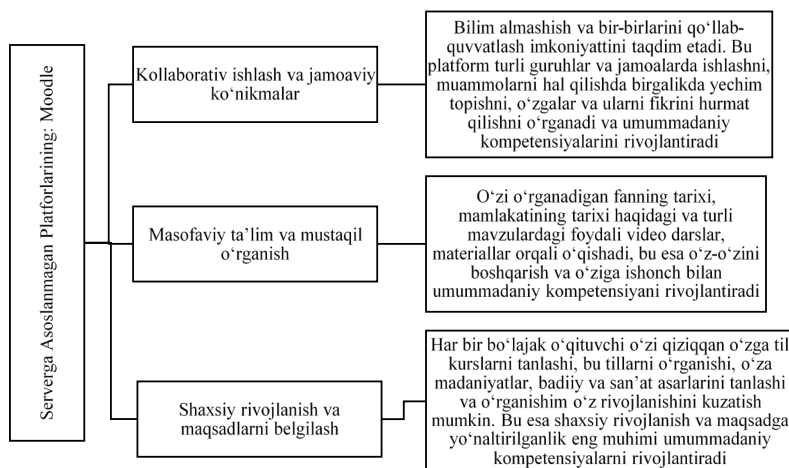
LearnDash - onlayn kurslarni yaratish, boshqarish va o'quvchilarni baholash uchun ishlatiladi. LearnDash CMS bilan integratsiyalashgan holda, o'qituvchilarga o'quv materiallarini yaratishda, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini kuzatishda va ta'lim jarayonini boshqarishda katta yordam beradi.

Bu elektron ta'lim platformalarini umummadaniy kompetensiyani rivojlantirishdagi o'rni:

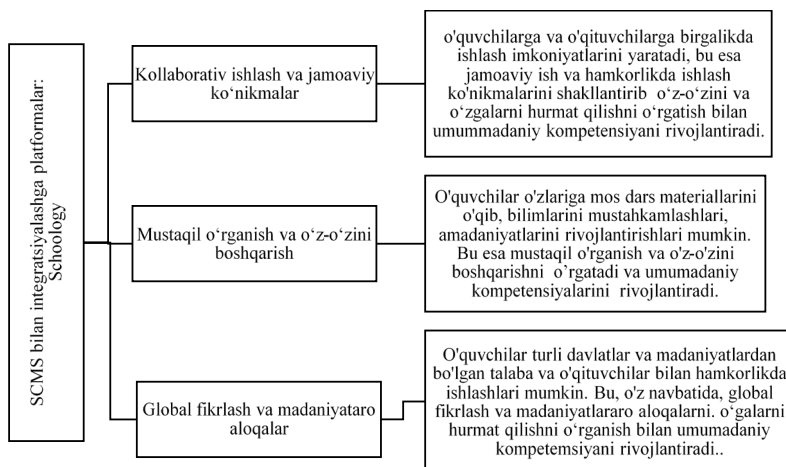
3-rasm. Bulutli platformalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishi.

4-rasm. Serverga Asoslangan Platformalarning: Moodle yordamida bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishi.

5-rasm. CMS bilan integratsiyalashgan platformalar: Schoology yordamida bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishi.

Umummadaniy kompetensiyani rivojlantirish uchun yuqoridagi dasturlar va platformalar bo'lajak o'qituvchilarning turli davlatlarning madaniyatlarini o'rganish, boshqa tillarda samarali muloqot qilish va

global dunyoda muvaffaqiyatli yasash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Har bir dastur turli usullar bilan foydalanuvchilarga madaniyatlarni tushunish va ularga hurmat bilan qarashni o'rgatadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Adabiyotlar:

1. Abdulrahman MD, Faruk N, Oloyede AA, Surajudeen-Bakinde NT, Olawoyin LA, Mejabi OV, Imam-Fulani YO, Fahm AO, Azeez AL. (2020). Multimedia tools in the teaching and learning processes: A systematic review. *Heliyon*. 6(11): e05312. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05312>
2. Potocan, V., Nedelko, Z., & Rosi, M. (2025). Digitalization of Higher Education: Students' Perspectives. *Education Sciences*, 15(7), 847. <https://doi.org/10.3390/educsci15070847>
3. Staneviciene, E., & Žekienė, G. (2025). The Use of Multimedia in the Teaching and Learning Process of Higher Education: A Systematic Review. *Sustainability*, 17(19), 8859. <https://doi.org/10.3390/su17198859>
4. Wu S. (2024). Application of multimedia technology to innovative vocational education on learning satisfaction in China. *PLoS One*. 19(2): e0298861. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0298861>
5. Zhang, L., Basham, J., Yang, S. (2020). Understanding the implementation of personalized learning: A research synthesis. *Educational Research Review*, 31, 100339.

O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALARNING O'RNI

TESHABOEVA FERUZA RAXIMOVNA
Qo'qon davlat universiteti dotsenti, (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimini isloh qilish, uni takomillashtirish va sifat darajasini oshirish bo'yicha dunyodagi eng ilg'or mamlakatlar tajribasini o'rganish, global ta'lim jarayonlarida faol ishtirok etish, oliy ta'lim sohasini rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni amaliyotda qo'llash va modul-kredit tizimi borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, o'qitish, metod, jarayon, sifat, o'qituvchi, texnologiya, modul-kredit tizimi.

Аннотация: В статье рассматривается опыт самых передовых стран мира в реформировании, улучшении и повышении качества высшего образования, активном участии в глобальных образовательных процессах, применении лучших мировых практик в развитии высшего образования и модульно-кредитной системы.

Ключевые слова: высшее образование, обучение, метод, процесс, качество, преподаватель, технология, модульно-кредитная система

Abstract: The article examines the experience of the most advanced countries in the world in reforming, improving and improving the quality of higher education, active participation in global educational processes, the application of the best world practices in the development of higher education and the modular credit system.

Key words: higher education, training, method, process, quality, teacher, technology, modular credit system

KIRISH. Bugungi kunda xayot faoliyatini va jamoatchilik kommunikatsiyasini vertuallashtirish sharoitida XXI asr talabasining extiyojlariga moslashuvchan yangi yondashuvlar tatbiq etilmoqda. Zamonaviy texnologiyaning qo'llanilishi avvalo zamon o'zgarishi, talaba hamda o'qituvchi o'rtasidagi faoliyatning insonparvarlashtirilishi, ijodiy erkinlik, mustaqil qaror qabul qilishga imkon berish kabilar bilan bog'liqdir. Bundan tashqari iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarning muntazamliligi talabalarni mustaqil ta'lim olish shakl va yondashuvlaridan foydalanishga undamoqda. SHuning uchun oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilari oldida sifatli kadrlar tayyorlash imkonini beruvchi ta'limiy faoliyatni tashkil etishning shakl va usullarini tanlashda kasbiy sezgirlik taqozo etilyapti. Hozirgi kunda oliy ta'lim islohatlari nafaqat O'zbekistonda, balki rivojlangan mamlakatlarda ham tezkor

sur'atlarda amalga oshirilmoqda. Ushbu tezkorlik zamon talabi, axborot ko'lamining va inson tafakkuri imkoniyatlarining kengayib borayotganligi bilan bog'liqdir.

METODLAR. Germaniya, Angliya, Frantsiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Amerika Qo'shma SHtatlari kabi rivojlangan davlatlarning oliy ta'lim mazmuni kredit-modul tizimi asosida takomillashtirildi. Jahon amaliyotida ilg'or tendentsiya sifatida Yevropa yagona ta'lim muhitining Bolonnya tizimi, uning asosiy tamoyillari va xususiyatlari ustuvorlik qilmoqda.

Jumladan, Germaniyada oliy ta'limni tashkil etilishi borasida to'xtalib o'tsak.

Germaniya Federativ Respublikasi 16 ta mustaqil Federativ yerlar (viloyatlar)dan iborat bo'lib, har biri shakliga ko'ra turlicha bo'lgan ta'lim tizimiga ega. Ta'lim muassasalari asosan davlat tasarrufida bo'lib, ular uchun ta'lim

dasturiga tegishli bo'lgan davlat ko'rsatmalari mavjud.

Ta'limni joriy qilish va boshqarish Federal yerlar (FE) xuqumatining kompetentsiyasiga kiradi, lekin markaz tomonidan umumiy raxbarlik ham bor: ta'lim vazirligi ta'lim siyosati kontseptsiyasini ishlab chiqadi, oliy o'quv yurtarini kengaytirishga mablag' ajratadi.

Germaniyada oliy ta'lim muddati akademik daraja oliy ta'lim muassasasi tipiga qarab belgilanadi. Oliy ta'lim qonuniga ko'ra "O'qishning standart davri", ya'ni o'quv kursini to'liq o'tash va birinchi yakuniy imtihonni topshirish 4,5 yil, 9 semestrni o'z ichiga oladi (ushbu diplom bakalavr darajasi hisoblanadi). Keyin ikkinchi yakuniy imtixonni topshirib, master yoki magistr darajasini olish uchun kamida 1 ko'pi bilan 4 yil o'qish talab etiladi. Doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish uchun ikki yildan 5 yilgacha muddat talab etiladi.

Germaniyadagi oliy ta'lim bosqichlari quyidagilar:

1. Hochschule – ushbu oliy ta'lim muassasasi ijtimoiy fanlarga yo'naltirilgan.

2. Fachhochschule – ushbu oliy ta'lim muassasasi amaliy fanlarga yo'naltirilgan bo'lib, nazariya va amaliyotni bog'lab o'rgatadi.

3. Universitaet – ushbu oliy ta'lim muassasasi Hochschule Fachhochschule nisbatan yirik va nufuzli hisoblanib, talabalar fundamental va amaliy yo'nalishlarda sof ilmiy faoliyat bilan shug'illanadilar.

4. Technische Universitaet – ushbu oliy ta'lim muassasasi texnika ta'lim universiteti hisoblanadi. Bu muassasada talabalar aloxida fanlar ximiya, fizika, elektrotexnika va x.k. larga xos ilmiy izlanishlar olib boradi.

Fachhochschule da 2 semestr amaliyot mavjud bo'lib, qaysi semestrda boshlashni talabani o'zi hal qiladi. Germaniya oliy ta'lim muassasasi dasturlarida har qanday mutahassislik bo'yicha ta'lim 2 davrga bo'linadi:

1. Boshlang'ich davr.
2. Asosiy ta'lim davri.

Boshlang'ich davr 4 ta semestrni o'z ichiga olib, talabalar tanlagan fani bo'yicha tayanch bilimlarni o'zlashtiradi, ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantiradi. Talaba lektsiya tinglab, majburiy seminar mashg'ulotlarida qatnashadi. Boshlang'ich davr oraliq va diplom oldi imtihonlarini topshiradi, biroq ikkala sinov ham kasbiy ixtisoslik bermaydi. Asosiy ta'lim davri 5 semestrni o'z ichiga oladi. Bu davrda talaba tanlangan fanni chuqur o'zlashtiradi va mustaqil tadqiqot olib boradi, shu bilan birga talaba universitet tomonidan taqdim etilgan fanlar ro'yhati orasidan ixtisoslik yo'nalishini tanlaydi. Asosiy ta'lim davri bakalavr va magistr diplomini olish bilan yakunladi. [1:45]

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari olimlarining oliy ta'lim jarayonini tashkil etish, modullarni o'qitish samaradorligini oshirishga oid ilmiy tadqiqotlari ham tadqiqot ishimizda tahlil qilindi. Jumladan, Rossiya olimi V.B. Bol'shov o'quv jarayonini variativligi talabalarda ijtimoiy pozitsiyani ongli ravishda isloh qilishga turtki berishini asoslab berdi.

Oliy ta'lim sifati, o'quv jarayonini monitoringini yuritish, natijalarni baholash indikatorlarini amaliyotga joriy etish maslalarini qator olimlarning ilmiy izlanishlarida asoslab berilgan. Jumladan, O.G. Petrovich zamonaviy Rossiya oliy ta'limining jahonning globallashuv muhitida Baloniya tizimi tamoyillariga asoslanishining ikoniyatlarini ochib bergan.

Oliy ta'lim sifatini boshqarishning metodologik asoslari I.N. Kuznetsovaning ilmiy ishida e'tirof etilgan. Olim ta'lim sifati tushunchasiga ta'rif bergan bo'lib, uning fikricha ta'lim xududining iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligiga ta'sir etuvchi omildir. [2:51]

Yuqorida yetakchi xorijiy oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishning va kadrlar tayyorlashning ilg'or tendentsiyalari sharhlari keltrildi. Ushbu ma'lumotlardan mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohatlarning jahon standartlariga mos ekanligini tasdiqlovchi ma'lumotlarni umumlashtirishda foydalanildi.

Oliy ta'limda "Ona tili o'qitish maxsus

metodikasi” modulining o’qitilishi hamda tadqiqot ob’ekti va predmeti shu ta’lim tizim mazmunidan kelib chiqib belgilanganligi bois, O’zbekiston oliy ta’lim tizimi mazmuni va o’qitish usullari hamda mexanizmlarini takomillashtirish bo’yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarni o’rganish va tahlil qilishga ehtiyoj paydo bo’ldi. Bundan tashqari oliy ta’lim tizimi xususiyatlari hamda ilg’or tendentsiyalariga xos yetakchi xorijiy davlatlarning shu tizim amaliyotida trend yondashuvlar, keng ommalashgan tajribalar ham o’rganildi.

Hozirgi kunda jahon miqyosida kiridi-modul tizimi keng qo’llanilib kelinmoqda. Bunga sabab zamonaviy mutaxassisdan kasbiy kompetentlik va noodatiy vaziyatlarda qaror qabul qilish, jamoada ishlash, axborotni mustaqil olish, tahlil qilish, samarali foydalanish, o’zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvchanlik talab etiladi. Bu sifatlariga ega mutaxassisi tayyorlash esa oliy ta’lim muassasalari oldida turgan dolzarb masalalardan. O’qitishning kredit tizimi sanab o’tilgan jihatlariga ega kadrlarni tayyorlashga keng imkoniyat yaratadi [4: 63]. Qulay va samarador mazkur tizim mehnat bozorining o’zgaruvchan ehtiyojini qoplovchi mexanizm sifatida namoyon bo’ladi, ya’ni oliy o’quv yurtlari bitiruvchilarining akademik harakatchanligini ta’minlaydi. Kredit tizimining ahamiyati shundaki, akademik dasturlar mehnat bozori talablariga mos holda tuziladi. O’quv rejadagi fanlarning 50 foizi tanlov fani bo’lib, o’quv jarayoniga axborot tizimlar joriy etiladi. SHuningdek, talabalarni o’qitish va mehnat bozoriga tayyorlashga individual yondashilib, ular mustaqil ta’lim olishga yo’naltiriladi. Individuallashtirish va differentsiyallashtirish o’qitish tizimi ta’lim muassasalarining muqobilligi, o’quv-dasturiy hujjatlarning harakatchanligi, o’zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslashuvchanligiga asoslangan Qisqa qilib aytganda, bu Yevropa mamlakatlarining oliy ta’lim tizimlarini uyg’unlashtirish, har bir kishi uchun teng ravishda ta’limni ta’minlash, intellektual, madaniy, ijtimoiy, ilmiy va

texnologik salohiyatni shakllantirish va mustahkamlash, ta’lim sifatini takomillashtirish jarayonidir. [3:103]

MUXOKAMA VA NATIJALAR. Horijiy tajribalarni izchil o’rganish holda, mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida ham bir qator o’zgarishlar bo’lmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan 2019 yilning 8 oktyabrida “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni imzolandi. Ushbu muhim dastur ilmiy hujjatda “respublikadagi kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1 000 ta o’rindagi oliy ta’lim muassasalari ro’yxatiga kiritish va oliy ta’lim -muassasalarida o’quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o’tkazish” belgilab berildi.

SHuningdek, 2030 yilga qadar respublikadagi barcha oliy ta’lim muassasasi (OTM)ning 85 foizi kredit-modul tizimiga o’tkazish ko’rsatib o’tildi.

Bunga sabab, bizda axborot manbai va turli xildagi xalqaro ma’lumotlar bazalariga kirish, ulardan foydalanish ma’lum darajada cheklanib qolgandi. Oqibatda oliy ta’limda professor-o’qituvchilarning asosiy diqqati axborotni qidirib topish, uni o’zlashtirish hamda dastlabki qayta ishlashga asoslangan talabalarga ta’lim qaratildi. Ya’ni o’qituvchilar shunchaki axborotni qabul qiluvchi va uzatuvchi sub’ekt edi, xolos. Mazkur tizimning oliy ta’limga joriy qilinishi o’qitish sifatini oshirish, shaffoflikni ta’minlash, korruptsiyaga barham berish, ta’lim oluvchining haqiqiy bilimni yuzaga chiqarish hamda talabaning mustaqil o’qib-o’rganib, o’z ustida ishlashiga zamin yaratadi. Bugungi kunda Yevropa kredit tizimi ko’hna qit’aning deyarli barcha oliy o’quv yurtida amaliyotga joriy etilgan. Kredit-modul tizimining joriy etilishi o’qituvchi va talabaning hamkorlikda ishlashida muhim omil hisoblanadi. Modulli ta’limda pedagog tinglovchining o’zlashtirish

jarayonini tashkil etadi, boshqaradi, maslahat beradi, tekshiradi. Talaba esa yo'naltirilgan ob'ekt tomon mustaqil harakat qiladi. Eng katta urg'u ham talabalarning mustaqil ta'lim olishiga qaratiladi.

Bugungi kunda o'quv jarayonlarini tashkil etishda mustaqil ta'lim olishning ahamiyati ortmoqda va bu kelajakda mutaxassislarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi hamda faolligini oshirishga olib keladi. Kredit-modul tizimida universitet talabalari har doim o'qituvchi va kursdoshlaridan yordam hamda -maslahat olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'zaro hamjihatlikni mustahkamlaydi va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Yetakchi xorijiy davlatlarda oliy ta'limni samarali tashkil etish, kadrlar tayyorlash jarayonini xalqaro ilg'or tendentsiyalar asosida modernizatsiyalashga doir ma'lumotlarni tahlil qilish hamda O'zbekistonda bo'lajak mutaxassislarni raqobatbardosh etib tayyorlash bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarni o'rganish orqali quyidagi xulosalarni asoslash mumkin:

-oliy ta'lim mamlakatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ta'sirga ega uzluksiz

ta'lim bosqichidir;

-oliy ta'lim mazmuni mehnat bozori talabidan kelib chiqib shakllantirishi lozim;

-oliy ta'lim o'quv rejalarida auditoriya va auditoriyadan tashqari olib boriladigan mashg'ulotlar uchun soatlar xajmi talabalarning ham nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirishlari va amaliy ko'nikmalarni egallashlariga mos belgilanishi hamda taqsimlanishi maqsadga muvofiqdir;

-oliy ta'limni tashkil etishda bo'lajak mutaxassisda kasbiy kompetentsiyalarning intensiv shakllanishiga ustuvorlik berishga ehtiyoj mavjud;

-mamlakatimizda oliy ta'lim mazmunini optimallashtirishda kredit-modul tizimi va "bir umrlik ta'lim" tamoyillariga asoslanish jahon maydoniga chiqish qadamlaridandir.

Sanab o'tilgan xulosalar oliy ta'limni samarali tashkil etishda jahon standartlarining muhimligini tavsiflaydi. Keyingi paragrafda defektologiya yo'nalishida "Ona tili o'qitish maxsus metodikasi" modulini o'qitish samaradorligini oshirishni pedagogik, metodik muammo sifatida asoslovchi ma'lumotlar keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyomuzammedov B., Abdullaeva SH. Ilg'or pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: "Abu Ali ibn Sino", 2001. 79 b. 18-19 b.
2. Elov B.B. Smart texnologiyalar asosida o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish. Tex. fan. bo'y. PhD. diss. Avtoref. Toshkent. TATU. 2018y.
3. B. Usmonov "Oliy ta'limda kredit tizimi" Ma'rifat gazetasi. 6 son. 2018.
4. SH. Mustafaqulov, M. Sultonov "Kredit-modul tizimiga o'tish nima uchun kerak?" Xalq so'zi gazetasi (online) 2020.
5. <http://www.study.uz/>
6. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING RUHIY RIVOJLANISHI QONUNIYATLARI

HAYDAROV ISLOMJON HATAMJON O'G'LI

Qo'qon davlat universiteti Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishi qonuniyatlari, bolalarga ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganish, eshitish idrokini rivojlantirish tizimini takomillashtirish, kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilishlariga erishish, o'qitishning texnik vositalarini takomillashtirish, erta tashxis diagnozi muammolarini hal etish yo'lari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: ko'nikma, xarakter, g'amxo'rlik, ilk yosh, maktabgacha yosh, tashxis, reabilitatsiya, og'zaki nutq, ruhiy rivojlanish.

Annotation. This article discusses the laws of mental development of children with hearing impairments, the laws of educating children, improving the system of developing auditory perception, achieving professional development, improving technical means of education, and ways to solve the problems of early diagnosis.

Keywords: skills, character, care, early childhood, preschool age, diagnosis, rehabilitation, oral speech, mental development.

Аннотация. В статье рассматриваются закономерности психического развития детей с нарушениями слуха, закономерности обучения детей, совершенствование системы развития слухового восприятия, профессионального развития, совершенствование технических средств обучения, а также пути решения проблем ранней диагностики.

Ключевые слова: навыки, характер, уход, раннее детство, дошкольный возраст, диагностика, реабилитация, устная речь, психическое развитие.

KIRISH. Bugungi kunda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar va o'smirlarga nisbatan g'amxo'rlik, ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ta'lim-tarbiya jarayonini ularga mos ravishda tashkil etish, sog'lom jamiyatga tenglashtirishdek o'ta mas'uliyatli vazifalar bir qator me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, asosiy maqsad o'quvchilarni mustaqil hayotga va kasb-hunarga tayyorlash, jamiyatda o'z o'rinlarini topishlariga yordam berishdan iboratdir. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishni erta boshlashning ahamiyati juda katta. Bu haqda faylasuf va olimlar ko'plab fikr bildirgan. Chunki maktabgacha yosh davri inson hayotida muhim, aytilish mumkinki, hal qiluvchi palla bo'lib hisoblanadi. Bu davrda asosiy odatlar, ko'nikmalar shakllanadi, xarakter belgilanadi, ya'ni butun keyingi hayot asoslari quriladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga

ta'lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganish, eshitish idrokini rivojlantirish tizimini takomillashtirish, kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilishlariga erishish, o'qitishning texnik vositalarini takomillashtirish, bog'cha va maktab ta'limining uzluksizligini ta'minlash, respublika bo'yicha sog'liqni saqlash hamda xalq ta'limi tarmoqlari ishlarini muvofiqlashtirish, erta tashxis diagnozi muammolarini hal etishdan iboratdir. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar va kattalar uchun ta'lim muassasalari, uning bo'g'inlari birligi va vorisligi asosiga kiritilib, har bir bosqich o'z vazifalarini o'taydi va ayni paytda keyingisi bilan bog'liq.

Eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarni sifatli o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va reabilitatsiya qilishning shartlaridan biri bu mutaxassislarning har birining eshitish funksiyasi holatining xususiyatlarini to'g'ri

tushunish va ularni barcha turdagi psixologik va ruhiy kasalliklar tizimida hisobga olishdir. Eshitish holatiga ko'ra, eshitish qobiliyati zaif va karlar farqlanadi. Eshitish qobiliyatining yo'qolishi bu doimiy eshitish qobiliyatining yo'qolishi, bunda hech bo'lmaganda minimal miqdorda, lekin og'zaki nutqni mustaqil ravishda o'zlashtirish mumkin.

Eshitish qobiliyatining yo'qolishi turli darajada namoyon bo'lishi mumkin - shivirlagan nutqni idrok etishning yengil buzilishidan so'zlashuv nutqining hajmini idrok etishning keskin cheklanishigacha. Eshitish qobiliyatini yo'qotish bilan odam nutqni idrok etish va mustaqil ravishda o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Biroq, hech bo'lmaganda cheklangan va buzilgan so'z tarkibini eshitish yordamida o'zlashtirish imkoniyati mavjud. Eshitish qobiliyati zaiflashgan bolalarga eshitish qobiliyati zaif bolalar deyiladi. Karlik bu chuqur, doimiy eshitish qobiliyatini yo'qotish bo'lib, unda eshitish vositasiz nutqni idrok etish imkonsiz bo'ladi. Karlik bilan bolalar va kattalar tomonidan nutqni mustaqil ravishda egallash (nutqning o'z-o'zidan shakllanishi) mumkin emas.

ADABIYOTLAR

TAHLILI.

Surdopsixologiya tarixiga nazar tashlasak, turli davrlarda eshitish qobiliyatidan ajralgan bolalarni tadqiqot obyekti sifatida o'rgangan olimlardan J.Kardano, V.I.Fleri, Ya.T.Speshnevlar ular orasida ma'lum tarzda murojaat etilgan nutqni tushuna oladigan bolalar borligi, agar nutq ularga qarata balandlatilgan holda aytilsa eshitishi zaif bo'lgan bolalar nutqining ma'lum qismi shakllanishi haqida qayd etishgan. V.I.Fleri bola shaxsining shakllanishi uchun atrofdagi yaqinlari, ayniqsa, onasi g'amxo'rlik qilishi kerakligi hamda kar bolaning nutqining rivojlanishi ilk davrlardan, hattoki boshqalar nutqiga taqlid qilgan holda rivojlanishini ta'kidlagan holda "Kar-soqov bola qancha kichik bo'lsa, uning o'zlashtirish layoqati shuncha yuqori bo'ladi", - deb yozadi olim,

shuningdek, ba'zi so'zlarni bola ko'rish asosida taqlidan o'zlashtirishi lozimligini alohida qayd etgan.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tekshiruv usullari N.A.Rau tomonidan ishlab chiqilgan. Rau bolalarni eshituv holatiga ko'ra ikkita toifaga bo'ladi: kar-soqov va zaif eshituvchi bolalar. Rau kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ular nutqini saqlab qolish niyatida labdan o'qishga o'rgatish va savodini chiqarish uchun ma'lum korreksionlar kerakligini ta'kidlaydi. Eshitish qobiliyati pasayishining ikki turi farqlanadi, ya'ni kar-soqovlik va zaif eshitish. Zaif eshituvchi bolalarda nutqni idrok qilish va qabul qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ammo, eshitishdan foydalanib cheklangan miqdorda bo'lsa ham so'z zaxirasini to'plash mumkin. Eshitish holatining pasayishi karlik darajasida bo'lsa, nutqni tabiiy o'rganishning imkoniyati bo'lmaydi.

TADQIQOT

METODOLOGIYASI.

Ruhiy rivojlanish - bu ruhiy jarayonlarning ma'lum qonuniyatlariga mos ravishda rivojlanishi bo'lib, u davriy munosabatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bolalarning rivojlanishi turlicha bo'lib, bunday turfa xillik har bir bolaning bosh miyasidagi bo'limlarning rivojlanish davrlari va xususiyatiga bog'liqligidan kelib chiqadi. Shunga ko'ra bolalarning ruhiy jarayonlarining shakllanishi va rivojlanishi har xil yoshida turli darajada bo'lishi kuzatiladi.

Eshitishda muammosi bo'lgan bolalarning ruhiy rivojlanishidagi o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish:

- karvasog'lombolaruhiyrivojlanishidagi umumiy va xususiy tomonlarini aniqlash;
- kar bolalar bilish jarayoning alohida shakllarini rivojlanishidagi o'ziga xosligi o'rganish va aniqlash sezgi, idrok, xotira, tafakkur, nutq hamda uning shaxs sifatida shakllanish qonuniyatlarini o'rganish;
- rivojlanishi nuqsonli bo'lgan bola shaxsining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadigan metodlar va yo'llarni psixologik

jihtadan asoslab berish kabi eshitishda muammolari bo'lgan bolalar ta'limi orqali ularni barkamol tarbiyasini amalga oshirishga qaratilgan ishlar rejalashtirildi.

Nutqning aktiv passiv shakllari aynan eshitish sezgisi va idroki asosida amalga oshadi. Atrofdagilar nutqini eshitib, unga taqlid qilish orqali dastlabki so'zlarni ayta boshlaydi.

Nutqni eshitib, u orqali asosiy ma'lumotlarni oladi, kattalar bilim tajribalarini egallaydi. Chunki kattalarning bilimi, tajribalari bolalarga og'zaki yoki yozma nutq orqali kattalar tomonidan yetkaziladi. Atrofdagilar nutqini idrok qilish imkoniyatining buzilishi faol nutqning shakllanish imkoniyatini yo'qotadi. Eshitishi buzilgan bola hech qachon o'zi mustaqil ravishda nutqni egallay olmaydi. Agar bunday bola maxsus sharoitda maxsus yondashish va uslublar bilan o'qitilmasa nutqsiz bo'lib qoladi. Eshitmaydigan bola butun axborotni eshitish apparati analizatorining ishtirokisiz oladi, u hamma narsalarni predmetlar, voqea va hodisalarni ko'rgani holda ular haqida hech qanday ma'lumot olish imkoniyati yo'q. Bu esa o'z navbatida ikkilamchi nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy maxsus ta'lim muassasalarni tabaqalashtirilgan holda tashkil etilishi, shuningdek ulardagi ta'lim - tarbiyaning mazmunini belgilashda asosiy omil bo'lib R.M.Boskisning eshitishda muammolari bo'lgan bolalarni pedagogik tasnifi xizmat qiladi: Karlik-eshitishning turg'un yo'qolishi bo'lib, unda mustaqil holda nutqni egallash, hattoki quloqqa yaqin bo'lgan masofada nutqni aniq idrok etish imkoniyati bo'lmaydi. Total (to'liq) karlik juda kam uchraydi. Ko'pincha karlikda baland nutqiy tovushlar, quloq suprasiga yaqin masofadagi ba'zi nutqiy tovushlarni idrok etish darajasida bo'lgan eshitish qoldiqlari saqlanib qoladi. Audiometr tekshiruvi eshitishning 80 db dan yuqori darajada yo'qolganligini ko'rsatadi. Zaif eshituvchilik-eshitishning turg'un pasayishi

bo'lib, unda ushbu eshitish qoldig'i asosida nutqiy zaxirani minimal holatda mustaqil ravishda egallash, murojaat etilgan nutqni quloq suprasiga yaqin masofada idrok etish imkoniyati bo'ladi. Audiometr tekshiruvi eshitishning 80 db dan kam bo'lmagan pasayishini ko'rsatadi.

L.V.Neyman eshitish chastotalari maydoni yordamida qabul qilish diapazoniga asoslanib, karlarni to'rtta guruhga ajratadi.

Tibbiy tasnif (L.V.Neyman bo'yicha)

Karlar:

I guruh-eng past chastotalarni qabul qilish (125-250 Gs);

II guruh-500 Gs gacha chastotalarni qabul qilish;

III guruh-past va o'rtacha chastotalarni qabul qilish (1000 Gs gacha);

IV guruh-2000 Gs gacha chastotalarni qabul qilish.

Zaif eshituvchilar:

1- daraja. Eshitishni 50 db gacha yo'qotish. Bunday bola 1 m. dan ortiq masofadagi ortiq nutqni farqlaydi;

2- daraja. Eshitishda 50-70 db.gacha yo'qotish. Bunday bola 1 m. gacha masofadagi nutqni farq qiladi;

3- daraja. Eshitishni 70 db. dan yuqori yo'qotish. Bunday bola quloq oldida va quloq suprasiga aytilgan nutqni ham farqlashi qiyin.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlari, ularga ilk davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy va psixik rivojlanishiga, eng asosiysi nutqining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan va zaif eshituvchi bola maxsus o'rgatib borilmasa, u gapira olmaydi, atrofdagilar bilan muomalada esachegaralangan miqdordagi imo-ishoralardan foydalanadi. Bolalar kundalik hayotida kattalarga taqlid qilgan holda oddiy amaliy faoliyat turlarini bajara oladilar, turli buyumlarning funksional

vazifalarini o'zlashtiradilar va ulardan to'g'ri foydalanadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakasini egallab oladilar. Bunday bolalarga maxsus ta'lim berish shart-sharoitlari yaratilmagan holda, ular o'zgalar nutqini idrok eta olmasligi oqibatida sensor va aqliy rivojlanishi so'zlashuv nutqning ta'sirisiz kechadi. Shunday qilib, eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishning buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamasa-da, ancha cheklanib qoladi.

Demak, bolalarning risoladagidek rivojlanishi uchun, me'yorda eshitadigan bolalardan-da ko'proq maxsus ta'lim-tarbiya sharoitlarini yaratish talab etiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ilk yoshdan boshlab maxsus ta'lim-tarbiya berilgan holda, ularning umumiy rivojlanishidagi orqada qolishning oldini olish, mavjud nuqsonlarni korreksiyalash va ularning har tomonlama kamol topishini ta'minlash mumkin bo'ladi. Pedagogikada tarbiya qonuniyatlari to'g'risidagi fan sifatida hodisalarning keng doirasi qamrab olinadi va turli sharoitda ta'lim-tarbiyani tashkil etish masalalari ishlab chiqiladi. Maktabgacha surdopsixologiya fani psixologiya fanining umumiy qonuniyatlariga asoslangan holda rivojlanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uzoq muddat davomidako'rgazmali-obrazlitafakkur bosqichida qoladilar. Xususan, T.V.Rozanova tadqiqotlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'rgazmali - obrazli tafakkurining rivojlanishidagi farq maktabgacha ta'limining boshida kuzatilishini isbotlaydi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni rivojlantirish model tasavvurlarni umumlashtirish imkonini yuzaga keltiradi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni shakllantirish so'zlash nutqining shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, ko'rgazmali - obrazli tafakkurni so'zlash - mantiq tafakkuri bosqichiga o'tishi sog'lom bolalarga nisbatan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda uzoq muddat davomida amalga oshadi. Bu fikrlash operatsiyalarini rivojlanishida namoyon bo'ladi. Fikrlash operatsiyalari - tizimga

tashkillashtirilgan umumiy harakatlardir. Bu fikrlash operatsiyalari asta - sekinlik bilan amalga oshadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda fikrlash operatsiyalari eshituvchi bolalarga nisbatan kech shakllanadi.

Analiz va sintez jarayonini rivojlanishida ham orqada qolish kuzatiladi. Bu jarayonlar yanada uzoq muddatli va sistematik tarzda amalga oshadi. Taqqoslash jarayonida farqlarni topish va o'xshatish munosabatlari amalga oshadi. I.M.Salovyov ta'kidlashicha, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda taqqoslashning quyidagi jihatlari namoyon bo'ladi: ikki predmetni taqqoslashdan birining analiziga o'tib ketish, vazifani soddalashtirish, predmetlarni taqqoslashdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'smirlik chog'ida taqqoslash texnikasini egallashda yutuqlar kuzatiladi, taqqoslash sifati oshadi.

XULOSA. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar kattaliklarni taqqoslash, kattaliklarni o'zaro munosabatini tushunish, masala mazmunidan uni ko'rgazmali ifodalash, berilgan munosabatlarda ko'rgazmali sharoitda ajratishni ifodalovchi bir qator masalalarni hal etishda qiyinchiliklarga uchraydi. Asosiy qiyinchiliklar matn mazmuni bo'yicha xulosa chiqarish, ma'lumotlarni analiz va sintez qilishda yuzaga keladi.

Zaif eshituvchi bolalar ta'lim berish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratilishi kerak, ya'ni ular maxsus bog'cha va maktablarda maxsus dastur va darsliklar asosida o'qitilishi va tarbiyalanishi zarur. Zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus tashkil etilgan bog'cha hamda maktab internatida barcha zarur shart - sharoitlar mavjud. Maxsus muassasalardagi tarbiyachi va o'qituvchilar bunday bolalarni tegishli ta'lim - tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak.

Eshitishning buzilishi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda tafakkur rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ammo intellekti har qanday yoshda saqlanib qoladi. Demak, kar bolaning potensial imkoniyatlari eshitishi

me'yorda bo'lgan bola bilan bir xil bo'ladi. Bu imkoniyatlarni amalga oshirishga faqat bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish bilan cheklanib qolmasdan, nafaqat eshitish va

nutqni rivojlantirishga, balki umuman butun bilish faoliyatini shakllantirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan o'quv jarayonida erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alien, T. E. Academic Integration of Hearing-Impaired students: Demographic, Handicapping and Achievement factors / T. E. Alien, Г. Osborn // American Annals of the Deaf. April. 1984. — P. 100—113.
2. Berdiyev.G., "Boshlang'ich sinflarda shaxslararo munosabatdagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish.
3. Лубовский, В. И. Методологические проблемы специальной психо-логии / В. И. Лубовский // Специальная педагогика и специальная психология: современные методологические подходы. — М., 2013. — С. 9—36.
4. L.R.Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.U.Xamidova, D.B.Yakubjanova, Z.M. Djalolova, N.Z. Abidova. Maxsus psixologiya, T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2013.
5. Mo'minova L, Amirsaidova Sh, Djalolova Z, Hamidova M., Maxsus psixologiya, T.: "Noshir", 2021.
6. M.Vohidov., Bolalar psixologiyasi. T.: "O'qituvchi", 1982.
7. Sodiqova G.A., Nurkeldiyeva D.A., Islombekova Z.I., Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi. T.:Nisim, 2008.
8. Shoumarov.G'.B., Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida. T.: "O'qituvchi"- 1993.

FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA TALABALAR ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL

SATVOLDIYEV FAXRIDDIN AKBARALI O'G'LI

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida fanlararo integratsiya tamoyillari asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning pedagogik modeli ishlab chiqiladi va asoslanadi. Tadqiqot doirasida fanlararo integratsiyaning nazariy asoslari, uning ilmiy dunyoqarash shakllantirishdagi roli va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada taklif etilayotgan pedagogik model strukturaviy-funksional xarakterga ega bo'lib, maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlarni o'z ichiga oladi. Modelning nazariy asoslari sifatida tizimli yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv va kompetentlik yondashuvi belgilangan. Tadqiqot natijasida fanlararo integratsiyaning ilmiy dunyoqarash rivojlanishiga ta'sir mexanizmlari ochib beriladi, modelni amaliyotga joriy etishning pedagogik shartlari aniqlanadi hamda uning samaradorligini baholash mezonlari ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, ilmiy dunyoqarash, pedagogik model, oliy ta'lim, tizimli yondashuv, kompetentlik, kognitiv integratsiya.

Аннотация. В статье разработана и обоснована педагогическая модель формирования научного мировоззрения студентов на основе принципов междисциплинарной интеграции в системе высшего образования. В исследовании анализируются теоретические основы междисциплинарной интеграции, её роль в формировании научного мировоззрения и педагогические возможности. Предложенная в статье педагогическая модель имеет структурно-функциональный характер и включает целевой, содержательный, технологический и результативный компоненты. Теоретическими основами модели являются системный, деятельностный и компетентностный подходы. В результате исследования раскрыты механизмы влияния междисциплинарной интеграции на формирование научного мировоззрения, определены педагогические условия реализации модели на практике, а также разработаны критерии оценки её эффективности.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, научное мировоззрение, педагогическая модель, высшее образование, системный подход, компетентность, когнитивная интеграция.

Kirish. Zamonaviy fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, bilimlar hajmining eksponensial o'sishi hamda ijtimoiy hayotning murakkablashuvi oliy ta'lim oldiga yangi vazifalar qo'ymoqda. Bugungi kunda mutaxassis tayyorlash nafaqat tor kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki keng qamrovli ilmiy dunyoqarashga ega, murakkab muammolarni hal qila oladigan, turli soha bilimlarini integratsiya qila biladigan shaxsni tarbiyalashni taqozo etadi. Aynan shu kontekstda fanlararo integratsiya zamonaviy ta'limning

muhim metodologik tamoyili sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy dunyoqarash shaxsning borliqni ilmiy bilish tamoyillari asosida anglashi, ilmiy metodologiyani o'zlashtirishi va ilmiy tafakkur uslubini egallashini nazarda tutadi. Biroq an'anaviy ta'lim tizimida fanlar bir-biridan ajratilgan holda o'qitilishi ko'pincha talabalar ongida parchalangan, aloqasiz bilimlar to'plamini shakllantiradi. Bu holat ilmiy dunyoqarashning yaxlit tizim sifatida shakllanishiga to'sqinlik qiladi, chunki dunyoqarash o'z tabiatiga

ko'ra integrativ xarakterga ega bo'lib, borliqning turli tomonlarini yaxlit manzarada birlashtiradi. Fanlararo integratsiya ushbu muammoni hal qilishning samarali vositasi sifatida ko'rilmogda. Turli fanlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, umumiy tushunchalar va tamoyillarni ajratib ko'rsatish, kompleks muammolarni turli fanlar nuqtai nazaridan tahlil qilish orqali talabalarning ilmiy dunyoqarashi yaxlit, izchil tizim sifatida shakllanadi. Biroq fanlararo integratsiyaning ilmiy dunyoqarash rivojlantirishdagi potentsialini to'liq amalga oshirish uchun maxsus ishlab chiqilgan pedagogik model zarur bo'lib, bu model nazariy jihatdan asoslangan va amaliy tatbiq etilishi mumkin bo'lishi kerak.[1]

Adabiyotlar tahlili. Fanlararo integratsiya muammosi pedagogika fanida uzoq tarixga ega bo'lib, uning nazariy asoslari turli ilmiy maktablar tomonidan ishlab chiqilgan. Dastlabki g'oyalar Yan Amos Komenskiy asarlarida uchraydi, u "pansofiya" konsepsiyasida bilimlarning yaxlitligi g'oyasini ilgari surgan. Komenskiy ta'kidlashicha, ta'lim alohida fanlarning mexanik yig'indisi emas, balki borliqning yaxlit manzarasini shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Bu g'oya keyinchalik pedagogika fanida turli shakllarda rivojlantirildi. XX asr boshlarida integrativ ta'lim g'oyalari pragmatik pedagogika doirasida yangi rivojlanish bosqichiga kirdi. Jon Dyui "loyiha usuli"ni ishlab chiqib, ta'limni haqiqiy hayotiy muammolarni hal qilish jarayoni sifatida tashkil etishni taklif qildi. Dyuning yondashuvi fanlar chegaralarini sun'iy deb hisoblab, o'qitishni muammo atrofida integratsiyalash zarurligini asosladi.[2] Uilyam Kilpatrikning loyiha metodikasi bu g'oyalarni amaliy pedagogik texnologiyaga aylantirdi, bunda turli fan sohalari bilimlarining birlashishi loyiha maqsadlariga erishish uchun tabiiy zaruriyat sifatida yuzaga keladi. Zamonaviy pedagogik adabiyotda integrativ yondashuv yanada keng qamrovli tushuncha sifatida talqin qilinmogda. M.N.Berulava integrativ ta'limning nazariy-metodologik asoslarini

ishlab chiqib, integratsiyaning turli darajalarini ajratib ko'rsatdi. Uning tasnifiga ko'ra, integratsiya fanlararo aloqalardan tortib to'liq integratsiyagacha bo'lgan spektrni qamrab oladi. Yu.S.Tyunnikov fanlararo integratsiyaning metodologik funktsiyalarini tahlil qilib, uning bilish faoliyatini optimallashtirishdagi rolini asosladi. G'arb pedagogikasida integrativ ta'lim "interdisciplinary education", "transdisciplinary learning", "integrated curriculum" kabi tushunchalar orqali o'rganilmogda. James Beane integrativ o'quv dasturlarining nazariy asoslarini ishlab chiqib, ularning demokratik ta'lim g'oyalari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Beane ta'kidlashicha, integrativ ta'lim nafaqat kognitiv, balki ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishga ham xizmat qiladi. Heidi Hayes Jacobs fanlararo o'quv dasturlarini loyihalashtirishning amaliy strategiyalarini ishlab chiqib, ta'lim amaliyotiga muhim hissa qo'shdi.[3]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini bir necha yondashuv tashkil etadi. Birinchidan, tizimli yondashuv tadqiqot ob'ektini — fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarash rivojlantirishni — yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Bu yondashuv doirasida pedagogik model tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi, ularning funksional munosabatlari va tizimning dinamik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tizimli yondashuv, shuningdek, modelning tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini, uning ochiq tizim sifatidagi xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Ikkinchidan, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv ilmiy dunyoqarashning faoliyat jarayonida shakllanishini ta'kidlaydi.[4] Bu yondashuvga ko'ra, dunyoqarash tayyor holda uzatilmaydi, balki talabaning faol bilish faoliyati natijasida quriladi. Fanlararo integratsiya kontekstida bu faoliyat turli fanlar bilimlarini sintez qilish, umumiy tamoyillarni aniqlash, kompleks muammolarni hal qilish shaklida namoyon bo'ladi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv pedagogik modelning texnologik komponentini ishlab chiqishda asosiy

metodologik funktsiyani bajaradi. Uchinchidan, kompetentlik yondashuvi ilmiy dunyoqarashni shaxsning umumiy kompetentlik tizimining muhim komponenti sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Bu yondashuv doirasida ilmiy dunyoqarash nafaqat bilimlar tizimi, balki ilmiy bilish usullarini qo'llash qobiliyati, ilmiy ma'lumotlarni baholash malakasi, ilmiy muammolarni hal qilish ko'nikmalari sifatida talqin qilinadi.[5] Kompetentlik yondashuvi modelning natijaviy komponentini aniqlashda va samaradorlik mezonlarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda nazariy va empirik metodlar majmuasi qo'llanildi. Nazariy metodlar qatoriga ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish, modellashtirish, tizimlashtirish va umumlashtirish kiradi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish fanlararo integratsiya va ilmiy dunyoqarash muammolarining o'rganilganlik darajasini aniqlash, mavjud yondashuvlarni qiyoslash uchun qo'llanildi. Modellashtirish metodi pedagogik jarayonning muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi soddalashtirilgan tizimni yaratish imkonini berdi. Empirik metodlar qatoriga kuzatish, so'rovnomalar, ekspert baholash va pedagogik tajriba kiradi.[6] Kuzatish ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya elementlarining qo'llanilishini, talabalarning ilmiy dunyoqarash ko'rsatkichlarini aniqlash uchun ishlatildi. So'rovnomalar talabalar va o'qituvchilarning fanlararo integratsiyaga munosabatini, ularning ilmiy dunyoqarash xususiyatlarini o'rganish uchun qo'llanildi. Ekspert baholash ishlab chiqilgan modelning ilmiy-metodologik asoslanganligini tekshirish uchun amalga oshirildi. Tadqiqot bazasi sifatida Toshkent shahridagi bir necha oliy ta'lim muassasalari tanlandi. Tadqiqotga turli yo'nalishlar talabalari jalb etildi, bu esa modelning universalligini ta'minlash imkonini berdi. Tadqiqot bir necha bosqichda olib borildi: birinchi bosqichda nazariy tahlil amalga oshirildi va model ishlab chiqildi, ikkinchi bosqichda modelning amaliy tatbiqi sinovdan o'tkazildi, uchinchi bosqichda natijalar tahlil qilindi va xulosalar chiqarildi.

[7]

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning pedagogik modelini ishlab chiqish imkonini berdi. Model strukturaviy-funksional xarakterga ega bo'lib, o'zaro bog'liq bir necha komponentni o'z ichiga oladi. Modelning umumiy arxitekturasini tahlil qilishdan avval, fanlararo integratsiya va ilmiy dunyoqarash o'rtasidagi bog'liqlik mexanizmlarini ochib berish zarur. Fanlararo integratsiyaning ilmiy dunyoqarash rivojlanishiga ta'siri bir necha mexanizm orqali amalga oshadi. Birinchi mexanizm bilimlarni tizimlashtirish bilan bog'liq. Talaba turli fanlardan olingan bilimlarni integratsiyalashganda, ular o'rtasidagi aloqalarni anglaydi, umumiy tamoyillar va qonuniyatlarni ajratib ko'rsatadi. Bu jarayon bilimlarning parchalanganligini bartaraf etib, yaxlit ilmiy manzara shakllanishiga xizmat qiladi. Masalan, biologiya, kimyo va fizika fanlarini integratsiyalash orqali talaba tirik organizmlarning molekulyar darajadagi jarayonlarini, ularning fizik qonuniyatlarga bo'ysunishini anglaydi, bu esa borliqning birlik va o'zaro bog'liqligini tushunishga olib keladi.[8] Ikkinchi mexanizm metodologik bilimlarning shakllanishi bilan bog'liq. Fanlararo integratsiya jarayonida talaba turli fanlarda qo'llaniladigan usullarning o'xshashligini, ilmiy tekshirishning umumiy mantiqini anglaydi. Bu metodologik refleksiya ilmiy bilishning tabiati haqidagi tushunchalarni shakllantiradi, ya'ni ilmiy dunyoqarashning epistemologik komponentini rivojlantiradi. Talaba turli fanlarda gipoteza qo'yish, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonlarining umumiylikini ko'rganda, ilmiy usulning universal tabiatini anglaydi. Uchinchi mexanizm tanqidiy tafakkurning rivojlanishi bilan bog'liq. Bir xil muammoni turli fanlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqish talabaga turli yondashuvlarni solishtirish, ularning afzallik va kamchiliklarini baholash imkonini beradi. Bu ko'p o'lchovli tahlil tanqidiy tafakkurni

rivojlantirib, ilmiy dunyoqarashning tanqidiy komponentini shakllantiradi. Talaba turli ilmiy paradigmalar, nazariyalar va interpretatsiyalar mavjudligini anglaganda, u ilmiy bilimning nisbiy, tarixiy xarakterini tushuna boshlaydi. To'rtinchi mexanizm amaliy muammolarni hal qilish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog'liq. Haqiqiy hayotiy muammolar ko'pincha bir fanning doirasida hal qilinmaydi, ular turli soha bilimlarini birlashtiruvchi kompleks yondashuvni talab qiladi. Fanlararo integratsiya talabani bunday muammolar bilan ishlashga tayyorlaydi, uning ilmiy bilimlarni amaliy vaziyatlarga tatbiq etish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu ilmiy dunyoqarashning prakseologik komponentini shakllantiradi.[9]

Endi pedagogik modelning tarkibiy qismlarini batafsil ko'rib chiqamiz. Model to'rt asosiy komponentni o'z ichiga oladi: maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlar. Bu komponentlar o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etadi. Maqsadli komponent modelning umumiy yo'nalishini belgilaydi va bir necha darajada ifodalanadi. Strategik maqsad fanlararo integratsiya vositalari orqali talabalarning yetuk ilmiy dunyoqarashini shakllantirish hisoblanadi. Bu maqsad taktik maqsadlarda aniqlanadi: ilmiy bilimning tabiati haqidagi tushunchalarni shakllantirish, ilmiy metodologiyani o'zlashtirish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, ilmiy bilimlarni integratsiyalash qobiliyatini shakllantirish. Operatsion maqsadlar esa aniq o'quv mashg'ulotlari darajasida belgilanib, konkret integrativ bilim va ko'nikmalarni shakllantirish vazifalarini o'z ichiga oladi. Maqsadli komponent, shuningdek, ilmiy dunyoqarash rivojlanishining darajalarini aniqlaydi. Boshlang'ich darajada talaba alohida fanlardagi bilimlarni egallagan bo'lib, ular o'rtasidagi aloqalarni yuzaki anglaydi. O'rta darajada talaba turli fanlar bilimlarini bog'lay oladi, umumiy tamoyillarni ajratib ko'rsatadi, lekin bu jarayon tizimli xarakter kasb etmagan. Yuqori darajada talaba ilmiy bilimlarning yaxlit tizimini egallagan, ilmiy

metodologiyani turli sohalarda qo'llay oladi, tanqidiy baholash qobiliyatiga ega. Maqsadli komponent talabani boshlang'ich darajadan yuqori darajaga olib chiqish vazifasini qo'yadi. Mazmuniy komponent fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarash rivojlantirishning substantsial asosini tashkil etadi. Bu komponent bir necha o'zaro bog'liq elementni o'z ichiga oladi. Birinchi element — bu integrativ ta'lim mazmunining tanlash tamoyillaridir. Ta'lim mazmuni tanlanishida ilmiylik, tizimlilik, tushunarlilik va fanlararo bog'liqlik tamoyillariga amal qilinadi. Ilmiylik tamoyili ta'lim mazmunining zamonaviy fan yutuqlariga muvofiqligini, tizimlilik tamoyili bilimlarning mantiqiy izchilligini, tushunarlilik tamoyili mazmunning talabalar tayyorgarlik darajasiga mosligini, fanlararo bog'liqlik tamoyili esa turli fanlar mazmunining integratsiyasini ta'minlaydi.[10]

Ikkinchi element — bu integratsiyaning mazmuniy yo'nalishlaridir. Tabiiy-ilmiy integratsiya fizika, kimyo, biologiya va boshqa tabiiy fanlar bilimlarini birlashtiradi, bu esa tabiiy dunyoning yaxlit manzarasini shakllantiradi. Ijtimoiy-gumanitar integratsiya tarix, falsafa, sotsiologiya, psixologiya fanlarini bog'lab, inson va jamiyat haqidagi yaxlit tushuncha yaratadi. Tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi esa inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni, ilm-fan va jamiyat bog'liqligini yoritadi. Bundan tashqari, fan va falsafa integratsiyasi ilmiy bilishning metodologik va epistemologik masalalarini o'rganish imkonini beradi.

Uchinchi element — bu integrativ tushunchalar va g'oyalardir. Fanlararo integratsiya jarayonida maxsus integrativ tushunchalar ajratib ko'rsatiladi, ular turli fanlarda mavjud bo'lib, yaxlit ilmiy manzara shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "tizim", "energiya", "axborot", "evolyutsiya", "o'zaro ta'sir" kabi tushunchalar turli fanlarda uchraydi va ular atrofida integratsiya amalga oshadi. Integrativ g'oyalar esa borliqning birligi, ilmiy bilishning qonuniyatlari, ilm-fan

va jamiyat munosabatlari kabi fundamental masalalarni qamrab oladi.

To'rtinchi element — bu fan tarixi va fan falsafasi mazmundir. Ilmiy dunyoqarash shakllantirishda fan tarixi va falsafasining o'zni alohida ahamiyatga ega. Fan tarixi ilmiy g'oyalarning rivojlanishini, ilmiy kashfiyotlar tarixini, olimlar faoliyatini o'rganish orqali ilmiy jarayonning dinamik tabiatini ko'rsatadi. Fan falsafasi esa ilmiy bilishning metodologik masalalarini, ilmiy haqiqat mezonlarini, ilmfan va jamiyat munosabatlarini tahlil qiladi. Bu mazmun ilmiy dunyoqarashning epistemologik va metodologik komponentlarini shakllantiradi. Texnologik komponent fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarash rivojlantirishning amaliy mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Bu komponent bir necha o'zaro bog'liq elementdan iborat. Birinchi element — bu integrativ o'qitish shakllaridir. An'anaviy ma'ruza va seminarlar integrativ mazmun bilan boyitiladi, bunda turli fanlar materiallari bog'lab taqdim etiladi. Integrativ darslar maxsus loyihalaniib, ularda ikki yoki undan ortiq fanning mazmuni birlashtiriladi. Bunday darslar ko'pincha turli soha mutaxassislarining hamkorligida olib boriladi. Fanlararo seminarlar va konferentsiyalar talabalarni turli fanlar nuqtai nazaridan muammo muhokama qilishga jalb etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning pedagogik modelini ishlab chiqish va nazariy asoslash imkonini berdi. Model strukturaviy-funksional

xarakterga ega bo'lib, maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlarni o'z ichiga oladi. Har bir komponent o'ziga xos funktsiyani bajarib, umumiy maqsadga — talabalarning yetuk ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot fanlararo integratsiyaning ilmiy dunyoqarash rivojlanishiga ta'sirining bir necha mexanizmini aniqladi. Bilimlarni tizimlashtirish mexanizmi parchalangan bilimlarni yaxlit tizimga birlashtiradi. Metodologik refleksiya mexanizmi ilmiy usulning universal tabiatini anglash imkonini beradi. Tanqidiy tafakkur mexanizmi turli yondashuvlarni solishtirish va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Amaliy muammolarni hal qilish mexanizmi ilmiy bilimlarni haqiqiy vaziyatlarga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Modelni amaliyotga joriy etish uchun zarur pedagogik shartlar aniqlandi. O'qituvchilarning fanlararo integratsiyaga tayyorligi, o'quv dasturlarining integrativ potentsiali, o'quv-moddiy bazaning yetarliligi, baholash tizimining moslashtirilganligi va talabalar motivatsiyasi asosiy shartlar sifatida belgilandi. Bu shartlarning bajarilishi modelning samarali amal qilishi uchun zarur. Modelning samaradorligini baholash mezonlari ishlab chiqildi. Kognitiv, epistemologik, metodologik, tanqidiy, aksiologik va integrativ mezonlar ilmiy dunyoqarashning turli o'lchamlarini qamrab olib, kompleks diagnostikani amalga oshirish imkonini beradi. Tajriba natijalari modelning samaradorligini tasdiqladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beane J.A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. — New York: Teachers College Press, 1997. — 152 p.
2. Berulava M.N. Integratsiya soderzhaniya obrazovaniya. — Moskva: Pedagogika, 1993. — 172 s.
3. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938. — 116 p.
4. Jacobs H.H. Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation. — Alexandria: ASCD, 1989. — 97 p.
5. Kilpatrick W.H. The Project Method. — New York: Teachers College, 1918. — 18 p.
6. Kirillova V.K. Mezhdisciplinarnye svyazi v formirovanii sistemnyx znaniy. — Sankt-Peterburg: Obrazovanie, 1996. — 145 s.
7. Kirgizova F.X. Integrativnyj podxod v formirovanii nauchnogo mirovozzreniya. — Moskva: Akademiya, 2008. — 198 s.
8. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. — Toshkent: O'qituvchi, 1975. — 368 b.
9. Kraevskiy V.V. Metodologiya pedagogicheskogo issledovaniya. — Samara: SamGPI, 1994. — 165 s.
10. Kuzmina N.V. Sistemnyj podxod v pedagogicheskix issledovaniyax. — Moskva: Vysshaya shkola, 1990. — 218 s.

ZAMONAVIY EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYANI AMALGA OSHIRISHNING ZARURATI

ABDULLAYEVA UMIDAXON G'ULOMIDINOVNA

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekologik ta'lim va tarbiyaning nazariy-pedagogik asoslari, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishga tayyorlashning zamonaviy shakl, usul va vositalari o'rganilgan.

Аннотация: В данной статье изучаются теоретические и педагогические основы экологического образования и обучения, современные формы, методы и инструменты подготовки к осуществлению экологического образования и обучения. Также проанализированы современные методы подготовки к реализации экологического образования.

Abstract: In this article, the theoretical and pedagogical foundations of environmental education and training, modern forms, methods and tools of preparing for the implementation of environmental education and training are studied. Modern methods of preparing for the implementation of ecological education were also analyzed.

Kalit so'zlar: kasbiy-pedagogik faoliyat, integrativ, korporativ, milliy, tarixiy, texnologik, kompetensiya kimyo, ekologiya, biosfera, sog'lom turmush tarzi, ekologik muloqot, pedagogik jarayon.

Ключевые слова: биосфера, здоровый образ жизни, экологическая коммуникация, педагогический процесс, профессионально-педагогическая деятельность, интегративная, корпоративная, национальная, историческая, технологическая, компетентность.

Key words: biosphere, healthy lifestyle, ecological communication, pedagogical process, professional-pedagogical activity, integrative, corporate, national, historical, technological, competence.

KIRISH.

Bugungi kunda yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasida va ta'lim-tarbiyaga oid ustuvor vazifalarni ishlab chiqilishida atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik holatni yaxshiilashga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Jamiyatda ekologik barqarorlikni shakllantirish, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatni va tabiatdan oqilona foydalanishga doir ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar, farmon va farmoyishlar qabul qilinmoqda va boshqaruvning har bir bo'g'ida maxsus vazifalar belgilab olingan. Zero, «ekologik nazorat qilish tizimini takomillashtirish, ekologik audit o'tkazish tartibini qayta ko'rib chiqib, xususiy auditorlik faoliyatini jonlantirish ham muhim

vazifadir. Shuningdek, hukumat doirasida ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish va tabiat musaffoligini saqlab qolish bo'yicha ham kompleks chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqishga urinish ham davlatimizning ekologik barqarorlikni shakllantirishga qaratilgan ishlarining natijasi sanaladi. Davlatimiz rahbarining fikricha, «hukumat sanoatrivojining ekologiyagata'sirining oldini olish bo'yicha 2025 yilgacha mo'ljallangan kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish. Shuningdek, nufuzli xalqaro ekspertlarni jalb etgan holda, ekologiya kodeksi loyihasini ishlab chiqish» zarurligi ham yuqoridagi fikrlarni, hukumatning bu boradagi muddaosini ko'rsatib beradi. Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxassislarni

innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasaari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahorati mezonlari, xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishga tayyorlashning ta'limiy jarayoniga ikki tomonlama qarash mumkin:

- o'zlari o'qitayotgan talabalar tomonidan kasbiy ko'nikma va malakalarni egallash; ularida zaruriy xislat va qobiliyatlarni shakllantirish;

- bo'lajak o'qituvchilar tomonidan ilg'or tajribalarni egallash, ta'lim jarayonining optimal shart-sharoitlarini o'rganish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Zamonaviy ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishning ilmiy-pedagogik asoslarini yoritishda mazkur sohalar bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlarning yondashuvlari, ilmiy xulosalarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ekologik ta'lim-tarbiya ta'lim tizimida oliy ta'limga qadar shakllantirilishi va rivojlantirilishi kerak. Yu.Ahmadaliyev o'z tadqiqotlarida maktab ta'limida ekologik ta'lim berishda sinfdan tashqari ishlarni to'g'ri tashkil qilish muhim ekanligi haqida fikr yuritib, "Maktabdagi "Yosh o'lkashunos", "Tabiatshunoslik", "Ekolog" kabi to'garaklarini tashkil etish asosida o'quvchilarning tabiatga bo'lgan qiziqishi oshadi, unga munosabat ongli ravishda oshadi, unga munosabati ongli ravishda shakllanadi va boshqa o'tiladigan o'quv fanlariga yana-da qiziqishi ortadi", - deya takidlaydi. Shunday ekan, ekologik kompetentlik maktabgacha va maktab ta'limida shakllantirib, rivojlantirib

borilsa, ko'zlangan maqsadga erishish, inson omili natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolardan ma'lum darajada xalos bo'lish mumkin.

Boshqa bir olim N.Abdullayeva ilmiy izlanishlarida ekologik inqirozning kuchayishi munosabati bilan insonning yer ekotizimidagi o'rni masalasi ekologlar, faylasuflar, madaniyatshunoslarning diqqat markazidagi mavzuga aylanishi lozimligini alohida ta'kidlaydi. Uning xulosalariga ko'ra, "bugun olamni tabiat qonunlarini chuqur tushunadigan, inson ham tabiatni bir bo'lagi ekanligini his qiladigan va shu asosda faoliyat olib boradigan kishilar qutqarib qoladi. Inson faoliyati tabiatga stixiyali ta'sir qilmasdan, biror maqsadga muvofiq bo'lishi, u bilan o'zaro uyg'un rivojlanishini taqazo etadi. Bu esa har bir kishida bolalikdan shakllanadigan va umrining oxirigacha davom etadigan axloqiy-ekologik ongi, madaniyati darajasiga bog'liqdir". Demak, global ekologik tanazzulning kelib chiqishiga asosiy sabab insoniyatning faqat iqtisodiy o'sishi va iste'molchilik salohiyati oshganligibo'lib qolmasdan, balki, uning tabiatga gumanistikmunosabati "qashshoqligi" bilan ham izohlanadi. Atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi yuqorida tilga olingan ta'sirchan chora-tadbirlarni ro'yobga chiqarish, keng ko'lamdagi ekologik tahdidni barham toptirish, respublika aholisi uchun jismonan sog'lom yosh avlodning dunyoga kelishi va rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar hamda ekologik jihatidan musaffo hayotiy muhit yaratish imkonini beradi. Pedagog olimlar F.Xaydarov va N.Muslimovlar kimyo o'qituvchisini kasbiy kompetentligini rivojlantirishning eng muhim tomoni, shaxsni tanlagan kasbiga va mehnat faoliyatiga bog'liqligini asoslab, unda quyidagi maqsadlar tizimini, ehtiyojlar

va motivlar bilan uyg'unlashishini ko'rsatib berganlar: intellektual salohiyat

– fikrlash turlari (ijodiy, nazariy, amaliy bilim.); irodaviy sifatlar

– (maqsadga intiluvchanlik, qiyinchiliklarni yenga olish); hissiy sifatlar

– (o'z-o'zini baholash.); amaliy ko'nikmalar

– (o'zida psixologik, pedagogik, metodik va texnik, texnologik qobiliyatlar...) o'z-o'zini boshqara olish; komponentlik

– olingan nazariy bilim va ko'nikmalarning mavjudligi va pedagogik amaliyot jarayonida qo'llay olishi.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishga tayyorlash uchun zarur bo'lgan kasbiy faoliyat malakalari ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Zamonaviy ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishda ta'lim-tarbiyani mushtaraklashtirish masalasi muhim ahamiyatga ega. Bunda nisbatan mustaqil ikki jarayon namoyon bo'ladi:

ekologik tarbiyaga majmuaviy-tizimli yondashish imkoniyati ta'limning turli sohalarini uyg'unlashtirish, muqobil yo'nalishlarini yagona maqsad asosida bog'lash zaruriyatidan kelib chiqadi.

ekologik tarbiyaning turli shakllari, darajalari o'rtasidagi bog'lanishlarning tarixiy, mantiqiy izchilligini saqlab, ularning vositalari, uslublari o'rtasidagi bog'lanishlarni ham ta'minlash zarur. Boshqacha qilib aytganda, bu yo'nalishlarning mushtarak xarakteri, ularning bir-biriga munosabatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ta'lim va tarbiyani tabiatni muhofaza qilish manfaatlar bilan bog'lash asosida umumiy mushtaraklik vujudga keladiki, aynan uning xususiyatlari ekologik mas'uliyatni rivojlantirishning zaruriy shartiga aylanadi.

Ta'lim tizimining ekologik ehtiyojlarasosida isloh qilish umuminsoniy qadriyatlarni, shu jumladan, ekologik tarbiyani, pedagogik siyosatning markaziga ko'chirdi. Bu vazifani samarali hal qilish barcha ta'lim-tarbiya sohalarini ilmiy falsafiy metodologik tamoyillar asosida umumlashtirishni taqazo qiladi. Darhaqiqat, turli fan va ijtimoiy ong shakllarining ta'lim-tarbiya sohalaridagi uzilishlarini hamda ziddiyatlarini aynan ekologik tarbiya jarayonida bartaraf qilish imkoniyatlari vujudga keladi. SHuning uchun, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi ta'lim, umumiy ta'limga sun'iy, mexanistik tarzda qo'shilgan tadbir bo'lmasdan, har qanday darajadagi ta'lim-tarbiya majmuasida malakali xodimlar tayyorlashning uzviy, tarkibiy qismi bo'lishi kerak. Uning mazmuni turli mamlakatlardagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy shart-sharoitlarga, ekologik vaziyatga qarab o'zgarishi mumkin.

Ekologik ta'lim-tarbiya turli darajalari va yo'nalishlarining mushtaraklashuvi, shu sohalarining "individual" manfaatlarini umuminsoniy manfaatlarga moslashtirishni ifodalaydi. Shu mazmundagi, ekologik faollik va mas'uliyatni oshirishda boshqa faoliyat shakllarining kommunikativ: a'nanalar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va boshqa marosimlarning tarbiyaviy rolini alohida qayd qilish lozim. Bunday ijtimoiy-amaliy hodisalar o'ziga xos ekologik mazmun kasb etadi. Ya'ni, ijtimoiy qadriyatlar majmuasi ekologiyalashgan holda, jamiyatning boshqa ustqurmaviy elementlariga ta'sir qiluvchi omilga aylanadi. Xususan, ekologik ta'lim-tarbiya - tegishli yo'nalishdagi mas'uliyatni oshirish bilan, jamiyat ichki-tashqi siyosiy jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi vosita bo'lib qolmoqda. Ekologik faoliyatni tashkil qiluvchi tamoyillarni shakllantirish jarayonida muayyan nazariy bilimlarni o'zlashtirish

bilan mehnatkashlarning ekologik tafakkur madaniyati, tushunchalari, xulosalari, amaliy munosabatlari, ijtimoiy-siyosiy e'tiqodi, umumiy dunyoqarashi tarkib topadi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim-tarbiya majmuasi - shaxsni faol ekologik ijtimoiy-siyosiy faoliyatga tayyorlab boradi. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirishga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari va imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Onlayn kurslarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish va ta'lim dasturlarining mazmunini yangilash;
2. Ta'lim jarayoniga yetakchi professor-o'qituvchilar va mutaxassislarni jalb qilish;
3. OTM tomonidan taqdim etilgan ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish;
4. Talabanning xohishiga ko'ra o'quv modullari sonining ko'payishi;
5. O'quv yuklamasini kamaytirish;
6. O'quv jarayonini rejalashtirishning moslashuvchanligini oshirish va talabalarni rag'batlantirish;
7. O'zini o'zi o'rganishga imkon yaratish;
8. Ta'limning talab qilinadigan kadrlar bo'yicha yuklamasini optimallashtirish, yetishmayotgan resurslarni yaratish yoki to'ldirish;

Yuqoridagilar asosida oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan kimyo o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini aniqlash bo'yicha ishlab chiqilgan tashxislash metodikasini (16 ta me'zon) umumiy holda klaster shaklida berish tartibi ishlab chiqildi

1. Kimyo sohasidagi bilimlarga egalik salohiyati (sohaga oid fan va texnologiyalar rivojlanishi tendensiyalarini bilishi, sohaga oid bilimlarni amaliyotda qo'llay olishi, kimyo o'qitish va tarbiyaviy ishlar metodikasini bilishi, tarbiyaviy ahamiyatini bilish va shu asosda yosh avlodni tarbiyalash, kimyo

o'qitishning umumiy va xususiy masalalarini egallash, egallangan va o'zlashtirilgan bilimlarni o'zining kasbiy faoliyatida qo'llay olishi).

2. Resurslar bilan ishlash, (kimyo o'quv predmetini o'qitish talablari, DTS da belgilangan talablarni bilishi, namunaviy, ishchi o'quv rejalardagi sohaga oid ajratilgan soatlar hajmi, ularning boshqa o'quv predmetlari orasidagi ulushi xaqida tushunchaga ega bo'lishi, zarur bo'lsa, o'zgartirishlar kirita olishi, umumkasbiy fanlarning pedagogik asoslari, shaxs rivojlanishining pedagogikasi, psixologiyasi, fiziologiyasini bilishi, o'quv va uslubiy bilimlarni o'zlashtirganligi, motivatsiyaga egaligi).

3. Informatsion tizimlar va texnologiyalar bilan ishlash (axborot –kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish darajasi, o'quv mashg'ulotlarida ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulot va seminarlarda internet manbalari mavzuga doir yangi ma'lumotlar va boshqalardan foydalanish darajasi).

4. Kimyo laboratoriyalari uskunalari bilan ishlash kobiliyati (kimyo fani o'quv xonalari va laboratoriyalarining jihozlanishi bo'yicha talablarni bilishi, laboratoriya uskunalari bilan ishlash malakalariga egaligi).

O'z-o'zini rivojlantirish (o'qituvchi uchun kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning axamiyati, chet tillari (rus, ingliz, nemis) ni bilish darajasi, O'zbekistonda 2017-2021 yillarda yangi qurilgan yoki modernizatsiya qilingan yirik kimyoviy ishlab chiqarish (zavod, qo'shma korxona)lar va ularda boradigan kimyoviy jarayonlar haqida ma'lumotga egaligi, ekologik kompetentligi) malakalari ajratib ko'rsatildi

XULOSA.

Xulosa qilganda, zamonaviy ta'lim-tarbiya sharoitida ekologik ta'lim va tarbiyani

rivojlantirish, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayonni tashkil qilish ta'lim oluvchilarda ekologik bilim va ko'nikmalarni rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun

ham ekologik kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan yangicha yondashulardan foydalanish, turli ta'sir mexanizmlarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. –B.456
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi – Toshkent: O'zbekiston, 2021. –B.454
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovasion texnologiyalar. – Toshkent.: "Iste'dod jamg'armasi", 2008.
4. Yo'ldoshev J.G'., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. – Toshkent.: Iqtisod-Moliya, 2009. – B.652.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA VISUAL MATERIALLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING ASSOSIATIV FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

ORTIQOVA ZULFIYA NURMAXAMATOVNA

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

SOBIROVA DILOROMXON MA'RUFJON QIZI

Farg'ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining assosiativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda vizual materiallardan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda o'qish savodxonligi darslarida multimodal yondashuv, dual kodlash nazariyasi hamda vizual dizaynning samaradorlik tamoyillari o'quvchilarning matnni tushunish, obrazlar orqali bog'lanish hosil qilish va mantiqiy-assosiativ fikrlarni shakllantirish jarayoniga ta'siri bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Mahalliy ilmiy manbalar asosida vizual vositalarning boshlang'ich ta'lim metodikasida tutgan o'рни, ularning kognitiv jarayonlarni faollashtirishdagi roli ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: vizual materiallar, assosiativ fikrlash, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, multimodal yondashuv, dual kodlash nazariyasi, vizual dizayn, kognitiv jarayonlar.

Аннотация. В данной статье раскрываются научно-педагогические основы использования визуальных материалов для развития ассоциативного мышления учащихся начальных классов. В исследовании анализируется влияние мультимодального подхода, теории двойного кодирования и принципов эффективного визуального дизайна на процесс понимания текста, формирования связей через образы и развития логико-ассоциативного мышления на уроках читательской грамотности. На основе отечественных научных источников также рассматривается роль визуальных средств в методике начального обучения и их значение в активизации когнитивных процессов.

Ключевые слова: визуальные материалы, ассоциативное мышление, читательская грамотность, начальное образование, мультимодальный подход, теория двойного кодирования, визуальный дизайн, когнитивные процессы.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, xususan, assosiativ tafakkurni shakllantirish pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Assosiativ fikrlash murakkab kognitiv jarayon bo'lib, o'quvchining berilgan axborotlar o'rtasida mantiqiy, obrazli va emotsional bog'lanishlar hosil qila olishini ta'minlaydi. Bunday ko'nikmalar ayniqsa o'qish savodxonligi darslarida muhim ahamiyatga ega, chunki matnni anglash, mazmuniy tasavvurlar yaratish va xulosa chiqarish jarayonlari o'quvchining obrazlar bilan ishlash qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. So'nggi yillarda ta'limda vizual materiallar — rasmlar, diagrammalar, grafik

belgilar, multimediya vositalari, infografika va boshqa vizual axborot turlari — o'quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida keng qo'llanilmoqda. Dual kodlash nazariyasi[6] ga ko'ra, mavhum va so'zli axborotning vizual axborot bilan birgalikda taqdim etilishi inson ongida yanada barqaror assosiativ bog'lanishlar hosil bo'lishiga yordam beradi. Mayerning multimediya o'qitish haqidagi tadqiqotlari esa to'g'ri tanlangan vizual komponentlar o'quv materialini qabul qilish va qayta ishlash jarayonini osonlashtirishini tasdiqlaydi. Shuningdek, Clark va Lyons[8], Kress va van Leeuwen[9]kabi olimlarning ishlari vizual dizaynning o'quvchilarning fikrlash jarayoniga ta'sirini yanada aniqlaydi. O'zbekiston

ta'lim tizimida ham vizual pedagogik vositalarning samaradorligi bo'yicha mahalliy olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan bo'lib[1;2] boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirishda ko'rgazmali yondashuvning o'rni alohida ta'kidlab kelinadi. Biroq vizual materiallarning aynan assosiativ fikrlashga ta'siri, ularning o'qish savodxonligi bilan uyg'unlashuvi bo'yicha ilmiy izlanishlar hamon to'liq shakllanmagan. Shu bois mazkur tadqiqotning dolzarbligi vizual materiallar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida assosiativ tafakkurni rivojlantirishning ilmiy asoslarini aniqlash va ularning o'qish savodxonligi darslaridagi amaliy samaradorligini yoritish zaruriyati bilan belgilanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — o'qish savodxonligi darslarida vizual materiallardan maqsadli foydalanish orqali o'quvchilarning assosiativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi o'quvchilarning matnni anglash, fikrni tahlil qilish, obrazlar va tushunchalar o'rtasida bog'lanishlar yaratish kabi ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu jarayonda vizual materiallardan maqsadli foydalanish assosiativ tafakkurni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda ko'p jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida adabiyotlar mahalliy va xalqaro manbalar asosida tahlil qilindi. Avvalo, J. Yo'ldoshev[1, 119-b] boshlang'ich ta'lim metodikasiga oid ishlarida ko'rgazmali ta'lim tamoyillari, bolalar psixologiyasi va vizual idrokning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Muallif yosh o'quvchilar uchun tasvirlar, predmetli ko'rgazmalar va rangli materiallar orqali mavzuni tushuntirish mantiqiy va emotsional bog'lanishlar shakllanishiga yordam berishini ta'kidlaydi. Yo'ldoshevning fikricha, vizuallik nafaqat

o'quv materialining oson qabul qilinishini ta'minlaydi, balki o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish jarayonlarini faollashtiradi. Qosimova va Abduqodirova[2, 107-b] o'qish savodxonligi tushunchasining nazariy asoslarini o'rgangan bo'lib, ular o'quvchining matn bilan ishlash jarayonida tasavvur yaratish, tahlil qilish va bog'lanishlar hosil qilish kabi kognitiv jarayonlarning muhimligini alohida qayd etadilar. Mualliflar o'qish savodxonligining tarkibiy komponentlarini qatorida vizual axborotni talqin qilish ko'nikmalarini ham kiritadilar. Bu esa o'qish jarayonining multimodal xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Mamarasulov[4; 115-b] esa pedagogik texnologiyalar va ko'rgazmali vositalarning o'quv jarayonidagi o'rniga bag'ishlangan ishida vizual materiallar orqali bolalarda tafakkur jarayonlarini jadallashtirish, ular ongida konseptual asoslarning shakllanishini qo'llab-quvvatlash mumkinligini ta'kidlaydi. Muallif fikricha, grafik belgilar, diagrammalar, jadvallar kabi vizual strukturalar murakkab axborotni sodda va tushunarli shaklda taqdim etishi bilan assosiativ tafakkurni rivojlantiradi. Z. To'laganova[3] assosiativ fikrlashni rivojlantirishda vizual metodlarning o'rni haqida olib borgan tadqiqotida tasvir asosida mantiqiy bog'lanishlar yaratish, obrazlar orqali o'quv materialini kengaytirish va qayta ishlash jarayonlarining samaradorligini asoslab beradi. Uning fikricha, vizual topshiriqlar — rasmlar ketma-ketligi, grafik hikoyalar, piktogrammalar — o'quvchining fikr yuritish doirasini kengaytiradi. Xalqaro adabiyotlar tahlili ham vizual axborotning kognitiv jarayonlarga ta'siri borasida qimmatli nazariy asoslarni taqdim etadi. A. Paivioning[6] dual kodlash nazariyasi ushbu yo'nalishdagi eng muhim manbalardan biri bo'lib, u so'zli va vizual axborotning birgalikda qayta ishlanishi inson ongida mustahkam assosiativ bog'lanishlar hosil bo'lishini ta'minlashini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Paivio fikricha, tasviriy ma'lumotlar verbal axborotga nisbatan tezroq idrok qilinadi va uzoq muddatli xotirada

barqarorroq saqlanadi. R. Mayer[7]ning “Multimedia learning” asari o‘quv jarayonida vizual komponentlarning ilmiy-pedagogik asoslarini chuqur o‘rgangan muhim manba hisoblanadi. Mayer ta’lim jarayonida matn, tasvir, animatsiya va audio elementlarning uyg‘un qo‘llanishi o‘quvchilarning ma’lumotni qabul qilishi va qayta ishlashi jarayonini samarali tashkil etishini ta’kidlaydi. Mayerning 12 ta multimedia tamoyili — masalan, relevans, soddalik, ortiqcha yukni kamaytirish, signallash — vizual materiallardan maksimal darajada samarali foydalanishga imkon beradi. Clark va Lyons[8] vizual instruktsiyalar dizayni borasida olib borgan tadqiqotlarida grafik tasvirlar o‘quv materialini tushunish jarayonida murakkab axborotni soddalashtiruvchi vosita sifatida xizmat qilishini ilmiy asoslaydi. Ularning fikricha, to‘g‘ri tuzilgan vizual dizayn nafaqat axborotni tushunishni osonlashtiradi, balki o‘quvchilar ongida obrazlar orqali assotsiativ bog‘lanishlar paydo bo‘lishiga ham yordam beradi. Kress va van Leeuwen esa vizual savodxonlikning semiotik tahlilini taklif qilgan. Ularning “Reading Images” asari tasvirlarni o‘qish, talqin qilish, ularning mazmuniy qatlamlarini anglashning nazariy asoslarini beradi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini faqat matn bilan cheklamay, balki vizual axborotni ham ma’noli tarzda o‘qish qobiliyatiga asoslanishi zarurligini ko‘rsatadi. Fisher esa fikrlashni o‘rgatishning didaktik asoslarini yoritib, assosiativ tafakkurni rivojlantirish uchun savol-javob, muammoli vaziyat, grafik fikrlash xaritalari kabi metodlarning samarali ekanligini qayd etadi.

Tadqiqotning metodologik asosini kognitiv psixologiya, dual kodlash nazariyasi, multimodal ta’lim konsepsiyasi hamda boshlang‘ich ta’lim metodikasi bo‘yicha ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unlashtirilgan bo‘lib, u vizual materiallarning o‘quvchilarning assosiativ fikrlashiga ta’sir darajasini kompleks o‘rganishga imkon berdi.

Bu jarayonda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Pedagogik kuzatuv – o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, vizual materiallarga bo‘lgan munosabati, idrok jarayonlari o‘rganildi.

2. Test va diagnostika usullari – assosiativ fikrlash darajasini aniqlash uchun maxsus topshiriqlar ishlab chiqildi (rasm asosida matn yaratish, tasvirlar orasida mantiqiy bog‘lanish topish, grafik hikoya tuzish va boshqalar).

3. Eksperiment – vizual materiallar qo‘llangan holda o‘qish savodxonligi darslari tashkil etildi.

4. Intervyu va suhbat – o‘qituvchilar va o‘quvchilar bilan olib borilgan suhbatlar orqali darslarning samaradorligi haqidagi qo‘shimcha ma’lumotlar olindi.

5. Tahlil va umumlashtirish – to‘plangan ma’lumotlar statistik va sifat tahlil usullari orqali qayta ishlanib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

O‘quvchilarning assosiativ fikrlash darajasi quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholandi:

1. Obrazlar asosida bog‘lanish yaratish qobiliyati

2. Mantiqiy izchillikni ta’minlash

3. Abstrakt tushunchalarni vizual belgilarga bog‘lash

4. Matndan tasvir yaratish va tasvirdan matn yaratish ko‘nikmalari

5. Ijodiy fikrlash faolligi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirish jarayoni ko‘p omilli bo‘lib, unda vizual materiallarning o‘rni alohida ilmiy-nazariy asosga ega. Ushbu bo‘limda nazariy manbalar tahliliga tayangan holda vizual materiallarning assosiativ fikrlashga ta’siri, ularning psixologik, kognitiv va didaktik mexanizmlari hamda o‘qish savodxonligi bilan bog‘liq jihatlari ilmiy nuqtayi nazardan yoritiladi. Kognitiv psixologiya vizual axborotni inson ongida qayta ishlash jarayonini eng samarali mexanizmlardan biri sifatida ta’riflaydi. Paivio[6] tomonidan ishlab chiqilgan dual kodlash nazariyasiga ko‘ra,

vizual va verbal axborot inson ongida ikki mustaqil, ammo o'zaro bog'liq tizim orqali qayta ishlanadi. Demak, o'quv materialini tasviriy shaklda berish informatsiyani chuqurroq anglash, assotsiatsiyalar hosil qilish va xotirada mustahkam saqlash uchun qulay sharoit yaratadi. Mazkur nazariy yondashuvdan kelib chiqiladigan xulosa shuki, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun vizual elementlar o'qish savodxonligi jarayonini yengillashtiribgina qolmay, balki uni chuqurlashtiradi. Shuningdek, Mayer ning multimediya o'qitish nazariyasi vizual-qabul jarayonining kognitiv imkoniyatlarini ilmiy asoslaydi. Uning tamoyillariga ko'ra, ta'lim jarayonida ma'lumotning vizual-signalli shaklda berilishi o'quvchining ongida ortiqcha kognitiv yuklanishni kamaytiradi, diqqatni boshqaradi, izchillikni ta'minlaydi va asosiy mazmunni ajratib olishga imkon beradi. Bu esa o'quvchilarning assosiativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitdir, chunki assotsiatsiyalar aynan tartibga solingan va ko'rgazmali bo'lgan axborot asosida yanada barqaror shakllanadi.

Assosiativfikrlash—obrazlar, tushunchalar va hodisalar o'rtasida mantiqiy bog'lanishlar hosil qilish qobiliyati bo'lib, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy adabiyotlarda assosiativ fikrlashni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida tasviriy stimullar ko'rsatiladi. Tasvirlar, diagrammalar, grafik belgilar va piktogrammalar o'quvchi ongida turli mazmuniy assotsiatsiyalarni qo'zg'atadi, ularni mantiqiy fikrlashga undaydi va informatsiyani qayta strukturallashtirishga yordam beradi. To'laganova (2020)ning ilmiy tahlillarida vizual metodlar orqali o'quvchilarda obrazlarni qayta qurish, tasvirlardan mazmun yaratish va turli elementlar o'rtasida bog'lanish topish jarayoni assosiativ tafakkurning shakllanishi uchun muhim kognitiv mashq sifatida e'tirof etilgan. Demak, vizual materiallar o'quvchi tafakkurida nafaqat suratli tasavvurlar hosil qiladi, balki tasvir orqasida yotgan mazmuniy

qatlamni anglashni ham rag'batlantiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o'qish savodxonligi faqat matn o'qish bilan cheklanmasdan, balki multimodal matnlarni talqin qilish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Kress va van Leeuwen[9, 288-b] tomonidan ishlab chiqilgan vizual grammatika nazariyasi mazkur fikrni ilmiy asoslaydi. Ular tasvirni tahlil qilish, kompozitsiyani o'qish, rang, shakl, joylashuv va vizual ritm kabi elementlarning mazmuniy yukini anglashni savodxonlikning muhim tarkibiy komponenti deb hisoblaydilar. Shuning uchun o'qish savodxonligida vizual vositalarni qo'llash o'quvchining "ko'ra olish" va "ko'rganini talqin qila olish" kompetensiyasini shakllantiradi. Bu jihat boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ayniqsa dolzarb, chunki ular informatsiyani birlamchi ravishda tasvirlar orqali qabul qiladilar. Mahalliy manbalardagi fikrlarga ko'ra, o'quvchilarning abstrakt tushunchalarni idrok etish darajasi past bo'lgani uchun ularga ko'proq ko'rgazmali yondashuv zarur. Vizual materiallar mazkur ehtiyojni to'liq qondiradi. Clark va Lyons vizual dizaynning ta'limdagi ahamiyatini asoslab, tasvirning to'g'ri tuzilishi o'quvchi kognitiv jarayonlarini faollashtirishini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, vizual elementlar o'quv materialidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatadi, axborotni izchil tashkil etadi va o'quvchini diqqatni boshqarishga undaydi. Bu jarayonning assosiativ fikrlashga ta'siri shundaki, o'quvchi obrazlarni bog'lash, mazmun yaratish va mantiqiy xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mayerning ortiqcha yukni kamaytirish tamoyili ham shu jihatdan muhim: vizual ma'lumot tartibsiz emas, balki strukturali bo'lishi o'quvchida aniq va barqaror assotsiatsiyalar hosil bo'lishiga xizmat qiladi.

Vizual vositalar o'qish savodxonligi darslarida bir nechta ilmiy-nazariy afzalliklarga ega bo'lib ular: mazmunni soddalashtiradi. Murakkab axborot vizual forma orqali soddalashtirilgan shaklda taqdim etiladi, assotsiatsiyalarni tezlashtiradi, tasvirlar o'quvchi ongida tabiiy bog'lanishlar hosil

bo'lishini rag'batlantiradi, abstrakt fikrlashni qo'llab-quvvatlaydi. Abstrakt tushunchalar grafik ko'rinish orqali konkretlashtiriladi, ijodiy tafakkurni rivojlantiradi. Vizual o'quvchidan mustaqil mazmun yaratishni talab qiladi. O'qitish jarayonini multimodal qiladi. Bu esa o'quvchilarning turli o'quv uslublariga moslashgan holda ta'limni samarali qiladi. Bu jihatlar o'quvchilarning nafaqat o'qish savodxonligini, balki umumiy intellektual rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Ilmiy adabiyotlarga asoslangan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki:

- Vizual materiallar o'quvchilarning idrok jarayonini faollashtiradi.
- Assosiativ fikrlash vizual stimullar asosida tezroq kerakli natijani beradi.
- Multimodal ta'lim yondashuvi o'qish savodxonligining zamonaviy talqiniga mos keladi.
- Vizual vositalar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun psixologik jihatdan eng qulay o'quv vositasidir.
- Vizual savodxonlikni rivojlantirish o'qish savodxonligi ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Shu asosda aytish mumkinki, vizual materiallar boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishning ajralmas qismi bo'lib, ular nafaqat o'quvchilarni o'qishga rag'batlantiradi, balki o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini yanada faol va samarali qiladi. Assosiativ tafakkur esa vizual vositalar yordamida tabiiy va mantiqiy ravishda shakllanadi. Demak, vizual yondashuv boshlang'ich ta'lim metodikasida fundamental ilmiy-pedagogik ahamiyatga ega.

XULOSA

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini shakllantirish jarayoni bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki psixologik va kognitiv yondashuvlar bilan boyitilayotgan murakkab tizim sifatida qaralmoqda. Mazkur maqolada ko'rib chiqilgan nazariy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar o'quvchilarning assosiativ fikrlash qobiliyatini

rivojlantirishda asosiy pedagogik vositalardan biri sifatida muhim o'rin egallaydi. Vizual komponentlarning o'qish savodxonligi bilan integratsiyasi zamonaviy multimodal ta'lim konsepsiyalariga to'liq mos keladi va bu yo'nalishning ilmiy-nazariy asoslari yetarlicha mustahkamlangan. Birinchidan, dual kodlash nazariyasi, multimediya o'qitish modeli va vizual grammatika konsepsiyasi kabi fundamental ilmiy yondashuvlar vizual axborotning o'quvchi tafakkuriga kuchli ta'sirini ilmiy asoslab beradi. Paivio, Mayer, Clark va Lyons hamda Kress va van Leeuwenning ilmiy qarashlari shuni tasdiqlaydiki[7;8;8], vizual va verbal signallar birlashgan o'quv muhiti o'quvchilarda mazmunni tushunish, uni qayta ishlash va mantiqiy bog'lanishlar yaratish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi. Bunday multimodal yondashuv assosiativ fikrlashni rivojlantirish uchun qulay kognitiv zamin yaratadi. Ikkinchidan, vizual materiallar orqali assosiativ fikrlashning shakllanishi psixologik nuqtayi nazardan ham izohlanadi. Tasvirlar o'quvchining idrok tizimiga bevosita ta'sir etib, tezkor assotsiatsiyalar, obrazli tafakkur va kontekstual fikrlashni rag'batlantiradi. Bu jarayon o'quvchi tafakkurining tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga mos bo'lib, aynan kichik yoshdagi bolalar uchun eng qulay kognitiv stimullardan biridir. Shuningdek, vizual materiallar o'quvchida abstrakt tushunchalarni konkretlashtirish, tasavvur qilish va mental model yaratish imkoniyatini kengaytiradi. Bu esa o'qish savodxonligini chuqurlashtiradigan asosiy omillardan biridir. Uchinchidan, o'qish savodxonligi zamonaviy ta'riflarda faqat yozilgan matnni o'qish bilan cheklanmaydi, balki multimodal matnlarni – tasvirli, grafik, belgili va raqamli axborotni ham talqin qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shuning uchun vizual materiallardan foydalanish o'quvchilarda vizual savodxonlikni shakllantirib, matnni kengroq kontekstdagi ko'p qatlamli mazmun sifatida qabul qilishni o'rgatadi. Bu jarayon o'quvchilarni global

axborot makonida mustaqil fikrlay oladigan, ma'lumotni filtrlash va tahlil qilish malakasiga ega shaxs sifatida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. To'rtinchidan, mahalliy va xalqaro tadqiqotlardagi nazariy yondashuvlar ta'lim jarayonida vizual materiallarning didaktik afzalliklarini keng yoritib beradi.

Ularga ko'ra, vizual komponentlar o'z o'rnida o'quvchining diqqatini boshqaradi; o'quv motivatsiyasini oshiradi, axborotning asosiy qismlarini ajratishga yordam beradi, fikrlarni izchil tarzda joylashtirishni o'rgatadi, kreativ va tanqidiy fikrlashni faollashtiradi. Bu omillar o'zaro uyg'unlashgan holda o'quvchilarda assosiativ fikrlashni tabiiy tarzda shakllantiradi. Ayniqsa boshlang'ich sinflarda

darsdagi har bir yangi tushunchaning tasviriy ifodaga ega bo'lishi o'quvchiga axborotni yaxlit holda qabul qilish imkonini beradi. Beshinchidan, maqolada tahlil qilingan ilmiy-nazariy yondashuvlar vizual materiallarning ta'limiy funksiyalariga kengroq qarash zarurligini ko'rsatadi. Vizual materiallar ko'rgazmali vosita sifatida emas, balki semiotik tizim, ma'no yaratish vositasi, mustaqil axborot manbai sifatida qaralishi kerak. Bu yondashuv o'quvchida vizual ma'lumotni sharhlash, undagi belgilar tizimini anglash, tasvir orqali mazmun chiqarish kompetensiyalarini shakllantiradi. Natijada o'quvchining umumiy fikrlash strukturasi vizual va verbal elementlar bir-biri bilan uyg'unlashgan holda ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev, J. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: Fan nashriyoti. 2019. B 220.
2. Qosimova, M., Abduqodirova, B. O'qish savodxonligini shakllantirishning nazariy asoslari. Toshkent: NMIU. 2021. B 160.
3. To'laganova, Z. O'quvchilarda assosiativ tafakkurni rivojlantirishda vizual metodlardan foydalanish. Boshlang'ich ta'lim, 4(3), 2020. B 45–52.
4. Mamarasulov, M. Pedagogik texnologiyalar va vizual ta'lim vositalari. Toshkent: Innovatsiya Ziyo. 2018. B 200.
5. Saidova, G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ va assosiativ fikrlashni shakllantirishning samarali usullari. Ta'lim va innovatsiya, 5(2), 2022. B 112–118.
6. Paivio, A. Mind and its evolution: A dual coding theoretical approach. New York, NY: Psychology Press. 2006. P 336. 400 pp.
7. Mayer, R. E. Multimedia learning (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. 2021.
8. Clark, R. C., & Lyons, C. Graphics for learning: Proven guidelines for planning, designing, and evaluating visual instruction (2nd ed.). San Francisco, CA: Pfeiffer. 2010. P 508.
9. Kress, G., & van Leeuwen, T. Reading images: The grammar of visual design (2nd ed.). London: Routledge. 2006. P 320.
10. Fisher, R. Teaching thinking: Philosophical enquiry in the classroom (3rd ed.). London: Bloomsbury. 2013. 272pp.

DIZARTRIYALI BOLALARNING OVOZ VA NAFASNI RIVOJLANGANLIK HOLATINI EKSPERIMENTAL O'RGANISH METODLARI

SHAXODJAYEVA NILUFAR RAIMJONOVNA

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti 2-kurs magistranti

ABIDOVA NILUFAR ZAKIROVNA

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti professor v.b., pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada dizartriya bolalarning ovoz va nafas tizimining rivojlanganlik darajasini aniqlash, ularning artikulyatsion, fonatsion va respirator funksiyalarini o'rganishning eksperimental metodlari yoritilgan. Logopedik diagnostika jarayonida ovoz va nafasning o'zaro aloqadorligini aniqlash, shuningdek, dizartriya korreksiyalashda nafas va ovoz mashqlarining ahamiyatini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: dizartriya, ovoz, nafas, fonatsiya, logopedik diagnostika, artikulyatsiya, motor buzilishlar, respirator mashqlar, fonopedik metod.

Аннотация. В статье описаны экспериментальные методы определения уровня развития голосово-дыхательной системы у детей с дизартрией, изучения их артикуляционных, фонационных и дыхательных функций. Раскрывается важность определения взаимосвязи голоса и дыхания в процессе логопедической диагностики, а также значение дыхательно-речевых упражнений в коррекции дизартрии.

Ключевые слова: дизартрия, голос, дыхание, фонация, логопедическая диагностика, артикуляция, двигательные нарушения, дыхательные упражнения, логопедический метод.

Annotation. This article describes experimental methods for determining the level of development of the voice and respiratory system of children with dysarthria, studying their articulatory, phonatory and respiratory functions. The importance of determining the interrelationship of voice and breathing in the process of speech therapy diagnostics, as well as the importance of breathing and voice exercises in correcting dysarthria is revealed.

Keywords: dysarthria, voice, breathing, phonation, speech therapy diagnostics, articulation, motor disorders, respiratory exercises, speech therapy method.

Dizartriya – bu markaziy asab tizimining organik zararlanishi natijasida nutq apparatining innervatsiyasi buzilishi bilan kechuvchi murakkab nutq buzilishi bo'lib, u tovush talaffuzi, artikulyatsiya, ovoz hosil bo'lishi va nafas jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Dizartriyali bolalarda nutqiy motorika sustligi, ovozning zaifligi, nafasning qisqaligi va to'g'ri fonatsion nafasning shakllanmaganligi kuzatiladi.

Nutq apparatining normal faoliyat ko'rsatishi uchun nafas (respiratsiya), ovoz (fonatsiya) va artikulyatsiya tizimlari o'zaro uyg'un holda ishlashi lozim. Shu sababli

dizartriya korreksiyalashda ovoz va nafas tizimining holatini eksperimental o'rganish va baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Dizartriya bolalarda ovoz hosil bo'lishi jarayoni nafas, fonatsion va artikulyatsion mexanizmlar o'rtasidagi diskoordinatsiya bilan tavsiflanadi. Bunday bolalarda nutqiy nafas qisqa, notekis, yuzaki bo'ladi; ular tez charchaydi, nutq paytida tez-tez nafas oladi yoki nafasini to'g'ri taqsimlay olmaydi.

Ovoz esa ko'pincha past, bo'g'iq, titroq yoki monotondir. Bu holat laringo-respirator tizimning yetarlicha faol ishlamasligi bilan

bog'liq.

Dizartriya bolalarda fonatsion nafasning buzilishi asosan quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

nafas chiqarishning qisqaligi va kuchsizligi;

nutq jarayonida nafasning to'g'ri taqsimlanmasligi;

nafas olish va chiqarish bosqichlarining koordinatsiyasining buzilishi;

nutqiy nafasning avtomatlashmaganligi.

Dizartriya – bu markaziy asab tizimining organik zararlanishi natijasida yuzaga keladigan nutq buzilishi bo'lib, u nutq apparatining mushaklari harakat faoliyatining buzilishi bilan tavsiflanadi. Dizartriyaning asosiy belgilaridan biri fonatsion (ovoz) va respirator (nafas) tizimlar faoliyatining izdan chiqishidir. Bu tizimlar nutq hosil bo'lishining asosiy fiziologik poydevori bo'lgani sababli, ularning buzilishi bola nutqining sifat, barqarorlik va ifodalilik darajasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Normal sharoitda nutq jarayoni uch asosiy mexanizm nafas olish (respiratsiya), ovoz hosil qilish (fonatsiya) va artikulyatsiyaning o'zaro muvofiqlashtirilgan faoliyati orqali amalga oshadi.

Nafas tizimi nutq uchun energiya manbai bo'lib, havo oqimini ta'minlaydi.

Fonatsion tizim (ovoz apparati) esa havo oqimini tovush tebranishlariga aylantiradi.

Artikulyatsion tizim esa bu tovushlarni ma'noli nutqqa aylantiradi.

Shunday qilib, nafas va ovozning uyg'unligi nutqning ravonligi, tovushning kuchi va tiniqligini ta'minlaydi. Ammo dizartriya bu muvofiqlik buziladi, natijada nutq jarayoni mexanik va fiziologik jihatdan qiyinlashadi.

Dizartriya bolalarda nafas jarayoni fiziologik jihatdan to'liq shakllanmagan bo'ladi. Bu, birinchi navbatda, nafas mushaklari (diafragma, qovurg'alararo

mushaklar) faoliyatining markaziy boshqaruvi buzilganligi bilan bog'liq.

Asosiy belgilar:

1. Nafasning yuzaki va qisqa bo'lishi. Bunday bolalar chuqur nafas ololmaydi, tez-tez, lekin sayoz nafas oladi.

2. Nutqiy nafasning noto'g'ri taqsimlanishi. Bola gapirish jarayonida nafasni to'g'ri taqsimlay olmaydi: so'z o'rtasida nafas olib qo'yadi yoki gapni tugatmasdan nafas chiqarishi to'xtaydi.

3. Nafas olish va chiqarishning diskoordinatsiyasi. Dizartriya bolalarda nafas bosqichlari o'zaro uyg'unlashmagan bo'ladi. Masalan, nutq paytida nafas olish refleksi faollashib, tovush uziladi.

4. Nafas chiqarish bosqichining qisqaligi. Sog'lom bolalarda nafas chiqarish 2–3 baravar uzoq davom etadi, dizartriya bolalarda esa bu nisbat buziladi.

5. Diafragmal nafas o'rniga ko'krak yoki klavikulyar nafas ustunligi. Natijada havo yetarli chiqmaydi, ovoz hosil qilish jarayoni qisqa davom etadi.

Bu holatlar fonatsion jarayonning barqarorligini izdan chiqaradi va tovush hosil bo'lishiga salbiy ta'sir qiladi.

Logopedik amaliyotda aniqlanganidek, dizartriya bolalarda nafas chiqarishning davomiyligi 3–5 soniyani tashkil etadi (normada 10–15 soniya), bu esa nutqning qisqa, to'xtaluvchan va notekis bo'lishiga olib keladi.

Dizartriya bolalarning nutqiy faoliyatini chuqur tahlil qilish uchun ularning ovoz hosil bo'lish (fonatsiya) va nafas (respiratsiya) tizimining rivojlanganlik holatini aniqlash muhim diagnostik bosqich hisoblanadi. Chunki dizartriya nafas va ovoz jarayonlari markaziy nerv tizimining organik zararlanishi sababli muvofiqlikni yo'qotadi. Shuning uchun eksperimental metodlar yordamida bu tizimlarning buzilish darajasi, fiziologik ko'rsatkichlari va logopedik korreksiya

ehtiyoj miqdori aniqlanadi.

Ovoz va nafasni eksperimental o'rganish metodlari bir necha yo'nalishlarga bo'linadi: kuzatuv, logopedik baholash, fiziologik o'lchov, fonopedik testlar va akustik tahlil.

1. Kuzatuv va logopedik tahlil metodi

Bu metod logopedik diagnostikaning boshlang'ich bosqichini tashkil etadi. Uning maqsadi – bolaning tabiiy nutq jarayonida nafas va ovoznining o'zaro uyg'unlik darajasini aniqlashdir.

Kuzatuv davomida quyidagi jihatlar tahlil qilinadi:

- bolaning nafas olish va chiqarish ritmi;
- nutq paytidagi nafas uzilishlari;
- tovushning kuchi, tiniqligi va davomiyligi;
- gapirish vaqtida yuz, bo'yin va ko'krak mushaklarining harakati;
- bola gapirganda nafasni qanday boshqarishi (masalan, so'z o'rtasida nafas olib qo'yish holatlari).

Kuzatuv odatda tabiiy nutqiy faoliyat jarayonida amalga oshiriladi: boladan she'r o'qish, hikoya aytish, tovushlarni cho'zish yoki qisqa gaplarni talaffuz qilish so'raladi. Logoped bu jarayonda bolaning nutqiy nafas tipini aniqlaydi — ya'ni diafragmal, ko'krak yoki klavikulyar nafas ustunligini baholaydi.

Agar bola nutq paytida tez-tez nafas olsa, gapning o'rtasida to'xtasa, ovozi tez charchasa — bu nafas-ovoz koordinatsiyasining buzilganligidan dalolat beradi.

2. Fonatsion nafasni aniqlash metodi

Bu metod nafas chiqarishning davomiyligi va barqarorligini o'lchashga asoslanadi. Logoped bolaga quyidagi topshiriqlarni beradi:

- “aaaaa”, “ooooo”, “ssss” tovushlarini uzluksiz aytish;
- tovush chiqarish paytida vaqtni o'lchash (sekundomer yordamida).

Bu usul orqali fonatsion nafasning davomiyligi aniqlanadi.

• Normada: 6–7 yoshli sog'lom bolalarda fonatsion nafas 12–15 soniya davom etadi.

• Dizartriyali bolalarda: bu ko'rsatkich odatda 4–7 soniyani tashkil etadi.

Agar tovush 4 soniyadan kam davom etsa, bu fonatsion nafas hajmining yetarli emasligini, nafas chiqarishning barqaror emasligini ko'rsatadi. Shu tarzda bolaning fonatsion rezervi (ya'ni havo oqimini nutq uchun tejab ishlatish qobiliyati) aniqlanadi.

Metodning ustunligi shundaki, u oddiy sharoitda va maxsus asbob-uskunalarsiz amalga oshiriladi, biroq aniq natijalar beradi.

3. Spirometriya (nafas hajmini o'lchash metodi)

Bu metod fiziologik asosda bo'lib, bolaning nafas chiqarish hajmini (vital sig'imini) aniqlash imkonini beradi. Spirometriya uchun maxsus spirometr asbobi qo'llanadi.

Tadqiqot tartibi quyidagicha: bola chuqur nafas olib, asbob orqali havoni asta-sekin chiqaradi. Spirometr ekranda yoki shkalada havo hajmini (millilitrda) ko'rsatadi.

• Sog'lom bolalarda: 6-10 yosh oralig'ida o'rtacha 1200-1500 ml havo chiqariladi.

• Dizartriyali bolalarda: bu ko'rsatkich 600–900 ml gacha kamayadi.

Bu ma'lumotlar nafas mushaklarining kuchsizligi, diafragma faoliyatining sustligi yoki havo chiqishini boshqarishdagi diskoordinatsiyani ko'rsatadi.

Spirometriya natijalari nafaqat diagnostika, balki logopedik mashg'ulotlarning samaradorligini baholashda ham qo'llaniladi (ya'ni mashqlar oldi va keyingi natijalar solishtiriladi).

4. Ovoz diapazonini o'rganish (fonopedik metod)

Dizartriyali bolalarda ovoz diapazonining cheklanganligi – eng muhim simptomlardan biridir. Shu bois ovoz diapazonini aniqlash

ham eksperimental o'rganishning muhim yo'nalishidir.

Bu metodda logoped yoki fonoped bola bilan quyidagi mashqlarni o'tkazadi:

- tovushlarni pastdan yuqoriga qarab cho'zish ("mmm—eeee—iii" kabi);
- ohang balandligini piano yoki maxsus tovush diapazon asbobi orqali moslashtirish;
- bola ovozi baland-past ohanglarda aytib, diapazon kengligini aniqlash.

Sog'lom bolalarda ovoz diapazoni odatda 1–1,5 oktava atrofida bo'ladi.

Dizartriyali bolalarda esa bu 0,5 oktavadan oshmaydi, tovush tez "bo'g'iladi", ba'zan titroq eshutiladi.

Bu metod fonatsion apparat mushaklarining cho'zilish va tebranish darajasini, halqum va rezonator bo'g'inlarining ish faoliyatini baholashga yordam beradi.

5. Artikulyatsion nafasni baholash

Artikulyatsion nafas — bu nutqiy jarayonda havo oqimini tovush va so'zlarga muvofiqlashtirib ishlatish qobiliyatidir.

Bunda bolaga quyidagi topshiriqlar beriladi:

- qisqa she'r yoki gapni to'xtamasdan o'qish;
- hikoya aytish jarayonida nafas olish momentlarini kuzatish;
- nutq paytidagi pauzalar va tovush barqarorligini aniqlash.

Tahlil jarayonida logoped quyidagilarga e'tibor beradi:

- bola nutq paytida qachon nafas oladi (so'z o'rtasida yoki oxirida);
- nutq davomida tovush kuchi bir xilmi yoki o'zgaruvchanmi;
- nutq uzilishlari qanchalik tez-tez sodir bo'ladi.

Dizartriyali bolalarda odatda nutq davomida nafas tez tugaydi, bola "so'zni yetkazmay" nafas olib qo'yadi, bu esa

nutqning tabiiy ohangini buzadi. Shu sababli artikulyatsion nafasni baholash logoped uchun korreksion mashg'ulotni rejalashtirishda muhim yo'nalish hisoblanadi.

6. Akustik va fonetik tahlil metodlari

So'nggi yillarda dizartriyani o'rganishda akustik tahlil texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Bu metodda maxsus kompyuter dasturlari (masalan, PRAAT, Speech Analyzer) orqali bola ovozi chastotasi, amplitudasi, tembi va tebranish barqarorligi aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari grafik shaklda (spektr, formanta, amplituda diagrammalari) tahlil qilinadi.

Bu metod quyidagi afzalliklarga ega:

- ovoz tebranishlarining aniq fizik ko'rsatkichlarini beradi;
- dizartriyaning turini va og'irlik darajasini aniqlashda yordam beradi;
- korreksion jarayon dinamikasini kuzatish imkonini yaratadi.

Masalan, sog'lom bola ovozi chastotasi 220–250 Gts oralig'ida bo'lsa, dizartriyali bolalarda bu 150–180 Gts atrofida, amplituda esa pastroq bo'ladi.

7. O'yinli va interaktiv eksperimental mashqlar

Dizartriyali bolalar bilan ishlashda natijani yaxshilash uchun nafas va ovozni o'rganish jarayonida o'yin elementlaridan ham foydalaniladi. Bu bolaning faol ishtirokini ta'minlaydi va tabiiy nafas holatini kuzatish imkonini beradi.

Masalan:

- "Shamni o'chir", "Paxtani uchir", "Kema suzmoqda" kabi o'yinlar nafas chiqarish kuchini baholashda ishlatiladi;
- "Kim uzoq 'aaaa' aytadi?" o'yini fonatsion nafasni aniqlashda qo'llanadi.

Bu metodlar orqali bolalarning nafas hajmi, ovoz davomiyligi, havo taqsimlash qobiliyati tabiiy sharoitda o'lchanadi.

8. Eksperimental metodlarning logopedik

ahamiyati

Yuqoridagi metodlar dizartriya bolalarda ovoz va nafas tizimining buzilish turini, og'irlik darajasini va korreksion yo'nalishini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek:

- logoped mashg'ulotlari samaradorligini monitoring qilish;
- individual reabilitatsiya dasturini tuzish;
- har bir bola uchun eng mos mashq kompleksini tanlashda ilmiy asos yaratadi.

Eksperimental metodlarning kompleks qo'llanilishi natijasida logoped bola nafaqat fiziologik jihatdan, balki psixomotor va

emotsional tomondan ham rivojlanishini kuzatishi mumkin.

Xulosa. Dizartriya bolalarda ovoz va nafas tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi ularning nutqiy faoliyatida markaziy muammo hisoblanadi. Ovoz va nafasning eksperimental tahlili logopedik tashxisning ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat mavjud buzilishlarni aniqlash, balki korreksion ishlarning yo'nalishini belgilash imkonini beradi. Kompleks logopedik, fonopedik va nafas mashqlari tizimi dizartriya bolalarda fonatsion nafasni shakllantirish, ovoz kuchini va barqarorligini oshirishda yuqori samaradorlik beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахметова М. "Дизартрия ва унинг коррекция методикаси." – Тошкент: Fan va texnologiya, 2019.
2. Лалаева Р. И. "Логопедия: Дизартрия диагностика ва терапия." – Москва: Академия, 2017.
3. Мирзаева Г. "Bolalarda nutq buzilishlari va logopedik mashg'ulotlar." – Тошкент: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Чиркина Г. В. "Развитие речевого дыхания у детей с дизартрией." – Санкт-Петербург: Речь, 2018.

YUQORI MALAKALI BOKSCHILARDA MUVOZANATNI RIVOJLANTIRISH VOSITALARI VA USULLARI METODOLOGIYASI

ABDULLAYEV FARXOD TURDALIEVICH

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va metodikasi kafedresi Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori malakali bokschi-larda muvozanatni rivojlantirishning zamonaviy vosita va usullari batafsil yoritilgan. Maqolada muvozanatni takomillashtirish jarayonida yo'naltirilgan jismoniy mashqlar, texnik trenajyorlar, pedagogik ta'sirlar va harakat topshiriqlarining ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Burilish va aylanishlardan keyingi muvozanatni oshirishga qaratilgan mashqlar sportchining orientatsiya tezligi va tana boshqaruvini yaxshilashi bilan izohlanadi. Raqib qarshiligini yengish jarayonida muvozanatni rivojlantirish uchun elastik lenta bilan ishlash, tempni o'zgartirib zarbalar berish, himoya-hujum kombinatsiyalarini uyg'unlashtirish kabi topshiriqlar taklif qilingan. Muvozanatni oshirish ko'proq harakatlar amplitudasi, tezlik, raqib harakatini oldindan bilish va qarshi hujumni tanlash qobiliyatiga bog'liqligi ko'rsatiladi. Variativlik, bo'laklarga ajratib o'rgatish va o'yin metodlari muvozanat ko'nikmalarini mustahkamlovchi asosiy metodlar sifatida keltiriladi.

Kalit so'zlar: muvozanatni rivojlantirish, bokschi-lar tayyorgarligi, variativlik metodi, texnik-taktik barqarorlik, muvozanat mashqlari, koordinatsiya rivoji, burilish va aylanish texnikasi, raqib qarshiligini yengish, harakat barqarorligi.

Taklif etilayotgan muvozanatni rivojlantirish va takomillashtirish metodikasi uning tarkibiy xususiyatlaridan kelib chiqib quyidagilarni qo'llashni nazarda tutadi:

- yo'naltirilgan jismoniy mashqlar;
- qo'llanilayotgan vositalarning samaradorligini ta'minlovchi metodlar va metodik usullar majmuasi;
- shug'ullanuvchilarning intellektual va harakat faolligini rag'batlantiruvchi pedagogik ta'sirlar tizimi;
- boks jangini olib borishning asosiy texnik usullarini o'zlashtirish uchun turli ko'rsatkichlar va maydon belgilari majmuasi;
- maxsus texnik vositalar, trenajyorlar va qo'shimcha snaryadlarni o'quv-mashg'ulot jarayonida qo'llash [259, 260, 263, 264].

Turli harakatlanish usullarida (yonlama qadamlar, sakrashlar, kesishib yurish, oddiy yurish, uzun qadamlar, sherik bilan o'zaro ta'sirlashuv jarayonida) muvozanat darajasini

oshirish uchun quyidagi harakat topshiriqlari taklif qilindi:

- yelkaga shtanga grifi qo'yilgan holda sakrab yo'nalishni o'zgartirib harakatlanish;
- shu mashqni murabbiy signali bilan harakatlar tempi va ritmini o'zgartirib bajarish;
- shu mashqlarni turli tayanch sharoitlarida bajarish (qiya sathda, yarim qattiq tayanchda — maxsus pol qoplamalari, elastik tayanch va boshqalar);
- ko'zlarni yumgan holda turli yo'nalishlarda harakatlanish;
- ring bo'ylab orqa tomonga yurib turli harakatlanish usullarini bajarish;
- yonlama qadamlar bilan 3–5 daqiqa davomida bokschi qopchasining turli zonalariga muntazam hujumkor zarbalar berish;
- shu mashqni harakatlar tempini oshirib yoki pasaytirib, chap va o'ng qo'l bilan turli intensivlikda zarbalar berish;
- yonlama qadamlar bilan harakatlanishda

yo'nalishni o'zgartirish (o'ngga, chapga, diagonal, yoy bo'ylab) va shu orqali qulay pozitsiyani tanlab zarbalar seriyasini bajarish;

- sakrashlar bilan harakatlanib, harakat tezligini asta-sekin oshirib, chap qo'l bilan zarba berish hamda o'ng qo'l bilan darhol qarshi zarba berib bokschi qopchasi yo'nalishini keskin o'zgartirish;

- yonlama qadamlar va sakrashlarni uyg'unlashtirib, qopchaga tez yetib borish va tempni pasaytirmasdan zarbalar seriyasini berish;

- qadam va sakrashlar optimal nisbatini mustaqil aniqlab, zarba berish oldidan tezlikni maksimal darajaga yetkazish;

- o'quv jangida kerakli fursatni kutish va zarba berish maqsadida aniqlangan amplitudada uzun qadamlar bilan imitatsion harakatlar bajarish;

- tashabbusni qo'lga olish, tempni o'zgartirish hamda hujumkor harakatlarga o'tish uchun uzun qadamlarni sakrashlar bilan uyg'unlashtirish;

- navbatma-navbat sakrashlar va qadamlar bilan oldinga-orqaga harakatlanish va zarbalar seriyasini berish;

- yon tomonga qadam tashlab, tanani burish va imitatsion harakatlar bilan uyg'unlashtirish.

Turli harakatlanish usullarida muvozanat ko'rsatkichlarining oshishi O'TMarkazining (O'sha – og'irlik markazi) harakatini boshqarishning yuqori darajasi, tana bo'g'inlari va segmentlarining fazoviy-vaqt taqsimoti, mushak tonusining oshishi, mushak qisqarishi va bo'shashuvining optimal uyg'unligi hamda nafas olish ritmining to'g'ri shakllanishi hisobiga ta'minlanadi.

Harakatlanish usulini tanlashda turli malakaga ega bokschilarda O'TMning vertikal tebranishlari darajasi farq qilishini inobatga olish kerak. V.A. Oskolkov [217] tadqiqotlariga ko'ra, eng kichik tebranishlar yonlama qadamlar bilan harakatlanishda kuzatilgan bo'lib, sakrash va yugurib sakrashga nisbatan barqarorroqdir. Yonlama qadamlar o'rta va yaqin masofada zarbalar seriyasini bajarishda

janjal zichligini oshiradi. Uzun qadamlar esa asosan uzoq masofada yakka zarbalar uchun qo'llanadi.

Burilish va aylanishlardan keyingi muvozanatni oshirish

Eksperimental guruh bokschilariga quyidagi topshiriqlar taklif qilindi:

- chap va o'ng tomonga bir necha marta burilib sakrash va darhol qopchaga zarba berish;

- shu mashqni temp va ritmni o'zgartirgan holda bajarish;

- chap va o'ng tomonga navbat bilan sakrab burilish va yakunda zarba berish;

- o'ng oyoq, keyin chap oyoqda 45° burchakda burilish, tezlikni oshirib, belgilangan zonaga zarba berish;

- burilishlarni sakrab yoki oyoq uchida bajarish, tempni o'zgartirish va zarbalar seriyasi bilan yakunlash;

- shu mashqlarni og'irlashtirilgan belbog' bilan bajarish;

- qattiq, yarim qattiq va yumshoq tayanchlarda turli burilishlarni bajarish;

- shaxsiy texnika va jang olib borish uslubidan kelib chiqib burilishlarning turli variantlarini qo'llash.

Burilish va aylanishlar jarayonida tana barqarorligini saqlashga qo'yiladigan talablar keskin oshadi. Shu bois mashg'ulotlarda bokschining mustaqil ravishda harakat variantlarini tanlashi va vaziyatga mos qo'llashi maqsadga muvofiqdir.

Raqib qarshiligini yengishda muvozanatni rivojlantirish

Quyidagi mashqlar qo'llandi:

- ko'krak balandligida mahkamlangan elastik lenta qarshiligini yengib zarbalar seriyasini bajarish;

- temp va ritmni o'zgartirib shu zarba seriyasini bajarish;

- qopchaga zarbalar seriyasini elementlar tempi va ritmini o'zgartirib bajarish;

- murabbiy signali bilan kuchlanish-bo'shashishni uyg'unlashtirib himoya usullarini bajarish;

- o'ng oyog'ida burilishdan so'ng tana og'irligini chap oyoqqa tez o'tkazish va zarba berish;

- yuqori holatdan past holatga o'tib himoya va hujumni birlashtirilgan holda bajarish;

- ikki-uch fintdan so'ng past holatdan sakrab oldinga chiqib kuchli zarba berish;

- uzoq masofadan yaqin masofaga keskin sakrash, uklondan keyin aniq zarba berish;

- o'rta masofadan qisqa masofaga o'tish, bir necha uklon va imitatsion harakatlar bilan raqibni chalgitish;

- raqib harakatining yo'nalishini oldindan sezib, unga mos ravishda uklon va burilish bilan qarshi hujum uyushtirish;

- sakrashlar bilan oldinga bosim o'tkazib, raqibni orqaga chekinishga majbur qilish va zarba seriyasini amalga oshirish.

Muvozanat darajasining oshishi quyidagilar hisobiga ta'minlanadi:

- uklon va nirqishlar amplitudasining optimal tanlanishi;

- harakatlar tezligining maqbul bo'lishi;

- raqib harakatlarini kuzatish va oldindan bashorat qilish darajasining oshishi.

Taklif etilayotgan harakat topshiriqlari mashg'ulotlarda mustahkamlanib, erkin vaqtda mustaqil mashqlar orqali takomillashtirildi. Bokschilar mashqlar sharoitlarini mustaqil ravishda o'zgartirib, harakat stabilligini saqlashga intildilar va muvozanat darajasini turli miqdoriy va sifat mezonlari orqali baholadilar.

Raqibning faol qarshiligini yengishda tana barqarorligini saqlash quyidagi mashqlar orqali mustahkamlanadi:

- kuchli zarba berishga tayyorgarlik ko'rinishini yaratish;

- raqib zarbasidan chekinishni imitatsiya qilish va keskin qarshi harakatga o'tish;

- raqibni ring bo'ylab harakatga majbur qilish va aldov harakatlaridan so'ng qulay daqiqani tanlab zarba berish;

- tempni oshirib, raqibning odatiy ritmini buzish orqali tashabbusni qo'lga olish.

Tana barqarorligini oshirishga quyidagilar

yordam beradi:

- jang davomida yuzaga keladigan vaziyatlardan samarali foydalanish;

- raqib harakatini oldindan bashorat qilish;

- o'z vaqtida qarshi hujumni qo'llash;

- texnik usullar temp-ritmini kutilmagan tarzda o'zgartirish;

- mavjud texnik usullarning yangi, noodatiy variantlarini qo'llash.

Muvozanatni rivojlantirishda asosiy metodlardan biri — variativlik metodi bo'lib, u:

- mashq sharoitini sportchining jismoniy holatidan kelib chiqib doimiy o'zgartirish;

- ringda harakatlanish usullarini, masofani, imitatsion mashqlarni almashtirishni o'z ichiga oladi.

Harakatni bo'laklarga ajratib o'rgatish metodi mashqlarning alohida elementlariga yangilik berish orqali mashqlarning samaradorligini oshirdi.

O'yin metodi o'yin vaziyatlarida kutilmagan burilishlar, yo'nalish o'zgarishlari orqali muvozanatni saqlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini berdi.

Muvozanatni rivojlantirish metodlarining tanlanishi sportchining umumiy jismoniy, texnik-taktik, psixologik tayyorgarlik darajasi, yoshi va individual xususiyatlariga bog'liq.

Treningda qo'llanilayotgan pedagogik ta'sirlar ichida eng muhimi:

- "murabbiy-shogird" tizimida qayta aloqa o'rnatish;

- psixo-emotsional holatni boshqarish qobiliyatini shakllantirish;

- raqib harakatini ob'ektiv baholash va jang natijasini oldindan baholash qobiliyatini shakllantirish.

Muvozanatni oshirishda turli belgilashlar, chiziqlar va orientirlar katta ahamiyatga ega bo'lib, ular harakatlar amplitudasi va tempini nazorat qilish imkonini beradi.

Ring bo'ylab belgilangan chiziqlar bo'yicha harakatlanish bokschini harakat usulini tanlash, o'z vaqtida almashtirish va harakat ritmini boshqarishga majbur qiladi.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARGA FUTBOLNI O'RGATISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

ABDULLAYEVA BARNO PULATOVNA

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va metodikasi kafedrası Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga futbolni o'rgatish jarayonining psixologik va pedagogik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maktab yoshidagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, ularning o'yin orqali o'rganish imkoniyatlari va motivatsion ehtiyojlari yoritilgan. Futbol mashg'ulotlarini tashkil etishda qo'llaniladigan fundamental pedagogik tamoyillar, ko'rgazmalilik, bosqichma-bosqichlik va o'yin metodlarining o'quvchilardagi texnik ko'nikmalarni shakllantirishdagi roli ochib berilgan. Shuningdek, futbol texnikasi va taktikasi elementlarini o'rgatishda yoshga mos yondashuvlar hamda murabbiy tomonidan ta'limning individualizatsiyasi muhimligi asoslab berilgan. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda jismoniy sifatlar — tezlik, epchillik, muvofiqlashtirish va chidamlilikni rivojlantirish bo'yicha samarali mashqlar berilgan. Maqola futbolni o'qitish jarayonida psixologik qulaylik yaratish, jamoaviylik ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quvchilarning emotsional barqarorligini qo'llab-quvvatlashning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Kichik maktab yoshi, futbolni o'rgatish metodikasi, psixologik xususiyatlar, pedagogik tamoyillar. Jismoniy sifatlarni rivojlantirish, motivatsiya, futbol texnikasi, o'yin metodlari.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida jismoniy tarbiya va sport yosh avlod tarbiyasining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning jismoniy rivojlanishida futbol alohida o'rin tutadi. Futbol – nafaqat jismoniy sifatlarni rivojlantirish, balki o'quvchilarda intizom, iroda, muloqot madaniyati, jamoaviylik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi kompleks sport turidir. Shuning uchun futbolni o'qitish jarayoni chuqur psixologik hamda pedagogik yondashuvni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni va "Yoshlar ma'naviyati va jismoniy tayyorgarligini oshirish dasturi"da bola televideniesi tasdiqlaganidek, o'quvchilarning jismoniy madaniyatini shakllantirish, ularni sportga jalb qilish va iqtidorli yoshlarni saralash davlat siyosatining

ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar 7–10 yosh bo'lib, bu davrda jismoniy va psixologik rivojlanishning eng faol bosqichi kuzatiladi. Aynan shu bosqich futbol harakatlarini o'rgatish, texnik va taktik ko'nikmalarni shakllantirish uchun eng qulay davr ekanligi ilmiy tadqiqotlar bilan isbotlangan.

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga futbolni o'rgatishning psixologik xususiyatlari, pedagogik tamoyillari, metodik yondashuvlari, shuningdek o'quvchilarning jismoniy va irodaviy sifatlarini rivojlantirishga doir ilmiy asoslar atroflicha yoritiladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari. Yosh davrining umumiy xususiyatlari. Kichik maktab yoshi — bu o'quvchilarda:

- idrok,
- xotira,
- fikrlash,

- diqqat,
- tasavvur,

kabi psixik jarayonlar jadal rivojlanadigan davrdir. Bu yoshda o'quvchilar faol harakatga, o'yinli mashg'ulotlarga va jamoaviy faoliyatga juda qiziqadilar. 7–10 yoshdagi bolalar uchun quyidagi xususiyatlar xarakterlidir:

- Diqqatning beqarorligi – o'quvchilar uzoq vaqt davomida bir mashqqa to'liq e'tibor bera olmaydi.

- Harakat faolligining yuqoriligi – futbol kabi faol o'yinlar uchun juda qulay.

- Taqlidchanlik – murabbiy yoki yetakchi o'quvchining harakatiga tez moslashadilar.

- O'yin orqali tez o'rganish – bu yoshda o'rganishning eng samarali shakli o'yindir.

Shu sababli futbol mashg'ulotlarini to'liq o'yin shaklida tashkil etish eng to'g'ri metod hisoblanadi.

Futbol o'rgatishda psixologik yondashuv. Motivatsiya va qiziqishni shakllantirish. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun motivatsiya asosan quyidagilarga bog'liq:

- o'yin davomida zavq olish;
- g'alaba qozonish istagi;
- jamoa a'zosi bo'lish;
- o'qituvchidan maqto'v olish;
- tengdoshlardan ajralib turish.

Shuning uchun mashg'ulotlarda ko'proq rag'batlantiruvchi usullardan foydalanish zarur:

- kichik musobaqalar,
- rangli ko'rsatkichlar,
- yorqin atributlar,
- o'yinli topshiriqlar.

O'quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish. Har bir o'quvchining: temperament turi, hissiy qobiliyati, shaxsiy qiziqishi har xil bo'lgani uchun futbolni o'rgatishda individual yondashuv juda muhimdir.

Misol:

- Sangvinik o'quvchi – tezkor harakatlarni yaxshi bajaradi.

- Flegmatik o'quvchi – yangi harakatni sekin o'zlashtiradi, lekin barqaror bajaradi.

- Melanxolik o'quvchi – kuchli rag'batga muhtoj.

- Xolerik o'quvchi – energiyasi yuqori, ammo tez charchashi mumkin.

Jamoaviylik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish

Futbol: hamkorlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash, o'zaro hurmat, mas'uliyat kabi fazilatlarini shakllantiradi. Murabbiy jamoani kichik guruhlariga bo'lib, har bir bolaga rollar berish orqali ulardagi ijtimoiy kompetensiyani rivojlantiradi.

Futbolni o'rgatishning pedagogik asoslarini o'quv-tarbiya jarayonining tamoyillari tashkil etadi. Ya'ni shu tamoyilga asoslanilsagina futbolga o'rgatish bir muncha tartibli va yengil bosqichlarda amalga oshiriladi

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga futbolni o'rgatish quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

1. Bosqichma-bosqichlik tamoyili. Texnik harakatlar eng sodda ko'rinishlardan boshlanadi.

2. Ko'rgazmalilik tamoyili. Harakatlar murabbiy tomonidan aniq, to'g'ri va ko'rgazmali ko'rsatiladi.

3. Qisqa va mazmunli mashqlar. 7–10 yoshdagi o'quvchilar uchun 2–3 daqiqalik qisqa mashqlar eng samarali hisoblanadi.

4. O'yinli va musobaqa metodlari. O'quvchilar uchun o'yin shakli eng tabiiy o'rganish vositasidir.

5. Individuallashtirish tamoyili. Har bir o'quvchining rivojlanish sur'ati hisobga olinadi.

O'quvchilar uchun fiziologik talablar. 7–10 yoshdagi bolalar sust mushak tuzilishiga ega bo'lib:

- og'ir yuklama berilmaydi;
- mashqlar davomiyligi 30–40 daqiqadan oshmasligi kerak;
- yugurish, sakrash, dribling kabi engil mashqlar ko'p ishlatiladi.

Futbol texnikasini o'rgatish metodikasi quyidagi to'p bilan bajariladigan harakat vositalari orqali amalga oshiriladi:

1. To'pni boshqarish. Dastlabki bosqichlarda quyidagilar o'rgatiladi:

- to'pni oyoq bilan surish;
- yon tomonlarga yo'naltirish;
- mayda qadamlar bilan dribling.

2. To'p uzatish. O'quvchilar har xil masofalarda to'pni uzatishni o'rganadilar:

- oyoq ichki qismi bilan uzatish;
- qisqa va o'rta masofaga uzatish;
- juftlikda bajariladigan mashqlar.

3. Darvozaga zarba 7–8 yoshdan boshlab:

- past zarbalar,
- o'rta balandlikdagi zarbalar,
- bir joydan zarba, bosqichma-bosqich o'rgatiladi.

4. Mini-futbol o'yinlari

Kichik o'quvchilar uchun eng samarali variant:

- 3x3,
- 4x4,
- 5x5 o'yinlar. Bu to'p bilan ko'proq ishlash imkonini yaratadi.

Futbol mashg'ulotlarida jismoniy sifatlarni rivojlantirish. Tezlik sifatini rivojlantirish

Mashqlar:

- qisqa masofaga yugurish (10–20 m),
- to'p bilan tez yugurish,
- start tezligini oshirish mashqlari.

Epchillik va koordinatsion qobiliyatni rivojlantirish uchun quyidagi o'yinlar beriladi.

- konuslar oralig'ida dribling,
- yo'nalishlarni o'zgartirish,
- to'pni tez boshqarish o'yinlari.

O'quvchilarda kuch sifatini oshirish. Bu yoshda og'ir yuklama taqiqlanadi. O'rniga quyodagi mashqlar tavsiya qilinadi.

- o'z vazni bilan mashqlar,
- sakrash,
- qisqa masofada tez yugurish.

O'quvchilarda chidamlilikni rivojlantirish uchun eng qulay mashg'ulotlar:

- 5–7 daqiqalik sekin yugurish,
- ritmik o'yinlar,
- estafeta yugurishlari.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga futbolni o'rgatish murabbiydan psixologik bilim, pedagogik mahorat, yosh fiziologiyasini chuqur bilishni talab etadi. Futbol o'quvchilarning: jismoniy rivojlanishi, aqliy faolligi, ijtimoiy ko'nikmalari, emotsional barqarorligi uchun nihoyatda muhimdir. Bosqichma-bosqich, o'yinli va ko'rgazmali metodlar yordamida olib borilgan mashg'ulotlar o'quvchilarda futbolga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi va ularni sog'lom turmush tarziga yo'naltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raximov A. Bolalar futboli metodikasi. – Toshkent, 2020.
2. G'ulomova N. Maktabgacha va kichik yoshdagi bolalar pedagogikasi. – Toshkent, 2022.
3. Zilberman V. Psixologiya detskogo vozrasta. – Moskva, 2018.
4. Santos R. Children Football Education Review. – 2021.
5. Turayev M. Yosh futbolchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish. – JTSU, 2020.
6. B.P Abdullaeva. Methods Of Teaching The Technical Elements Of Football To Students Of Preschool Educational Organizations. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments 2 (11), 199-204
7. B.P Abdullaeva. Physiology of children at the age of pre-school education. American Journal of Interdisciplinary Research and Development 17, 3-6
8. B.P Abdullaeva. Characteristics of possession of the ball while the senior and preparatory groups of preschool institutions perform the elements of children's soccer. Conferencea
9. B.P Abdullaeva. Organization and methodology of conducting football lessons in a preschool institution. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (1), 650-655
10. BP Abdullaeva. Analysis of the level of proficiency in the elements of playing football by children of senior preschool age. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding 9 (4-9).

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIOLOGIK NUTQ SHAKLLARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

UMAROVA MUHAYYO ABDUSATTOR QIZI

Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti magistri

MAMARAJABOVA ZULFIYA NARBOYEVNA

Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti professori, pedagogika fanlari
doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy adabiyotning nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishdagi o'rni, mazmuni va ahamiyati tahlil qilinadi. Dialogik nutqni shakllantirish jarayonida pedagogik shart-sharoitlar, metodik yondashuvlar va badiiy asarlarning tarbiyaviy-ta'sirchanlik jihatlari asoslab berilgan. Maqolada logopedik mashg'ulotlarda badiiy adabiyotdan foydalanishning amaliy ahamiyati ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, dialogik nutq, nutqiy rivojlanish, logopediya, maktabgacha ta'lim, nutq nuqsoni, pedagogik shart-sharoit.

Annotation. This article analyzes the role, content and significance of fiction in the development of dialogic speech in preschool children with speech disorders. The pedagogical conditions, methodological approaches and educational and impact aspects of works of art in the process of forming dialogic speech are substantiated. The article also shows the practical importance of using fiction in speech therapy classes.

Keywords: fiction, dialogic speech, speech development, speech therapy, preschool education, speech disorder, pedagogical conditions.

Аннотация. В статье анализируются роль, содержание и значение художественной литературы в развитии диалогической речи у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями. Обоснованы педагогические условия, методические подходы и воспитательно-воздействующие аспекты художественных произведений в процессе формирования диалогической речи. Также показана практическая значимость использования художественной литературы на логопедических занятиях.

Ключевые слова: художественная литература, диалогическая речь, развитие речи, логопед, дошкольное образование, речевые нарушения, педагогические условия.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishi ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda pedagogik va psixologik yondashuvlar uyg'unligi katta ahamiyat kasb etadi. Nutq bu – shaxsning muloqot, tafakkur va ijtimoiy moslashuvining asosiy vositasi sifatida bola shaxsining shakllanishida bevosita rol o'ynaydi.

Bunday bolalarda dialogik nutqni shakllantirish murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Bu jarayonni samarali tashkil

etishda badiiy adabiyot muhim vosita bo'lib, bolani so'z, obraz va hissiyot olamiga olib kiradi, nutqiy faolligini rag'batlantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishida badiiy adabiyot beqiyos o'rin tutadi. Chunki adabiyot nafaqat so'z boyligini kengaytiradi, balki bolaning nutqiy tafakkurini, hissiy idrokini, muloqot madaniyatini ham shakllantiradi. Badiiy asarlar orqali bola so'zning ma'nosini chuqurroq anglaydi, nutqni ifodali, mantiqli va grammatik jihatdan to'g'ri tuzishni o'rganadi.

Badiiy adabiyotning eng muhim xususiyati shundaki, u tilning tabiiy shakllarini o'zida mujassam etgan. Asarlardagi so'z boyligi, tasviriy vositalar, takrorlar, ohang va obrazlilik bola ongida nutqiy namunalarni shakllantiradi. Shu jarayonda bola nafaqat tinglovchi, balki faol suhbatdosh, voqealarni talqin etuvchi, fikr bildiruvchi shaxs sifatida rivojlanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, badiiy adabiyot bolalarda quyidagi nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi:

Leksik kompetensiya – yangi so'zlar, iboralar, turg'un birikmalarni o'rganish va ularni nutqda qo'llash ko'nikmasi. Masalan, ertak va hikoyalar asosida bolalar "yaxshilik", "mehr", "botirlik" kabi tushunchalarni o'zlashtiradilar.

Grammatik kompetensiya – so'zlarni to'g'ri bog'lash, gap tuzish, so'z tartibiga amal qilish qobiliyatini shakllantiradi. Badiiy asarlardagi to'liq, mantiqan izchil gaplar bu borada namunaviy o'rnak bo'lib xizmat qiladi.

Pragmatik kompetensiya – muloqot maqsadini tushunish, javob qaytarish, suhbatni davom ettirish, so'rov yoki taklif bildirish kabi ijtimoiy nutq ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, badiiy asarlar intonatsion va emotsional jihatdan boy bo'lgani sababli bolalarda tovush madaniyati, ohangni to'g'ri qo'llash, his-tuyg'ularni nutq orqali ifodalash malakasi shakllanadi. Masalan, she'rlarni yod olish va ifodali o'qish mashqlari orqali bola nutqning musiqiylikini sezadi, ovoz balandligini va pauzalarni to'g'ri ishlatishni o'rganadi.

Logopedikamaliyotdabadiiyadabiyotdan foydalanish alohida o'rin tutadi. Chunki nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda talaffuz, so'z tanlash, grammatik tuzilish va ohangdagi

kamchiliklarni bartaraf etishda badiiy matnlar tabiiy korreksion material vazifasini bajaradi. Masalan, she'r va ertaklardagi takroriy so'z birikmalari (masalan, "boribdi-boribdi", "bir bor ekan, bir yo'q ekan") tovushlarni avtomatlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, badiiy adabiyot ijtimoiy moslashuv vositasi sifatida ham muhimdir. Asarlardagi qahramonlar o'rtasidagi dialoglar, ularning hissiy holatlari bolalarda muloqot madaniyatini, suhbat davomida his-tuyg'ularni ifodalash, javob berish yoki savol berish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Vigotskiy, Leontyev, Elkonin singari psixolog va pedagoglar tadqiqotlarida ham badiiy matnlarning bolalar tafakkurini va nutqiy faolligini shakllantirishdagi roli alohida e'tirof etilgan. Ularning fikricha, bola adabiyot orqali "tilni o'zlashtiradi", ya'ni nutq jarayoni muloqot va madaniy tajriba asosida rivojlanadi.

Demak, badiiy adabiyot nafaqat ta'limiy, balki rivojlantiruvchi, tarbiyaviy va korreksion ahamiyatga ega bo'lib, u bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, ularni so'z orqali fikrlash va o'z hislarini ifodalashga o'rgatadi. Shu bois badiiy adabiyot vositasida olib boriladigan mashg'ulotlar nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning kommunikativ rivojlanishida eng samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda, ayniqsa nutqida nuqsoni bo'lganlarda, dialogik nutqni shakllantirish jarayoni o'ziga xos metodik yondashuvlarni talab etadi. Bu jarayon nafaqat lingvistik, balki psixologik, pedagogik va korreksion jihatdan ham izchil tashkil etilishi lozim. Badiiy adabiyot shu nuqtai nazardan eng tabiiy, hissiy jihatdan boy va bola uchun qiziqarli metodik vosita hisoblanadi.

Badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichlarda

amalgam oshiriladi, har bir bosqichda logoped, tarbiyachi va bola o'rtasidagi muloqot o'ziga xos pedagogik texnologiyalarga tayanadi.

Tayyorlov bosqichi – nutqiy muhitni yaratish va qiziqishni shakllantirish

Ushbu bosqichda asosiy maqsad – bolalarda badiiy asarga nisbatan emotsional qiziqish uyg'otish, tinglash malakasini rivojlantirish va muloqotga kirishishga tayyorlashdir.

Tarbiyachi bolalarga ertak, hikoya yoki she'rni o'qib eshittiradi, qahramonlarning harakatlari, nutqi va hissiyotlarini muhokama qiladi. Bola tinglash jarayonida so'z ohangini, so'zlarning talaffuzini, nutq ritmini sezadi.

Masalan, ertakdagi personajlar nutqini takrorlash, savollarga javob berish, qisqa dialoglarni qayta aytish orqali bola dialogik muloqotning eng sodda shakllarini o'zlashtira boshlaydi. Shu jarayonda pedagog bolaning nutqiy faolligini qo'llab-quvvatlab, to'g'ri so'zlash va fikr bildirishga yo'naltiradi.

Dialogik faoliyatni rivojlantirish bosqichi – faol muloqotga o'rgatish

Bu bosqichda bolalar badiiy matn asosida faol suhbatdosh sifatida ishtirok etishni o'rganadilar. Tarbiyachi badiiy matnni tahlil qilishda savol-javob, dramatisatsiya, rolli o'yin, sahnalashtirish usullaridan foydalanadi.

Masalan, ertakdagi qahramonlar o'rtasida kechgan suhbatni sahnalashtirish, personajlar o'rnida gapirish, "Sen bo'lsang nima qilarding?" kabi ijodiy savollar berish bolalarni fikr bildirishga, nutqiy mustaqillikka o'rgatadi.

Dialogik mashg'ulotlar jarayonida savol-javob asosidagi suhbatlar muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi savolni bola tushunadigan, qisqa va aniq shaklda beradi. Bolaga esa javobni to'liq, mantiqan izchil tarzda ifodalash o'rgatiladi. Shu bilan birga, mimika, harakat, ohang va pauzalar orqali

hissiy ifoda rivojlantiriladi.

Logopedik mashg'ulotlarda bu bosqichda artikulyatsion mashqlar, so'zlar ketma-ketligini tuzish, gapni davom ettirish kabi nutqiy mashqlar badiiy matn asosida tashkil etiladi. Masalan, "Bo'ri nima dedi?", "Qizcha kimga yordam berdi?" kabi savollar orqali bolaning nutqiy faoliyati faollashtiriladi.

Mustahkamlash bosqichi – o'z fikrini mustaqil ifodalash

Ushbu bosqichda bola o'rganilgan so'z, ibora va nutq shakllarini kundalik muloqotda qo'llashga o'rganadi. Badiiy matn asosida hikoya tuzish, voqeani qayta aytib berish, personajlar o'rniga gapirish, ertak yakunini o'zgartirish kabi ijodiy topshiriqlar bajariladi.

Masalan, "Ertak boshqacharoqtugaganida nima bo'lardi?" yoki "Qahramonning o'rnida sen bo'lsang nima derding?" kabi topshiriqlar bolaning mantiqiy fikrlashini va mustaqil nutqini rag'batlantiradi.

Bundan tashqari, ijodiy suhbat usuli qo'llanadi: bola asar qahramonlari haqida o'z fikrini bildiradi, ularning xatti-harakatlariga baho beradi. Bu jarayon bola nutqining mantiqiy izchilligini, hissiy ifodaliligini va so'z boyligini kengaytiradi.

Metodik vositalar va texnikalar

Dialogik nutqni badiiy adabiyot asosida shakllantirishda quyidagi metodik vositalar muhim rol o'ynaydi:

Suhbatli tahlil – asar mazmuni asosida savol-javob tashkil etish;

Rolli o'yin – qahramonlar nutqini o'zlashtirish va ifodali aytish;

Drill mashqlar – tovush, so'z va iboralarni takrorlash orqali talaffuzni mustahkamlash;

Ko'rgazmali qo'llanmalar – qahramonlar tasvirlari, sahna atributlari orqali tasavvurni boyitish;

Ijodiy topshiriqlar – hikoya tuzish, suhbat davom ettirish, voqeani o'zgartirib qayta aytish.

Ushbu vositalar nafaqat tilni o'rgatadi, balki bolaning hissiy holatini, o'ziga ishonchini, muloqotga kirishish motivatsiyasini ham mustahkamlaydi.

Ota-ona va pedagog hamkorligi

Dialogik nutqni rivojlantirishda oila bilan hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Ota-onalarga bolalar bilan birgalikda ertak o'qish, voqealarni muhokama qilish, "savol-javob o'yinlari" o'tkazish tavsiya etiladi. Bu mashg'ulotlar bola nutqini uy sharoitida tabiiy tarzda rivojlantiradi.

Metodik jarayonning pedagogik mohiyati

Badiiy adabiyot asosida dialogik nutqni shakllantirish metodikasi nafaqat nutqiy, balki hissiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishni ham ta'minlaydi. Bola asar orqali so'zlash, tinglash, fikrlash va his qilishni o'rganadi. Natijada, u muloqot jarayonida o'z fikrini to'liq, aniq va madaniyatli ifoda eta oladigan shaxs sifatida shakllanadi.

Badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni shakllantirishga yo'naltirilgan metodik jarayon o'z samarasini, avvalo, bolaning nutqiy faolligi va kommunikativ qobiliyatidagi ijobiy o'zgarishlarda namoyon etadi. Ushbu jarayon muntazam, izchil va individual yondashuv asosida tashkil etilganda, bolalarda nafaqat nutqiy, balki aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishning ham yangi bosqichi kuzatiladi.

Metodik ishlar natijasida bolalarda muloqotga kirishish faolligi sezilarli darajada ortadi. Ular o'z fikrlarini ifodalashga, suhbatni davom ettirishga, savol berish va javob qaytarishga intiladilar. Bu esa dialogik nutqning asosiy komponentlari tinglash, tushunish, fikr bildirish va javob berish ko'nikmalarining shakllanayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, badiiy adabiyot asosida olib borilgan mashg'ulotlar leksik boylikning

kengayishiga olib keladi. Bola yangi so'zlarni o'rganadi, ularning ma'nosini to'g'ri tushunadi va nutq jarayonida faol qo'llay boshlaydi. Bu holat uning grammatik va sintaktik tuzilmalarni to'g'ri shakllantirishiga zamin yaratadi. So'z va iboralarni ongli ravishda tanlash, gapni mantiqiy tarzda tuzish qobiliyati ortadi.

Metodik yondashuvning muhim natijalaridan yana biri – nutqning fonetik jihatdan tozalashuvi va tovush talaffuzining yaxshilanishidir. Badiiy matnlardagi ritmik tuzilma, ohangdorlik, she'r va ertaklarda takroriy tovush birikmalarining mavjudligi bolalarda talaffuzni to'g'rilash, nafasni to'g'ri taqsimlash, nutq apparatini faol ishlatish imkonini beradi.

Dialogik mashg'ulotlarda hissiy ifodalilik ham rivojlanadi. Bola badiiy matn orqali turli hissiy holatlarni quvonch, achinish, hayrat, qo'rquv, faxr kabi tuyg'ularni so'z va ohang orqali ifodalashni o'rganadi. Natijada, uning nutqi nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki hissiy jihatdan boy va ifodali bo'la boshlaydi.

Metodik jarayon natijasida kuzatiladigan muhim pedagogik o'zgarishlardan yana biri ijtimoiy faoliyatning oshishidir. Bola o'zini jamoaning faol a'zosi sifatida his qiladi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, o'z fikrini bildirish va boshqalarning fikriga hurmat bilan qarashni o'rganadi. Bu holat uning shaxsiy o'zini anglashini, ijtimoiy moslashuvini va o'z fikrini so'z orqali erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shuningdek, badiiy adabiyot asosida olib borilgan mashg'ulotlar fikrlash faoliyatini ham rag'batlantiradi. Bola asar mazmunini tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, voqealarga o'z nuqtayi nazaridan baho berish orqali tafakkurini faol ishlatadi. Bu esa uning nutqiy tafakkurini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini va muloqotdagi

izchillikni mustahkamlaydi.

Natijada, badiiy adabiyot vositasida dialogik nutqni shakllantirishga yoʻnaltirilgan metodik jarayon:

bolaning soʻz zaxirasini boyitadi,

nutqning fonetik, grammatik va leksik tomonlarini takomillashtiradi,

fikrni mantiqan izchil ifodalash malakasini shakllantiradi,

hissiy-madaniy nutq madaniyatini rivojlantiradi,

ijtimoiy muloqotda faol ishtirok etish koʻnikmasini shakllantiradi.

Umuman olganda, badiiy adabiyot asosidagi metodik ishlar natijasida nutqida nuqsoni boʻlgan maktabgacha yoshdagi

bolalarda dialogik nutqning shakllanishi nafaqat til va muloqot vositasini rivojlantiradi, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy faolligini, oʻz fikrini erkin ifodalash madaniyatini ham yuksak darajaga olib chiqadi.

Xulosa. Nutqida nuqsoni boʻlgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Badiiy adabiyot bu jarayonda muhim vosita sifatida bola shaxsining nutqiy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlaydi. Toʻgʻri metodika, pedagogik shart-sharoit va logopedik yondashuvlar uygʻunligi orqali bolalarda muloqot madaniyati shakllanadi va nutqiy kamchiliklar asta-sekin bartaraf etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gʻ. Gʻoziev. Bola psixologiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2020.
2. M. Yoqubova. Logopediya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. L. S. Vigotskiy. Muloqot va tafakkurning rivojlanishi. – Moskva: Pedagogika, 1983.
4. Sh. Qodirova. Maktabgacha taʼlimda badiiy adabiyotdan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
5. N. A. Chexova. Razvitie dialogicheskoy rechi doshkolknikov. – Moskva: Prosveshcheniye, 2018.

TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI SHAKLLANTIRISH

XUDOYBERDIYEV ERKIN UMEDOVICH
Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bu talabalarning bilish faolligi hamda ijodiy mustaqilligini oshirishda muammoli ta'lim metodlaridan foydalanishning ahamiyati, muammoli ta'limning maqsadi, "keys" va "Muammoli vaziyat" metodini tashkil etish bosqichlari, o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati, mazkur metodlar asosida dars jarayonini tashkil etish algoritmlari kabi masalalar yoritilgan. Maqola, ayniqsa, kasbiy ta'limni zamonaviy talablarga moslashtirish, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash va mehnat bozorining ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassislar tayyorlash jarayonida muhim qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiyalar, muammoli ta'lim texnologiyalari, amaliyotga tayyorgarlik, keys metodi, muammoli vaziyat metodi, pedagogik faoliyat, jarayon algoritmi.

Аннотация. В данной статье рассматривается важность использования проблемных методов обучения для повышения познавательной активности студентов и их творческой самостоятельности, цели проблемного обучения, этапы организации методов "кейса" и "проблемной ситуации", совместная деятельность преподавателя и студентов, а также алгоритмы организации учебного процесса на основе этих методов. Статья представляет собой важное руководство, особенно для адаптации профессионального образования к современным требованиям, применения инновационных педагогических методов и подготовки специалистов, соответствующих потребностям трудового рынка.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, проблемные технологии обучения, подготовка к практике, метод кейс, метод проблемной ситуации, педагогическая деятельность, алгоритм процесса.

Kirish. Zamonaviy sharoitda talabalarning o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, ta'lim-tarbiya jarayonida har bir shaxsning qobiliyatini rivojlantirish, uni ijodkorlikka undashda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash yuqori samara berishini bugun jahon ta'limi ta'kidlamogda.

Muammoli ta'lim – bu talabalarning bilish faolligi hamda ijodiy mustaqilligini oshiradi. Muammoli ta'limning mohiyati muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni talaba va o'qituvchi hamkorligida hal etish. Bunda, talabalarning mustaqil ishlashi, fikr yuritishi, masalalarni hal etishi, va boshqalar

iloji boricha maksimal darajada bo'lishi hamda o'qituvchining faoliyati iloji boricha yo'naltiruvchi bo'lishi shart. Keys – ishlab chiqarishda sodir bo'ladigan, aniq muammoli vaziyatning tafsilotidir [1]. Keys metodi ishlab chiqarish masalalarini mashg'ulotlarda tahlil qilish va hal qilish metodi hisoblanadi. Unda ishtirokchilarga haqiqiy hayotiy vaziyat bo'yicha fikr yuritish taklif qilinadi, bu vaziyat bayonida faqat amaliy masala ifodalanib qolmasdan, undagi muammoni echish jarayonida o'zlashtirilishi zarur bo'lgan o'quv material ham ifodalanadi.

Muammoli ta'limning bosh maqsadi – muammoni to'liq tushunib etishga erishish va uni hal eta olishga o'rgatish. Muammoli o'qitish etarli darajada bo'lishi uchun – yaxlit o'quv-tarbiya jarayoning uzviy qismi bo'lishi

kerak Muammoli ta'lim texnologiyalarining turlari:

shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi;
hamkorlikda o'qitish ta'lim texnologiyasi;
evristik (tadqiqotchilik) ta'lim texnologiyasi;
loyihaviy ta'lim texnologiyasi;
tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.

Metodlar. Bugungi kundagi dolzarb muammolardan biri insonni subyekt sifatida uzluksiz rivojlanishi g'oyasi, butun hayot davomida ta'lim olishi, ta'lim oluvchilar ta'lim faoliyatini nafaqat olamni anglash, inson qobiliyatlarini rivojlantirish uchun, balki olamni yaxshilik tomonga o'zgartirish uchun olib borishi kerakligini o'zida mujassam etadi. Olamni yaxshilik tomonga o'zgartirish bu ijodkorlik tushunchasi bilan bog'liq jarayondir. Ijodkorlik – bu shunday faoliyatki, bunda insonning samaradorlik, yuqori fikrlash darajasi, muammoni ko'ra bilish, tadqiqotchilik, intuitsiya, akliy

reaksiyaning tezkorligi kabi sifatleri namoyon bo'ladi [2, 3]. Aynan, ta'lim-tarbiya jarayonida har bir shaxsning qobiliyatini rivojlantirish, uni ijodkorlikka undashda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash yuqori samara berishini bugun jahon ta'limi ta'kidlamoqda.

Keys metodini qo'llash jarayonida talabalarni vaziyatni tahlil qilishga o'rgatish maqsadida, vaziyatni quyidagi tartibda bayon qilish mumkin:

muammoli (qo'yilgan muammo bo'yicha muammoli vaziyatlar majmuasini ajratish talab qilinib, ularning turlari, echilish metodlariga muvofiq holda tanlanadi);

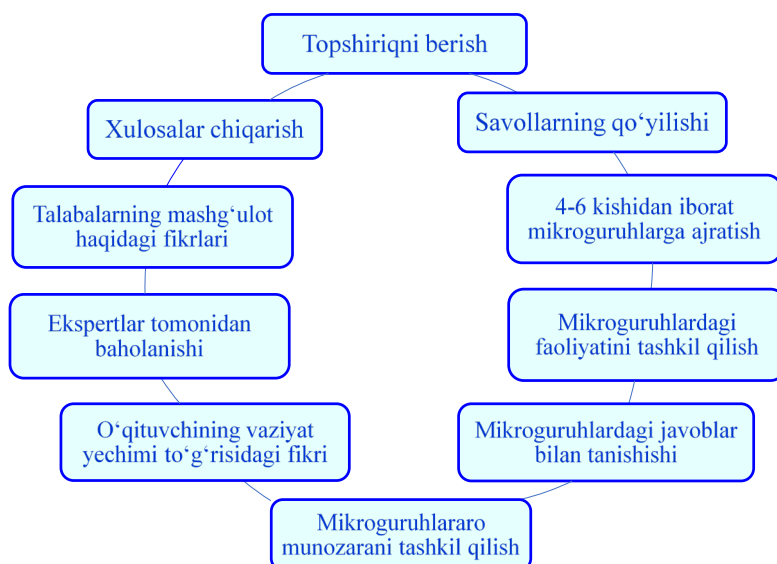
tizimli (vaziyatlar tarkibining tavsiflari va vazifalarini aniqlash);

sabab-oqibatli (vaziyatni keltirib chiqargan sabablarni aniqlash);

tavsiyali (vaziyatni keltirib chiqargan sabablarni aniqlash);

dasturiy-maqсадli (joriy vaziyatlar uchun tadbirlar dasturini ishlab chiqish);

tashhisli (vaziyatdagi faoliyat mazmunini tashhislash, uni modellash).

1-rasm. O'quv mashg'ulotlarida keyslarni hal qilish algoritmi

O'quv mashg'ulotlarida keyslarni hal qilish algoritmi quyidagicha (1-rasm):

1. Topshiriqni berish (topshiriqni bajarish muddatini belgilash, keysning yechimini baholash tizimi bilan tanishtirish, mashg'ulotning texnologik modelini aniqlash).

2. Ta'lim beruvchining kirish so'zi. Asosiy savollarning qo'yilishi.

3. Talabalarni 4-6 kishidan iborat mikroguruhlariga ajratish.

4. Talabalarining mikroguruhlardagi faoliyatini tashkil qilish (mikroguruhlarni nomlash, yetakchilarni va ekspert guruhini aniqlash).

5. Mikroguruhlardagi javoblar bilan tanishishini tashkil qilish.

6. Mikroguruhlararo munozarani tashkil qilish.

7. Ta'lim beruvchining umumlashtiruvchi so'zi, uning vaziyat yechimi to'g'risidagi fikri.

8. Talabalarining ekspertlar tomonidan baholanishi.

9. Talabalarining mashg'ulot haqidagi fikrlari.

10. Ta'lim beruvchining yakunlovchi so'zi. Mashg'ulot bo'yicha xulosalar chiqarish.

Natijalar. Keyslarni hal qilishda ta'lim beruvchi talabalarni yo'naltirib turishi va ulardagi faollikni qo'llashi, hal qilinayotgan muammoga nisbatan qiziqish uyg'otib turishi darkor. Keyslar o'z mazmuniga qarab - mikrokeys, minikeys va umumiy keyslarga, maqsadi bo'yicha taktik, strategik keyslar kabi turlarga bo'linadi [5].

Keyslardan ta'lim jarayonida foydalanish talabalar shaxsida quyidagi kasbiy-pedagogik zaruriy sifatlarni shakllantiradi:

mustaqil, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;

haqqoniy bo'lishiga o'rgatadi;

nazariya va amaliyot o'rtasida uzviy bog'liqlikni shakllantiradi;

muammoli vaziyatni yangicha

shakllantirishga yordam beradi;

vaziyatlarni hal etishda, unga tasir etuvchi omillarning mavjudligi va ularning ta'sirini e'tiborga olishga imkon beradi;

boshqalar fikrini ham qabul qila olish malakasini shakllantiradi;

savol berish madaniyatini tarkib toptiradi;

qabul qilingan qaror uchun mas'ullik hissinini tarbiyalaydi.

Keyslardan yakka tartibda, mikroguruhlarda va so'ngra umumiy guruhda muhokama, rolli o'yinlar va h.k.da foydalanish mumkin [8].

Jahon pedagogikasida keng miqyosda samarali qo'llanayotgan keyslardan foydalanish – birinchidan, talabalarining fikrlashqobiliyatini rivojlantiradi, ikkinchidan esa, o'quv jaraynini bevosita ishlab chiqarish bilan bog'laydi, angliyalik faylasuf va sotsiolog Gerbert Spenser ta'kidlaganidek: "Ta'limning buyuk maqsadi bilim berish emas, balki xatti-harakatlarga o'rgatishdir". Yoxud, mavjud ta'lim tizimimizda aksariyat hollarda ta'lim berishdan maqsad, bilim berish yakuniy natija sifatida qaralsa, jahon miqyosida esa, o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llash ta'limning yakuniy natijasi deb qaralishini e'tirof etish lozim. Garvard (AQSh) universitetida moliyaviy menejment mutaxassisligi bo'yicha tahsil olayotgan magistrantlar o'qish davrida, banklarda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan 2,5 mingta keysga javob topgandan so'ngina, diplom olish huquqiga ega bo'lishi fikrimizning dalilidir. Keyslarni hal qilishda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

asosiy muammoni va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;

asosiy va ikkinchi darajali omillarni ajratish;

muammoni hal qilishning muqobil yechimini ham ko'rib chiqish;

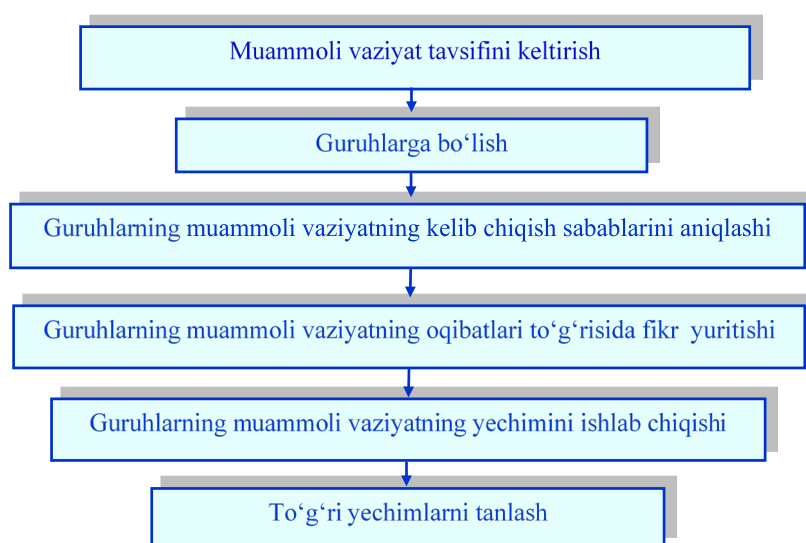
eng maqbul qaror qabul qilish. Keyslarni hal qilishda yozma metodda tahlil qilish, unda etilgan muammoni yanada

chuqurroq anglashga yordam beradi.

“Muammoli vaziyat” metodi – talabalarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metoddir.

Muhokama. “Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi talabalarning tajriba darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo'yilgan muammoning

yechimini topishga qodir bo'lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmagach, talabalarning qiziqishlari so'nishiga, o'zlariga bo'lgan ishonchlarining yo'qolishiga olib keladi. “Muammoli vaziyat” metodini qo'llashda talabalar mustaqil fikr yuritish, muammoning yechimini topishni o'rganadilar. Quyidagi 2-rasmda “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi keltirilgan.

2-rasm. “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi

“Muammoli vaziyat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta'lim beruvchi talabalarga muammoni bayon qiladi.

2. Ta'lim beruvchi talabalarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.

3. Ta'lim beruvchi talabalarni kichik guruhlarga ajratadi.

4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida

muammoning oqibatlari to'g'risida fikr-mulohazalarini taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi.

6. Muammoni yechishning turli imkoniyatlarini muhokama qiladilar, ularni tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni yechish yo'llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi bo'yicha taqdimot qiladilar va o'z variantlarini taklif etadilar.

8. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil yechimlar jamlanadi. Guruh ta'lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni yechish yo'llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

“Muammoli vaziyat” metodining afzalliklari:

talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish;

talabalar muammoning sabab, oqibat va yechimlarni topishni o'rganadilar;

talabalarining bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;

talabalar fikr va natijalarni tahlil qilishni o'rganadilar.

“Muammoli vaziyat” metodining kamchiliklari:

talabalarda yuqori motivatsiya talab etiladi;

qo'yilgan muammo talabalarining tajriba darajasiga mos kelishi kerak;

ko'p vaqt talab etiladi.

Xulosa. Demak, ko'rinib turibdiki, texnik oliy ta'limda talabalar muammoni hal etish jarayonida o'zlari uchun yangi muhit ochadilar,

ya'ni javoblarni mustaqil qidirish ularni bilim olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarini qondirishga va o'stirishga olib keladi. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida talabalarga ta'lim berib kelinayotgan ixtisoslik fanlarini o'qitish jarayonida har bir mavzu yuzasidan muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash yuqori salohiyatli kadrlar tayyorlashga zamin yaratibgina qolmay, ularni kelajakda o'z fikr va mulohazalarini mustaqil ravishda bayon etishlariga katta omil bo'lib xizmat qiladi. Muammoli texnologiyalardan o'quv jarayonida foydalanish nafaqat muammoni tahlil qilishga, balki, vaziyatni to'g'ri baholash va muammolarni bartaraf etishda bir necha maqbul echimlarni shakllantirishga ijobiy yordam beradi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Abdurahimova M.O. va boshqalar. Muammoli ta'lim texnologiyalarini tashkil etishning nazariy asoslari. Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologikpedagogik jihatlarini respublika ilmiy-amaliy anjumani 2023-yil 2-iyun. – 371 b.
2. Ashurova Z.M. Muammoli ta'lim texnologiyalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari. SCIENTIFIC PROGRESS. VOLUME 2 | ISSUE 7 | 2021. - Page 796.
3. Gimush R.I., Matmurodov F.M. Innovatsion menejment. O'quv qo'llanma. –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashryoti, 2008. – 143 b.
4. Komiljonov B.I. “Innovatsiyaviy menejment uslublarini takomillashtirish”. Monografiya. – Tashkent, FAN, 2007. – 186 b.
5. Nishonqulov, S.F., & Solidjonov, D.Z. (2021). Ta'lim biznesida raqamli innovatsion texnologiyalar. Science and Education, 2(6), - 233-238.
6. Petrov Yu.N. Muhandislik-pedagogik ta'limning dual tizimi – innovatsion zamonaviy kasbiy ta'lim. Novgorod, 2009. – 280 b.
7. Saidjonova, P.S. (2024). Oliy ta'lim tizimida pedagogik faoliyatning mazmuni va maqsadi. Educational Research in Universal Sciences, 3(4 SPECIAL), 270-274.
8. Sh, T. Z., & Kh, S. K. (2020). Innovative forms of education in Uzbekistan. International journal of innovations in engineering research and technology. IJIERT, 7(4), 258-261.
9. Siddiqova, S. G. (2019). Elektron ta'lim resurslarining yangi avlodi: tahlillar, arxitektura, innovatsion sifatlar. Ta'lim, fan va innovatsiya. Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal, 1, 91-95.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARIGA QO‘YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

KARIMOV ORIF OBLOQUL O‘G‘LI

JDFPU Texnologik ta‘lim metodikasi kafedresi katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘ljak texnologiya fani o‘qituvchilariga qo‘yiladigan zamonaviy pedagogik, kasbiy, raqamli va ijodkorlik kompetensiyalari yoritilgan. Texnologiya fanining amaliy-innovatsion mazmuni, mehnat bozori ehtiyojlari, davlat ta‘lim standartlari hamda texnologik rivojlanish sharoitida o‘qituvchi tayyorlashning metodik va tashkiliy jihatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, kompetensiya, zamonaviy talablar, ijodiy loyiha, pedagogik texnologiya, raqamli ta‘lim, mehnat bozori.

Аннотация. В данной статье раскрываются современные педагогические, профессиональные, цифровые и творческие компетенции, предъявляемые к будущим учителям предмета «Технология». На основе научного анализа рассматриваются практико-инновационное содержание учебного предмета, требования рынка труда, государственные образовательные стандарты, а также методические и организационные аспекты подготовки будущих педагогов в условиях технологического развития.

Ключевые слова: технология, компетенция, современные требования, творческий проект, педагогическая технология, цифровое обучение, рынок труда.

Abstract. This article examines the modern pedagogical, professional, digital, and creative competencies required of future Technology teachers. It provides a scientific analysis of the practical and innovative content of the subject, labor market demands, state educational standards, as well as the methodological and organizational aspects of teacher preparation in the context of technological development.

Keywords: technology education, competence, modern requirements, creative project, pedagogical technology, digital learning, labor market.

Texnologik ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlarning kasbiy faoliyatlariga qo‘yiladigan malaka talablari, pedagogik faoliyatda: ta‘lim mazmunini belgilash tamoyillari va mezonlariga rioya etish, o‘quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishga doir zamonaviy yondashuvlarni hisobga olish, o‘quv materiallarini modellashtirish; yaxlit pedagogik jarayonning umumiy qonun, qonuniyat va tamoyillariga amal qilish, ta‘lim-tarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (maqsad, natija, mazmun, shakl, metod va vosita)ning o‘zaro aloqadorligi va umumiyligini hisobga olish kabi vazifalarni belgilab beradi¹.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qo‘yiladigan talablarga tubdan yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Xususan, umumta‘lim maktablarida o‘qitiladigan “Texnologiya” fani zamonaviy ta‘limning eng amaliy, kreativ va kasbiy yo‘naltirilgan yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur fan orqali o‘quvchilarda nafaqat mehnat madaniyati yoki maishiy ko‘nikmalar shakllanadi, balki ularning texnik tafakkuri, muammolarni hal qilish qobiliyati, ijodiy fikrlashi, konstruktorlik ko‘nikmalari, dizayn madaniyati, kasb-hunarga

1 “60112300 – Texnologik ta‘lim” ta‘lim yo‘nalishining malaka talablari. O‘zbekiston

Respublikasi Oliy ta‘lim vazirligining 2024-yil 25-avgustdagi 365-sonli buyrug‘i.

bo'lgan qiziqishi ham izchil rivojlanadi. "Texnologiya" fani o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy shakllanishiga bevosita zamin yaratgani uchun o'qituvchidan nafaqat ta'lim berish mahorati, balki zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlari, innovatsion texnologiyalar, texnik vositalar, materialshunoslik, dizayn va muhandislik asoslarini chuqur bilishni talab qiladi. Shu sababli bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi an'anaviy ma'noda faqat "ustoz" emas, balki bir vaqtning o'zida konstruktor, dizayner, muhandis, psixolog, metodist, maslahatchi, ijodiy rahbar va motivator sifatida ham shakllanishi lozim. Oliy ta'lim muassasalarida ushbu yo'nalishda tahsil olayotgan talabalar uchun hozirgi zamon o'ziga xos raqobatbardosh kompetensiyalarni talab qilmoqda. Ular ishlab chiqarish bilan bog'liq amaliy mashg'ulotlarni bajarish, texnologik jarayonlarni loyihalash, modellash, texnik chizmalar bilan ishlash, asbob-uskunalarini xavfsiz va samarali qo'llash, kreativ loyihalar yaratish kabi jarayonlarni yuqori darajada egallab borishi kerak.

Bundan tashqari, bo'lajak texnologiya o'qituvchisining raqamli savodxonligi alohida ahamiyatga ega. U 3D-modellash, dasturlarida ishlay olishi, raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishi, onlayn o'quv materiallarini tayyorlay olishi va fan-texnika yutuqlarini dars jarayoniga integratsiya qila olishi talab etiladi. Hozirgi zamon texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bir sharoitda o'qituvchi o'z ustida muntazam ishlashi, ilmiy-innovatsion yangiliklarni kuzatib borishi va ta'lim jarayoniga moslashtirib borishi zamonaviy pedagogik madaniyatning ajralmas qismidir. Shunday qilib, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining tayyorgarligi bu ko'p qirrali, integrativ va innovatsion yondashuvni talab qiladigan murakkab jarayon bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning kelajak kasbiy faoliyati, kreativ salohiyati va texnik tafakkurini rivojlantirishdan iboratdir.

Bo'lajak texnologiya o'qituvchisi quyidagi umumiy kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak:

ilmiy-dunyoviy va texnik bilimlarga ega bo'lish;

ijtimoiy jarayonlarni tahlil qila olish va tanqidiy fikrlash;

ma'naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash;

pedagogik muloqot madaniyatiga ega bo'lish;

o'z kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qila olish;

texnologik jarayonlarga oid axborotni izlash, qayta ishlash va amaliyotga tadbiq qilish;

xorijiy tilni kundalik va professional muloqot darajasida bilish.

1. Ilmiy-dunyoviy va texnik bilimlarga ega bo'lish. Bo'lajak o'qituvchi umumiy dunyoqarashni shakllantiruvchi tabiiy, aniq va ijtimoiy fanlar bo'yicha yetarli darajada bilimga ega bo'lishi bilan birga, texnologiya faniga bevosita aloqador bo'lgan materialshunoslik, chizmalar geometriyasi, mexanika, elektrotexnika, informatika kabi yo'nalishlarda ham puxta tayyorgarlikka ega bo'lishi lozim. Ushbu bilimlar texnologik jarayonlarni tushuntirish, ishlab chiqarishdagi real misollarni dars jarayoniga olib kirish va nazariya bilan amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

2. Ijtimoiy jarayonlarni tahlil qila olish va tanqidiy fikrlash. Texnologiya o'qituvchisi jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va madaniy jarayonlarni kuzata olish, ularni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilish va o'z faoliyatida hisobga olish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Tanqidiy fikrlash unga mavjud axborotni shunchaki qabul qilib olish emas, balki uni solishtirish, baholash, savollar berish va asosli xulosalar chiqarish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarda ham mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarga ongli yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

3. Ma'naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash. Bo'lajak o'qituvchi

xalqimizning tarixiy merosi, milliy an'analari, hunarmandchilik maktablari, mehnat madaniyati va kasb-hunar an'alarini chuqur anglagan holda, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtira olishi lozim. Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar halollik, adolat, hamkorlik, inson huquqlariga hurmat kabi tamoyillarga tayanib ishlashi muhimdir. Bu kompetensiya texnologiya darslarini faqat texnik mahorat emas, balki ma'naviy tarbiya vositasiga aylantirish imkonini beradi.

4. Pedagogik muloqot madaniyatiga ega bo'lish. Texnologiya fani o'qituvchisi o'quvchi, ota-ona, hamkasb va jamiyat vakillari bilan samarali, hurmatga asoslangan, ochiq va samimiy muloqot qila olishi kerak. Pedagogik muloqot madaniyati ovoz ohangi, tana tili, tinglash madaniyati, savol berish va fikr bildirish uslublarida namoyon bo'ladi. Bunday kompetensiya o'quvchilarda ishonch uyg'otadi, ijobiy psixologik muhit yaratadi va ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga zamin hozirlaydi.

5. O'z kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qila olish. Bo'lajak o'qituvchi dars jarayonida, sinfdan va maktabdan tashqari faoliyatda ko'plab pedagogik vaziyatlarga duch keladi va ularda tezkor, mas'uliyatli va asosli qaror qabul qilishi talab etiladi. Mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasi o'qituvchining faolligini, tashabbuskorligini, mas'uliyatini va kasbiy yetukligini aks ettiradi. Bu esa unga yangicha metodlarni sinab ko'rish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish va murakkab vaziyatlarda optimal yo'lni tanlash imkonini beradi.

6. Texnologik jarayonlarga oid axborotni izlash, qayta ishlash va amaliyotga tadbiiq qilish. Zamon bilan hamnafas bo'lish uchun texnologiya o'qituvchisi fan va texnika sohasidagi yangiliklarni muntazam kuzatib borishi, internet, ilmiy maqolalar, video-darslar, kataloglar va texnik hujjatlardan kerakli axborotni topa olishi zarur. Topilgan ma'lumotlarni tahlil qilib, saralab, o'z darslari mazmuniga moslashtirishi va amaliy

mashg'ulotlarda qo'llashi uning axborot-kommunikativ kompetensiyasini namoyon etadi. Bu kompetensiya darslarning doimo yangilanib borishi, o'quvchilarga zamonaviy ishlab chiqarish va texnika haqida real tasavvur berilishini ta'minlaydi.

7. Xorijiy tilni kundalik va professional muloqot darajasida bilish. Xorijiy tilni bilish texnologiya o'qituvchisiga xalqaro tajribani o'rganish, xorijiy adabiyotlar, qo'llanmalar va ilmiy maqolalar bilan tanishish imkonini beradi. Bundan tashqari, u xalqaro loyihalar, tanlovlar, onlayn kurslar va vebinarlar orqali o'z malakasini oshirishi, xorijiy hamkorlar bilan muloqot qilishi mumkin. Xorijiy tildagi professional muloqot ko'nikmalari o'qituvchining kasbiy ufqini kengaytiradi va uning global mehnat bozorida ham raqobatbardosh bo'lishiga xizmat qiladi.

Mazkur umumiy kompetensiyalar tizimli ravishda shakllantirilgan taqdirda, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining shaxsiy rivoji, kasbiy barqarorligi va mehnat bozorida raqobatbardoshligi ta'minlanadi, ta'lim jarayonida esa samaradorlik, innovatsionlik va kreativlik darajasi sezilarli ravishda oshadi.

Texnologiya o'qituvchisining faoliyati amaliy mashg'ulotlar, ishlab chiqarish texnologiyalari, materiallarga ishlov berish va loyiha faoliyatiga asoslangan bo'lib, u quyidagi maxsus kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur. Avvalo, o'qituvchi turli materiallarning (yog'och, metall, polimer, tekstil va boshqalar) xossalari, ularni qayta ishlash usullari va texnologik operatsiyalarni bajarish ketma-ketligini puxta bilishi, chizmalarni o'qish va texnik asbob-uskunalaridan xavfsiz foydalanishni ta'minlashi kerak. Shuningdek, tikuvchilik va model yaratish bo'yicha asosiy ko'nikmalar buyum konstruksiyasini ishlab chiqish, bichish, tikish va dizayn elementlarini qo'llash texnologiya fanining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'qituvchi texnologik xaritalar tuzish, jarayonlarni bosqichma-bosqich rejalashtirish va o'quvchilarga mustaqil loyiha bajarishda

metodik yo'nalish berish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi lozim. Harakatlanuvchi modellar yaratish, mexanik uzatmalar, sodda elektr zanjirlari va konstruktorlik to'plamlari bilan ishlash esa o'quvchilar texnik kreativligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy hunarmandchilik an'analari zargarlik, kulolchilik, naqqoshlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha asosiy texnologiyalarni bilish, milliy naqsh va bezak elementlaridan foydalanish o'quvchilarda estetik did hamda milliy qadriyatlarni anglashni ta'minlaydi.

Zamonaviy dars jarayonida elektrotexnika, avtomatika va robototexnika asoslarini bilish, sodda elektr qurilmalarini yig'ish, Arduino va Micro:bit kabi platformalarda ishlash ham zarur kompetensiyalar sirasiga kiradi. Bular o'quvchilarni innovatsion texnik yo'nalishlarga qiziqtiradi. Shuningdek, texnika xavfsizligi va mehnat muhofazasi talablarini bilish, ustaxonada xavfsiz muhit yaratish va sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilish texnologiya o'qituvchisining majburiy kasbiy vazifalaridan biridir.

Nihoyat, loyiha asosida o'qitish (PBL) kompetensiyalari loyiha g'oyasini tanlash,

rejalashtirish, texnik topshiriq ishlab chiqish va yakuniy mahsulotni baholash mezonlarini belgilash o'quvchilarning ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatini rivojlantiruvchi muhim jihatdir. Mazkur kompetensiyalar majmui texnologiya o'qituvchisining kasbiy yetukligi va dars samaradorligini ta'minlaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisiga qo'yiladigan zamonaviy talablar uning kasbiy faoliyatini ko'p tarmoqli, innovatsion, ijodiy va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishni talab qiladi. Texnologiya fani amaliy, integrativ va kreativ mazmunga ega bo'lgani sababli o'qituvchidan yuqori darajada texnik bilim, raqamli savodxonlik, konstruktiv fikrlash va pedagogik mahorat talab etiladi. Zamonaviy texnologiyalar, ishlab chiqarish jarayonlari va kreativ loyihalarning ta'limga kirib kelishi o'qituvchidan doimiy yangilanib borishni va o'z ustida ishlashni taqozo etadi. Shunday ekan, texnologiya fani o'qituvchisining tayyorgarligi mamlakatning texnologik rivoji, kasb-hunar ta'limi va kelajak mutaxassislarining shakllanishida muhim omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. "60112300 – Texnologik ta'lim" ta'lim yo'nalishining malaka talablari. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligining 2024-yil 25-avgustdagi 365-sonli buyrug'i.
2. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi, kasb tanlashga yo'llash. Darslik. – T.:TDPU, 2014. – 456 b.
3. N.Muslimov, O.Qo'ysinov Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish nazariyasi. T.: TDPU rizografida 2014. – 112 b.
4. Xolmurodov R. Texnologik ta'limda innovatsion metodlar. – Toshkent: TDPU, 2022.
5. UNESCO. ICT Competency Standards for Teachers. Paris, 2018.
6. OECD. Future of Education and Skills – 2030 Framework. Paris, 2020.

AQLLI TA'LIM TIZIMLARI (SMART LEARNING SYSTEMS) ORQALI MUSTAQIL TA'LIMNI BOSHQARISHNING RAQAMLI MEXANIZMLARI

ESHONKULOVA GULRUX YUNUSOVNA

O'zDJTU, Ingliz filologiyasi fakulteti, Ingliz tilini o'qitish metodikasi va
ta'lim texnologiyalari kafedrası katta o'qituvchisi, Pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqlli ta'lim tizimlari (Smart Learning Systems – SLS) yordamida mustaqil ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlari ilmiy-nazariy asosda yoritiladi. Tadqiqotda sun'iy intellekt, adaptiv o'qitish, learning analytics, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va raqamli kuzatuv texnologiyalarining o'zaro integratsiyasi mustaqil ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, SLS tizimlari orqali talabalarning maqsad qo'yish, o'z-o'zini boshqarish, metakognitiv monitoring, auto-assessment va refleksiya jarayonlarini raqamlashtirish imkoniyatlari izohlanadi. Maqolada adaptiv baholash, raqamli portfolio, AI asosida real vaqtlı baholash algoritmlarining mustaqil ta'limga ta'siri empirik hamda nazariy dalillar asosida asoslanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, aqlli ta'lim tizimlaridan foydalanish o'quv jarayonida shaxsiylashtirish, monitoring aniqligi, o'quv motivatsiyasi va o'zlashtirish sifatini sezilarli oshiradi. Tadqiqot yakunida SLS asosida mustaqil ta'limni boshqarishga doir ilg'or raqamli mexanizmlar bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: aqlli ta'lim tizimlari, mustaqil ta'lim, sun'iy intellekt, adaptiv o'qitish, learning analytics, raqamli monitoring, metakognitiv nazorat, auto-assessment, shaxsiylashtirilgan ta'lim.

Аннотация. В данной статье на научно-теоретической основе освещаются цифровые механизмы управления самостоятельным обучением с помощью интеллектуальных образовательных систем (Smart Learning Systems - SLS). В исследовании анализируется роль взаимной интеграции технологий искусственного интеллекта, адаптивного обучения, образовательной аналитики, личностно-ориентированного обучения и цифрового мониторинга в повышении эффективности самостоятельного обучения. Также разъясняются возможности цифровизации процессов целеполагания, саморегуляции, метакогнитивного мониторинга, самооценки и рефлексии студентов посредством систем SLS. В статье на основе эмпирических и теоретических данных обосновывается влияние алгоритмов адаптивного оценивания, цифрового портфолио и оценивания в реальном времени на основе ИИ на самостоятельное обучение. Результаты показывают, что использование интеллектуальных образовательных систем значительно повышает степень персонализации, точность мониторинга, учебную мотивацию и качество усвоения материала в учебном процессе. В заключение исследования представлены научно-практические рекомендации по передовым цифровым механизмам управления самостоятельным обучением на основе SLS.

Ключевые слова: интеллектуальные образовательные системы, самостоятельное обучение, искусственный интеллект, адаптивное обучение, образовательная аналитика, цифровой мониторинг, метакогнитивный контроль, самооценка, персонализированное обучение.

Kirish. Bugungi raqamli transformatsiya jarayonida ta'lim tizimi sun'iy intellekt texnologiyalari, katta ma'lumotlar tahlili (Big Data), adaptiv algoritmlar va aqlli ta'lim tizimlari (Smart Learning Systems – SLS) bilan tubdan yangilanib bormoqda. Oliy ta'limda talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirish,

ularni o'z-o'zini boshqarish, bilim olish jarayonini individuallashtirish va metakognitiv kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan [6]. Shu nuqtai nazardan, aqlli ta'lim tizimlari mustaqil ta'limni nafaqat qo'llab-quvvatlaydigan, balki uni boshqaruvchi,

diagnostika qiluvchi va real vaqt rejimida kuzatuvchi raqamli mexanizmlar majmuasi sifatida ilmiy tadqiqotlar markaziga kirib kelmoqda.

Smart Learning Systems o'quvchining ehtiyoji, qiziqishi, bilim darajasi va individual rivojlanish trayektoriyasini sun'iy intellekt orqali aniqlab, moslashtirilgan (personalized), adaptiv va interaktiv o'quv muhitini yaratadi [7]. Bu tizimlar orqali talabaning mustaqil ishlash jarayoni – maqsad belgilash, o'quv strategiyalarini tanlash, topshiriqlarni bajarish, o'z-o'zini baholash, refleksiya va natijalarni monitoring qilish – algoritmlar yordamida raqamli boshqaruvga o'tadi. Natijada mustaqil ta'lim jarayoni avvalgi an'anaviy shakldan chiqib, shaxsiylashtirilgan, ma'lumot asosida qaror qabul qiluvchi (data-driven learning) hamda sun'iy intellekt tomonidan tahlil qilinadigan tizimga aylanadi.

So'nggi yillarda UNESCO, OECD, JISC, EDUCAUSE kabi yirik xalqaro tashkilotlar Smart Learning ekotizimlarini ta'limning kelajagi deb e'tirof etmoqda. Ayniqsa, Learning Analytics, Predictive Modelling, AI Feedback Systems, Adaptive Assessment va Digital Portfolio kabi raqamli mexanizmlar talabalarning o'zlashtirish darajasini chuqur tahlil qilish, individual kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan o'quv strategiyalarini shakllantirish imkonini bermoqda. Bunday tizimlar talabaning o'quv faoliyatini real vaqt rejimida kuzatib, uning rivojlanish dinamikasi, kognitiv yuklama (cognitive load), motivatsiya indeksi va metakognitiv faolligini aniqlashga yordam beradi [10]. Shu boisdan, aqlli ta'lim tizimlari orqali mustaqil ta'limni boshqarish masalasi nafaqat texnologik, balki pedagogik, psixologik, didaktik va metodik nuqtai nazardan ham chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi. Mazkur maqola Smart Learning Systems'ning nazariy asoslarini, ularning mustaqil ta'limga integratsiyasi jarayonidagi raqamli mexanizmlarni, adaptiv o'qitish imkoniyatlarini va o'quv jarayonini boshqarishdagi ilmiy-amaliy yutuqlarni tahlil

etishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Aqlli ta'lim tizimlari (Smart Learning Systems – SLS) va mustaqil ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish bo'yicha so'nggi yillarda keng ko'lamli tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Avvalo, J.Jalolov va T.Sattorov tomonidan yoritilgan didaktik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish uchun o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, izchil monitoringga ega raqamli muhitda qurish zarur [4, 11]. Bu yondashuvlar SLSning pedagogik asoslarini tushunishga poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xorijiy adabiyotlarda Smart Learning Systemsning texnologik mexanizmlari keng tahlil qilingan. Siemens Learning Analytics konsepsiyasida talabaning mustaqil ta'lim dinamikasini real vaqt rejimida tahlil qilish, uning kognitiv yuklamasini aniqlash va o'quv strategiyalarini moslashtirishning ilmiy asoslarini ishlab chiqqan. Wang esa SLSning sun'iy intellekt yordamida moslashtirish (AI-driven personalization) mexanizmlari orqali talaba ehtiyojiga mos individual ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyatlarini ko'rsatadi [9]. Ushbu tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, SLS o'quvchi faoliyatini chuqur tahlil qiluvchi algoritmik yondashuvlarga tayangan holda mustaqil o'qishni boshqarishni sezilarli darajada optimallashtiradi.

UNESCO va OECD tomonidan tayyorlangan hisobotlar ta'limning kelajak rivojida aqlli tizimlarning markaziy o'rinni egallashini ta'kidlaydi [5, 8]. Ularning fikricha, adaptiv baholash, raqamli portfolio va sun'iy intellektga asoslangan reflektiv mexanizmlar talabalarning metakognitiv kompetensiyasini kuchaytiradi, mustaqil ta'limesamoshuvchan va o'lchovli tizimga aylanadi. T.Anderson va H.Brown tadqiqotlarida esa mustaqil ta'lim strategiyalari, o'z-o'zini boshqarish, refleksiya va auto-assessment jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydigan aqlli platformalarning metodik afzalliklari asoslangan [1,2]. J.Burston mobil

AI vositalarining o'quv jarayonidagi o'rni va shaxsiylashtirilgan o'qitishga qo'shgan hissasini tajriba asosida namoyish etadi [3]. Demak, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Smart Learning Systems nafaqat texnologik yangilik, balki mustaqil ta'limning mazmuni, boshqaruvi, monitoringi va natijalarini sifat jihatdan o'zgartiruvchi ilmiy-metodik paradigma sifatida shakllanmoqda.

Tadqiqot uslubi. Ushbu tadqiqotda aqlli ta'lim tizimlari (Smart Learning Systems – SLS) orqali mustaqil ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlarini aniqlash, ularning pedagogik samaradorligini baholash va metodik asoslarini ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi ko'p komponentli bo'lib, unda raqamli pedagogika, sun'iy intellekt texnologiyalari, learning analytics hamda mustaqil ta'lim nazariyalariga tayangan kompleks yondashuv qo'llanildi.

Metodlar majmuasi sifatida birinchidan, nazariy-tahliliy metod qo'llanib, Smart Learning Systems, adaptiv o'qitish, learning analytics, Sun'iy intellekt yordamida moslashtirish (AI-driven personalization) va metakognitiv monitoringga oid xalqaro manbalar, UNESCO va OECD hisobotlari, zamonaviy tadqiqotlar hamda mahalliy pedagogik adabiyotlar chuqur o'rganildi. Bu bosqich SLSning konseptual asoslari, strukturaviy elementlari va pedagogik imkoniyatlarini aniqlash imkonini berdi. Ikkinchidan, taqqoslama tahlil metodi yordamida aqlli ta'lim tizimlari bilan an'anaviy o'qitish mexanizmlari qiyoslandi, ularning mustaqil ta'limni boshqarishdagi farqlari, ustunliklari va cheklovlari aniqlab berildi. Uchinchidan, modellashtirish metodi asosida SLS orqali mustaqil ta'limni boshqarishning raqamli jarayonlari – maqsad qo'yish, adaptiv topshiriqlar tanlash, o'z-o'zini baholash, refleksiya, learning analytics orqali monitoring qilishning tizimli modeli ishlab chiqildi. To'rtinchidan, ekspert baholash usuli qo'llanib, yangi modelning didaktik asoslari, funksional imkoniyatlari va qo'llash shartlari bo'yicha yetakchi mutaxassislarining fikrlari tahlil

qilindi. Tadqiqot uslubi SLSning nazariy hamda amaliy jihatlarini o'zaro integratsiyalashgan holda kompleks yoritish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida aqlli ta'lim tizimlari (Smart Learning Systems – SLS) orqali mustaqil ta'limni boshqarishga doir raqamli mexanizmlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Avvalo, SLSning asosiy komponentlari – adaptiv o'qitish algoritmlari, learning analytics, AI-based feedback, raqamli monitoring va avtomatlashtirilgan baholash modullari – talabani mustaqil o'quv faoliyatini real vaqt rejimida qo'llab-quvvatlash imkoniyati bilan ajralib turishi aniqlandi. Ushbu tizimlar talaba faoliyatidagi individual dinamikaning kuzatish, uning zaif va kuchli jihatlarini aniqlash hamda moslashtirilgan o'quv strategiyalarini avtomatik taklif qilish orqali mustaqil ta'lim samaradorligini oshiradi.

Tahlil jarayonida SLS asosida tashkil etilgan o'quv muhiti an'anaviy mustaqil ta'limga nisbatan bir necha muhim pedagogik ustunliklarni namoyon etdi. Xususan, learning analytics yordamida talabani topshiriqlarni bajarish tezligi, kognitiv yuklama darajasi, o'quv strategiyalari tanlovi va motivatsion faollik ko'rsatkichlari aniqlanib, o'qituvchi va talaba uchun shaffof ma'lumotlar taqdim etiladi. Bu esa metakognitiv monitoringni kuchaytirib, talabani o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SLS tizimlaridan foydalanilgan ta'lim muhitida talabalar o'z o'quv trayektoriyasini mustaqil belgilash, moslashtirilgan topshiriqlarni tanlash, AI tomonidan berilgan tahliliy fikrlar asosida o'z xatolarini aniqlash va tuzatish, o'zlashtirish sifatini baholash kabi jarayonlarda sezilarli faollik ko'rsatdi. Raqamli monitoring oqibatida o'quv jarayonining shaffofligi oshdi, samaradorlik indeksleri aniq o'lchandi, o'quv jarayonining individualligi esa bir necha baravar kuchaydi.

Shuningdek, ekspertlar tomonidan berilgan baholash natijalari SLS modeli mustaqil ta'limni boshqarishning ilmiy-metodik

asoslarini mustahkamlashini, o'quv jarayonini avtomatlashtirish orqali vaqt samaradorligini oshirishini, talaba motivatsiyasini kuchaytirishini tasdiqladi. Aqlli ta'lim tizimlari

mustaqil ta'limni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadigan raqamli mexanizm sifatida o'zini namoyon etdi.

Smart Learning Systems (SLS) asosida mustaqil ta'lim samaradorligini

baholash indikatorlari

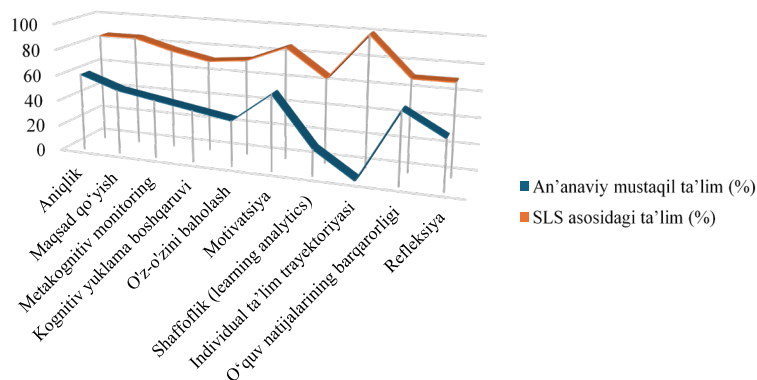
Indikator	An'anaviy mustaqil ta'lim	SLS asosidagi mustaqil ta'lim	O'zgarish darajasi (%)
<i>O'quv topshiriqlarini bajarish aniqligi</i>	58–62%	82–88%	+28%
<i>Maqsad qo'yish va rejalashtirish ko'nikuvi</i>	Past–o'rtacha	O'rtacha–yuqori	+35%
<i>Metakognitiv monitoring</i>	40–45%	73–80%	+34%
<i>Kognitiv yuklama boshqaruvi</i>	Beqaror	AI orqali optimallashtirilgan	+31%
<i>O'z-o'zini baholash (self-assessment)</i>	30–40%	70–78%	+38%
<i>Motivatsion faollik</i>	55–60%	82–90%	+30%
<i>Learning Analytics orqali shaffoflik</i>	Juda past	Yuqori, real vaqt rejimida	+45%
<i>Individual ta'lim trayektoriyasi</i>	Yo'q	To'liq adaptiv (AI-driven)	+100%
<i>O'quv natijalarining barqarorligi</i>	O'rtacha	Yuqori	+27%
<i>Reflektiv fikrlash darajasi</i>	35–40%	65–75%	+33%

Yuqoridagi jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, Smart Learning Systems (SLS) mustaqil ta'lim jarayonini boshqarishda nafaqat axborot texnologiyalarining qo'shimcha vositasi, balki o'quv faoliyatining strukturaviy komponentiga aylanmoqda. Raqamli mexanizmlar – adaptiv algoritmlar, learning analytics, AI-based feedback va avtomatlashtirilgan baholash – talaba faoliyatini chuqur tahlil qilish orqali o'quv jarayoniga real vaqt rejimida dinamik ta'sir ko'rsatadi. Natijada talaba o'z o'quv

trayektoriyasini mustaqil boshqaradi, maqsadni aniq belgilaydi va o'zlashtirish natijalarini doimiy tahlil asosida takomillashtiradi.

Shuningdek, SLSning kognitiv yuklamani optimallashtirishi, jarayonning shaffofligi va reflektiv fikrlashni kuchaytirishi mustaqil ta'limning sifat ko'rsatkichlarini sezilarli oshiradi. Ushbu mexanizmlar integratsiyasi talabaning metakognitiv kompetensiyasini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Smart Learning Systems (SLS) va an'anaviy mustaqil ta'lim ko'rsatkichlari

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, Smart Learning Systems (SLS) mustaqil ta'limni boshqarishda sifat jihatdan yangi pedagogik mexanizm sifatida shakllanmoqda. Ko'rsatkichlardagi 20–45 foizlik o'sish SLSning adaptiv algoritmlari, learning analytics va AI-feedback funksiyalarining samaradorligini aniq namoyon qiladi. Ayniqsa, individual ta'lim trayektoriyasining 100 foizli shakllanishi talabaning o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasini kuchaytirganini ko'rsatadi. SLS o'quv jarayonini shaffof, nazorat qilinadigan va ma'lumotga asoslangan qilib, mustaqil ta'limni yuqori samarali modelga aylantiradi. Olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Smart Learning Systems (SLS) orqali mustaqil ta'limni boshqarish an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yanada samarali, moslashuvchan va ma'lumotga asoslangan ta'lim muhiti yaratadi. Muhokama jarayonida aniqlangan eng muhim jihatlardan biri – SLSning talaba faoliyati haqidagi real vaqtli ma'lumotlarni qayta ishlashi va shu asosda moslashtirilgan ta'lim strategiyalarini taklif etishidir. Bu jarayon talabaning o'quv trayektoriyasini individual ravishda shakllantirib, uning metakognitiv faolligi va o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Boshqa tomondan, SLSning learning analytics va AI-feedback mexanizmlari o'qituvchi uchun yangi pedagogik imkoniyatlar ochadi. O'quv jarayonining shaffofligi oshib, har bir talabaga mos topshiriqlarni aniqlash, uning kamchiliklarini erta bosqichda aniqlash va korrekktiv strategiyalarni ishlab chiqish osonlashadi. Shu bilan birga, raqamli o'quv muhiti o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantirib, uning motivatsiya va refleksiya darajasini oshiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, SLS nafaqat texnologik vosita, balki pedagogik jarayonni qayta tashkil etuvchi innovatsion tizim sifatida talabalarning mustaqil ta'lim samaradorligini sezilarli oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Smart Learning Systems (SLS) asosida mustaqil ta'limni boshqarish ta'lim jarayonining samaradorligini tubdan oshiruvchi innovatsion yo'nalish ekanini ko'rsatdi. Avvalo, aqlli tizimlarning adaptiv algoritmlari, learning analytics va real vaqtli monitoring imkoniyatlari talabalarning individual o'quv ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish va unga moslashtirilgan ta'lim strategiyasini shakllantirishga yordam beradi. Bu esa mustaqil ta'limning shaxsiylashtirilgan va ma'lumotga asoslangan modelga aylanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida an'anaviy mustaqil ta'lim va SLS asosidagi ta'lim qiyosiy tahlil qilinib, o'zlashtirish aniqligi, refleksiya, metakognitiv monitoring, self-assessment, motivatsiya va kognitiv yuklamani boshqarish kabi asosiy ko'rsatkichlarda sezilarli farq aniqlangan. SLS qo'llanilgan muhitda talabalarning faolligi, o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasi va o'quv natijalarining barqarorligi muntazam oshgan. Shuningdek, SLSning raqamli monitoring funksiyalari o'qituvchiga ham samarali pedagogik boshqaruv imkonini beradi. O'quvchining rivojlanish dinamikasi, kamchiliklari va o'quv strategiyalari haqidagi analitik ma'lumotlar ta'lim jarayonining shaffofligini ta'minlab, o'z vaqtida iterativ tuzatishlar kiritish imkonini yaratadi.

Olingan natijalar SLSning mustaqil ta'limni tashkil etish va boshqarishda yuqori samaradorlikka ega raqamli mexanizm

ekanini tasdiqladi. Shunday qilib, aqlli ta'lim tizimlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish talabning o'quv avtonomiyasini kuchaytiradi, o'zlashtirish sifati va

motivatsiyasini oshiradi, pedagogik jarayonni esa zamonaviy, moslashuvchan va texnologik jihatdan mukammal darajaga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Anderson T. Supporting Independent Learning through E-Learning Strategies. – London: Routledge, 2020. – P. 52-69.
2. Brown H.D. Learner Autonomy and Digital Competence Development. – New York: Springer, 2020. – P. 121-137.
3. Burston J. Mobile & AI-Assisted Independent Learning. *Language Learning & Technology*, 23(2), 2019. – P. 45-60.
4. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent.: "O'qituvchi" Nashriyot-Matbaa Ijodiy Uyi, 2012. – 434 b.
5. OECD. Digital Education Outlook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023. – P. 88-102.
6. Qodirov B. Raqamli pedagogika va ta'limda innovatsiyalar. *Pedagogika jurnali*, 3(2), 2021. – P. 77-90.
7. Siemens G. Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(5), 2017. – P. 112-130.
8. UNESCO. AI in Education: A Guide for Policymakers. – Paris: UNESCO Publishing. – P. 35-48.
9. Wang Y. Smart Learning Systems and Sun'iy intellekt yordamida moslashtirish (AI-driven personalization). *Educational Technology Review*, 41(3), 2022. – P. 90-104.
10. Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Лингводидактический словарь терминов. Москва: ИРЯ РАН, 2018. – С. 214-218.
11. Саттаров Т.К. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка): Автореф. дисс. ... док. пед. наук. – Ташкент, 2000. – 32 с.
12. Ходжаев А. Управление образованием на основе искусственного интеллекта. – Ташкент: Инновация, 2022. – С. 64-82.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING A TECHNOLOGY OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR MEDIATION ACTIVITIES BASED ON A COMMUNICATIVE APPROACH

MUQIMOVA DILBARXON XUSANBOYEVNA

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kommunikativ yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni mediatorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyasining ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Mediatsiya jarayonida o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, emotsional intellekti va konstruktiv muloqot olib borish ko'nikmalarining ahamiyati tahlil qilinadi. Pedagogik hamkorlik, shaxslararo munosabatlarni boshqarish, nizolarni hal qilish strategiyalari hamda talabalarda mediatorlik sifatlarini shakllantirishning metodik imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqot natijalari kelajak pedagoglarida ijtimoiy-madaniy muloqot madaniyatini shakllantirish va mediatsiya texnologiyalarini samarali tatbiq etish bo'yicha ilmiy-uslubiy takliflarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: mediatorlik faoliyati, kommunikativ yondashuv, pedagogik hamkorlik, nizolarni hal qilish, muloqot kompetensiyasi, emotsional intellekt, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация: В данной статье раскрываются научно-теоретические основы технологии подготовки будущих педагогов к медиаторской деятельности на основе коммуникативного подхода. Анализируется значение коммуникативной компетентности, эмоционального интеллекта и навыков конструктивного диалога в процессе педагогической медиации. Обоснованы методические возможности формирования у студентов способностей к управлению межличностными отношениями и конструктивному разрешению конфликтов. Результаты исследования направлены на разработку научно-методических рекомендаций по формированию культуры социального взаимодействия и эффективному использованию технологий медиации в профессиональной подготовке будущих педагогов.

Ключевые слова: медиаторская деятельность, коммуникативный подход, педагогическое сотрудничество, разрешение конфликтов, коммуникативная компетентность, эмоциональный интеллект, образовательная технология.

INTRODUCTION

The modern educational process is developing within the context of rapidly transforming social relations. In the education system, the principles of social partnership, collaborative pedagogy, and learner-centered instructional concepts are becoming increasingly prioritized. Under these circumstances, the teacher is no longer viewed merely as a methodologist who transmits knowledge, but rather as a mediator-subject who manages various communication processes arising within the educational environment, facilitates the reconciliation of parties in conflict situations, and contributes

to the creation of a positive psychological climate. Therefore, organizing the process of preparing future teachers for mediatory activity on a scientific basis is recognized as one of the urgent tasks of contemporary pedagogical theory and practice.

During the educational process-whether in learner-teacher, teacher-parent, or student-student interactions-various communicative misunderstandings, conflicting viewpoints, and emotional tensions naturally occur. Effectively managing such situations, establishing a culture of constructive communication, and finding solutions that consider the needs and interests of all parties

require a high level of mediatory competence on the part of the teacher. The formation of this competence is ensured primarily through the systematic integration of communicative approach principles into the learning process.

The communicative approach positions the teacher not only as a transmitter of information, but as an organizer of communication processes, a regulator of socio-emotional states, and an active subject who fosters a culture of mutual respect and collaboration among learners. Based on this approach, the teacher develops speech that is purposeful, empathetic, fluent, and contextually appropriate; utilizes strategies for constructive conflict resolution rather than avoidance; and establishes a dialogic and collaborative learning environment.

Thus, the development of mediatory competence in future teachers constitutes an integral component of their professional training and acquires practical significance precisely through the thorough assimilation of the communicative approach. Scientifically grounding and implementing this process in practice, in turn, contributes to the preparation of a new generation of teachers who are socially active, capable of intercultural communication, emotionally resilient, and able to perform their professional duties effectively.

LITERATURE REVIEW

The main purpose of this article is to provide a scientific and theoretical justification of the process of preparing future teachers for mediatory activity on the basis of the communicative approach. In this process, it is of particular importance to reveal the essence and content of mediatory activity, to analyze the methods and technologies that contribute to the formation of communicative competencies, and to determine the necessary pedagogical conditions for developing these

competencies in teacher training.

By its nature, mediation is a facilitative process aimed at reaching compromise in conflict situations by taking into account the interests, needs, and psychological states of the parties involved. As a mediator, the teacher is manifested not only as a person who resolves conflicts, but also as a subject who harmonizes interpersonal relations, fosters a spirit of cooperation, and implements the principles of constructive communication in practice.

In psychological and pedagogical literature, mediation is interpreted as a communicative and social process directed toward supporting individual development. For instance, L.S.Vygotsky emphasized the mediating function of communication in personality development, while A.Bandura scientifically substantiated that individual behavior is shaped through observing the models of others in the process of social learning. J.Hattie, in turn, identifies constructive and high-quality communication as a key indicator of effective pedagogical activity. These theoretical perspectives demonstrate that the communicative approach constitutes the fundamental basis of mediatory practice.

The communicative approach encompasses principles such as cooperation grounded in mutual respect, dialogic communication, maintenance of emotional balance, active listening, and transforming contradictions in viewpoints from destructive to constructive forms. This approach not only ensures the effective organization of the learning process, but also contributes to the development of learners' social competencies, cultured communication skills, and collaborative abilities.

For future teachers to be able to apply the communicative approach in practice, the

following competencies must be developed systematically:

1. Communicative competence – the ability to convey information clearly, coherently, understandably, and empathically, and to conduct adaptive communication in various communicative situations.

2. Emotional intelligence – the skill of perceiving, analyzing, and managing one's own and others' emotional states to harmonize the communication process.

3. Conflict literacy – the ability to identify the causes of conflicts, apply constructive conflict resolution strategies, and turn contradictions into opportunities.

4. Reflective competence – the capacity to evaluate one's own actions, engage in self-improvement, and ensure continuous professional and ethical development.

These competencies serve as an essential professional-pedagogical foundation that enables future teachers to carry out mediatory activities effectively.

ANALYSIS AND RESULTS

In the process of developing mediatory activity in future teachers, the use of interactive and communication-oriented pedagogical technologies plays an important role. In particular, role-playing and situational exercises provide opportunities for students to experiment with different communicative scenarios by modeling real-life conflict situations. In this context, the student assumes the role of a mediator, attempts to understand the positions of different parties, and seeks to guide them toward compromise. This technology contributes to a deeper understanding of the psychology of interpersonal relations.

Trainings and psychological workshops, on the other hand, are aimed at developing emotional intelligence, self-regulation, and empathetic listening skills. They strengthen

students' abilities to control emotional situations, manage stress, reflect thoughtfully, and express their viewpoints in a calm and well-reasoned manner.

The cooperative learning approach reveals the social essence of mediatory activity. This approach emphasizes working in groups, jointly formulating ideas, sharing responsibility, and making decisions collaboratively. Students learn to communicate on the basis of the principle of "shared success." Moreover, dialogic methods such as "Listening to All Parties," which is one of the key requirements of the mediation process, help students develop the ability to hear, understand, and evaluate each subject's position in depth. Through this method, students acquire respectful interaction skills, thoughtful evaluation of others' ideas, and constructive feedback culture.

The development of individual reflective portfolios is also effective in forming mediatory competencies. Portfolios enable students to analyze their own activities, observe their developmental dynamics, identify their shortcomings, and work toward their correction. When these technologies are applied in an integrated manner, they shape such qualities in future teachers as socio-psychological preparedness, communication culture, internal emotional balance, and the ability to adopt constructive positions in conflict situations.

Preparing future teachers for mediatory activity on the basis of the communicative approach is one of the strategic tasks of contemporary education. This approach:

- develops the teacher's ability to consciously and purposefully manage interpersonal communication;

- increases the effectiveness of anticipating conflicts in the educational process and resolving them constructively and peacefully;

significantly strengthens the teacher's professional culture, communicative maturity, and sense of social responsibility.

In this regard, it is crucial to introduce special trainings, seminars, mediation practices, and modular courses that deepen communicative and psychological

preparedness into teacher education curricula. This will ultimately enhance the capacity of future teachers to effectively manage communication in school settings, create a healthy psychological environment, and ensure pedagogical collaboration.

REFERENCES:

1. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika, 1984. – 412 b.
2. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
3. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 378 p.
4. Khutorskoy A.V. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Moskva: Akademiya, 2002. – 240 b.
5. Nunan D. Communicative Language Teaching: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 190 p.
6. Usmonboeva M. Pedagogik muloqot va hamkorlik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 156 b.
7. Zimnyaya I.A. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2003. – 384 b.
8. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva: Aspekt Press, 2005. – 335 b.
9. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 304 b.
10. Abdullayeva Q., Jo'rayev R. Pedagogik konfliktologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 212 b.

KASBIY O'QITISHDA METODIK BILIMLAR TARIXI VA HOZIRGI TARAQIYOTI

MAXSUDOV PO'LAT MAXSUDOVICH – Namangan davlat texnika universiteti “Mexanika” kafedrası professori, p.f.d.

Annotatsiya. Maqola kasbiy o'qitishda metodik bilimlar rivojlanish tarixi va hozirgi taraqqiyoti masalalariga bag'ishlangan. Kasbiy o'qitishda metodik bilimlarning Sobiq Ittifoq davridagi rivojlanish tarixining davrlar bo'yicha sharhi berilgan. Har bir davrga xos bo'lgan yondashuvlar, kasbiy ta'lim tizimidagi o'qitishning shakl va metodlari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. SHuningdek, metodik bilimlarning respublikamizda hozirgi kundagi holati haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy ta'lim, metodik bilim, davrlashtirish, predmetli tizim, bilim, ko'nikma, malaka, muhandis-pedagog, fabrika-zavod o'quvchilik maktablari, operatsion tizim, ishlab chiqarish ta'limi, ishlab chiqarish ta'limi metodikasi, motorli mashq tizimi, yozma yo'riqnoma, kasb ta'limi metodikasi.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-158-son Farmoni kasbiy ta'lim tizimida muhim o'zgarishlarning yuzaga kelishida, hamda islohotlarning avj olishida dasturul amal bo'lib xizmatqildi. Mazkur huquqiy hujjat mamlakatda malakali kadrlarni tayyorlash, xalqaro ta'lim dasturlarini joriy etish va iqtisodiyotning zamon talablariga moslashadigan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan keng qamrovli rejalarining boshlanishidir [1].

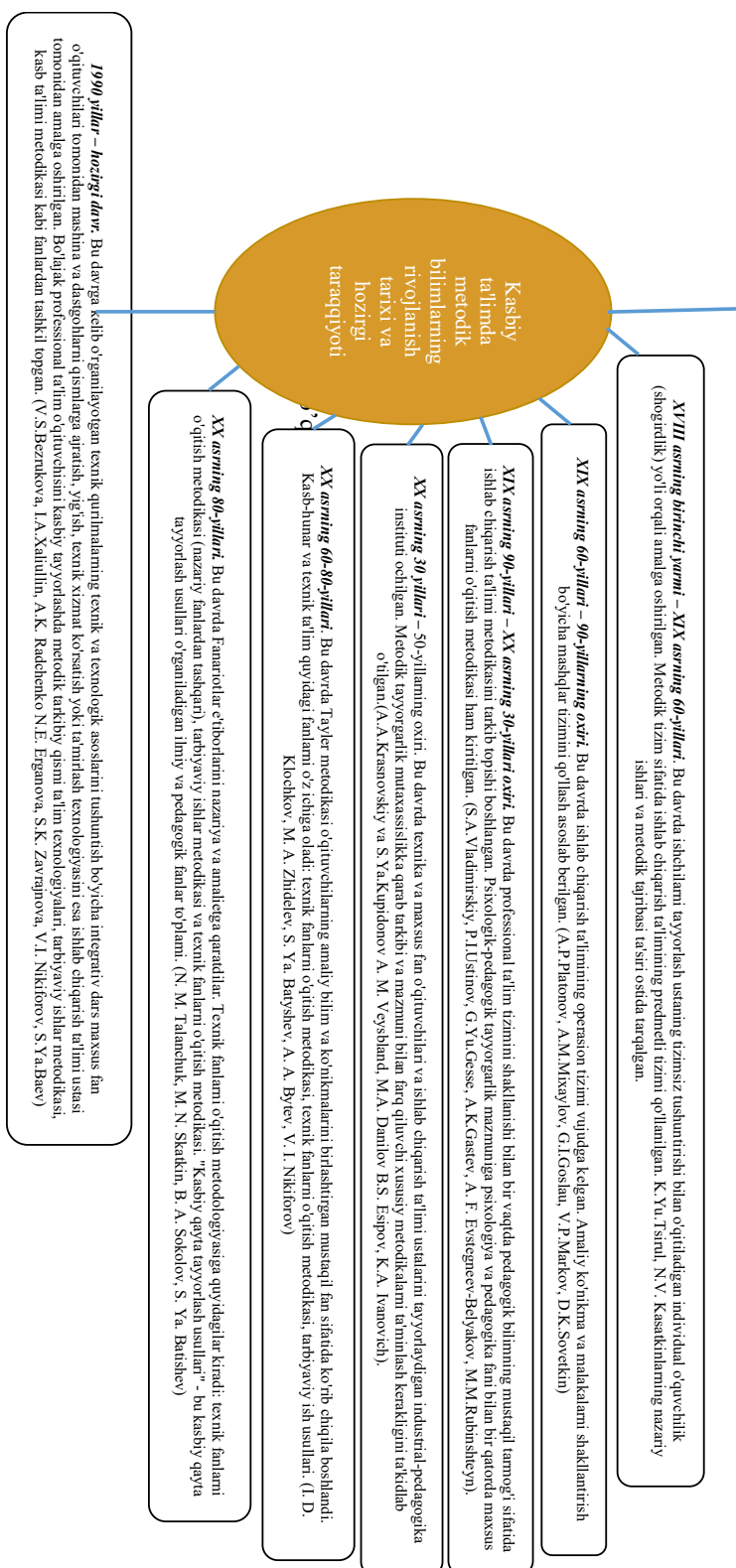
Mavzu bo'yicha ilmiy ishlarning tahlili. Kasbiy ta'lim tashkilotlaridagi o'quvchilarga o'zlari tanlagan kasblari bo'yicha yetarli bilim, ko'nikma va malakalar berish kasb ta'limi o'qituvchilarining metodik tayyorgarlik darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Kasb ta'limi o'qituvchi va ustasining asosiy vazifasi professional ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarni o'z sohalari bo'yicha kasbiy o'qitish hisoblanadi. Kasbiy o'qitish – kasbiy bilim va ko'nikmalar, shuningdek, kasbiy faoliyat tajribasining uzatilish jarayoni

hisoblanib, u kasbiy ta'limi o'qituvchilari va kasbiy ta'lim ustalari faoliyatini tavsiflaydi [2].

Kasbiy-pedagogik kadrlar tayyorlashda metodik bilimlarning rivojlanish tarixi keng dunyoqarashga oid va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Kasb ta'limi o'qituvchisining metodik bilimlar nazariyasi va uning kasbiy pedagogik faoliyati MDH davlatlaridan Batishev S.Ya.[3], Skakun V.A.[4], Skibiskiy I.E.[5], Kovalenko I.A [6]., Erganova N.E. [7] respublikamizdan Xodjabayev A.R. [8], Ismailova Z.K., [9], Muslimov N.A. [10] kabi olimlarining ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Sobiq Ittifoq davridagi kasbiy o'qitishda metodik bilimlarning rivojlanish tarixi bo'yicha Rossiyalik pedagog olimi N.E. Erganova o'z tadqiqot ishlarida quyidagi 8 ta davrlarni ko'rsatib o'tgan. Bunda davrlashtirish asosiga kasbiy o'qitishga bo'lgan yetakchi yondashuvlar, o'qitishning shu davrlariga xos bo'lgan metod va texnologiyalariga asoslanilgan (1-rasm)

Asosiy qism. XVIII asrning birinchi yarmi. Qadim zamonlardan boshlab insoniyat tsivilizatsiyasi rivojlanishining dastlabki bosqichlarida o'zining metodik ta'minotini talab

etuvchi kasbiy tayyorgarlik olib borgan. Ushbu asrning o'rtalarida o'quv va ilmiy adabiyotlar o'rtasida farq bo'lmagan. Manbalarni tahlili XVIII asrning birinchi yarmiga qadar biror bir hunarni o'qitish metodikasiga oid alohida

nashrlar mavjud bo'lmagan. Bu davrdagi yetakchi metodik priem (usul)ni hunarmandlar ishinidan nusxa olish usuli deb tahmin qilishini ko'rsatgan. Bu davrdagi kasbiy tayyorgarlik sohasidagi asosiy metodik g'oyalar atoqli

pedagoglar L.F.Magnitskiy, V.N.Tatishevlar tomonidan bayon etilgan.

XVIII asrning birinchi yarmi – XIX asrning 60-yillari. Bu davrda jadal rivojlanayotgan sanoat ta'siri ostida Rossiyada kasbiy ta'lim muassasalari --tarmog'i shakllana boshlagan. Ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun ishchilarni tayyorlash ustaning tizimsiz tushuntirishi bilan o'qitiladigan individual o'quvchilik (shogirdlik) yo'li orqali amalga oshirilgan. O'sha davrdagi ta'lim muassasalarida metodik tizim sifatida ishlab chiqarish ta'limining predmetli tizimi qo'llanilgan bo'lib, ular K.Yu. TSirul, N.V. Kasatkinlarning nazariy ishlari va metodik tajribasi ta'siri ostida tarqalgan.

XIX asrning 60-yillari – 90-yillarning oxiri. Metodik bilimlar rivojlanishining uchinchi davri ishlab chiqarish ta'limining birinchi ilmiy asoslangan tizimining paydo bo'lishi bilan xarakterlanadi. A.P.Platonov, A.M.Mixaylov, G.I.Goslau, V.P.Markov, D.K. Sovetkinlardan tashkil topgan Moskva texnika bilim yurtining o'quv ustaxonalari muhandislar guruhi 1868 yilda "mexanika san'atini o'qitishning tizimli metodi"ni ishlab chiqqan. Ushbu metod G'arbda va Amerikada tarqalgach, ishlab chiqarish ta'limining bu tizimi "rossiya tizimi" deb nom olgan. Hozirgi kunda ilmiy-metodik adabiyotlarda u ishlab chiqarish ta'limining operatsion tizimi sifatida ma'lum. Amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish bo'yicha mashqlar tizimini qo'llash asoslab berilgan.

XIX asrning 90-yillari – XX asrning 30-yillari oxiri. Kasbiy ta'lim tizimini shakllanishi bilan bir vaqtda pedagogik bilimning mustaqil tarmog'i sifatida ishlab chiqarish ta'limi metodikasini tarkib topishi boshlangan. Rossiyada S.A.Vladimirskiy, P.I.Ustinov, G.Yu.Gesse va boshqalar texnik hamda hunar maktabi va bilim yurtlarida ishlab chiqarish ta'limi tizimini takomillashtirish ustida ish olib borganlar. Ishlab chiqarish

ta'limining operatsion-predmetli tizimining S.A.Vladimirskiy tomonidan asoslangan asosiy g'oyasi shundan iborat ediki, o'quvchilar muhim usul va operatsiyalarni dastlabki o'rganishlaridan so'ng ushbu ishlab chiqarish faoliyati uchun eng tipaviy usullar kombinatsiyasi bo'yicha o'qitilishi lozim bo'lgan. S.A.Vladimirskiy bilan bir vaqtda ishlab chiqarish ta'limi operatsion-predmetli tizimini texnika maktabi ustasi P.I.Ustinov tomonidan ishlab chiqilgan tizimiga ko'ra o'quvchilarni o'qitish chilangarlik, temirchilik va chilangarlik-yig'uv ishlarining asosiy usul va operatsiyalarini dastlabki o'rganishdan boshlangan.

Bu davrda kasbiy ta'limni tashkil etishning yetakchi shakli zavod va fabrikalar (tsexlar va uchastkalar), shaxtalar, temir yo'l ustaxonalarida amaliy mashg'ulotlar hisoblangan. Bunday mashg'ulotlarda o'quvchilar ishlab chiqarishning o'zi bilan tanishibgina qolmay, balki chizmalarning eskizlarini olish, tayyor mexanizmlarni yig'ish va qismlarga ajratish kabi amaliy ishlarni ham bajarganlar.

O'tgan asrning 20-yillari maxsus pedagogik ta'limning shakllanishi va rivojlanishi bilan tanilgan. Psixologik-pedagogik tayyorgarlik mazmuniga psixologiya va pedagogika fani bilan bir qatorda maxsus fanlarni o'qitish metodikasi ham kiritilgan. M.M.Rubinshteyn metodik bilimlar ilmiy tizimi tuzilishini asoslab, bo'lajak muhandis-o'qituvchilarning umumiy metodik tayyorgarligiga texnika fanlari falsafasi va metodikasi, texnika tarixi, odam anatomiyasi va fiziologiyasi haqidagilarni kiritish lozimligini taklif etgan.

Fabrika-zavod o'quvchilik maktablarida (FZO'M) boshqa ta'lim muassasalariga qaraganda avvalroq o'quv materialini rejalashtirishning kompleks tizimi vujudga kelgan. Kompleks va kompleks-loyihaviy dasturlar, bir tomondan, ta'limning yangi

mazmunini yaratsalar, ikkinchi tomondan – fanlararo bogʻlanishlarni buzganlar, bu esa bilimlarni yuzaki, sayoz oʻzlashtirishga olib kelgan.

1924 yilda A.K.Gastev boshchiligidagi Markaziy mehnat instituti xodimlari murakkab ishlab chiqarish jarayonini bir qator oddiy elementlar – mehnat xatti-harakatlariga ajratishni taklif qilganlar. Ushbu tizim MMI metodi yoki motor-mashq taʼlim tizimi deb nomlangan.

XX asrning 30 yillari – 50-yillarning oxiri. Bu davr zavod, fabrika va shaxtalarni malakali ishchilar bilan toʻldirishni taʼminlagan va professional taʼlim metodikasining rivojlanishiga kuchli turtki bergan yagona davlat tizimining paydo boʻlishi bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarish taʼlimi asosini oʻsha 30-yillarning boshlarida qoʻllanilgan operatsion-kompleks tizimi tashkil etgan.

1930-yil sentyabrida texnika va maxsus fan oʻqituvchilari va ishlab chiqarish taʼlimi ustalarini tayyorlaydigan Ural (Sverdlovsk) industrial-pedagogika instituti ochilgan. Bu davrda A.A.Krasnovskiy va S.Ya.Kupidonovlar metodik tayyorgarlik mutaxassislikka qarab tarkibi va mazmuni bilan farq qiluvchi xususiy metodikalarni taʼminlash kerakligini taʼkidlab oʻtganlar.

1953 yilda A. M. Veysbland rahbarligida mehnat zahiralari tizimining yetakchi uslubchilari tomonidan tayyorlangan "Ishlab chiqarish taʼlimi metodikasi" deb nomlangan tizimlashtirilgan kurs chop etilgan. Ishlab chiqarish taʼlimida sinf-dars tizimini joriy etish, ishlab chiqarish taʼlimi metodlari haqida va ishlab chiqarish taʼlimi metodikasining oʻzi haqidagi bahs-munozaralar keng yoyildi. Bularning barchasi professional taʼlim metodikasining fan sifatida rivojlanishiga yordam berdi.

XX asrning 60-yillari – 80-yillar oxiri. 1960-yillarda mamlakatlarda ishlab chiqarish

texnologiyalarini takomillashtirish davom ettirilgan, fan va texnika yutuqlari, murakkab mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish vositalari tobora ishlab chiqarishda keng qoʻllanilgan, yuqori sifatli materiallardan foydalangan holda yangi texnologik jarayonlar joriy etila boshlanganligi ishlab chiqarish taʼlim tizimlarining rivojlanishiga kuchli turtki bergan. 1960-1970 yillarda olimlar predmetli-texnologik (I.D.Klochkov, M.A. Jidelev), muammoli-tahliliy (S.Ya.Batyshev), qabullikompleks-turlarli (K.N.Katxanov) va boshqalar ishlab chiqarish taʼlimining yangi tizimlarini butun bir kompleksini asoslaganlar.

1960-1970 yillarda sobiq Ittifoqda turli pedagogika va muhandislik institutlari tarkibida muhandislik-pedagogika fakultetlari va kafedralari qayta tiklanib borgan. Rossiyada A.A.Bitev, V.I.Nikiforov, B.A.Sokolovlarning ilmiy tadqiqotlari tufayli metodik tayyorlash boʻlajak muhandis-pedagoglarning kasbiy bilim va koʻnikmalarini shakllantiradigan nisbatan mustaqil tizim sifatida koʻrib chiqilgan. Professional tayyorgarlikning metodik tarkibiy qismini: texnik fanlarni oʻqitish metodikasi, oʻqitishning texnik vositalari, tarbiyaviy ishlar metodikasi fanlari tashkil etgan.

XX asrning 80-yillari boshlari. Bu davrda fanlararo aloqalar nazariyasi va amaliyotiga katta eʼtibor qaratilgan. 1972 yildan boshlab Buxoro yengil sanoat va oziq-ovqat texnologiya institutida Respublikamizdagi hunar-texnika taʼlimi uchun muhandis-pedagog kadrlar tayyorlash boshlandi. Ushbu institutda 0577- "Mashinasozlik", 1219-"Qurilish" mutaxassisliklarining kunduzgi boʻlimlariga muhandis-pedagoglar tayyorlash boʻyicha talabalar qabul qilingan.

1975 yilda esa Toshkent irrigatsiya va qishloq xoʻjaligini mexanizatsiyalashtirish muhandislari institutida 1516-"Qishloq xoʻjaligi" muhandis-pedagog mutaxassisligi boʻyicha talabalar qabul qilina boshlangan.

Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning metodik tarkibiy qismi uchta o'quv fani: texnik fanlarni o'qitish metodikasi (har bir alohida soha uchun bu fan belgilangan edi), tarbiyaviy ishlar metodikasi va o'qitishning texnik vositalarini o'z ichiga olgan.

1980-yillarda Rossiyada kasbiy ta'limni o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi binar (aralash) dars kontseptsiyasi shakllangan. Ushbu yo'nalishdagi asosiy ishlar professor N.M.Talanchuk rahbarligi ostida amalga oshirilgan. Ishlab chiqarish ta'limi va maxsus texnologiyaning binar (aralash) darsi g'oyasi "Ishlab chiqarish ta'limi" va "Maxsus texnologiya" fanlari bo'yicha mavzularni o'rganish vaqtidagi uzilishni bartaraf etishdan iborat bo'lgan.

SHunday qilib, Sobiq Ittifoq davrida "Kasb ta'limi metodikasi" deb nomlangan ilmiy-pedagogik bilimlarning nisbatan mustaqil sohasi ajratilishini tarixiy asoslab berilgan.

1990 yillar – hozirgi davr. Bu davrga kelib mustaqil Respublikamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar kasbiy ta'lim mazmuniga yangi talablarni qo'ydi. Yangi mazmun Davlat ta'lim standartlari orqali amalga oshirildi. Davlat ta'lim standartlari kasbiy ta'limning asosiy darajasini, davlat va xalqaro darajadagi ta'limning konvertatsiyasini, ta'lim sifatini oshirishni va kasbiy ta'lim darajalarining uzluksizligini ta'minladi.

Bu davrda Rossiya Federatsiyasi kasbiy ta'lim nazariyasi va amaliyotida ishlab chiqilgan integratsion jarayonlar, loyihalash pedagogikasining bilim va ko'nikmalari (V.S.Bezrukova), amaliyotchi-o'qituvchilar mualliflik o'quv dasturlari va mualliflik o'qitish metodikasini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lindi. Ushbu yillar davomida I.A.Xaliullin o'qituvchilarning o'quv-bilish va o'quv-ishlab chiqarish masalalarini hal qilish uchun ta'lim jarayonini turli ishtirokchilari faoliyatining maqsadli o'zaro ta'siri va integratsiyasi

sifatida integrativ dars modelini asosladi. O'rganilayotgan texnik qurilmalarning texnik va texnologik asoslarini tushuntirish bo'yicha integrativ dars maxsus fan o'qituvchilari tomonidan o'tkazildi, mashina va dastgohlarni qismlarga ajratish, yig'ish, texnik xizmat ko'rsatish yoki ta'mirlash texnologiyasini esa ishlab chiqarish ta'limi ustasi tomonidan amalga oshirildi.

1991 yilgacha Sobiq Ittifoq davrida muhandis-pedagog kadrlar tayyorlashda barcha oliy o'quv yurtlarida rejalashtirish hujjatlari muhandis-pedagog tayyorlash bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etishning yagona o'quv rejasiga asosan amalga oshirilgan [11].

1992 yildan boshlab O'zbekiston Respublika Oliy va O'rta maxsus ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv reja asosida Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish muhandislari instituti, Buxoro yengil sanoat va oziq-ovkat texnologiyasi instituti, Namangan muhandislik-pedagogika (hozirgi Namangan muhandislik-qurilish) institutlarida bakalavr darajasidagi muhandis-pedagoglar tayyorlash yo'lga qo'yilgan. O'quv rejasida mutaxassislik nomi 03.02.00 – Kasbiy ta'lim va texnika fanlari, malaka-pedagogika fanlari bakalavri deb belgilangan.

2000-2001 o'quv yilidan boshlab Respublikamizdagi bir qator oliy ta'lim muassasalarida kasb-hunar kollejlari uchun 5140900-“Kasb ta'limi» (sohalar bo'yicha) kasb ta'limi o'qituvchilari tayyorlangan.

2020-2021 o'quv yilidan boshlab esa 60112400- Professional ta'lim (sohalar bo'yicha) bakalavriat yo'nalishlarida yangi turdagikasbiyta'limtashkilotlari(politexnikum, texnikum) uchun kasb ta'limi o'qituvchilari tayyorlanish yo'lga qo'yildi. Bugungi kunda bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy tayyorlashda kasbiy pedagogik faoliyatining tarkibiy qismi kasbiy pedagogika, kasbiy

MAKTABGACHA YOSHDAGI DIZARTRIK BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION-LOGOPEDIK ISHLAR

BERDIBEKOVA ZILOLA SHERZOD QIZI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Logopediya yoʻnalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning toʻgʻri va oʻz vaqtida shakllanishining taʼlimiy hamda psixologik ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Dizartriya nutq buzilishlarining keng tarqalgan shakli sifatida koʻrib chiqilib, uning etiologiyasi, klinik belgilarining xilma-xilligi, fonetik-fonematik va prosodik jarayonlarga taʼsiri tahlil etiladi. Dizartrik bolalarda lugʻat boyligining chegaralanganligi, grammatik konstruksiyalarni qoʻllashdagi qiyinchiliklar, tovushlarni notoʻgʻri talaffuz qilish va nutq ravonligining buzilishi kabi muammolar yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Dizartriya, nutq buzilishlari, logopedik korreksiya, fonematik idrok, prosodika, bogʻlangan nutq, leksik-grammatik rivojlanish, artikulyatsiya, nutq apparati innervatsiyasi.

Annotation. This article discusses the educational and psychological importance of the correct and timely formation of speech in preschool children from a scientific point of view. Dysarthria is considered as a common form of speech disorders, its etiology, variety of clinical symptoms, and impact on phonetic-phonematic and prosodic processes are analyzed. Problems such as limited vocabulary in dysarthric children, difficulties in using grammatical constructions, incorrect pronunciation of sounds, and impaired speech fluency are highlighted.

Keywords: Dysarthria, speech disorders, logopedic correction, phonemic perception, prosody, connected speech, lexical-grammatical development, articulation, innervation of the speech apparatus.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlari oldiga qoʻyilgan muhim vazifalardan biri, bolalarni maktab taʼlimiga tayyorlash hisoblanadi. Bolaning samarali taʼlim olishga tayyorlashning asosiy koʻrsatkichlaridan biri toʻgʻri, yaxshi rivojlangan nutq hisoblanadi.

Toʻgʻri nutq bolaning har tomonlama rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bolaning nutqi qanchalik toʻgʻri va lugʻati boy boʻlsa, unga oʻz fikrlarini bayon qilish shunchalik oson boʻladi, atrof – olamni idrok etish uchun imkoniyat kengayadi, kattalar va oʻz tengdoshlari bilan boʻlgan munosabati toʻliq va mazmunli boʻladi, uning psixik rivojlanishi ham faol ravishda amalga oshadi. Shuning uchun ham bolalarda nutqning oʻz vaqtida shakllanishi haqida, uning sof va toʻgʻriligi

haqida qaygʻurish, bola qaysi tilda nutqi shakllanayotgan boʻlsa, mana shu til normalarida namoyon boʻluvchi turli nuqsonlarni oldini olish va toʻgʻrilash muhim hisoblanadi. U yoki bu darajadagi nutq buzilishlari bolaning barcha ruhiy nutq buzilishlari bolaning barcha ruhiy rivojlanishlariga salbiy taʼsir etadi, uning faoliyatida, yurish-turishida aks etadi. Ogʻir nutqiy buzishlar aqliy rivojlanishiga, ayniqsa, bilish faoliyati oliy darajalarining shakllanishiga taʼsir etishi mumkin. Bu nutq va tafakkurning chambarchas bogʻliqligi, ijtimoiy, jumladan nutqiy aloqalarning cheklanganligi bilan bogʻlangandir.

Nutq buzilishi, nutqiy muomalaning cheklanganligi bola shaxsining shakllanishiga salbiy taʼsir koʻrsatishi, aslida boʻlmagan ruhiy

buzilishlarini hissiy-irodaviy sohaning o'ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqarishi, uning xarakterdagi salbiy fazilatlarining rivojlanishi uchun yo'l ochib berishi mumkin.

Bularning barchasi savodxonlikni egallashga, umuman o'zlashtirishga, kasb tanlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi hamda bolani maktabda tengdoshlaridan orqada qolishiga sabab bo'ladi.

Bolalar serebral falajida ko'rsatiladigan asosiy nutq nuqsoni dizartriya hisoblanadi. Littlew homiladorlik va tug'ruq davridagi jarohatlanishlarni ta'riflab berganida shunday fikrlarni bildiradi: "Odatda nutq muskullarida ham jarohatlanishlar bo'ladi, ular oddiy talaffuz kamchiliklaridan tortib, nutqning umumiy rivojlanmaganligi kabi nutqiy nuqsonlar ko'rinishida kuzatiladi. Boshqa ixtiyoriy xarakterli buzilgan kabi nutq jarayoni ham sekinlashgan va noaniq bo'ladi. Hayotning birinchi oylarida yutish jarayoni qiyin kechadi, uzoq vaqt mobaynida bola so'lagini yutishga va oqizmaslikka o'rganadi".

Dizartriya–nutqapparatiinnervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishidir. Dizartriyada nutqning leksik – grammatik tomonining buzilishi asosiy buzilish hisoblanmaydi. Bunda nutqning tovush tomonidan buzilishi yetakchi o'rinda turadi. Dizartrik bolalar nutqi manqalangan, noaniq bo'ladi. Nutqning sur'ati, ravonligi, pauzaning buzilishi, tovushlarni, so'zlarni oxirgi jumlagacha gapirmaslik, so'zlarni nutqda tashlab ketish hollari dizartriya uchun xarakterlidir. Dizartriyada ovoz past yoki baland, monoton, ba'zan xirillagan bo'ladi. Ba'zida dizartrik bolalarda eshitish pasaygan bo'ladi va buning natijasida fonematik idrok pasaygan bo'ladi.

Dizartrik bolalarning nutqiy tajribasi cheklangan, til vositalari takomillashmagan bo'ladi. Nutqiy muloqotga ehtiyoj yetarlicha qondirilmaydi. So'zlashuv nutqi qashshoq,

kam so'zli, ma'lum vaziyat bilan uzviy bog'liq va shu vaziyatdan tashqarida tushunarsiz bo'lib qoladi. Bunday buzilishlarning kelib chiqishiga sabab bosh miyaning ma'lum bir juft nervlarining zararlanishi bilan izoxlanadi. Ko'pchilik dizartrik bolalarda lug'at boyligining o'ziga xos shakllanganligi kuzatiladi, predmetlar va harakatlarni ifodalash uchun bir xil so'zlardan foydalanish, atoqli so'zlarning nutqda yo'qligi, umumlashgan tushunchalarning shakllanmaganligini ko'rish mumkin. Ayniqsa ularda predmetlarning belgisi va sifatini bildiruvi so'zlar, shuningdek ularga bog'liq turli harakatlar cheklangan bo'ladi. Bunday o'ziga xoslik bolalardagi asosiy kasallik bo'lgan – harakat buzilishlari bilan bog'liq, bu bolalarning erkin harakatlanishi va predmetlar bilan harakat qilishga to'sqinlik qiladi, ularning tashqi muhit bilan muloqatini cheklaydi.

Ko'pchilik dizartrik bolalar o'qitishning boshida iborali nutqdan foydalaniladi. Bolalarda fe'llarni o'zlik shaklda, turli xil zamonlarda to'g'ri qo'llay olmaslik, ravishlardan foydalanishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Dizartrik bolalarda nutqni tushunishning rivojlanishi o'ziga xos kechadi. Bu ko'p ma'noli so'zlarni yetarlicha tushunmaslikda, sinonimlar, antonimlar, sifatdosh va ravishdoshning ma'nosini farqlashdagi qiyinchiliklarda namoyon bo'ladi. Dizartrik bolalar og'zaki nutqini har tomonlama rivojlantirish asosiy fanlar bo'yicha dastur materiallarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishning muhim sharti hisoblanadi. So'z boyligining kambag'alligi alohida grammatik shakllar va iboralarni tushunmaslik, o'quv matnlari, arifmetik masalalar, badiiy asarlarni anglashda qiyinchilik tug'diradi.

Nutq vaqtida bolalarda ovoz past, yomon modulyatsiya bilan bo'lgan. Nutqdan tashqari holatda – affektiv reaksiyalarda bolalarda qichqirish akustik jihatdan yanada yaxshi, ovoz

toza va jarangli bo'lgan. Nutqiy reaksiya izlari tez o'chib ketgan, ularga materialni qayta – qayta tushuntirish zarur bo'lgan, lug'at boyligi barcha mavzular bo'yicha keng bo'lmagan, asosan, matkabning maishiy sharoiti bilan chegaralangan.

Tovushlarni buzib talaffuz qilish va almashtirish har doim ham namoyon bo'lmaydi. Masalan, berilgan tovushlarni talaffuz qilish uchun til va lab harakatlarini mustaqil bajarishga qiynalsa, bola bu tovushlarni ko'ruv analizatoridan foydalanish asosida to'g'ri hosil qilishi mumkin. Yana shunisi ham aniqlanganki, tovushlar alohida ma'nosiz bo'g'inlarga nisbatan, so'zlarda to'g'riroq talaffuz qilinishi mumkin. Ushbu guruhdagi bolalarda har doim ham tovushlarni talaffuz qilishda ovoz ishtirok etmaydi.

Tovushlar talaffuzining keyingi xususiyati emotsional – harakat innervatsiyasining buzilishi hisoblanadi, bu nutqning prosodik tomonidagi buzilishlarda namoyon bo'ladi. Bunda faqat artikulyatsiya emas, nutq tempi, ritmi, tez yoki sekin gapirish imkoniyati, ohangdorligi buziladi. Nutqning emotsional ohangi yo'qoladi, nutq monoton, manqalangan, bir xil bo'lib qoladi. Iborali nutq davomida uning doimiy to'xtab qolishi yuz beradi.

Nutqning leksik-grammatik tomonlarini shakllantirish va bog'langan nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarda logoped quyidagilarga amal qilishi kerak:

- mashg'ulot mavzuvi va maqsadini aniqlash;

- bolalar aktiv nutqida o'zlashtirish lozim bo'lgan lug'ati, so'z boyligini aniqlash;

- bolalarning nutqiy va psixologik imkoniyatlariga individual yondashishi va korreksion ta'lim bosqichlarida mashg'ulotlar mavzu va maqsadlarini leksik va grammatik materiallarni hisobga olgan holda tanlash;

- har bosqich maqsadlarini to'g'ri yo'lga qo'yishi va mashg'ulotning asosiy

bosqichlarini qo'yilgan maqsadga mazmunan moslashishi;

- nutqiy va nutqiy tafakkur topshiriqlarni sekin-asta murakkablashtirib borilishini ta'minlash;

- mashg'ulotda o'zining hamda o'rtoqlarining faoliyatini nazorat qilish uchun musobaqa elementlari mujassamlashgan turli o'yinlar va didaktik mashqlarni kiritish;

- dastur materialini tanlashda maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari, tafakkur, fikrlash qobiliyatining ehtiyojlarini hisobga olish;

- atrof-olam haqidagi bilimlarni faol o'zlashtirilishi maqsadida kerakli usullarni tanlash va individual yondoshish;

- o'zlashtirilgan nutqiy materiallari qayta-qayta takrorlanishini mashg'ulotlarga kiritish.

Logopedik mashg'ulotlar so'z, jumla va bog'langan nutqni rivojlantirish asosida tuzilgan korreksion ish tizimi bo'yicha olib boriladi.

Frontal mashg'ulotlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- A) nutqning leksik-grammatik komponentlarini rivojlantirish;

- B) diogogik va monologik nutqni rivojlantirish;

- V) nutqning ravon, aniqligini ta'minlashda tovushlar talaffuzini rivojlantirish;

- G) savod elementlarini o'rganish

Mashg'ulotlarni tashkil etishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. O'quv yili boshlaridanoq bolalarda tashkiliy ko'nikmalar tarbiyalash lozimki, ular jamoaviy nutqiy bolarga mashg'ulot paytida erkin joylashi (doira, yarim doira shaklida, logoped yonida) imkonini berish lozim, toki ular o'rganilayotgan predmetlarni ko'rishi, bir-biriga logopedga qvarashi qulay bo'lsin, bu bilan o'zgalar nutqini idrok etish to'liqligi ta'minlanadi. Bu o'z navbatida, ta'limda katta samaradorlikka erishishda ko'maklashadi.

Bunga kichik guruh yoki bolaga qaratilgan savollarni tinglashning aniq va mantiqiy tizimi, bolalarni qiziqitira oladigan mashg'ulot mavzusini mohirona tanlay bilish, rang-barang qo'llanmalar, shuningdek mashg'ulot uchun avvaldan ota-onalar yordamida materialni tanlash ham ko'maklashadi. Logoped bolalarning umumiy qiziqishlarini mo'ljallashi kerakki, bu ularning fikrlarini faollashtirishi imkonini beradi.

Mashg'ulot strukturasi belgilashda emotsional momentlarni shunday tizimlash kerakki, eng qiziq ish frogmetlari toliqish kuchayadigan paytlarga to'g'ri kelsin.

Ish jarayonida, tabiiyki, bolada qiyinchilik va noto'g'ri javoblar yuzaga keladi. Bu holda logoped bolada salbiy reaksiya uyg'otadigan e'tirozlar bildirmasligi lozim. Xatoning to'g'irlashning turli variantlari mavjud:

A) mashg'ulot davomida bola javobini to'g'irlash;

B) barcha bolalar diqqatini berilgan javobga tortish, uning to'g'ri yoki xato ekanligini aniqlash;

V) bolalardan biriga xatoni to'g'irlashni taklif etish;

G) to'g'ri javobni xor bo'lib takrorlash, qiyin xato qilgan bola bilan yakka takrorlash.

Bunda bolalarning xatolar ustida ishlashi ongli xarakter kasb etishi va jamoaviy tahlil shaklida bo'lishi lozim.

To'g'ri aniq va tushunarli nutqni shakllantirish shartlaridan biri nutqda faol ixtiyorsiz diqqatni jalb etishdir. Dastlabki mashg'ulotlardan biri bolalarni qaratilgan nutqini eshitish, uning alohida, eshitib idrok etilgan materialni xotirada tutish, boshqalar va o'z nutqidagi xatolarni eshita olishga o'rgatish zarur. Ta'limning birinchi talaffuzga oid katta qiyinchiliklarni hisobga olib, logoped kichik guruhlarda yoki yakka tartibda bolalarda nutq-harakat apparatining aniq, muvofiqlashgan harakatlarni ishlaydi, mavjud

tovushlar to'g'ri talaffuzini aniqlashtiradi, yo'q tovushlarni chiqaradi va fonematik eshitishni rivojlantiradi. Tovushlar va bo'g'in strukturasi korrektsiyalash asta-sekin nutqning zarur aniqligi va tushunarligiga erishish imkonini beradi. Ayni paytda, tovushlar talaffuzi va idrokini aniqlashtirib, so'z strukturasi qayta yaratishni yaxshilab, logopedik nuqtni tushunishi, so'z yasash va so'z o'zgartirishning grammatik va morfologik sistemasini rivojlantirish uchun asos hozirlaydi.

Asta-sekin bolalar tovushlarini o'zlashtirgani sayin tanish lug'at va grammatik konstruksiyani qo'llash bilan lug'at materialini qo'shiladi, masalan, ot va fe'llarning birlik va ko'plik kategoriyasini amalda qo'llash: g'oz-g'ozlar, cho'mildi-cho'mildilar-cho'miladilar; qaratqich kelishigi, egalik qo'shimchalari: mening uyim, bizning bog'chamiz. Bolalar (rasmlar) gaplar gaplar tuzadi, keyin ularni kichik hikoyaga birlashtiradi. Masalan: bolalar uyda. Ular onasiga yordamlashayapti. Lola xonani supirayapti. SHaxlo oyna yuvayapti.

Tilning leksik-grammatik vositalarini shakllantirish va bog'lanishli nutqni rivojlantirish bo'yicha frantal mashg'ulotlar xaftasida 2 marta o'tkaziladi. Korektsion ta'lim o'z ichiga oladi:

-og'zaki nutqni tushunishni rivojlantirishga qaratilgan nutqni eshita olish malakasi, predmet, xarakter, belgi nomlarini ajratish, so'zning umumlashtiruvchi ma'nosini tushunish;

-muloqotning diagogik shaklini egallashga tayyorlash;

-kichraytirish erkalash qo'shimchali otlarni qo'llab so'zlar yasashning ayrim usullarni amaliy o'zlashtirish;

-birlik va ko'plikdagi otlar, hozirgi va o'tgan zamondagi, fe'llar, tushum va boshqa kelishikdagi otlardan foydalanib so'z o'zgartirishning ayrim usullarini amaliy egallash;

-fe'l shaklini o'zgartira olish (2 shaxs

birlik buyruq istak mayli shaklini 3 shaxs birlik hozirgi zamon shakliga); (uxla-uxlayapti; ich-ichayapti);

-savollar, xarakatlar namoyishi, rasmlar, modellar bo'yicha sodda gaplar tuzish ko'nikmalarini egallash:

A) bosh kelishikdagi ot+vositasiz to'ldiruvchi+fe'l; onam choyni damladi;

B) ot bosh kelishikda+fe'lga tobe 2 ta ot+fe'l: ona ko'ylakni kimga tikdi? –qizga, qo'g'irchoqcha.

Xulosa. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida nutqning to'g'ri shakllanishi ularning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Dizartriya bilan kechuvchi nutq buzilishlari bola nutqining fonetik va prosodik tomonlarida sezilarli nuqsonlarni namoyon etib, uning lug'at boyligi, grammatik qurilish

va bog'langan nutqini shakllantirishda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, logopedik korreksiya tizimli yondashuvni, mashg'ulot mazmunining puxta rejalashtirilishini, individual rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich mashqlarni qo'llashni talab etadi. Fonematik idrokni rivojlantirish, tovush talaffuzini to'g'rilash, leksik-grammatik vositalarni mustahkamlash va bog'langan nutqni shakllantirish dizartrik bolalarni nutqiy jihatdan qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari sanaladi. To'g'ri tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar dizartrik bolalarda nutq faoliyatini yaxshilash, kommunikativ kompetensiyani kengaytirish hamda maktab ta'limini o'zlashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlat:

1. Ayupova M.Y. Logopediya. –O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent.2013, – 560 b.
2. Волковой Л.С. Логопедия Владос - М. 2003.
3. Краузе Е.Н. Логопедия. Санк-Питербург Корона - 2003.
4. Shomaxmudova R. Sh. Mo'minova L. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. — Toshkent. O'qituvchi, 1994.
5. Shomahmudova R. To'g'ri talaffuzga o'rgatish va nutq o'stirish. –"Ilm Ziya", Toshkent 2013. – 130 b.

TALABALARNING MATEMATIK TIZIMLAR BILAN ISHLASHGA OID KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DASTURIY-METODIK TA'MINOTI

XOLJIGITOV DILMUROD XOLMUROD O'G'LI
O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya Maqolada talabalarning matematik tizimlar (Mathematica, MATLAB, Maple, Statistica va boshqalar) bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturiy-metodik ta'minotni takomillashtirish masalasi yoritilgan. Raqamli ta'lim muhiti sharoitida interaktiv modullar, avtomatlashtirilgan topshiriqlar generatorlari, grafik simulyatsiya vositalari va onlayn baholash tizimlarining o'quv jarayoniga integratsiyasining samaradorligi asoslab berilgan. Taklif etilayotgan metodik kompleks talabalarning matematik modellash, algoritmik fikrlash, vizual tahlil va mustaqil o'quv faoliyati kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: matematik tizimlar, kompetensiya, raqamli ta'lim, Mathematica, MATLAB, modellash, metodik ta'minot.

Abstract The article analyzes the improvement of software-methodological support aimed at developing students' competencies in working with mathematical systems such as Mathematica, MATLAB, Maple, and others. The effectiveness of integrating interactive modules, automated task generators, graphical simulators, and online assessment tools into the digital learning environment is substantiated. The proposed methodological complex enhances students' competencies in mathematical modeling, algorithmic thinking, visual analysis, and independent learning.

Keywords: mathematical systems, competence, digital education, Mathematica, MATLAB, modeling, methodological support.

Kirish Raqamli transformatsiya jarayoni oliy ta'limda matematik tizimlardan foydalanishning dolzarbligini kuchaytirdi. Talabalar statistik tahlil, matematik modellash, optimallashtirish va ma'lumotlar bilan ishlash jarayonlarini zamonaviy matematik dasturlar orqali amalga oshirishi zarur. Ammo mavjud ta'lim amaliyotida bu tizimlardan foydalanish ko'pincha epizodik xarakterga ega bo'lib, talabalarda to'liq kompetensiya shakllanishini ta'minlamaydi. Shu bois matematik tizimlardan foydalanishga oid dasturiy-metodik ta'minotni takomillashtirish dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi Matematik tizimlar bilan ishlash kompetensiyalarini	rivojlantirishga xizmat qiladigan integratsiyalashgan dasturiy-metodik kompleksni ishlab chiqish va uning samaradorligini ilmiy asoslash. Talabalarda shakllanishi lozim bo'lgan matematik tizimlar bilan ishlash kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasini aniqlash. Matematik tizimlar bilan ishlash kompetensiyasi — talabani matematik modellar, algoritmlar, ma'lumotlar, funksiyalar, statistik va kompyuter tizimlar bilan samarali ishlay olishi, ularni amaliy vazifalarda tatbiq eta olishi, natija ustida tahliliy fikr yurita olishi bilan tavsiflanadigan murakkab kasbiy ko'nikmalar majmuasidir. Bilim komponenti-Matematik mantiq
---	---

va strukturalar (to'plamlar, funksiyalar, matritsalar, graflar), algebraik va analitik metodlar, ehtimollar nazariyasi, matematik statistika, algoritmlar va hisoblash jarayonlari, matematik modellashtirish tamoyillari, kompyuter matematik tizimlari (Mathematica, MATLAB, Maple, Python/SymPy, R va h.k.).

Amaliy-operatsion component-Kompyuter matematik paketlarida hisoblashlar bajarish, model yaratish, o'zgartirish va tekshirish, formulalarni ramziy (symbolic) va sonli (numeric) yechish, grafik vizualizatsiya, simulyatsiya va eksperimentlar o'tkazish, koding (Python/Mathematica) orqali matematik hisoblashlarni avtomatlashtirish, algoritm tuzish va dastur shaklida ifodalash.

Tahliliy-kommunikativ komponent-Yechimlarni tahlil qilish, solishtirish, optimallashtirish, natijalarni interpretatsiya

qilish va tushuntirish, matematik modellarni mantiqan asoslab berish, hisobotlar, grafiklar, jadvallar orqali izoh berish, olingan natijalarni jamoadagi boshqa talabalarga tushuntirish (kommunikativ kompetensiya)

Axborot-texnologik component-Dasturlash muhitlari, paketlar, pluginlar bilan ishlash, ma'lumotlarni import-eksport qilish, tozalash va tayyorlash, bulutli yoki lokal hisoblash tizimlaridan foydalanish, statistika, econometrics, data science vositalarini integratsiya qilish.

Motivatsion-eksperimental (refleksiv) component-Matematik tizimlar bilan ishlashga qiziqish, mustaqil izlanuvchanlik, muammo qo'yish va yechim variantlarini izlash, o'z bilim va ko'nikmalarini baholash, xatolar ustida ishlash, yangilikka ochiqlik, kreativ fikrlash.

Komponent	Mazmun	Natija
Bilim	Nazariy asoslar, matematik strukturalar	Tizimlarni tushunadi
Amaliy-operatsion	Hisoblashlar, modellar, algoritmlar	Tizimlar bilan amaliy ishlaydi
Tahliliy-kommunikativ	Natija tahlili, interpretatsiya, tushuntirish	Izohlash va muloqot qila olish
IT-komponent	Kompyuter matematik paketlari, dasturlash	Hisoblashlarni avtomatlashtiradi
Motivatsion-refleksiv	Qiziqish, mustaqillik, refleksiya	O'z ustida ishlaydi

1-jadval: Talabalarda shakllanishi lozim bo'lgan matematik tizimlar bilan ishlash kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasining umumlashtirilgan modeli.

Ta'limga integratsiyalashgan dasturiy–metodik kompleksni ishlab chiqish algoritmi.

Dasturiy-metodik kompleks (DMK) — bu ta'lim jarayonini raqamlashtirish, o'qitish jarayonini avtomatlashtirish, talabalarning kompetensiyasini rivojlantirish va nazorat qilish imkonini beruvchi texnologik, metodik hamda didaktik vositalarning yagona tizimidir.

1-bosqich. Analitik-dagnostik bosqich.

Muammoni aniqlash, ta'lim jarayonidagi mavjud kamchiliklar, dars jarayonida ishlatilayotgan vositalarning samaradorligi, bilim, amaliy ko'nikmalar, kommunikativ kompetensiya. o'qituvchining metodik ehtiyojlari, o'quv dasturi talablarini o'rganish.

Talaba roli: mashqlar bajarish, nazoratlar, muloqot, boshqaruv, monitoring, o'quv materiallarini kiritish.

2-bosqich. Konseptual-didaktik loyihalash: Kompetensiyaga asoslangan yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim, raqamli pedagogika va aralash ta'lim.

Metodik tizimni loyihalash: O'quv modul va bloklar, nazariy material (matn, video, animatsiya), interaktiv topshiriqlar (test, kod yozish, simulyatsiya), mustaqil ishlar, jamoaviy muhokama, yakuniy baholash mezonlari.

O'quv jarayonining algoritmi: Nazariy blok, interaktiv modellar, amaliy topshiriqlar, avtomatik yoki o'qituvchi tomonidan baholash.

3-bosqich. Dasturiy arxitektura va texnik dizayn.

Texnologik platformani tanlash: Web tizim (HTML5, JS, React, Python backend), mobil versiya (Android/iOS), lokal va server variantlari, AVT (AI) modullari qo'shilishi mumkin.

Dasturiy modular: Nazariy modul – multimedia darslik, interaktiv amaliy modul – kalkulyatorlar, simulyatsiya, mashq generatori, kommunikativ modul – chat, forum, videomuloqot, baholash moduli – testlar, avtomatik tekshiruv, monitoring paneli – o'qituvchi uchun statistika va analitika, AI yordamchi – maslahatlar, tushuntirish generatori, ma'lumotlar bazasi – foydalanuvchi profili, topshiriqlar, baholar, integratsiya API – LMS (Moodle, Google Classroom) bilan bog'lash.

Dizayn: Minimalistik interfeys, talabalar uchun qulay navigatsiya, o'qituvchi uchun boshqaruv paneli.

4-bosqich. Dasturiy-metodik kompleksni yaratish:

- dasturiy ta'minotni ishlab chiqish-frontend, backend kodlari, API, ma'lumotlar bazasi, autentifikatsiya;

- metodik materiallarni ishlab chiqish-darsliklar, videodarslar, topshiriqlar banki, Case-study, amaliy vazifalar;

- interaktiv vositalar-simulyatorlar, virtual laboratoriyalar, mashqlarni avtomatik tekshirish tizimi, grafik ko'rsatkichlar, model vizualizatsiyasi;

- sinov versiyasi-guruhda sinash, xatolarni aniqlash, takomillashtirish.

5-bosqich. Joriy etish, monitoring va takomillashtirish:

- ta'lim jarayoniga integratsiya-o'quv rejasiga moslashtirish, o'qituvchilarni o'qitish (trening);

- monitoring va analitika-talabalar faoliyati statistikasi, baholash dinamikasi, eng qiyin mavzilar aniqlash;

- takomillashtirish-yangi modullar qo'shish, AI-nazorati, mobil ilova kengaytmasi.

Dasturiy-metodik kompleks quyidagi tarkibdan iborat:

Dasturiy qism: platforma, modullar, simulyatorlar, AI;

Metodik qism: darslik, topshiriqlar, baholash mezonlari;

Didaktik qism: o'qitish modeli, interaktiv metodlar;

Tashkiliy qism: integratsiya, monitoring, boshqaruv;

Axborot qismi: ma'lumotlar bazasi, analitika.

Xulosa dasturiy-metodik ta'minoti: talabaning mustaqil ishlash faolligini oshiradi; matematik modellar yaratish ko'nikmasini kuchaytiradi; raqamli ta'lim imkoniyatlarini yanada samarali qiladi; o'quv jarayonini individuallashtiradi; kompetensiyalarni real vaqt rejimida baholashni ta'minlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, matematik tizimlar bilan ishlash kompetensiyasi bilim, amaliy malaka, algoritmik tafakkur va axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyalarining integratsiyalashgan majmuasi sifatida namoyon bo'ladi. Yaratilgan dasturiy-metodik kompleks mazkur komponentlarni bosqichma-bosqich

rivojlantirishga yoʻnaltirilib, interaktiv mashqlar, avtomatlashtirilgan tahlil, vizual modellashtirish va diagnostika vositalari orqali oʻquv jarayonining metodik sifatini oshiradi. Natija sifatida talabalarda matematik tizimlardan mustaqil foydalanish koʻnikmalari

barqaror shakllanadi.

Tadqiqot natijalari oliy taʼlim tizimida matematik tizimlar bilan ishlash boʻyicha yangi metodik yondashuvlarni joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wolfram S. Mathematica: Technical and Educational Applications. Wolfram Media, 2021.
2. MathWorks. MATLAB for Education: User Manual. MathWorks Press, 2023.
3. Kramarenko V. Digital Mathematical Modeling in Higher Education. — Moscow, 2022.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlimda raqamli transformatsiya konsepsiyasi. — Toshkent, 2021.
5. Abdullayev A., Joʻrayev B. Raqamli pedagogika asoslari. — Toshkent: Fan, 2020.
6. Jizzax viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yoʻnalishlari: muammo va yechimlar. Respublika miqyosdagi ilmiy-texnik anjuman — Jizzax, 2025. Raqamli taʼlim muhitida matematik tizimlardan foydalanish samaradorligi.

AMALIYOTGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM ASOSIDA KASBIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK TAMOYILLARI

O‘KTAMOVA NAVRO‘ZA BOTIR QIZI

**O‘zDJTU, Xalqaro jurnalistika fakulteti PhD, Medialingvistika va
kommunikatsiya kafedrası katta o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqola amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘lim asosida kasbiy kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik tamoyillarini ilmiy asosda yoritadi. Amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvning mohiyati talabaning nazariy bilimlarini real kasbiy faoliyatga tatbiq qila olish qobiliyatini rivojlantirish, kasbiy vaziyatlarda faol muloqotga kirishish, xizmat ko‘rsatish madaniyati va kasbiy nutq etikasi kabi kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Maqolada lingvodidaktik tamoyillar – kasbiy yo‘nalganlik, kommunikativ-pragmatik integratsiya, autentik materiallarga tayanganlik, situativ mashqlar tizimi, refleksiv faoliyat va kompetensiyaviy baholash – amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘limning asosiy mexanizmlari sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘quv jarayonining amaliyot bilan uyg‘unlashuvi talabalarning kasbiy ingliz tili, muloqot strategiyalari va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatini oshirishga xizmat qilishi ilmiy dalillar bilan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetensiya, amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘lim, lingvodidaktika, situativ mashqlar, autentik materiallar, kompetensiyaviy baholash, kasbiy muloqot, integrativ yondashuv.

Аннотация. В данной статье на научной основе освещаются лингводидактические принципы формирования профессиональной компетенции на основе практико-ориентированного обучения. Суть практико-ориентированного подхода заключается в развитии способности студента применять теоретические знания в реальной профессиональной деятельности, вступать в активное общение в профессиональных ситуациях, формировать такие компетенции, как культура обслуживания и этика профессиональной речи. В статье рассматриваются лингводидактические принципы - профессиональная направленность, коммуникативно-прагматическая интеграция, опора на аутентичные материалы, система ситуативных упражнений, рефлексивная деятельность и компетентностная оценка - как основные механизмы практико-ориентированного обучения. Также научно обосновывается, что интеграция учебного процесса с практикой способствует повышению уровня владения студентами профессиональным английским языком, коммуникативными стратегиями и навыками решения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, практико-ориентированное обучение, лингводидактика, ситуативные упражнения, аутентичные материалы, компетентностная оценка, профессиональное общение, интегративный подход.

Kirish. Zamonaviy oliy ta‘lim tizimida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘limning joriy etilishi talabalarning nazariy bilimlarini real kasbiy jarayonlarda qo‘llay olishini ta‘minlash, ularni bo‘lajak professional faoliyatga tayyorlash va mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi

[1]. Amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvning asosiy tamoyili – talabaning bilish jarayonida faol subyekt sifatida ishtirok etishi, vaziyatga mos qaror qabul qilishi, kasbiy muammolarni hal eta olishi va real muloqot sharoitlarida o‘z kompetensiyalarini namoyon qilishi bilan belgilanadi [6]. Mazkur yondashuv an‘anaviy ma‘ruza va nazoratga asoslangan dars modelidan farqli ravishda talabani markazga qo‘ygan holda, uning faoliyatga

tayyorligini mustahkamlovchi lingvodidaktik mexanizmlarni o'z ichiga oladi.

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida lingvodidaktik tamoyillar – kasbiy yo'nalganlik, kommunikativ-pragmatik integratsiya, situativ mashqlar tizimi, loyihaviy ta'lim, autentik materiallardan foydalanish va refleksiv tahlil – alohida ahamiyat kasb etadi [7]. Kasbiy yo'nalganlik tamoyili o'quv jarayonining mazmunini talabani bo'lajak kasbiy faoliyatiga moslashtiradi; kommunikativ-pragmatik integratsiya esa real muloqot vaziyatlarini modellashtirgan holda kasbiy nutq malakalarini mustahkamlaydi. Autentik materiallarning qo'llanilishi talabalarga tabiiy nutq, professional terminologiya va kasbiy diskurs xususiyatlarini chuqur o'zlashtirish imkonini beradi [10]. Situativ mashqlar va loyihaviy topshiriqlar esa talabada mustaqil qaror qabul qilish, jamoada ishlash, muloqotni boshqarish kabi kompetensiyalarni rivojlantiradi.

So'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning samaradorligi, ayniqsak kasbiy kompetensiyaning shakllanishi bo'yicha mavzular keng o'rganilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar real kasbiy vazifalar bilan ishlaganida nafaqat til ko'nikmalari, balki kasbiy tafakkuri, kommunikativ etukligi va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi. Bu esa amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni nafaqat metodik yangilik, balki kompetensiyaviy yondashuvni ta'minlovchi fundamental pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etishga asos yaratadi [12]. Shundan kelib chiqib, maqolada amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning lingvodidaktik tamoyillari, ularning kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi roli va o'quv jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi so'nggi o'n yilliklarda dunyo pedagogikasida keng o'rganilayotgan yo'nalishlardan biridir. D.Kolbning tajriba asosidagi o'qitish modeli

talabani bilish jarayonida faol ishtirok etishi, bilimning amaliy faoliyat orqali mustahkamlanishi hamda refleksiv tahlil orqali yanada chuqurlashishini ta'kidlaydi [8]. Uning fikricha, kasbiy kompetensiyaning shakllanishi uchun talaba nazariy bilimni “bajarish-tahlil-qayta qo'llash” sikli orqali o'zlashtirishi lozim. J.Dewey ham amaliy tajribani ta'limning markaziy elementi sifatida ko'rsatib, real vaziyatlar bilan bog'langan o'qitish talabani faol fikrlashga, muammo yechishga va kasbiy moslashuvchanlikka undashini qayd etadi [3].

Kasbiy kompetensiya masalalariga oid adabiyotlarda lingvodidaktik tamoyillar alohida o'rin tutadi. J.Richards va T.Rodgers kommunikativ yo'nalganlikning kasbiy o'qitishdagi ahamiyatini ochib, talabani kasbiy muloqotga tayyorlash uchun o'qitish mazmuni real vaziyatlar bilan bevosita bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [11]. T.Hutchinson va A.Waters esa kasbiy ingliz tili o'qitishda ESP (English for Specific Purposes) tamoyillarini qo'llash orqali talabalarning professional ehtiyojlariga mos leksik va grammatik birliklarni tanlash muhimligini asoslaydi [5]. M.Eraut professional kompetensiya tarkibida faoliyatga tayyorlik, strategik fikrlash va kontekstual moslashuvchanlikni asosiy komponentlar sifatida belgilaydi [4]. J.Biggs va C.Tang “constructive alignment” yondashuvi orqali ta'lim maqsadi, o'qitish mazmuni va baholash mezonlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lgandagina kasbiy kompetensiya sifatli shakllanishini ko'rsatadi [2].

Mahalliy tadqiqotlarda ham amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning ahamiyati yoritilgan. A.Shodmonov kasbiy tayyorgarlik jarayonida situativ mashqlar, real kasbiy topshiriqlar va baholashning kompetensiyaviy modeli talabani amaliy faoliyatga tayyor turishini ta'minlashini qayd etadi. Sh.Mamatov esa amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar talabalarda kasbiy tafakkur, jamoada ishlash ko'nikmasi va muloqot madaniyatini rivojlantirishda samarali ekanligini ta'kidlaydi [9]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki,

amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim kasbiy kompetensiyani shakllantirishning eng asosli, ilmiy asoslangan va zamonaviy yondashuvlaridan biridir hamda uni lingvodidaktik tamoyillar bilan boyitish o'quv jarayonining natijadorligini sezilarli oshiradi.

Tadqiqot uslubi. Ushbu tadqiqot amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim asosida kasbiy kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik tamoyillarini aniqlash, baholash va ilmiy asoslashga qaratilgan bo'lib, aralash yondashuv (mixed-method) tamoyillari asosida olib borildi. Tadqiqot dizayni miqdoriy va sifat tahlil usullarining integratsiyasiga tayandi, bu esa natijalarni ko'p omilli tahlil qilish imkonini berdi.

Miqdoriy bosqichda 3 ta oliy ta'lim muassasasida 124 nafar talaba ishtirokida 12 haftalik tajriba-sinov ishlari o'tkazildi. O'quv jarayoniga amaliy topshiriqlar, situativ mashqlar, loyihaviy ishlar, real kasbiy vaziyatlarni aks ettiruvchi autentik matnlar va xizmat ko'rsatish dialoglari kiritildi. Talabalar kasbiy muloqot strategiyalari, kasbiy leksika, pragmatik moslashuvchanlik, muammoli vaziyatni hal qilish, jamoaviy muloqot va refleksiv tahlil kabi ko'nikmalar bo'yicha diagnostika qilindi. Dastlabki va yakuniy baholash natijalari Likert shkalasi, t-test, o'sish foizlari, korrelyatsiya koeffitsiyenti asosida qayta ishlanib, amaliyotga yo'naltirilgan darslarning samaradorlik darajasi aniqlanadi. Sifat bosqichida 15 nafar o'qituvchi, 28 nafar talaba va 6 nafar soha mutaxassislari bilan yarim strukturalangan intervyular o'tkazildi. Savollar talabalarning kasbiy vaziyatlarni anglashi, real faoliyatga tayyorgarligi, amaliy mashg'ulotlarning motivatsiyaga ta'siri va lingvodidaktik tamoyillarning o'quv jarayonidagi ahamiyatini aniqlashga qaratildi.

Shuningdek, 30 soatdan ortiq dars kuzatuvlari olib borildi: unda talabalar nutqini boshqarish, muammoli vaziyatlarga munosabati, muloqotdagi faol ishtiroki va kasbiy strategiyalarni tanlashdagi mustaqilligi qayd etildi. Triangulyatsiya tamoyili – ya'ni

statistik ma'lumotlar, intervyu tahlili va kuzatuv natijalarini solishtirish – orqali olingan natijalar aniqligi ta'minlandi. Metodologik yondashuvning bunday ko'p qatlamli tuzilishi amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi real samaradorligini kompleks baholash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning kasbiy kompetensiyani shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini yaqqol ko'rsatdi. 12 haftalik tajriba-sinov davomida talabalar nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatildi, bu esa ularning kommunikativ, pragmatik, strategik va refleksiv kompetensiyalarida sezilarli o'sishni ta'minladi. Miqdoriy tahlil natijalariga ko'ra, talabalarning kasbiy leksikani qo'llash ko'nikmalari 39% ga, situativ muloqot strategiyalarini tanlash qobiliyati 35% ga, muammoli vaziyatni hal etish malakasi 32% ga, jamoaviy muloqot ko'nikmalari esa 28% ga oshdi. Bu o'sish real kasbiy vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarning o'qitish jarayoniga chuqur integratsiyalashgani bilan izohlanadi. Quyidagi jadval asosiy kompetensiyalar bo'yicha o'sish dinamikasini aks ettiradi (1-jadval).

Jadvalda keltirilgan natijalar shuni ko'rsatadiki, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim modeli talabalarda kasbiy kompetensiyaning barcha asosiy komponentlarini kompleks ravishda rivojlantirgan. Ayniqsa kasbiy leksika va situativ muloqot bo'yicha o'sish ko'rsatkichlarining yuqoriligi o'quv jarayoniga autentik materiallar, amaliy vazifalar va real kasbiy holatlarga asoslangan mashg'ulotlar kiritilganining bevosita samarasidir. Shu bilan birga, muammoli vaziyatni hal etish hamda pragmatik moslashuvchanlikda kuzatilgan o'sish talabalar o'zining kasbiy faoliyatga nisbatan strategik fikrlash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirayotganini ko'rsatadi.

Bu natijalar amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning nafaqat bilim, balki amaliy

Jadval.

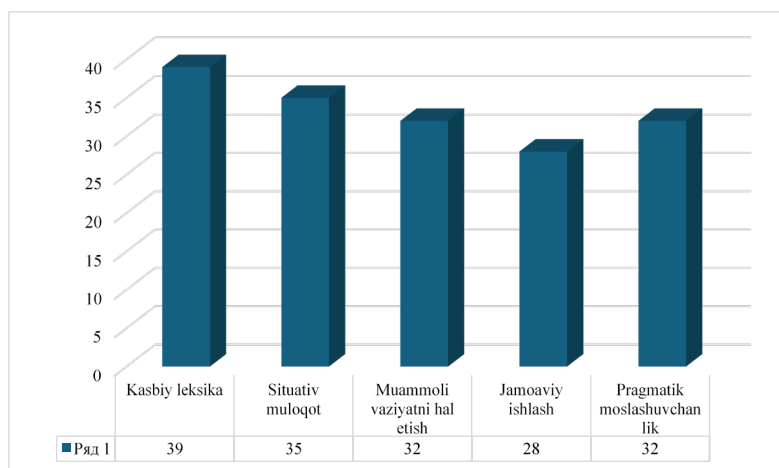
**Amaliyotga yoʻnaltirilgan taʼlim asosida talabalarda kasbiy kompetensiya
komponentlarining oʻsish dinamikasi**

Koʻrsatkich	Boshlangʻich (%)	Yakuniy (%)	Oʻsish (%)
Kasbiy leksika	45	84	39
Situativ muloqot	43	78	35
Muammoli vaziyatni hal etish	41	73	32
Jamoaviy ishlash	47	75	28
Pragmatik moslashuvchanlik	40	72	32

faoliyatga tayyorlikni kuchaytirishda ham samarali metodik asos boʻlib xizmat qilishini tasdiqlaydi. Sifat tahlili ham ushbu jarayonni tasdiqladi. Intervyularda talabalar amaliyotga yoʻnaltirilgan mashgʻulotlar ularda kasbiy fikrlash, tez qaror qabul qilish, vaziyatga mos muloqot yuritish va real kasbiy jarayonni modellashtirish qobiliyatini kuchaytirganini taʼkidladilar. Oʻqituvchilar esa bunday mashgʻulotlar talabalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, ularni mustaqil oʻrganish va oʻz kompetensiyasini baholashga

undaganini qayd etdilar.

Dars kuzatuvlari shuni koʻrsatdiki, talabalar xizmat koʻrsatish, biznes muloqot, muzokara olib borish, rasmiy murojaatlar kabi kasbiy vaziyatlarda nutqni boshqarish, mos til birliklarini tanlash va muloqotni izchil yuritish qobiliyatini bosqichma-bosqich mustahkamladilar. Autentik materiallar bilan ishlash lingvistik va pragmatik sezgirlikni orttirib, talabalarning muloqot madaniyati va kasbiy moslashuvchanlik darajasini oshirdi.

**Rasm. Amaliyotga yoʻnaltirilgan taʼlim asosida kasbiy kompetensiya oʻsish
koʻrsatkichlari.**

Tadqiqot natijalari amaliyotga yoʻnaltirilgan taʼlimning kasbiy kompetensiyani shakllantirishda samarali ekanini koʻp yoʻnalishlarda tasdiqladi. Jadval va bar chart koʻrsatkichlari talabalarning kasbiy leksika, situativ muloqot, muammoli vaziyatni hal etish, jamoaviy ishlash va pragmatik moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarida

sezilarli oʻsish kuzatilganini koʻrsatadi. Bu oʻzgarishlar ayniqsa oʻquv jarayonining amaliy jarayonlar bilan uygʻunlashtirilgani, real vaziyatlarga asoslangan mashgʻulotlar va professionallashtirilgan topshiriqlarning tizimli qoʻllanilishi bilan izohlanadi. Kasbiy leksikaning 39 foizga oshgani talabalarning sohaga oid terminlar va professional ifodalar

bilan faol ishlashini, situativ muloqot bo'yicha 35 foizlik o'sish esa ularning real kommunikativ holatlarda o'zini erkin his qilganini ko'rsatadi.

Intervyu tahlillari ham ushbu jarayonni yanada tasdiqladi. Talabalar amaliyotga yo'naltirilgan darslarda kasbiy muammolarni hal etish, mijoz bilan ishlash strategiyalarini qo'llash, xizmat ko'rsatish jarayonini modellashtirish, jamoada ishlash va muloqotni boshqarish imkoniga ega bo'lganliklarini qayd etishdi. O'qituvchilar esa bunday yondashuv talabalarda mustaqillik, refleksiv tahlil, tezkor qaror qabul qilish va o'z faoliyatini baholash ko'nikmalarini sezilarli darajada kuchaytirganini ta'kidlashdi. Shuningdek, dars kuzatuvlari talabalar pragmatik moslashuvchanlikni amaliy faoliyat jarayonida yanada faol namoyon qilganini ko'rsatdi. Bu ularga turli kasbiy vaziyatlarga mos til birliklarini tanlash, stilistik va nutqiy moslikni saqlash, muloqotni izchil davom ettirish imkonini berdi. Umuman olganda, tadqiqot amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning bo'lajak mutaxassislar kompetensiyasini kompleks rivojlantirishda beqiyos metodik mexanizm ekanini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning kasbiy kompetensiyani shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ilmiy asoslangan holda tasdiqlandi. Talabalar 12 haftalik tajriba davomida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat

bilan uyg'unlashtirish, real kasbiy vaziyatlarda o'zini sinab ko'rish, situativ muloqot vositalaridan foydalanish va xizmat ko'rsatish jarayonlariga mos strategiyalarni tanlash kabi ko'nikmalarni sezilarli darajada rivojlantirdilar. Kasbiy leksika, situativ muloqot, pragmatik moslashuvchanlik va muammoli vaziyatni hal etish bo'yicha o'sish ko'rsatkichlarining yuqoriligi o'quv jarayonining mazmunan boyitilgani hamda amaliy komponentlarning tizimli joriy etilgani bilan bog'liq.

Sifat tahlili jarayonida aniqlanishicha, talabalar amaliy mashg'ulotlar orqali kasbiy vaziyatlarni aniq tasavvur qila boshlagan, kommunikativ qarorlarni tezroq va ishonchliroq qabul qilgan hamda kasbiy faoliyatga tayyorgarlik nuqtayi nazaridan sezilarli o'sishga erishgan. O'qituvchilar fikricha, bunday yondashuv talabalarni passiv bilim oluvchidan faol mutaxassisga aylantiradi, ularda tashabbuskorlik, jamoaviy fikrlash, refleksiv tahlil va pragmatik kompetensiya rivojlanadi.

Tajriba natijalari amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni o'quv dasturlariga integratsiya qilish talabalarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, mehnat bozorida raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishiga xizmat qilishini ko'rsatdi. Natijada, ushbu yondashuv oliy ta'limda kompetensiyaviy modelni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilishi lozim.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Berns, M. (2013). Context and Communication in Professional Education. Routledge, pp. 57–111.
2. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University. McGraw-Hill, pp. 121–164.
3. Dewey, J. (1998). Experience and Education. Kappa Delta Pi, pp. 18–55.
4. Eraut, M. (2004). Professional Knowledge and Competence. Routledge, pp. 51–89.
5. Hutchinson, T., & Waters, A. (2006). English for Specific Purposes. Cambridge University Press, pp. 79–138.
6. Hyland, K. (2016). English for Academic Purposes. Routledge, pp. 88–142.
7. Johnson, K. (2017). Language Teaching and Skill Development. Wiley-Blackwell, pp. 73–122.
8. Kolb, D. (2015). Experiential Learning. Pearson Education, pp. 44–96.
9. Mamatov, Sh. (2020). Kasbiy tayyorgarlik metodikasi. Toshkent: Fan, pp. 63–102.
10. Nunan, D. (2015). Teaching English to Speakers of Other Languages. Routledge, pp. 109–158.
11. Richards, J. C., & Rodgers, T. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, pp. 102–154.
12. Savignon, S. (2002). Communicative Language Teaching: Theory and Practice. Cambridge, pp. 62–101.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TURIZM YO'NALISHI TALABALARDA KASBIY INGLIZ TILINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MODELLARI

ABDURASULOVA NILUFAR ABDUSALIM QIZI
O'zDJTU I bosqich doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida turizm yo'nalishi talabalarda kasbiy ingliz tilini rivojlantirishning samarali modellari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Integrativ yondashuv turizm sohasi uchun zarur bo'lgan til, kasbiy ko'nikma va madaniyatlararo kommunikatsiya elementlarini yagona didaktik makonda birlashtirishni nazarda tutadi. Maqolada ESP (English for Specific Purposes), CLIL, task-based learning, va situativ-modulli ta'limning o'zaro uyg'unlashuvi talabani kasbiy-kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda qanday natija berishi ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Turizm faoliyatiga oid real vaziyatlarga tayangan integrativ modelning o'quv motivatsiyasini oshirish, muloqot tezkorligini kuchaytirish, mijoz bilan ishlash etikasi va xizmat ko'rsatish madaniyatini rivojlantirishga ta'siri ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari integrativ yondashuv turizm mutaxassislarini global mehnat bozoriga tayyorlashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, kasbiy ingliz tili, turizm ta'limi, ESP, CLIL, kommunikativ kompetensiya, situativ ta'lim, modulli o'qitish.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются эффективные модели развития профессионального английского языка у студентов туристического направления на основе интегративного подхода. Интегративный подход предполагает объединение элементов языка, профессиональных навыков и межкультурной коммуникации, необходимых для сферы туризма, в едином дидактическом пространстве. В статье на научной основе демонстрируется, какой результат дает взаимная интеграция ESP (English for Specific Purposes), CLIL, task-based learning и ситуативно-модульного обучения в формировании профессионально-коммуникативной компетенции студента. Также освещается влияние интегративной модели, основанной на реальных ситуациях, связанных с туристической деятельностью, на повышение учебной мотивации, улучшение скорости общения, развитие этики работы с клиентом и культуры обслуживания. Результаты исследования подтверждают, что интегративный подход служит важной методической основой в подготовке специалистов туризма к глобальному рынку труда.

Ключевые слова: интегративный подход, профессиональный английский язык, обучение туризму, ESP, CLIL, коммуникативная компетенция, ситуативное обучение, модульное обучение.

Kirish. Zamonaviy turizm sanoati globallashuv, raqamli transformatsiya va xizmat ko'rsatish standartlarining keskin o'zgarishi ta'sirida jadal rivojlanib bormoqda. Bunday sharoitda turizm yo'nalishi talabalari nafaqat umumiy ingliz tilini, balki kasbiy faoliyatga moslashtirilgan, real muloqot vaziyatlarida qo'llaniladigan kasbiy ingliz tilini mukammal o'zlashtirishi zarur bo'ladi. Chunki xalqaro mehmonlar bilan muomala,

gidlik faoliyati, bron qilish jarayonlari, mijozlar bilan muzokaralar, shikoyatlarni boshqarish kabi jarayonlar mazmunan murakkab, kommunikativ yondashuvni talab etadi [4]. Shunday sharoitda integrativ yondashuv turizm ta'limida samarali vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Integrativ yondashuvning mohiyati o'quv jarayonining alohida elementlarini – til kompetensiyasi, kasbiy ko'nikmalar, madaniyatlararo muloqot,

xizmat ko'rsatish etikasi va amaliy vazifalarni – yagona didaktik tizimga birlashtirishdan iboratdir. Bu modelda ingliz tili mustaqil fan sifatida emas, balki turizm faoliyatining ajralmas qismi sifatida o'rgatiladi.

CLIL, ESP, task-based learning, kommunikativ-mazmuniy yondashuv, modulli o'qitish kabi metodlar integrativ tizimning nazariy poydevorini shakllantiradi. Ayniqsa, real turizm vaziyatlariga asoslangan rolli o'yinlar, simulyativ mashqlar, gidlik stsenariylari va mehmon-xizmat ko'rsatuvchi dialoglar talabalar kasbiy kommunikativ kompetensiyasining shakllanishida muhim vosita bo'ladi [5]. Bugungi globallashtirilgan turizm industriyasida har bir mutaxassis mijoz ehtiyojini tez ang'lay olish, muammoni diplomatik tarzda yechish, xalqaro etiket qoidalariga amal qilish hamda turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak [7]. Integrativ yondashuv aynan shu qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki unda tilni o'rganish jarayoni kasbiy kontekst bilan uzviy bog'lanadi [8]. Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turizm yo'nalishidagi talabalar an'anaviy grammatikaga asoslangan darslarga nisbatan integrativ darslarda yuqori motivatsiya, faol ishtirok, tez o'zlashtirish va tilni real muloqotda qo'llash qobiliyatini namoyish etadi.

Bunday yondashuv ularda professional nutq madaniyati, mijoz bilan ishlash etikasi, vaziyatga mos til tanlovi va xizmat ko'rsatish diplomatiyasini shakllantiradi. Shu bois, mazkur maqola turizm sohasi uchun ingliz tili o'qitish jarayonida qo'llaniladigan eng samarali integrativ modellarning nazariy asoslari, didaktik tamoyillari va amaliy mexanizmlarini tahlil qiladi hamda ularning kasbiy kompetensiya rivojiga ta'sirini ilmiy asosda yoritadi [12].

Adabiyotlar tahlili. Turizm yo'nalishi

talabalarda kasbiy ingliz tilini rivojlantirish masalasi zamonaviy lingvodidaktikaning eng faol o'rganilayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng yoritilgan. J.C.Richards til ta'limida o'quv dasturini kasbiy ehtiyojlarga moslashtirish zarurligini ta'kidlab, integrativ o'qitish modellarining samaradorligini asoslab beradi [11]. Dudley-Evans va St John tomonidan ishlab chiqilgan ESP konsepsiyasi kasbiy muhit uchun til materiallarini maxsus tanlash, real vaziyatlarga asoslash hamda o'rganuvchining professional ehtiyojlariga yo'naltirilgan ta'limni belgilaydi [3]. Ushbu yondashuv turizm sohasi uchun ayniqsa muhim, chunki mavzular, dialoglar, nutq funksiyalari bevosita ish jarayonlaridan olinadi.

CLIL modeli bo'yicha Coyle, Hood va Marsh integratsiya jarayonida mazmun va tilning birgalikda rivojlanishi kasbiy tafakkur va kommunikativ kompetensiyaning uyg'un shakllanishiga xizmat qilishini ko'rsatadi [2]. Harmer til o'qitishda motivatsiya, interaktiv faoliyat va kommunikativ vazifalarning aloqadorligi yuqori natija berishini ta'kidlaydi [6]. Bu fikrlar turizm talabalari uchun integrativ yondashuvning ahamiyatini yana-da kuchaytiradi. M.Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya nazariyasi turizm sohasi uchun eng muhim metodologik asoslardan biridir [1]. Turli millat vakillari bilan til orqali muloqot qiladigan mutaxassislar uchun lingvokulturologik bilimlar, etiket qoidalar va muloqot strategiyalarini integratsiyalash zarur. M.Long vazifaga yo'naltirilgan yondashuvni kasbiy vaziyatlarga moslash orqali talabalarda kasbiy nutq moslashuvchanligini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi [9]. Mahalliy tadqiqotlarda turizm sohasida xizmat ko'rsatish kommunikatsiyasining o'ziga xos jihatlari, mijoz bilan muloqot texnikasi va madaniyatlararo muloqotning milliy

xususiyatlari o'rganilgan.

N.Mahmudov turizm xizmatlarida nutq madaniyati, etik muloqot va mijoz bilan ishlash tamoyillarining didaktik ahamiyatini ko'rsatadi [10]. Adabiyotlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, integrativ yondashuv turizm yo'nalishi talabalarining kasbiy nutq kompetensiyasini shakllantirishda til, mazmun, kasbiy vazifalar va madaniyatlararo muloqot elementlarini yagona tizimda birlashtirish orqali yuqori samaradorlik beradi.

Tadqiqot uslubi. Mazkur tadqiqot turizm yo'nalishi talabalarida kasbiy ingliz tilini rivojlantirishga qaratilgan integrativ o'qitish modellarining samaradorligini aniqlash, baholash va ilmiy asoslash maqsadida olib borildi. Tadqiqot dizayni aralash metodga (mixed-method) tayanib, miqdoriy va sifat tahlil usullarini o'z ichiga oldi. Miqdoriy bosqichda respublikaning uchta oliy ta'lim muassasasida 118 nafar turizm yo'nalishi talabalarini ishtirokida 12 haftalik tajriba-sinov ishlari o'tkazildi. Integrativ modelga CLIL, ESP, task-based learning, situativ mashqlar va modulli ta'lim elementlari kiritildi. Talabalarning kasbiy ingliz tilidagi nutq tezligi, muloqot strategiyalarini qo'llash darajasi, til bo'yicha moslashuvchanligi, xizmat ko'rsatish etikasi va real vaziyatlarda tilni qo'llash qobiliyati maxsus ishlab chiqilgan 5 bandli Likert shkalasi asosida baholandi. Dastlabki va yakuniy testlar t-test, korrelyatsiya va deskriptiv statistika orqali qayta ishlanib, integrativ yondashuvning o'sish ko'rsatkichlariga ta'siri aniqlandi.

Sifat tahlili bosqichida 12 nafar o'qituvchi, 20 nafar talaba va 6 nafar turizm sohasidagi amaliyotchi mutaxassis bilan yarim strukturalangan intervyular o'tkazildi. Intervyular turizmga xos kommunikativ vaziyatlar, mijoz bilan real muloqot jarayonida tilning mosligi, integrativ modelning amaliy samaradorligi va kasbiy motivatsiyaga ta'sirini aniqlashga qaratildi. Bundan tashqari, 24

soatlik dars kuzatuvlari o'tkazilib, talabalar faoliyati – vaziyatga mos til tanlovi, dialogni boshqarish, xizmat etikasi va madaniyatlararo kompetensiya elementlari – qayd etildi. Triangulyatsiya tamoyillariga ko'ra, statistik natijalar intervyu tahlili va dars kuzatuvlari bilan solishtirilib, integrativ yondashuvning real ta'lim jarayonidagi samaradorligi mustahkamlandi.

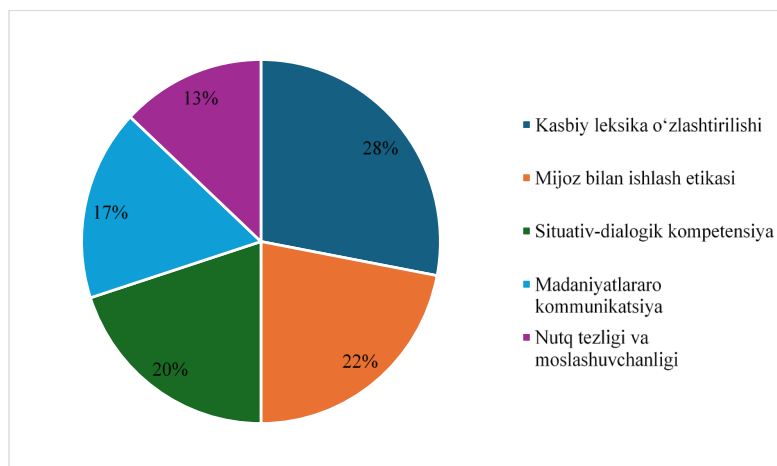
Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan o'quv jarayonining turizm yo'nalishi talabalarini uchun kasbiy ingliz tilini rivojlantirishda sezilarli darajada samarali ekanini ko'rsatdi. 12 haftalik tajriba davomida talabalarning lingvistik, pragmatik, madaniyatlararo va xizmat ko'rsatish kompetensiyalari bo'yicha o'sish dinamikasi kuzatildi. Natijalar miqdoriy statistik tahlil, sifat tahlili, intervyu va dars jarayonlari bo'yicha kuzatuvlar orqali tasdiqlandi. Dastlab, talabalar o'rtasida o'tkazilgan diagnostik testlar integrativ o'qitish modelining boshlang'ich bosqichida o'rtacha samaradorlik ko'rsatkichlari past bo'lganini ko'rsatdi. Ammo jarayonning davomiy bosqichida kasbiy muloqot strategiyalari, mijoz bilan ishlash etikasi, situativ dialoglar, CLIL asosidagi kasbiy matnlar bilan ishlash hamda ESP yo'nalishiga xos leksik birliklardan foydalanish ko'nikmalari izchil ravishda yaxshilandi. Quyidagi kichik jadval jadallashtirilgan natijalarni aks ettiradi (1-rasm).

Ushbu jadval integrativ o'qitish modeli eng kuchli o'sishni kasbiy leksikani o'zlashtirish (37%) va muloqot strategiyalarini qo'llash (35%) bo'yicha berganini ko'rsatadi. Ayniqsa "real vaziyatlardagi nutq tezligi" ko'rsatkichining 33 foizga oshgani talabalarning turizmga xos kommunikativ muhitga tez moslashganini namoyish etdi. Tahlil qilinadigan umumiy ta'sir quyidagi besh yo'nalishda aniqlandi va ularning foizlari quyidagicha. (1-rasm)

1-jadval.

Asosiy kompetensiyalar bo'yicha o'sish %

Kompetensiya turi	Boshlang'ich (%)	Yakuniy (%)	O'sish (%)
Kasbiy leksika	41	78	37
Muloqot strategiyalari	39	74	35
Xizmat etikasi	46	81	35
Madaniyatlararo kompetensiya	38	70	32
Har xil vaziyatlarda nutq tezligi	40	73	33

Rasm. Integrativ modelning asosiy ta'sir yo'nalishlari

Mazkur ko'rsatkichlar integrativ yondashuvning ta'sir doirasi kengligini va turli kompetensiyalarni uyg'unlashtirib rivojlantirishga imkon berishini isbotlaydi. Intervyu ma'lumotlari talabalarning integrativ darslarda o'zini faolroq, ishtiyoq bilan va kasbiy vaziyatlarga yaqin muhitda his qilganini ko'rsatdi. Talabalar "mehmon kutib olish", "shikoyatni qayta ishlash", "bron qilish jarayoni", "gidlik dialoglari" kabi vazifalarda tilni erkinroq qo'llashgan. O'qituvchilar esa integrativ yondashuv metodlarining dars motivatsiyasini oshirganini va talabalarda "til + kasb" uyg'unlashuvi yanada aniq ko'ringanini ta'kidladilar.

Dars kuzatuvlarida talabalarning nutq jarayonini boshqarish, muloqotda muloyim etik shakllarni tanlash, turist ehtiyojini tez anglash, madaniyatlararo sezgirlik ko'rsatish darajasi sezilarli oshgani qayd etildi. Ayniqsa

CLIL vazifalarida talabalarning so'z boyligi, kontekstni tushunish va mazmun asosida til tanlashi kuchaygani aniqlandi. Statistik tahlil (paired sample t-test) integrativ yondashuv talabalarning o'rtacha ko'rsatkichlarini $p < 0.001$ diapazonida sezilarli darajada oshirganini tasdiqladi. Bu esa modelning real samaradorligini ilmiy asoslaydi. Tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, integrativ yondashuv turizm talabalari uchun tilni o'qitishning eng samarali modellardan biri bo'lib, kasbiy faoliyatga mos kompetensiyalarni kompleks shakllantiradi. Model til, madaniyat, kasb va real kommunikativ vaziyatlarni yagona tizimda uyg'unlashtirganligi sababli, talabalarning kasbiy ingliz tilidan amaliy foydalanish qobiliyatini yuqori darajada rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari integrativ yondashuv turizm yo'nalishidagi talabalar uchun kasbiy

ingliz tilini o'qitishda yuqori samaradorlik ko'rsatganini tasdiqlaydi. Olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, til, mazmun va kasbiy vazifalarni birlashtirib o'rgatish talabalarda o'zlashtirishning barqaror oshishiga, real vaziyatlarda nutqni boshqarish qobiliyatining rivojlanishiga va mijoz bilan muloqotda professional til birliklarini faol qo'llashiga olib keladi. Jadval va pie chart ko'rsatkichlari ayniqsa kasbiy leksika (28%), muloqot strategiyalari (20%) va xizmat etikasi (22%) bo'yicha sezilarli o'sishni namoyish qildi. Bu esa integrativ modelning tilni izolyatsiyada emas, balki kasbiy tajriba bilan uyg'un tarzda o'zlashtirish imkonini berishini anglatadi.

Intervyu tahlillari talabalar o'qish jarayonida o'zini yanada ishonchli his qilganini, o'quv vazifalar turizm amaliyotiga to'liq mos kelgani sababli motivatsiya ortganini ko'rsatdi. O'qituvchilar esa integrativ mashg'ulotlar talabalarni turizm bozoridagi real kommunikativ vaziyatlarga yaqinlashtirganini, bu esa xizmat ko'rsatish diplomatiyasi, madaniyatlararo kompetensiya va kasbiy nutq etikasi shakllanishiga yordam berganini ta'kidladi. Uslubning kompleksligi va moslashuvchanligi uni turizm ta'limi uchun dolzarb metodik model sifatida e'tirof etish

imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuv turizm yo'nalishi talabalari uchun kasbiy ingliz tilini o'qitishda eng samarali metodik modellaridan biridir. Til, kasbiy mazmun, madaniyatlararo muloqot va xizmat ko'rsatish etikasi elementlarining yagona o'quv tizimiga birlashtirilishi talabalarning o'rganish jarayonini mazmunan boyitadi hamda ularni real turizm muhitiga yaqinlashtiradi. Eksperimental o'rganishlar kasbiy leksika, muloqot strategiyalari, nutq tezligi, mijoz bilan ishlash etikasi va madaniyatlararo sezgirlik kabi kompetensiyalarning sezilarli darajada rivojlanganini tasdiqladi. Intervyu va kuzatuvlar o'quvchilarning motivatsiyasi, ishtiroki va kasbiy vaziyatlarda tilni qo'llashga bo'lgan tayyorgarligi oshganini, o'qituvchilarning esa o'quv jarayonini boshqarishda integrativ yondashuvni qulay va samarali deb baholaganini ko'rsatdi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, integrativ o'qitish modeli turizm sohasi uchun raqobatbardosh, muloqotga tayyor va global mehnat bozorida faol ishlay oladigan mutaxassislarni tayyorlashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters, pp. 42–79.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, pp. 35–71.
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. (1998). Developments in ESP. Cambridge University Press, pp. 68–112.
4. Goh, C., & Burns, A. (2012). Teaching Speaking. Cambridge University Press, pp. 89–134.
5. Hall, D. (2011). Exploring English for Tourism. Routledge, pp. 56–98.
6. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching. Pearson, pp. 223–265.
7. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes. Cambridge University Press, pp. 45–92.
8. Krashen, S. (1985). The Input Hypothesis. Longman, pp. 21–53.
9. Long, M. (2015). Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching. Wiley, pp. 111–147.
10. Mahmudov, N. (2020). Turizm sohasida kasbiy kommunikatsiya asoslari. Toshkent: Aloqa, pp. 57–101.
11. Richards, J. C. (2017). Curriculum Development in Language Teaching. Cambridge University Press, pp. 102–149.
12. Tomlinson, B. (2016). Materials Development for Language Learning. Bloomsbury, pp. 144–182.

BO‘LAJAK TARJIMONLARDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA AUTENTIK MATNLAR BILAN ISHLASHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI

XUSAINOVA KARINA SAMVELOVNA
Nizomiy nomidagi O‘zMPU tayanch doktoranti

Annotation. This article examines the linguodidactic foundations of working with authentic texts in the process of developing pragmatic competence in future translators. Pragmatic competence is defined by the translator's ability to identify communicative intent, correctly interpret context, determine the illocutionary force of speech acts, and adequately recreate it in the target language. Authentic texts - comprising political speeches, interviews, journalistic articles, official documents, and samples of everyday communication - model real communicative situations and familiarize students with features of natural discourse. The article scientifically demonstrates that the use of discourse analysis, pragmatic annotation, situational exercises, and context-oriented translation strategies based on authentic materials significantly develops the interpretive, intercultural, and strategic competencies of future translators. The research methods analyze the role and effectiveness of authentic texts in the educational process based on a linguopragmatic approach.

Keywords: pragmatic competence, authentic texts, discourse analysis, linguodidactics, illocutionary force, contextual interpretation, translation strategies.

Аннотация. В данной статье освещены лингводидактические основы работы с аутентичными текстами в процессе развития прагматической компетенции у будущих переводчиков. Прагматическая компетенция определяется способностью переводчика выявлять коммуникативное намерение, правильно интерпретировать контекст, определять иллокутивную силу речевых актов и адекватно воспроизводить ее на языке перевода. Аутентичные тексты - политические речи, интервью, публицистические статьи, официальные документы и образцы повседневного общения - моделируют реальные коммуникативные ситуации и знакомят студентов с особенностями естественного дискурса. В статье научно обосновано, что использование дискурсивного анализа, прагматического аннотирования, ситуативных упражнений и контекстно-ориентированных стратегий перевода на основе аутентичных материалов значительно развивает интерпретативные, межкультурные и стратегические компетенции будущих переводчиков. Методы исследования анализируют роль и эффективность аутентичных текстов в учебном процессе, опираясь на лингвопрагматический подход.

Ключевые слова: прагматическая компетенция, аутентичные тексты, анализ дискурса, лингводидактика, иллокутивная сила, контекстуальная интерпретация, стратегии перевода.

Kirish. Zamonaviy tarjimashunoslikda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish bo‘lajak tarjimon tayyorlash jarayonining asosiy tarkibiy qismiga aylangan. Chunki tarjima jarayoni faqat til birliklarini ekvivalent almashtirish emas, balki matnning kommunikativ maqsadini anglash, nutq aktlarining illokutsion kuchini aniqlash, yashirin ma‘no qatlamlarini talqin qilish va ularni maqsad tilida adekvat tarzda qayta

yaratishni talab qiladi. Tarjimonning ushbu qobiliyatlari to‘laqonli ravishda shakllanishi uchun uni sun‘iy yoki o‘quv-mashq tipidagi materiallar bilan emas, balki tabiiy nutqning barcha qatlamlarini o‘zida mujassam etgan autentik matnlar bilan ishlashga yo‘naltirish zarur. Autentik matnlar – siyosiy chiqishlar, intervyular, blog postlari, reklama matnlari, rasmiy hujjatlar, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot shakllari, televizion suhbatlar va

kundalik nutq namunalaridan iborat bo'lib, kommunikativ vaziyatlarning lingvopragmatik tabiatini aks ettiradi.

Pragmatik kompetensiya tarjimonning kontekstni to'g'ri talqin qilishi, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni tushunishi, nutq aktlarining maqsadini aniqlashi, yashirin konnotativ ma'nolarni ilg'ashi va ularni maqsad tilida yo'qotmasdan qayta yaratishi bilan belgilanadi [3]. Masalan, siyosiy nutqda ishlatilgan "constructive dialogue", "strategic patience", yoki o'zbek matnlaridagi "keskin bayonot", "qat'iy choralar ko'rildi" kabi birliklar yuzaki semantik mazmundan tashqari ma'lum pragmatik yuklamaga ega. Tarjimon aynan shu yuklamani aniqlash va talqin qilish jarayoniga tayyor bo'lishi kerak. Autentik matnlar bu jarayonni modellashtirishga imkon beradi, chunki ular real hayotdagi kommunikativ strategiyalarni namoyon qiladi: murojaat shakllari, inkor va qabul qilish uslubi, tanqidni yumshatish yoki kuchaytirish, madaniy konnotatsiyalarning qo'llanilishi kabi omillar haqiqiy diskursning ajralmas qismidir.

Lingvodidaktik nuqtayi nazardan, autentik matnlar bilan ishlash bo'lajak tarjimonda diskurs tahlili, kontekstual anglash, pragmatik annotatsiya, presuppozitsiya tahlili, implikatura aniqlash va illokutsion kuchni belgilash kabi ko'nikmalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular O'qitish jarayonida matnni faqat leksik-grammatik darajada emas, balki kommunikativ niyatga asoslangan, kontekst bilan bog'liq mazmuniy tahlil asosida o'rganishga imkon yaratadi [9]. Shu bois maqolada autentik matnlarning lingvodidaktik salohiyati, ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash usullari va bo'lajak tarjimonlarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Pragmatik

kompetensiyani tarjimon tayyorlash jarayonida shakllantirish masalasi zamonaviy tarjimashunoslik va lingvodidaktika tadqiqotlarida alohida yo'nalish sifatida ko'tarilgan. B.Hatim va I.Mason tarjimoni kommunikativ jarayon sifatida talqin qilib, tarjimonning asosiy vazifasi matndagi illokutsion maqsadni anglash va uni maqsad tilida qayta ishlab chiqishdan iboratligini ta'kidlaydilar [1]. Ularning fikriga ko'ra, semantik ekvivalentlik o'zi yetarli emas; kontekst, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat va yashirin pragmatik ko'rsatkichlarni talqin qilish tarjima sifatining asosiy mezonidir. C.Nord esa funksional-pragmatik yondashuvning o'qitishdagi ahamiyatini ochib berib, tarjimonni turli kommunikativ vazifalarni bajarishga tayyorlash uchun autentik matnlardan foydalanishni zarur deb hisoblaydi [2].

Uning fikricha, sun'iy o'quv matnlari diskurs murakkabligini bera olmaydi, shu sababli bo'lajak tarjimon faqat tabiiy matnlar asosida kontekstual tafakkurni rivojlantira oladi. S.Blum-Kulka pragmatik siljishlar (pragmatic shifts) tushunchasini ilgari surib, tarjimon matnni qayta yaratish jarayonida ko'pincha kontekstga mos holda ma'lum o'zgarishlar kiritishini qayd etadi [4]. Bu o'zgarishlar nutq aktlarining kuchi, iltimos va buyruqlarning yumshatilishi yoki keskinlashishi kabi jihatlarda namoyon bo'ladi. Bu esa tarjimonning pragmatik sezgirligini talab etadi. G.Yule va J.Thomas pragmatikaning asosiy birliklari pragmatik kompetensiya tarjimon tayyorlash jarayonida shakllantirish masalasi zamonaviy tarjimashunoslik va lingvodidaktika tadqiqotlarida alohida yo'nalish sifatida ko'tarilgan [5,6]. B.Hatim va I.Mason tarjimoni kommunikativ jarayon sifatida talqin qilib, tarjimonning asosiy vazifasi matndagi illokutsion maqsadni anglash va uni maqsad tilida qayta ishlab chiqishdan iboratligini

ta'kidlaydilar. Ularning fikriga ko'ra, semantik ekvivalentlik o'zi yetarli emas; kontekst, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat va yashirin pragmatik ko'rsatkichlarni talqin qilish tarjima sifatining asosiy mezonidir.

C.Nord esa funksional-pragmatik yondashuvning o'qitishdagi ahamiyatini ochib berib, tarjimonni turli kommunikativ vazifalarni bajarishga tayyorlash uchun autentik matnlardan foydalanishni zarur deb hisoblaydi. Uning fikricha, sun'iy o'quv matnlari diskurs murakkabligini bera olmaydi, shu sababli bo'lajak tarjimon faqat tabiiy matnlar asosida kontekstual tafakkurni rivojlantira oladi. S.Blum-Kulka pragmatik siljishlar (pragmatic shifts)tushunchasini ilgarisurib, tarjimonmatnni qayta yaratish jarayonida ko'pincha kontekstga mos holda ma'lum o'zgarishlar kiritishini qayd etadi. Bu o'zgarishlar nutq aktlarining kuchi, iltimos va buyruqlarning yumshatilishi yoki keskinlashishi kabi jihatlarida namoyon bo'ladi. Bu esa tarjimonning pragmatik sezgirligini talab etadi.

G.Yule va J.Thomas pragmatikaning asosiy birliklari – implikatura, presuppozitsiya, nutq aktlari, kontekstual indekslar – tarjimon uchun zarur bo'lgan tushunchalar ekanini ilmiy asoslab bergan. Ular bo'lajak tarjimonni pragmatik xatolardan xoli qilish uchun muloqot namunalariga asoslangan mashqlarni taklif etadilar. M.Baker esa lingvistik ekvivalentlikni qayta ko'rib chiqib, konnotativ, stilistik va pragmatik ma'nolarni adekvat qayta yaratish tarjimondan interpretativ va strategik qaror qabul qilish ko'nikmasini talab qilishini ta'kidlaydi [7]. E.A.Gutt relevans nazariyasiga asoslanib, tarjimonning asosiy vazifasi matndagi kommunikativ niyatni optimal talqin qilish ekanini ko'rsatadi [8]. O'zbek tadqiqotchilari – A.Yo'ldoshev, F.Jo'rayev va B.Qosimov – ham tarjimaning pragmatik jihatlarini o'qitishda autentik matnlar, diskurs tahlili va kontekstga tayanadigan mashqlar muhimligini qayd etgan

[10]. Shu asosda, adabiyotlar autentik matnlar pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda eng muhim didaktik vosita ekanini bir ovozdan tasdiqlaydi.

Tadqiqot uslubi. Ushbu tadqiqot bo'lajak tarjimonlarda pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda autentik matnlar bilan ishlashning lingvodidaktik asoslarini aniqlash, baholash va metodik modelini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, aralash yondashuv (mixed-method) asosida olib borildi. Miqdoriy va sifat tahlil usullarining uyg'un qo'llanishi keyingi natijalarning ishonchliligini oshirdi. Miqdoriy bosqichda tajriba-sinov ishlari respublikaning uchta oliy ta'lim muassasasida tarjima yo'nalishida o'qiyotgan 96 nafar talabalar ishtirokida o'tkazildi. O'quv jarayoniga siyosiy nutqlar, intervyular, publitsistik maqolalar, reklama matnlari va kundalik muloqot namunalaridan iborat autentik materiallar kiritildi. Talabalar 10 haftalik o'quv siklida pragmatik annotatsiya, nutq aktlarini aniqlash, illokutsion maqsadni topish, implikatura va presuppozitsiya tahlili, kontekstual qayta yaratish kabi vazifalarni bosqichma-bosqich bajarib bordilar. Dastlabki va yakuniy testlar ballaridagi o'zgarishlar paired sample t-test, korrelyatsiya tahlili va deskriptiv statistika orqali qayta ishlanib, autentik matnlar asosidagi mashg'ulotlarning samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlab berildi.

Sifat bosqichida 14 nafar o'qituvchi va 22 nafar talaba bilan yarim strukturalangan intervyular o'tkazildi. Unda autentik matnlar bilan ishlashning o'quv jarayoniga ta'siri, talabalarning pragmatik sezgirligi, kontekstni talqin qila olish qobiliyati va tarjima jarayoniga tayyorgarlik darajasi o'rganildi. Shuningdek, 20 soatdan ortiq dars kuzatuvlari olib borilib, talabalar nutq aktlarini aniqlashdagi xatolar, intensiv fikrlash jarayoni, interpretativ qaror qabul qilish tezligi kabi parametrlar kuzatildi. Triangulyatsiya tamoyiliga asoslanib,

statistik natijalar intervyu va kuzatuvlar bilan taqqoslandi va autentik matnlar pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda metodik jihatdan eng samarali vositalardan biri ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari autentik matnlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bo'lajak tarjimonlarning pragmatik kompetensiyasiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatganini isbotladi. Tajriba-sinov ishlari davomida talabalar nutq aktlarini aniqlash, illokutsion maqsadni talqin qilish, konnotativ ma'nolarni qayta yaratish, kontekst asosida tarjima strategiyasini tanlash kabi ko'nikmalar bo'yicha aniq o'sish dinamikasini namoyish etdilar. Dastlabki test natijalariga ko'ra, talabalar autentik matnlardagi pragmatik signallarni anglashda ko'plab xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsa, yakuniy bosqichda bu ko'nikmalar ancha barqarorlashgan.

Tahlil jarayonida olingan miqdoriy ma'lumotlar talabalar ko'nikmalaridagi o'sishni quyidagi asosiy yo'nalishlarda ko'rsatdi: nutq aktlarini aniqlash bo'yicha 34%

o'sish, implikatura va presuppozitsiya tahlilida 29% o'sish, illokutsion kuchni adekvat qayta yaratishda 31% o'sish, konnotativ ma'nolarni tarjima qilishda esa 27% ko'tarilish kuzatildi. Ushbu ko'rsatkichlar autentik matnlar bilan ishlash jarayonida talabalar diskurs elementlarini tanish, semantik-pragmatik moslikni aniqlash va kontekstga yo'naltirilgan qaror qabul qilishni birdek rivojlantirganini ko'rsatadi. Intervyu natijalari ham miqdoriy o'zgarishlarni tasdiqladi: talabalar autentik matnlar bilan ishlash jarayoni ularni "tarjima muhitiga yaqinlashtirgani", "kontekstga asoslangan fikrlashni tezlashtirgani", "nutqning yashirin ma'nolarini ilg'ashga o'rgatgani"ni qayd etdilar. O'qituvchilar esa autentik materiallar talabalarning motivatsiyasini oshirganini, matnni yuzaki emas, chuqur tahlil qilishga majbur qilganini ta'kidladilar.

Umuman olganda, tadqiqot autentik matnlardan foydalanish bo'lajak tarjimonlarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda eng samarali lingvodidaktik vositalardan biri ekanini ilmiy asosda tasdiqladi.

Jadval.

Bo'lajak tarjimonlarda pragmatik kompetensiya rivojlanishining integrallashgan ko'rsatkichlari

Pragmatik komponent	Boshlang'ich ko'rsatkich (%)	Yakuniy ko'rsatkich (%)	O'sish (%)	Aniqlangan o'zgarishlar	Lingvodidaktik talqin
Nutq aktlarini aniqlash	42	76	34	Talabalar illokutsion kuchni aniqlashda kamroq xato qila boshladi	Autentik matnlar nutq aktlari strukturasi bilan tanishtirdi
Implikatura tahlili	38	67	29	Yashirin ma'nolarni tushunish tezligi oshdi	Kontekst asosida fikrlash faollashdi

Presuppozitsiyani aniqlash	41	70	29	Matnning fon ma'lumotlariga tayangan holda izoh berish yaxshilandi	Diskursga xos fon bilimlarini o'zlashtirish kuchaydi
Illokutsion niyatni qayta yaratish	45	76	31	"Buyruq", "iltimos", "tanqid", "yumshatilgan baho" kabi niyatlarni to'g'ri tarjima qilish kuchaydi	Talabalarda interpretativ kompetensiya mustahkamlandi
Konnotativ ma'nolarni tarjima qilish	40	67	27	Baholovchi so'zlarning kuchi, ohangi va maqsadi to'g'ri berila boshlandi	Leksik-pragmatik moslikni tanlash ko'nikmalari shakllandi
Diskurs markerlaridan foydalanish	44	71	27	"however", "indeed", "aslida", "biroq" kabi markerlar to'g'ri qo'llana boshladi	Matn bog'liqligi va nutq izchilligi ortdi
Madaniyatlararo pragmatik sezgirlik	39	68	29	Madaniy konnotatsiyalar, ijtimoiy masofani ifodalash yaxshilandi	Tarjimonning sotsiolingvistik kompetensiyasi kengaydi
Kontekstga asoslangan tarjima strategiyasi	37	69	32	Talabalar kontekstni tahlil qilib strategiya tanlay boshladi	Strategik kompetensiya faollashdi
Dialogik-situativ moslashuvchanlik	43	75	32	Simulyatsiya mashqlarida muloqotni boshqarish osonlashdi	Tarjima jarayonini modellashtirish samarali bo'ldi
Pragmatik xatolar soni	100% (bazaviy)	54%	46% kama yish	Xatolar tahlili asosida talabalarda aniqlik ortdi	Autentik matnlar asosidagi tahlil xatolarni sezilarli kamaytirdi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autentik matnlar bo'lajak tarjimonlarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda an'anaviy o'quv matnlariga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ta'sir ko'rsatadi. Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar nutq aktlarini aniqlash

(34%), illokutsion kuchni qayta yaratish (31%) va kontekst asosida strategiya tanlash (32%) kabi yuqori darajadagi ko'nikmalarning jadal rivojlanganini ko'rsatadi. Bu jarayon autentik matnlarda uchraydigan nutq holatlari, yashirin ma'no qatlamlari, madaniy konnotatsiyalar va

diskurs markerlarining tabiiy qo'llanilishi bilan izohlanadi.

Intervyu natijalari ham shuni tasdiqladiki, talabalar autentik materiallar bilan ishlash jarayonida matnning yuzaki mazmunidan ko'ra chuqur kommunikativ maqsadni anglashga, gap ortidagi pragmatik yukni his qilishga va turli nutq strategiyalarini taqqoslab o'rganishga majbur bo'ladilar. O'qituvchilar esa bunday yondashuv talabalarda interpretativ fikrlash, madaniyatlararo sezgirlik va nutq vaziyatiga mos tarjima qarorini tez qabul qilish qobiliyatini sezilarli oshirganini qayd etdilar. Demak, autentik matnlar bilan ishlash bo'lajak tarjimonning nafaqat lingvistik, balki kommunikativ-pragmatik kompetensiyasini rivojlantiruvchi asosiy didaktik vositadir. Bu esa pragmatik jihatdan mukammal tarjima tayyorlashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari autentik matnlar bo'lajak tarjimonlarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim lingvodidaktik vosita ekanini yaqqol tasdiqladi. Autentik materiallarning asosiy afzalligi shundaki, ular kommunikativ vaziyatlarni

modellashdiradi, nutq aktlarining tabiiy shakllarini aks ettiradi va yashirin ma'no qatlamlari, konnotativ birliklar, madaniyatlararo signallar hamda diskurs markerlarining haqiqiy qo'llanishiga talaba ongini jalb qiladi. Tadqiqot davomida talabalarning pragmatik ko'nikmalari – illokutsion kuchni aniqlash, implikatura va presuppozitsiyani tushunish, kontekstga mos tarjima strategiyasini tanlash, dialogik moslashuvchanlik – sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Miqdoriy tahlil natijalarining ko'tarilishi, intervyularda bildirilgan fikrlar va dars kuzatuvlari pragmatik kompetensiyaning aynan autentik matnlar orqali yanada samarali shakllanishini ko'rsatdi. O'qituvchilar bu yondashuv talabaning mustaqil tahlil qilish, muloqot vaziyatini to'g'ri baholash, strategik qaror qabul qilish va matnning kommunikativ niyatini adekvat tarzda qayta yaratish qobiliyatini kuchaytirganini ta'kidlashdi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, autentik matnlar asosidagi o'qitish bo'lajak tarjimonni tarjima faoliyatiga yaqinlashtiradi, pragmatik sezgirlikni rivojlantiradi va tarjima sifatining yuqori bo'lishini ta'minlaydigan mustahkam metodik poydevorni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge, pp. 62–104.
2. Nord, C. (2018). *Translation and Pragmatics*. John Benjamins, pp. 41–89.
3. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment*. Routledge, pp. 56–94.
4. Blum-Kulka, S. (1986). *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. Academic Press, pp. 17–45.
5. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press, pp. 83–121.
6. Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. Longman, pp. 101–146.
7. Baker, M. (2018). In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge, pp. 152–193.
8. Gutt, E.-A. (2000). *Translation and Relevance*. Routledge, pp. 49–78.
9. Nida, E. (2003). *Language and Culture: Contexts in Translation*. Routledge, pp. 24–66.
10. Yo'ldoshev, A. (2020). *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Fan, pp. 71–118.

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDAN MILLIY TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

RUZIYEVA XONZODABEGIM SHAYDULLAYEVNA
Yangi Asr Univeristeti II kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniy asarlarining milliy tarbiya jarayonidagi ahamiyati, ulardan ta'lim-tarbiya amaliyotida foydalanishning pedagogik imkoniyatlari va metodik yondashuvlari tahlil qilingan. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" va "Maktab gulistoni" kabi asarlaridagi axloqiy, ma'naviy-ijtimoiy g'oyalar zamonaviy o'quv-tarbiya jarayoniga qay darajada integratsiya qilinishi mumkinligini yoritilgan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, pedagogik asoslar, axloqiy tarbiya, ma'naviyat, qadriyatlar, metodika, ta'lim jarayoni.

Abstract: This article analyzes the significance of Abdulla Avloni's works in the process of national education, the pedagogical possibilities of using them in educational practice, and methodological approaches. It is discussed to what extent the moral, spiritual and social ideas in Abdulla Avloni's works such as "Turkiy guliston yoxud axloq" va "Maktab gulistoni" can be integrated into the modern educational process.

Key words: national education, pedagogical foundations, moral education, spirituality, values, methodology, educational process.

Аннотация: В статье анализируется значение произведений Абдуллы Авлони в процессе национального образования, педагогические возможности и методические подходы к их использованию в образовательной практике. Рассматривается степень интеграции нравственных, духовных и социальных идей, заложенных в произведениях Абдуллы Авлони, таких как "Turkiy guliston yoxud axloq" va "Maktab gulistoni" в современный образовательный процесс.

Ключевые слова: национальное образование, педагогические основы, нравственное воспитание, духовность, ценности, методика, образовательный процесс

KIRISH. XXI asrda yosh avlodni har tomonlama yetuk, ma'naviy barkamol, o'z milliy qadriyatlariga hurmat ruhida tarbiyalash davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Milliy tarbiya mazmunini boyitish, uning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish jarayonida o'zbek pedagogik merosiga, xususan Abdulla Avloniyning asarlariga murojaat qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Avloniy nafaqat adabiyot vakili, balki yurt taraqqiyoti uchun faol kurashgan ma'rifatparvar pedagog sifatida milliy tarbiya konsepsiyasini nazariy va amaliy jihatdan chuqur asoslab bergan. Avloniy o'z

asarlarida tarbiya masalasini insonning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatning ma'naviy kamoloti hamda millatning ravnaqi bilan bevosita bog'lagan. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq" asari o'zbek pedagogik tafakkurida axloqiy tarbiyaning dastlabki ilmiy-nazariy qo'llanmalaridan hisoblanadi. Undagi fazilatlar tizimi, axloqiy qoidalar, insonparvarlik g'oyalari hozirgi o'quv-tarbiya jarayonida ham o'z a dolzarb ahamiyatini yo'qotmagan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Abdulla Avloniy o'zbek ma'rifatparvarligi

tarixida milliy tarbiya masalalarini chuqur o'rgangan, ularni ilmiy-pedagogik asosda bayon qilgan yetuk mutafakkir va pedagog sifatida e'tirof etiladi. Uning "Turkiy guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni", "O'qish kitobi" kabi asarlarida tarbiya masalasi nafaqat axloqiy, balki ma'naviy, madaniy, fuqarolik va ijtimoiy jihatlardan yoritilgan bo'lib, ular hozirgi milliy ta'lim tizimi uchun asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

Abdulla Avloniy ijodining ta'lim va tarbiya jarayonidagi o'rni mustaqillik yillarida alohida ilmiy e'tibor markaziga aylandi. Tadqiqotchilar (Karimov, 1997; Qo'shjonov, 2008; Jo'rayev, 2019) ta'kidlaganidek, Avloniy merosi o'zbek pedagogik tafakkurining shakllanishida asosiy manbalardan biri bo'lib, undagi ma'naviy-axloqiy g'oyalar hozirgi ta'lim islohotlari mazmuniga uyg'unidir. Xususan, "Turkiy guliston yoxud axloq" asari milliy tarbiya konsepsiyasiga mos tarzda talabalarda ma'naviy qadriyatlar, axloqiy mezonlar va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishda amaliy manba hisoblanadi (Abdullayeva, 2020).

Avloniy asarlarida ilgari surilgan g'oyalar Sharq axloqiy-ta'limiy merosi bilan uyg'unlikda o'rganiladi. Bu borada Navoiy, Bedil, Munavvarqori, Fitrat kabi ma'rifatparvarlarning pedagogik qarashlari bilan qiyosiy tahlillar (Rasulov, 2015; Niyoymetova, 2021) Avloniy konsepsiyasining yagona milliy tarbiya tizimida tutgan o'rnini yoritadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Avloniy tarbiyani shaxsning ma'naviy yetuklikka erishish jarayoni sifatida talqin qilgan bo'lib, uning axloqiy kategoriyalar haqidagi izohlarida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ma'rifatli jamiyat qurish g'oyalari ustuvorlik qiladi.

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda Avloniy merosining ta'lim jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlari ham keng yoritilgan. Jumladan, Kadirova (2022),

Xoliqov (2018), va Raxmatullayeva (2019) tadqiqotlarida Avloniy asarlaridan foydalanishning didaktik, metodik va tarbiyaviy jihatlari tahlil qilinib, ularni umumiy o'rta ta'lim hamda oliy ta'lim jarayonlarida qo'llashning samaradorligi asoslab berilgan. Bu ishlarning umumiy xulosasiga ko'ra, Avloniy merosini dars jarayoniga integratsiya qilish, ayniqsa, axloqiy-ma'naviy tarbiya, ona tili va adabiyot, tarix va ma'naviyat fanlarida yuqori natijalar beradi. Mazkur nazariy asoslar Avloniy asarlaridan foydalanishning psixologik-pedagogik mexanizmlarini tushuntirishda ilmiy yo'nalish beradi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar (Yuldasheva, 2021; Raximova, 2023) Avloniy merosining zamonaviy tarbiya jarayonidagi dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi. Jumladan, axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, do'stlik va bag'rikenglik kabi g'oyalar yosh avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda hal qiluvchi omil sifatida qayta talqin etilmoqda. Bunda Avloniyning "Axloq" haqidagi qarashlari kompetensiyaviy ta'lim talablariga uyg'unligi bilan ajralib turadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Avloniy asarlari nafaqat tarixiy-ma'rifiy manba, balki zamonaviy pedagogik jarayonning metodologik asoslaridan biri sifatida o'rganilishi mumkin. Bunda uning asarlaridagi tarbiya kategoriyalarining izchil tizimi, shaxs rivojlanishiga oid pedagogik g'oyalarning ilmiy asoslanganligi va milliy qadriyatlarga tayangan konsepsiyasi istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, Avloniy merosini milliy tarbiya jarayoniga tizimli integratsiya qilish bugungi pedagogik amaliyotning muhim vazifalaridan biridir.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekiston jadidchilik harakatining yirik vakili Abdulla Avloniy pedagogik merosi o'zining ma'naviy-axloqiy

yoʻnalishi, milliy qadriyatlarga tayanishi va tarbiyaviy gʻoyalarning zamonaviylik bilan uygʻunlashuvi bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Birinci muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni” kabi asarlari mazmuniy jihatdan tahlil qilindi. Ushbu manbalar oʻzbek tarbiyashunosligi tarixida axloqiy fazilatlar – halollik, poklik, odob-axloq, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi tushunchalarning izchil va tizimli yoritilganligini koʻrsatadi.

Ilmiy tahlil natijalariga koʻra, Avloniy tarbiyani “xalqning hayot-mamot masalasi” deb baholagan boʻlib, bu gʻoya zamonaviy pedagogik nazariyalar – shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, kompetensiya yondashuvi va ijtimoiy-emotsional rivojlanish konsepsiyalarining asosiy tamoyillari bilan uygʻunlashadi. Avloniy taʼlimni faqat bilim beruvchi jarayon emas, balki shaxsning maʼnaviy kamolatini shakllantiruvchi tizim sifatida koʻradi.

Avloniy asarlarining mazmuniy qatlamlarini tizimli tarzda aniqlash, kategoriyalarga ajratish va ularning tarbiyaviy salohiyatini aniqlash maqsadida kontent-analiz usuli qoʻllanildi. Kontent-analiz — bu matndagi gʻoyalar, tushunchalar va tarbiyaviy birliklarni ilmiy-tahliliy kodlash, tasniflash va statistik sifatida guruhlash jarayonidir.

Kontent-analiz bosqichlari quyidagicha amalga oshirildi: 1. Matnlar tanlandi. Tahlil uchun Abdulla Avloniyning quyidagi asarlari tanlab olindi:

- “Turkiy Guliston yoxud Axloq” (1913) — axloqiy fazilatlar maktabi
- “Birinci muallim” (1917) — taʼlim metodikasi haqida qoʻllanma
- “Ikkinchi muallim” (1917) — taʼlim jarayonining davomchisi sifatida
- “Maktab gulistoni” — bolalar tarbiyasiga oid risola
- Avloniy maqolalari (“Tarbiya biz uchun

masala emas, hayot masalasidir”, boshqalar)

Bu asarlar milliy tarbiya jarayonida eng koʻp murojaat qilinadigan pedagogik matnlar sifatida tanlandi. Kontent-analiz jarayonida matnlardagi tarbiyaviy tushunchalar kodlar sifatida belgilandi va ularni mazmuniga koʻra kategoriyalarga ajratildi.

Axloqiy fazilatlar kategoriyasi

Bu kategoriya Avloniy asarlarida eng koʻp uchraydigan tarbiyaviy guruh boʻlib, unda quyidagi fazilatlar aniqlangan: Halollik Avloniy halollikka yuqori baho beradi:

“Halol boʻlmoq insonning eng ulugʻ fazilatidir.” Bu fazilat oʻquvchilarda adolat, toʻgʻrilik va vijdoniylikni shakllantirish uchun muhim.

Odob va xulq “Odob — inson ziynati, jamiyatning tartibidir.” Odob boʻyicha Avloniy yuksak talablar qoʻyadi, tarbiyachilar oldiga masʼuliyat yuklaydi.

Mehnatsevarlik “Mehnat qilgan elda rohat bor”, deya yoshlarda kasb-hunar va mehnatga muhabbat tarbiyalanishini taʼkidlaydi.

Sabr-toqat. Avloniy sabrni insoniy kamolotning asosiy tamoyillaridan biri sifatida koʻrsatadi.

Vatanparvarlik Har bir inson oʻz vataniga sidqidildan xizmat qilishi shartligini targʻib qiladi: “Vatan — bizning jonimizdir.”

Tarbiyaviy kategoriyalar. Bu boʻlim kontent-analizda aniq koʻrinadigan asosiy pedagogik tamoyillardan iborat: Tarbiyachi masʼuliyati. Avloniy tarbiyachining: bilimli, halol, mehribon, zamonaviy, fikrlovchi boʻlishini talab qiladi “Tarbiyachi — millat kelajagining ustasidir.” Bola shaxsini hurmat qilishdir.

Avloniy bolani mustaqil shaxs sifatida koʻradi: uning fikri, qobiliyati, ehtiyoji hurmat qilinishi zarur.

Asarlarda quyidagi metodlar tavsiya etilgan: misollar orqali oʻqitish, hikoyalar bilan taʼlim berish, ragʻbatlantirish, qiziqtirish

orqali o'qitish.

Avloniyning asarlari nafaqat ma'rifiy manba, balki komil inson tarbiyasining pedagogik modeli sifatida namoyon bo'ldi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida Abdulla Avloniy asarlarining mazmuni, pedagogik g'oyalari va ularni zamonaviy milliy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari har tomonlama tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Avloniy merosi o'zining mazmuniy boyligi, axloqiy-falsafiy teranligi va tarbiyaviy kuchi bilan zamonaviy tarbiya konsepsiyalariga mos keladi va ta'lim jarayonida qo'llanishga yaroqlidir. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Avloniy asarlarida (xususan "Turkiy guliston yoxud axloq") tarbiyaning asosiy kategoriyalari – odob, axloq, vijdon, poklik, mehnatsevarlik, mehr-shafqat, ilmga intilish – izchil tizimda berilgan. Bu tizim zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvga yaqin bo'lib, unda shaxsning ijtimoiy, axloqiy va kommunikativ kompetensiyalari uyg'un shakllantiriladi. Natija sifatida, mazkur g'oyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarda ijtimoiy-ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali omili ekanligi aniqlandi. O'tkazilgan ilmiy-pedagogik tahlil Avloniy asarlaridan foydalanishning quyidagi tarbiyaviy natijalarini ko'rsatdi: o'quvchilarda milliy o'zlik va tarixiy xotirani shakllantiradi; ma'naviy immunitetni mustahkamlaydi; axloqiy qarashlar tizimini barqarorlashtiradi; ijtimoiy hamjihatlik, vatanparvarlik, bag'rikenglik kabi universal qadriyatlarni singdiradi. Shuningdek, Avloniy g'oyalarining zamonaviy barkamol avlod tarbiyasi konsepsiyasiga mosligi tasdiqlandi. Tahlil yakunlari Avloniy qarashlarining quyidagi pedagogik nazariyalar bilan mutanosibligini ko'rsatdi:

Konstruktivistik yondashuv – Avloniy

tarbiyani faol idrok va amaliyotga tayanib tushuntiradi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – Avloniy "har bir bolaning qadr-qimmatini"ni alohida ta'kidlagan. Bu moslik Avloniy merosidan zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan bog'liq holda foydalanish imkoniyatlarini oshiradi.

O'rganilgan tajribalar asosida Avloniy asarlaridan foydalanishning eng samarali metodlari aniqlangan: Muammoli-ta'lim metodlari – Avloniyning axloqiy hikoyalari orqali bahs va tahlil olib borish; Integrativ darslar – adabiyot + ma'naviyat + tarix fanlari integratsiyasi; Loyiha asosida ta'lim – Avloniy asarlaridagi g'oyalar bo'yicha mini-loyihalar yaratish; Dialogik ta'lim – axloqiy vaziyatlar asosida rol o'yin va suhbatlar; Reflektiv metodlar – o'quvchilarning shaxsiy fikr, xulosa va o'zgarishlarni qayd etishi. Natija sifatida, ushbu metodlar o'quvchilarning axloqiy ongini shakllantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Avloniy asarlarida milliy tarbiyaning poydevorini tashkil etuvchi aniq kategoriyalar va konseptual yondashuvlar mavjud. Avloniyning ma'naviy-axloqiy g'oyalarini ta'lim jarayoniga kiritish ta'limning maqsad va vazifalariga mos keladi. Avloniy merosi asosida tayyorlangan tarbiyaviy konsepsiya yoshlarning ma'naviy immunitetini oshirishga xizmat qiladi. Pedagoglar uchun Avloniy asarlari metodik qo'llanma sifatida yuqori amaliy qiymatga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, Abdulla Avloniy asarlari milliy tarbiya jarayonida samarali pedagogik manba sifatida xizmat qilishi aniqlandi. Tahlillar davomida Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud Axloq", "Birinci muallim", "Maktab gulistoni" kabi asarlaridagi axloqiy, ma'naviy-ijtimoiy g'oyalar tahlil qilindi va ularning zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlari o'rganildi.

Avloniy asarlarida berilgan axloqiy fazilatlar (halollik, poklik, mehr-shafqat, sabr-toqat, vatanparvarlik) va ma'naviy qadriyatlar (til, madaniyat, mehnatsevarlik, jamiyatga xizmat) o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida, milliy o'zlikni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Avloniy merosi asosida ishlab chiqilgan metodik modullar va pedagogik yondashuvlar (voqeiy-situatsion tahlil, rolly o'yinlar, dialogik ta'lim, qadriyatlar xaritasi) o'quvchilarda axloqiy tafakkur va ijtimoiy

mas'uliyatni oshirishda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Avloniy asarlarining mazmuni kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi bilan uyg'un keladi. Bu esa milliy tarbiya jarayonida Avloniy merosini samarali qo'llash imkonini beradi. Shunday qilib, Avloniy merosi nafaqat tarixiy-pedagogik qiymatga ega, balki zamonaviy o'quv-tarbiya jarayonlarida ilmiy asosda qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy, A. (1913). Turkiy Guliston yoxud Axloq. Toshkent: Jadid nashriyoti.
2. Avloniy, A. (1917). Birinchi muallim. Toshkent: Ma'rifat nashriyoti.
3. Avloniy, A. (1917). Ikkinchi muallim. Toshkent: Ma'rifat nashriyoti.
4. Avloniy, A. (1920). Maktab gulistoni. Toshkent: Milliy nashriyot.
5. Abdullayeva, N. (2020). Abdulla Avloniy asarlarining milliy tarbiyada roli. Toshkent: Pedagogika.
6. Qo'shjonov, T. (2008). Jadidchilik va o'zbek ta'lim tizimi. Toshkent: Ma'rifat.
7. Jo'rayev, M. (2019). Avloniy va milliy tarbiya konsepsiyasi. Toshkent: Ilm.
8. Niyozmetova, S. (2021). Avloniy pedagogik qarashlari va zamonaviy ta'lim. Toshkent: Pedagogika.
9. Rasulov, A. (2015). Jadid pedagogik merosi va milliy tarbiya. Toshkent: Fan va Hayot.
10. Kadirova, D. (2022). Avloniy asarlaridan foydalanish metodikasi. Toshkent: Ilm-fan.
11. Xoliqov, O. (2018). Milliy tarbiya va Avloniy pedagogik merosi. Toshkent: Pedagogika.
12. Raxmatullayeva, L. (2019). Avloniy asarlari va axloqiy tarbiya. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Akademiyasi.
13. Yuldasheva, F. (2021). Avloniy merosining zamonaviy pedagogik ahamiyati. Tashkent: Ilmiy jurnali, 2(14), 45-52.
14. Raximova, G. (2023). Avloniy asarlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar. Tashkent: Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 1(5), 33-40.
15. Nazokat, Saitkulova. "Theoretical approaches to integrating fairy tale therapy into language teaching." Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 19.3 (2025): 306-310

INGLIZ TILI O'QITISHIDA MOSLASHUVCHAN TA'LIM TIZIMLARI: SAMARADORLIKNI BAHOLASHNING METODOLOGIK ASOSLARI

ISMAILOVA MA'RIFAT BAXROMBEK QIZI.

Ingliz tili o'qituvchisi, (PhD) O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili o'qitish jarayonida moslashuvchan ta'lim tizimlarining samaradorligini baholashga doir metodologik yondashuvlar tahlil qilinadi. Moslashuvchan ta'lim (flexible learning) raqamli platformalar, modul asosidagi o'quv dizayni, individual ta'lim yo'llari va aralash (blended/hybrid) formatlarning uyg'unligi orqali o'quvchilarning ehtiyojiga moslashtirilgan o'quv muhiti yaratishni nazarda tutadi. Maqolada baholashning asosiy tamoyillari – o'quv jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi, adaptiv monitoring, metrik ko'rsatkichlar asosida natijadorlikni aniqlash hamda formativ baholashning o'rni yoritilgan. Shuningdek, moslashuvchan tizimlarda o'quv faoliyatini baholashda kompetensiyaviy mezonlar, o'quv faoliyatini raqamli analitika orqali kuzatish, o'z-o'zini baholash instrumentlari va metakognitiv indikatorlarning ahamiyati ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari moslashuvchan ta'lim tizimlarining samaradorligini aniqlashda kompleks metodologik yondashuv zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: moslashuvchan ta'lim, baholash metodologiyasi, adaptiv monitoring, kompetensiyaviy mezonlar, raqamli analitika, blended learning, o'z-o'zini baholash, metakognitiv indikatorlar.

Аннотация. В данной статье анализируются методологические подходы к оценке эффективности гибких образовательных систем в процессе обучения английскому языку. Гибкое обучение (flexible learning) предполагает создание образовательной среды, адаптированной к потребностям учащихся, посредством сочетания цифровых платформ, модульного учебного дизайна, индивидуальных образовательных траекторий и смешанных (blended/hybrid) форматов. В статье освещены основные принципы оценки: личностно-ориентированный характер учебного процесса, адаптивный мониторинг, определение результативности на основе метрических показателей и роль формирующего оценивания. Также на научной основе показана значимость компетентностных критериев, отслеживания учебной деятельности посредством цифровой аналитики, инструментов самооценки и метакогнитивных индикаторов при оценке учебной деятельности в гибких системах. Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного методологического подхода к определению эффективности гибких образовательных систем.

Ключевые слова: гибкое обучение, методология оценивания, адаптивный мониторинг, компетентностные критерии, цифровая аналитика, смешанное обучение, самооценка, метакогнитивные индикаторы.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida ingliz tilini o'qitish nafaqat kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish, balki o'quvchilarning individual ehtiyojlari, tayyorgarlik darajalari va o'rganish strategiyalariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, moslashuvchan ta'lim

tizimlari (flexible learning systems) ingliz tili o'qitishining zamonaviy metodologiyasida muhim o'rin egallab, o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, adaptiv va raqamli asoslangan shaklda tashkil etish imkonini bermoqda [8]. Moslashuvchan ta'lim o'quvchiga o'z o'quv trayektoriyasini tanlash, o'qish tezligini belgilash, modul

asosida tuzilgan materiallar bilan mustaqil ishlash hamda o'quv jarayonini istalgan vaqtda qayta ko'rib chiqish imkonini yaratadi. Bu xususiyatlar ayniqsa ingliz tilini o'rganishda motivatsiyani oshirish, individual qiyinchiliklarni aniqlash va til o'zlashtirish jarayonini shaxsiylashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Moslashuvchan ta'lim tizimlari samaradorligini aniqlash esa o'ziga xos metodologik yondashuvni talab etadi [3]. Chunki bunday tizimda baholash jarayoni faqat yakuniy natija bilan cheklanmay, balki o'quvchining o'rganish strategiyalari, metakognitiv faolligi, raqamli o'quv izlari (learning analytics), o'z-o'zini baholash ko'nikmalari va refleksiv jarayonlarni ham qamrab oladi. Adaptiv monitoring, formativ baholash (formative assessment), kompetensiyaviy mezonlar asosidagi diagnostika, hamda real vaqt rejimida qayd etiladigan o'quv faolligi indikatorlari moslashuvchan ta'lim samaradorligini aniqlashning asosiy elementlari sifatida qaraladi. Xususan, ingliz tili o'qitishida grammatik, leksik, fonetik, pragmatik va nutqiy kompetensiyalarning bosqichma-bosqichshakllanishimurakkabtizimlijarayon bo'lgani uchun baholash metodologiyasi ham shu kompetensiyalar rivojlanishiga moslashtirilgan bo'lishi lozim.

So'nggi yillarda raqamli ta'lim platformalarining keng qo'llanilishi baholash tizimlarida yangi yondashuvlarni shakllantirdi. Learning analytics asosidagi indikatorlar – masalan, darsga kirish chastotasi, topshiriqlarni bajarish sur'ati, interaktiv mashqlar tahlili va o'zlashtirish dinamikasi – o'quvchi faoliyatini chuqur baholash imkonini beradi [10]. Bundan tashqari, moslashuvchan ta'limda o'z-o'zini baholash (self-assessment) va hamkorlikda baholash (peer-assessment) komponentlari

shakllanib, o'quvchining metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Moslashuvchan ta'lim tizimlari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu model ingliz tili o'qitishida o'quvchilar ehtiyojiga moslashtirilgan individual ta'lim yo'llarini shakllantirishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Anderson raqamli o'qitish nazariyalarini tahlil qilar ekan, moslashuvchan ta'limning asosiy afzalligi o'quvchi uchun vaqt va makon cheklovlarining kamayishi hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyati ekanini ta'kidlaydi [1]. Horn va Staker blended learning modelida adaptiv o'quv muhiti va modullarning qayta tashkil etilishi til o'rganish jarayonida motivatsiya va davomiylikni kuchaytirishini qayd etadi [4].

Baholash masalasiga kelganda, Black va Wiliam formativ baholashning moslashuvchan tizimlarda markaziy o'ringa ega ekanini, o'quvchining rivojlanishidagi real vaqt o'zgarishlarni qayd etishda samarali ekanini ta'kidlaydi [2]. Nicol va Macfarlane-Dic o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini baholashni ta'lim samaradorligini oshiruvchi asosiy psixologik mexanizm sifatida ko'rsatadi [6]. Shute esa formativ fikr-mulohaza (feedback) ning moslashuvchan tizimlarda strategik ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchiga aniqlik, yo'nalish va o'sish imkonini berishini yoritib beradi. Learning analytics yondashuvi ham adabiyotlarda muhim o'rin egallaydi. Pardo va Siemens o'quvchilar faoliyatini raqamli indikatorlar orqali tahlil qilish o'qituvchiga adaptiv qarorlar qabul qilish, o'quv kontentini qayta tuzish va individual kamchiliklarni aniqlash imkonini berishini ta'kidlaydi [7]. TPACK modeli doirasida Mishra va Koehler

texnologiya, pedagogika va mazmun o'zaro integratsiyasi moslashuvchan ta'limning sifat ko'rsatkichlarini belgilovchi metodologik asos sifatida qaraladi [5]. Umuman olganda, adabiyotlar moslashuvchan ta'limning samaradorligi individual yondashuv, adaptiv monitoring, formativ baholash va raqamli analitika kabi komponentlarning uyg'un qo'llanishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot uslubi. Mazkur tadqiqot ingliz tili o'qitishida moslashuvchan ta'lim tizimlarining samaradorligini baholash metodologik asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, aralash (mixed-method) yondashuv asosida tashkil etildi. Tadqiqot ikki asosiy bosqichda olib borildi: miqdoriy (quantitative) va sifat (qualitative) tahlil jarayonlari. Miqdoriy bosqichda 92 nafar ingliz tili o'rganuvchilari ishtirokida moslashuvchan ta'lim elementlari (modul asosidagi darslar, raqamli platformalar, individual o'quv trayektoriyalari, adaptiv mashqlar) qo'llangan holda 8 haftalik tajriba jarayoni tashkil etildi. O'quvchilarning motivatsiya darajasi, o'zlashtirish sur'ati, mustaqil ta'lim faolligi va til kompetensiyalari Likert shkalasidagi so'rovnomada yordamida dastlabki va yakuniy bosqichlarda o'lchandi. Olingan ma'lumotlar deskriptiv statistika, paired-sample t-test va korrelyatsion tahlil usullari orqali qayta ishlanib, moslashuvchan ta'limning o'zlashtirish va faollik ko'rsatkichlariga ta'siri aniqlashtirildi.

Sifat tahlili bosqichida 15 nafar o'quvchi va 6 nafar ingliz tili o'qituvchisi bilan yarim strukturalangan intervyular o'tkazildi. Intervyular moslashuvchan ta'limda duch kelinadigan afzalliklar, qiyinchiliklar, o'quv jarayonini individuallashtirish tajribasi va adaptiv baholashning amaliy samaralarini aniqlashga qaratildi. Shuningdek, dars jarayonlari bo'yicha 12 soatlik kuzatuv o'tkazilib, o'quvchilarning o'zaro

hamkorligi, raqamli topshiriqlarni bajarish dinamikasi va metakognitiv faollik darajalari qayd etildi.

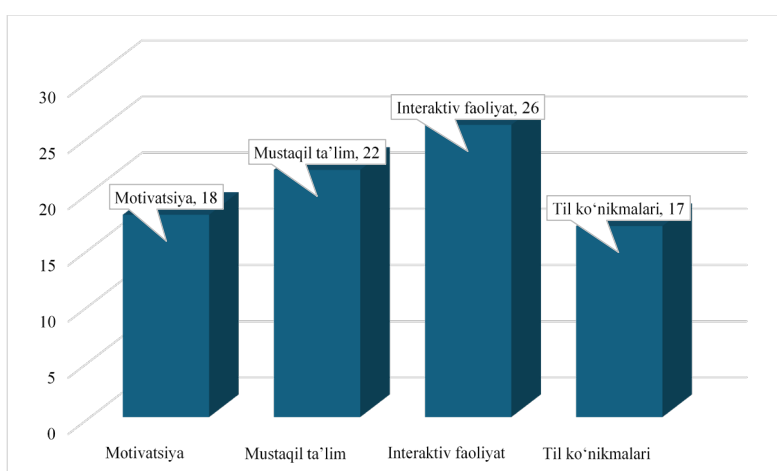
Tahlil va natijalar. Tadqiqotdan olingan natijalar ingliz tili o'qitishida moslashuvchan ta'lim tizimlarining samaradorligi o'quvchilarning motivatsiyasi, o'zlashtirish dinamikasi va metakognitiv faolligi bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Miqdoriy bosqichda to'plangan ma'lumotlar shuni tasdiqladiki, moslashuvchan o'quv muhiti o'quvchilarning individual o'rganish strategiyalarini faollashtiradi hamda o'zlashtirishga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Dastlabki va yakuniy test natijalari o'rtasidagi farq paired-sample t-test orqali tahlil qilindi va barcha indikatorlar bo'yicha statistik ahamiyatga ega o'sish kuzatildi ($p < .001$). O'rtacha ballar dinamikasiga ko'ra, o'quvchilarning motivatsiya darajasi 18%, mustaqil ta'lim faolligi 22%, interaktiv topshiriqlarda ishtirok etish ko'rsatkichi 26%, til ko'nikmalarining umumiy o'sishi esa 17% ga oshgani aniqlandi.

O'quvchilarning o'zlashtirish sur'atida ham sezilarli o'sish qayd etildi. Raqamli analitik platforma orqali o'lchangan indikatorlar – topshiriqlarni bajarish vaqti, modulni yakunlash chastotasi, elektron feedbacklardan foydalanish darajasi – moslashuvchan ta'lim jarayonida yanada ijobiy yo'nalishda o'zgargan. Ayniqsa adaptiv mashqlarni bajarish jarayonida o'quvchilarning xatolarni qayta tahlil qilish, mustaqil tuzatish kiritish va maqsadli takrorlash strategiyalaridan foydalanishi kuchaygani kuzatildi. Bu holat metakognitiv ko'nikmalarining rivojlanayotganidan dalolat beradi. Sifat tahlili natijalari ham miqdoriy ma'lumotlarni qo'llab-quvvatladi. Intervyu jarayonida o'quvchilarning aksariyati moslashuvchan ta'lim ularga "o'z tezligida o'qish", "qiyinchilik paydo bo'lganda

qayta murojaat qilish”, “darslikdan tashqari raqamli manbalardan foydalanish” imkonini berganini ta’kidladilar.

O’qituvchilar esa adaptiv monitoring yordamida o’quvchilarning zaif nuqtalarini tezroq aniqlash va maqsadli pedagogik intervensiyalarni joriy qilish imkoniyati kengayganini bildirdi. Kuzatuv jarayonlari ham o’quvchilar o’rtasidagi hamkorlik kuchayganini, interaktiv topshiriqlarda

bo’lgan faollik ortganini va refleksiv fikrlash darajasi sezilarli rivojlanganini ko’rsatdi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari moslashuvchan ta’lim tizimlarining ingliz tili o’qitishida samaradorligini tasdiqlab, bunday tizimlar individual yondashuv, adaptiv baholash va raqamli analitika orqali o’quv jarayoniga sezilarli ijobiy ta’sir ko’rsatishini ilmiy asosda ko’rsatdi.

Rasm. Moslashuvchan ta’lim samaradorligi bo’yicha ko’rsatkichlar o’sishi

Tadqiqot natijalari ingliz tili o’qitishida moslashuvchan ta’lim tizimlarining samaradorligi kompleks omillar yig’indisi orqali namoyon bo’lishini ko’rsatdi. Adaptiv monitoring, shaxsga yo’naltirilgan o’quv yo’llari, raqamli analitika va formatif baholashning integratsiyasi o’quvchilarda til o’rganishga nisbatan barqaror motivatsiyani shakllantirdi. Interaktiv faoliyatning 26 foizga oshgani, o’zlashtirish sur’atidagi 17 foizlik o’sish hamda mustaqil ta’lim faolligining 22 foizga ko’tarilgani moslashuvchan ta’limning o’quv jarayonini individuallashtirishdagi ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi. Sifat tahlilida o’quvchilar o’z tezligida ishlash, qiyin bo’lgan mavzularni qayta ko’rib chiqish va raqamli materiallardan keng foydalanish imkoniyatini moslashuvchan ta’limning asosiy afzalliklari

sifatida ko’rsatdilar. O’qituvchilar esa adaptiv yondashuvlar o’quvchilarni real vaqt rejimida kuzatish va o’quv jarayonida maqsadli pedagogik intervensiya kiritish imkoniyatini kengaytirganini bildirdilar.

Demak, moslashuvchan ta’lim tizimlari ingliz tili o’qitishida samarali metodologik model bo’lib, individual ehtiyojlarga moslashtirilgan o’quv muhiti, refleksiv yondashuv va adaptiv baholash orqali o’quvchilarning kompetensiyalarini izchil rivojlantiradi [9]. Kelgusidagi tadqiqotlar moslashuvchan tizimlarning uzoq muddatli ta’sirini, raqamli analitika imkoniyatlarini va kompetensiyaviy baholash mezonlarining yanada takomillashtirilishini o’rganishga yo’naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz tili o’qitishida moslashuvchan ta’lim tizimlari

intervensiyalarni amalga oshirishga imkon berdi.

O'quvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar ham moslashuvchan ta'limning o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqladi: ular o'z tezligida ishlash, topshiriqlarni qayta ko'rib chiqish va qo'shimcha resurslardan foydalanish imkoniyatini yuqori baholadilar. Umuman olganda, moslashuvchan ta'lim tizimlari ingliz tili o'qitishida samaradorlikni oshiruvchi innovatsion model sifatida e'tirof etiladi va keyingi tadqiqotlarda uning kengaytirilgan shakllarini o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

1. Anderson, T. (2016). Theories for Online Learning. Athabasca University Press, pp. 45–78.
2. Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the Theory of Formative Assessment. *Assessment in Education*, 16(1), pp. 9–26.
3. Brookhart, S. (2013). How to Create and Use Rubrics. ASCD, pp. 20–57.
4. Horn, M., & Staker, H. (2015). *Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools*. Jossey-Bass, pp. 101–142.
5. Koehler, M., & Mishra, P. (2009). What Is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1), pp. 60–70.
6. Nicol, D., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative Assessment and Self-Regulated Learning. *Studies in Higher Education*, 31(2), pp. 199–218.
7. Pardo, A., & Siemens, G. (2014). *Learning Analytics and Education*. Springer, pp. 83–122.
8. Reigeluth, C. (2013). *Instructional-Design Theories and Models*. Routledge, pp. 55–112.
9. Shute, V. (2008). Focus on Formative Feedback. *Review of Educational Research*, 78(1), pp. 153–189.
10. Zimmerman, B. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner. *Theory Into Practice*, 41(2), pp. 64–70.

TIBBIYOT OLIY TA'LIMDA "IONLASHTIRUVCHI NURLANISHLARNING TIRIK ORGANIZMLARGA TA'SIRI" MAVZUSINI MULTIMEDIALI VOSITALAR YORDAMIDA O'QITISH

ERGASHEV ASQAR JONG'OBOYEVICH

Samarqan davlat tibbiyot universiteti "Informatsiyon texnologiyalar, biofizika va
tibbiy fizika" kafedrası p.f.f.d

BOZOROV ERKIN XODJIYEVICH

O'zbekiston Respublikası fanlar Akademiyası yadro fizika instituti, Mirzo
Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universitet professori

MAMARAJABOV DAVRON SROJIDDINOVICH

Samarqan davlat tibbiyot universiteti "Informatsiyon texnologiyalar, biofizika va
tibbiy fizika" kafedrası asisstanti

BOYMATOVA NARGIZA FAYZULLA QIZI

SamDVMCHBU Axborot texnologiyalari, tabiiy va aniq fanlar kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida "Yadro texnologiyalari" fanining "Ionlashtiruvchi nurlanishlarning tirik organizmlarga ta'siri" mavzusini o'qitishda multimedialiy vositalardan foydalanishning afzalliklari, o'quv jarayonidagi metodik yondashuvlar hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari yoritilgan. Multimedialiy o'qitish uslublari talabalarning nazariy bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va radiatsion xavfsizlik madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: ionlashtiruvchi nurlanish, radiobiologiya, multimedia, interaktiv ta'lim, yadro texnologiyasi, VR/AR, raqamli ta'lim.

Kirish: Ionlashtiruvchi nurlanishlar zamonaviy tibbiyotda diagnostika (rentgen, KT, PET, SPECT) va davolash (radioterapiya, braxiterapiya) jarayonlarida keng qo'llaniladi. Shu sababli, kelajakdagi shifokorlar va tibbiyot mutaxassislari bu jarayonlarning fizik-biologik mohiyatini chuqur bilishlari zarur. "Ionlashtiruvchi nurlanishlarning tirik organizmlarga ta'siri" mavzusi tibbiyot yo'nalishida o'qitiladigan eng muhim fanlardan biri bo'lib, talabalarni radiatsion xavfsizlik, nurlanishning hujayra darajasidagi ta'siri, va biologik oqibatlarini tushunishga o'rgatadi.

"Ionlashtiruvchi nurlanishlarning tirik organizmlarga ta'siri" mavzusi tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan "Yadro texnologiyalari" fanining muhim bo'limlaridan biridir. Ushbu mavzu inson organizmida nurlanishning fizik, biologik va genetik oqibatlarini tushunishga, radiatsion xavfsizlik

madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

An'anaviy o'qitish usullarida bu mavzudagi murakkab jarayonlarni talabalarga yetkazish qiyin bo'lgani sababli, multimedialiy vositalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Multimedialiy vositalarning o'rni

Multimedia — bu matn, grafik, audio, video, animatsiya va interaktiv simulyatsiyalarni o'z ichiga olgan o'qitish usulidir.

Ushbu mavzuda multimedia vositalari yordamida:

- Nurlanish turlari (α , β , γ , rentgen, neytron) ni vizual ko'rinishda tushuntirish;

- Hujayralarga nurlanishning ta'siri (DNK uzilishi, mutatsiyalar, apoptoz)ni 3D animatsiyalar orqali namoyish etish;

- Virtual laboratoriya va simulyatorlarda xavfsiz tajriba o'tkazish;

- Interaktiv testlar orqali bilimni nazorat

qilish mumkin bo'ladi.

An'anaviy ma'ruza uslublari bu kabi murakkab jarayonlarni to'liq tushuntirishda ko'p hollarda yetarli bo'lmaydi. Shu sababli multimediyali o'qitish – ya'ni video, 3D animatsiyalar, virtual laboratoriyalar, interaktiv simulyatsiyalar va onlayn platformalardan foydalanish – zamonaviy tibbiyot ta'limining ajralmas qismiga aylangan.

1. Ionlashtiruvchi nurlanishlarning biologik ta'siri

Ionlashtiruvchi nurlanishlar (α , β , γ , rentgen nurlari, neytronlar) tirik organizmlarda atom va molekulalarni ionlashtirib, hujayra tuzilmasiga ta'sir ko'rsatadi.

1.1. To'g'ridan-to'g'ri ta'sir

Nurlanish energiyasi to'g'ridan-to'g'ri DNK va hujayra tuzilmasiga ta'sir qilib, genetik o'zgarishlar, mutatsiyalar yoki hujayra o'limiga olib keladi.

1.2. Bilvosita ta'sir

Suv molekulalarining radiolizi natijasida hosil bo'lgan erkin radikallar hujayra ichidagi biomolekulalarga zarar yetkazadi. Aynan shu jarayonlar tufayli radiatsion kasalliklar, genetik nuqsonlar va hujayra degeneratsiyasi sodir bo'ladi.

1.3. Biologik oqibatlar

- Hujayra regeneratsiyasining sekinlashuvi;
- DNKning ikki spiralining uzilishi;
- Mutatsiyalar va apoptoz jarayonlari;
- To'qimalarning sezuvchanligiga qarab turlicha reaksiya.

Ushbu jarayonlarni 3D animatsiyalar, mikroskopik video effektlar orqali ko'rsatish talabaga tushunishni osonlashtiradi.

2. Multimediyali o'qitishning didaktik ahamiyati

Multimediyali vositalar o'quv jarayonida ko'rgazmalilik, interaktivlik, eslab qolish samaradorligini oshiradi.

Masalan, DNK tuzilmasi, nurlanish oqimining to'qimadan o'tishi yoki radiatsion zararlanish mexanizmlarini 3D modelda namoyish qilish orqali talaba mavzuni ko'rib, eshitib, tahlil qilib o'rganadi.

Afzalliklari:

1. Murakkab fizik jarayonlarni vizual ifodalash;

2. Hujayra darajasidagi ta'sirlarni animatsiya orqali tushuntirish;

3. Masofaviy o'qitish imkoniyati (Moodle, Google Classroom, Edmodo);

4. Virtual laboratoriyalar orqali xavfsiz tajriba o'tkazish;

5. Talabalarning o'zlashtirish darajasini 40–50% gacha oshirish.

3. O'qitishda qo'llaniladigan multimedia turlari

3.1. Video darslar

Ionlashtiruvchi nurlanish turlari va ularning biologik ta'siri haqidagi videodarslar talabaga mavzuni real misollar bilan tushuntiradi.

3.2. 3D animatsiyalar

DNK buzilishi, hujayra o'limi, regeneratsiya jarayonlari animatsion shaklda ko'rsatiladi.

3.3. Virtual laboratoriyalar

Masalan, "Radiation Effects Simulator" dasturi orqali nurlanish dozasi o'zgartirib, natijani virtual tarzda kuzatish mumkin.

3.4. Interaktiv testlar

Talabalar Quizizz, Kahoot, Socrative kabi platformalarda interaktiv baholash tizimlarini joriy etadilar.

4. O'qitish metodikasi

1-bosqich – Tayyorlov

Talabalarga video, slayd va elektron darsliklar beriladi. Ular oldindan mavzu bilan tanishadilar.

2-bosqich – Ma'ruza

Talaba interaktiv taqdimot yordamida nurlanishning fizik asoslarini va biologik mexanizmlarini tushuntiradi.

3-bosqich – Virtual laboratoriya mashg'uloti

Talabalar simulyatsion muhitda nurlanish ta'sirini modellashtiradilar.

4-bosqich – Mustahkamlash

"Case study" (muammoli holatlar) asosida tahlil ishlari olib boriladi.

5-bosqich – Baholash

Interaktiv testlar, amaliy topshiriqlar va og‘zaki savollar orqali bilim darajasi aniqlanadi.

5. Amaliy natijalar

Samarqand davlat tibbiyot universitetida o‘tkazilgan tajriba mashg‘ulotlari quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

Talabalarining o‘zlashtirish darajasi 45% ga oshgan;

- Fanga bo‘lgan motivatsiya 2 barobar ortgan;

- Radiatsion xavfsizlik bo‘yicha xatoliklar 25% ga kamaygan;

- Talabalar tahliliy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirgan.

6. Multimediyali o‘qitishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish

1. Texnik baza yetishmasligi – o‘quv muassasalarida zamonaviy kompyuterlar, 3D dasturlar yetarli emas.

→ Yechim: AR/VR laboratoriyalarini bosqichma-bosqich joriy etish.

2. Talabalarining malakasi – barcha pedagoglar multimedia dasturlaridan foydalanishni bilmaydi.

→ Yechim: pedagoglar uchun “Digital Skills in Medicine Education” kurslarini tashkil etish.

3. Tizimli yondashuvning yetishmasligi – o‘quv rejalarda raqamli ta’lim integratsiyasi to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan.

→ Yechim: multimedia asosida o‘quv modullarini ishlab chiqish va davlat ta’lim standartlariga kiritish.

7. Kelajak istiqbollari

Kelgusida VR/AR texnologiyalari yordamida radiatsion jarayonlarni to‘liq simulyatsiya qilish imkoniyati yaratiladi. Talaba virtual muhitda nurlanish manbasini boshqarib, hujayra reaksiyalarini kuzatishi mumkin bo‘ladi.

Shuningdek, sun‘iy intellekt (AI) asosida talabaga moslashtirilgan o‘quv materiallarini taklif etuvchi tizimlar yaratilmoqda.

Xulosa: “Ionlashtiruvchi nurlanishlarning tirik organizmlarga ta’siri” mavzusini multimediyali vositalar yordamida o‘qitish quyidagi natijalarga olib keladi:

- murakkab biologik jarayonlarni ko‘rgazmali shaklda o‘rgatish imkonini beradi;

- talabalar bilimni chuqurlashtiradi va mustahkamlaydi;

- radiatsion xavfsizlik madaniyatini shakllantiradi;

- tibbiy ta’limda innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etadi.

Shunday qilib, multimediyali o‘qitish nafaqat dars sifatini oshiradi, balki talabaning tibbiy fikrlash, mantiqiy tahlil va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov Sh., Tursunov B. Yadro texnologiyalari fanini innovatsion usullar bilan o‘qitish. – O‘zMU, 2021.
2. Ergashev A.J. Ionlashtiruvchi nurlanishlar mavzusini modul tizimida o‘qitish usullari. – O‘zMU Xabarlar, 2022.
3. Avlayev O.U., Jo‘rayeva C.N. Ta’lim metodlari. – Toshkent: Navro‘z nashriyoti, 2017.
4. Boymatova N.F. Tibbiyotda raqamli ta’lim texnologiyalari. – SamDTU Ilmiy axborotnomasi, 2023.

ARALASH TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK EKOLOGIK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNI MODELLASHTIRISH

PANJIYEV ULUG'BEK RUSTAMOVICH
Qarshi xalqaro universiteti,
Kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada texnika oliy ta'lim muassasalarining Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi (sanoatda) ta'lim yo'nalishi talabalarining aralash ta'lim sharoitida kasbiy kompetentligini rivojlantirish modelini takomillashtirish bo'yicha yondashuvlar, tamoyillar, metod, shakl va vositalar o'rganildi.

Kalit so'zlar: Aralash ta'lim, kasbiy kompetentlik, model, fuqarolik, zamon ehtiyojlar, barqaror rivojlanish.

Kirish. Aralash ta'lim muhitida bo'lajak ekologik muhandislarni tayyorlashga nazariy metodologik yondashuvlarni tahlil qilish, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini kelgusida takomillashtirishda tizimli, kompetentli, aksiologik, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatli yondashuvlarning majmui nuqtai nazaridan eng mahsuldor bo'lishiga ishonitiradi. Ularga atroflicha to'xtalib o'tamiz. Ushbu modelni ishlab chiqish uchun ilmiy yondashuvlarga tayanish zarur. Tadqiqotchilarning pedagoglar aralash ta'lim muhitida bo'lajak ekologik muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini takomillashtirishga nisbatan turlicha yondashuvlarni taklif qiladilar. Shu munosabat bilan bir qator tegishli metodologik yondashuvlarni tanlash muammosi yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018- yil 9- noyabrda PQ-3939-sonli "Hududlarda tadbirkorlik tashabbuslari va loyihalarini jadal amalga oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"[1] Qarori, Model o'rganish obyekti aks ettiruvchi qayta ishlab chiqarilgan tizim sifatida uning o'rnini bosishi va tadqiqot davomida u haqida yangi ma'lumotlarni berishi mumkin [6]. Shu bilan birga, u bir qator talablarga javob berishi kerak S.Y.Batishev, V.P.Bespalko, V.i.Popova [5],

R.X.Djuraev, Sh.E.Qurbanov, N.A.Muslimov, Q.T.Olimov, Taylaqov N.I [4] va va boshqalar: tizim faoliyatining asoslarini adekvat va to'g'ri tavsiflash; asosiy qoidalar modellashirilgan tizimning real xususiyatlariga, qismlariga mos kelishi va ularning munosabatlarini aniq ko'rsatishi kerak; modelning mazmuni eksperimental tekshirish mumkin bo'lgan xulosalarni shakllantirish imkonini berishi kerak; model ishlab chiqilayotgan tizimni loyihalashtirishi kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mavjud tadqiqotlar, maqolalar va kitoblar orqali aralash o'qitish va axborot texnologiyalarining integratsiyasi haqida chuqur tahlil o'tkazildi. Bu bosqichda, o'qituvchilarning axborot texnologiyalarini qanday qo'llayotganligi va talabalarining o'zlashtirish darajasini qanday oshirishda bu texnologiyalar qanday rol o'ynashi o'rganildi. Adabiyot tahlili, so'rovnomalar, kuzatish, statistik usullar va sifatli tahlil kabi metodlardan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Aralash ta'lim sharoitida bo'lajak ekologik muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida, birlashtirishga imkon beradigan nazariy va empirik tadqiqot metodi sifatida pedagogik modellashirishga murojaat qilish mantiqan to'g'ri keladi [3].

Modelga qo'yiladigan sanab o'tilgan

talablar va tadqiqotning oldingi bandlarida bayon etilgan nazariy jihatlariga asoslanib, biz aralash ta'lim sharoitida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish modelini ishlab chiqdik (1.1-rasm). Ushbu modelni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'lajak muhandislarning kasbiy rivojlanishini samarali shakllantirishning muhim shartlaridan biri bo'ladi.

Tizimli yondashuv ob'ektlarni tizimlar sifatida ko'rib chiqadi va uning yaxlitligi, amal qilish tamoyillari, ichki aloqadorligini ochib berishda ob'ektdagi turli aloqalar turlariga yo'naltiradi. Bu yondashuv bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tizimli yondashuv ob'ektlar tarkibiy tuzilishi, ularni tashkil qiluvchi komponentlar orasidagi o'zaro bog'liqlik, komponentlar funksiyalari va ularning munosabatlarini ochib berishga imkon beradi.

Bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida tizimli yondashuv jamiyat rivojlanishi darajasiga muvofiq ravishda maqsad va vazifalarni belgilash, shaxs ehtiyojlari va ta'lim vositalarini aniqlash, shuningdek, mazkur sohada kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun pedagogik vositalarni tanlashni o'z ichiga oladi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish sohasida pedagogning kasbiy mahorati maqsad va vazifalari hamda darajasiga mos ravishda ta'lim vositalarini tanlash, va nihoyat, bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali modelini ta'minlash kabi jihatlarni aniqlab olishni o'z ichiga oladi.

Bu jarayon, shuningdek, talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlar va amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning kasbiy faoliyatga tayyorligini oshiradi. Aralash ta'lim muhitida zamonaviy texnologiyalar va metodlarni qo'llash, talabalar o'rtasida

ijtimoiy va madaniy aloqalarni rivojlantirish, shuningdek, ularni amaliy tajribalar bilan boyitish, ekologik muhandislik sohasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlariga xizmat qiladi.

Shu tarzda, tizimli yondashuv bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq ravishda tashkil etishga yordam beradi.

Tadqiqotda tizimli yondashuvni amalga oshirish pedagogik o'ziga xoslikni hisobga olgan holda "tizim" tushunchasiga kiritilishini taqozo qiladi. Tizimli yondashuvni amalgao shirishda biz tizim ostida o'zaro aloqadorlik va o'zaro ta'sirda bo'lgan o'zaro shartlangan komponentlarning yaxlit majmuasini tushunamiz.

Ma'lumki, tizimli yondashuvning quroli tizimli tahlil bo'lib, u murakkab ob'ektlarni o'rganishning usul va vositalari majmuini o'z ichiga oladi. Mazkur majmuaga modellash, grafik, evristik va bir qator boshqa usullar kiradi. Pedagogik jarayonlarning tizimli tarkibiy tahlili zamonaviy ta'lim jarayonini metodologik asoslantirishni ta'minlaydi.

Tizimli tahlil usul va vositalaridan foydalangan holda bilishga oid jarayonni modellash quyidagilarni nazarda tutadi: tizimni ajratib ko'rsatish; uning tarkibiy tuzilishini belgilash (tizimlarga bo'lish va pog'onama pog'ona ierarxiyasini aniqlab olish); modelning kirish va chiqish ta'sirlarini tavsiflovchi mazmunli mohiyatini aniqlash va tanlab olish; boshqarish va holat o'lchovlaridagi cheklovlarni hisobga olish; holat va boshqaruv o'lchovlari orasida o'zaro bog'liqlik turini aniqlab olish.

Bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonining tarkibiy tuzilishini ishlab chiqishni tizimli yondashuvning vazifasi deb hisoblaymiz. Mazkur jihatni tizimli xususiyatlarni bilish nuqtai nazaridan tahlil qilamiz: yaxlitlik (o'zaro bir-birini to'ldiruvchi komponentlardan iborat birlik–kasbiy modullarsikli), komponentlarning

o'zaro bog'liqligi (komponentlarning tartibga solingan aloqalari). Talabalarning bilishga oid jarayonini tizim sifatida tasavvur qilish va uni tadqiq etish maqsadida tizimli tahlil apparatini jalb qilish mumkin.

Bo'lajak ekologik muhandislarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish modelini qurish asosi sifatida quyidagilarni olish mumkin: texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak ekologik muhandislarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, ya'ni diskretlik xususiyatiga ega bo'ladi. Har bir bosqich, psixologik-pedagogik, metodik va kasbiy sikl modullarini izchil o'tishni ta'minlaydi va bu orqali bo'lajak ekologik muhandisning tadqiq etilayotgan xususiyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur bosqichlarni boshqarish tizimlari orqali amalga oshirilishi, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Boshqarish tizimlari, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, shuningdek, ta'lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirish imkoniyatlarini yaratadi.

Shunday qilib, tizimli yondashuv orqali bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish jarayonini aniq va samarali tashkil etish, ularning kasbiy faoliyatga tayyorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu jarayon, shuningdek, talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlar va amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga xizmat qiladi.

Tadqiqotimiz mazmunidagi kompetentli yondashuv ta'lim jarayonini natijaga yo'naltirilgan holda tashkil etadi, ya'ni bo'lajak ekologik muhandislar uchun zarur bo'lgan kasbiy bilimlar, ko'nikmalar va ijodiy qobiliyatlarni egallashni maqsad qiladi. Pedagogik adabiyotlarda kompetentli yondashuv N.A.Muslimov, O.A.Qo'ysinovning ishlarida metodologik va nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi, shuningdek, bitiruvchining tayyorgarlik darajasiga qo'yilgan talablar

Davlat ta'lim standartining natijaviy-maqsadli asosini belgilashda ifodalanadi.

Tadqiqot muammosining o'zigaxosligi va mazmunini tushuntirishga aksiologik yondashuv, uning xususiyatlarini qadriyat tushunchasi atrofida to'plash imkonini beradi. Qadimgi antik faylasuflar (Suqrot, Platon va boshqalar) va qadriyatli yondashuv (Dekart, Spinoza, Lokk) asarlarida ham o'z aksini topgan. Pedagogikada aksiologik yondashuv, o'quv jarayonini o'rganish va tashkil qilishni o'rganishning rahbariy yo'riqnomasi sifatida ifodalanadi. Bu, barcha pedagogik jarayonlar va hodisalarning qadr-qimmatini, ijobiy ahamiyati, shaxs va jamiyat ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi zarur.

Maqsadli komponent modelimizning maqsadini belgilab beradi, bu – talabalarda (bo'lajak ekologik muhandislarda) kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdan iborat. Mazkur komponent talabalarda kasbiy nuqtai nazar, bo'lajak kasblari doirasida, bo'lajak kasbiy faoliyatiga qadriyatli yondashuvni shakllantirish va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'nalganlikni ta'minlaydi.

Psixologik-pedagogik motivatsiya muayyan jarayonni bildiradi, uning natijasida faoliyat individ uchun shaxsiy ma'no kasb etadi, unga nisbatan qiziqish uyg'otadi va uning tashqi berilgan faoliyat maqsadlarini ichki ehtiyojlarga aylantiradi. Bunda tashqi motivatsiya individdan tashqarida bo'lgan faoliyatlarni tartibga solish sifatida, ichki motivatsiya individning ichida bo'lgan omillarni tartibga solish sifatida taqdim etiladi. Ichki motivatsiya individ uchun muayyan ehtiyoj va qadr-qimmatlikni yuzaga keltiradi.

Shunday qilib, bo'lajak ekologik muhandislarni tayyorlash jarayonida kompetentli va aksiologik yondashuvlar birlashib, ularning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirish, ekologik muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlar va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Metodologik komponentlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: tizimli, kompetentli,

aksiologik, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatli yondashuvlar; talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish funksiyalari va tamoyillari.

Bu yondashuvlar, o'z navbatida, ta'lim jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etish imkonini beradi. Tizimli yondashuv talabalarning bilish jarayonini tizim sifatida ko'rib chiqishga yordam beradi, kompetentli yondashuv esa ularning kasbiy bilim va ko'nikmalarini amaliyotga tadbiq etishga qaratilgan. Aksiologik yondashuv esa ta'lim jarayonida qadriyatlarni e'tiborga olishni ta'minlaydi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa har bir talabani individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda qo'llab-quvvatlaydi.

Nazariy tahlil natijasida biz quyidagi tamoyillar tizimini shakllantirdik, uning asosi sifatida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish olingan bo'lib, ularga: yaxlitlik, ochiqlik, harakatchanlik, komponentlarning o'zaro bog'liqligi, bashoratlilik va natijakorlik kiradi.

Yaxlitlik tamoyili ushbu modelning mazmunli (maqsad, mazmun) va texnologik (vosita va usullar) o'zaro uyg'unligini aks ettiradi. Bu tamoyil, ta'lim jarayonining barcha jihatlarini bir-biri bilan bog'langanligini va bir maqsadga yo'naltirilganligini ta'minlaydi.

Ochiqlik tamoyili modelning qayishqoq tarkibiy tashkil etilishi bilan ta'minlangan tashqi muhit omillari bilan shartlangan rivojlangan va o'zaro aloqadorlikka moyillikni ifodalaydi. Bu tamoyil, ta'lim jarayonida yangi g'oyalar va yondashuvlarni qabul qilishga tayyorlikni ko'rsatadi.

Dinamiklik tamoyili modelning o'zgarib borayotgan sharoitlarda rivojlanishi va moslashuvini nazarda tutadi. Bu tamoyil modelning tiklanish, o'zarish va takomillashish bosqichida samaradorligini ushlab turishga imkon beradi, shuningdek, o'zgaruvchan sharoitlarga tezda moslashishni ta'minlaydi.

Komponentlarning o'zaro aloqadorligi tamoyili modeldagi barcha tarkibiy qismlarning o'zaro moslashuvi va o'zaro ta'sirini talab qiladi.

Bu, har bir komponentning o'zaro bog'liqligini va ularning birgalikda ishlashini ta'minlaydi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bashoratlilik va natijakorlik tamoyillari esa, modelning kelajakdagi rivojlanishini oldindan ko'ra bilish va uning natijalarini baholashga yordam beradi. Bashoratlilik, ta'lim jarayonida kutilayotgan natijalarni aniqlashga imkon beradi, natijakorlik esa amalga oshirilgan ishlarning samaradorligini baholashga qaratilgan.

Shunday qilib, ushbu tamoyillar tizimi bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etishga yordam beradi, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlariga zamin yaratadi.

Bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni funksiyalarining tavsifi 3.1.1-jadvalda berilgan.

Mazmunli komponent quyidagilarni o'z ichiga oladi: hayot faoliyati xavfsizligiga oid modullar va shuningdek kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini uslubiy kuzatish (amaliy topshiriqlar majmui, laboratoriya mashg'ulotlari modullar sikli bo'yicha o'quv-uslubiy ko'rsatmalar). Bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda model mazmun-mohiyatida hayot faoliyati xavfsizligiga oid modullar sikli katta ahamiyatga ega.

Texnika oliy ta'lim muassasalarida 60710400 – Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi (sanoatda) ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'qitiladigan “hayot faoliyati xavfsizligi” moduli bo'yicha darsliklar mazmunini tahlil qilish, modulning tarkibiy tuzilishini o'rganish natijasida aytish mumkinki, bu moduldan olingan bilimlar talabalarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga yetarli emas.

Bu esa kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning variativ shakllari va metodlarini, fanni o'qitishda zamonaviy

3.1.1-jadval

Bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni vazifalarini tavsiflash

Vazifa	Mohiyat	Amalga oshirish sub'ektlari
Nazariy bilishga oid	Talaba tomonidan hayot faoliyati xavfsizligiga oid modullarning ahamiyatini tushunishga erishish, ularni anglash va idrok etishga irodaviy urinishlar qilish, o'quv qo'llanmalar, elektron resurslar va boshqalarni o'rganish.	O'qituvchi - talaba
Shaxsiy faoliyatga oid	Talaba tomonidan qo'shimcha zarur nazariy bilimlarni mustaqil ravishda izlab topish va mustahkamlashni nazarda tutadi.	O'qituvchi - talaba
Amaliyotga yo'naltirilgan	Kasbiy vaziyatda favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik vazifalarini yechishning optimal usullarini mustaqil ravishda tanlash, o'ziga o'zi maqbul baho berish qobiliyati, kasbiy faoliyatda ijodiy qobiliyatlarni namoyon qilish.	O'qituvchi - talaba

elektron ta'lim vositalarini qo'llashni taqazo etadi. Zamonaviy ta'lim metodologiyalari va texnologiyalaridan foydalanish, talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, hayot faoliyati xavfsizligiga oid modullarni takomillashtirish va ularni amaliyotga tadbiq etish, talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlar bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon, bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentliklarini oshirish, ularning tayyorgarlik darajasini yuqori darajada saqlab qolish va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Texnologik komponent kasbiy kompetentlikni shakllanish bosqichlari, shakllari, usullari va vositalarini o'z ichiga oladi (3.1.2-jadval).

Ta'lim shakllari bo'lajak ekologik muhandislarni aralash ta'lim muhitida kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Auditoriya ta'limi (ma'ruza, amaliy mashg'ulot, laboratoriya va hokazo) talabalarga nazariy bilimlarni olish imkonini beradi. Bu jarayonda ma'ruzalar orqali asosiy tushunchalar va nazariyalar taqdim etiladi, amaliy mashg'ulotlar esa olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga yordam beradi. Laboratoriya mashg'ulotlari esa ekologik muhandislikda zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Auditoriyan tashqari ta'lim shakllari,

masalan, treninglar, ekskursiyalar va talabalarni mustaqil ishlari, talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishiga va o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rishlariga imkon beradi. Treninglar orqali talabalar jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ekskursiyalar esa ekologik muhandislik sohasidagi amaliy faoliyat bilan tanishishga yordam beradi, bu esa nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etishda muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim usullari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Shaxsiy sifatlarni rivojlantirish usullari: Ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya va mustaqil ishlar orqali talabalar o'z shaxsiy sifatlarini rivojlantiradilar. Bu jarayonda ekologik muhandislik sohasidagi asosiy nazariyalar va amaliy ko'nikmalarni o'rganadilar.

2. Muammoli-rivojlantiruvchi usullar: Bahs-munozara ma'ruzalar, muammoli vaziyatlar orqali talabalar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu yondashuv, talabalarga ekologik muammolarni tushunish va ularni hal qilishda innovatsion fikrlashni rag'batlantiradi.

3. Amaliy faoliyatni tashkil qilish usullari: Amaliy topshiriqlar, ekologiya xodimlari bilan uchrashuvlar va faol yurituvchi korxonalarga ekskursiyalar orqali talabalar amaliy

tajribalarini oshiradilar. Bu jarayon, ularning kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini yanada yuqori darajaga ko'taradi.

Ta'lim vositalari esa o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi.

1. Axborot vositalari: Videofilmlar, elektron tashuvchilar, onlayn ma'ruzalar (masalan, Google Meeting, Zoom) orqali talabalar ekologik muhandislik sohasidagi zamonaviy bilimlarni osonlik bilan oladilar.

2. Ta'lim beruvchi vositalar: Elektron o'quv qo'llanmalar, elektron o'quv uslubiy majmualar va trening dasturlari talabalar uchun

zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

3. Diagnostik vositalar: Testlar, keys topshiriqlari va ko'p bosqichli topshiriqlar talabalar bilimini baholash va rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, aralash ta'lim muhitida bo'lajak ekologik muhandislarni tayyorlash jarayoni, zamonaviy ta'lim metodlari va vositalaridan foydalanish orqali yanada samarali va maqsadga muvofiq amalga oshiriladi. Bu esa ularning kasbiy kompetentliklarini oshirishga va ekologik muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

1.2-jadval

Bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bosqichlari

Bosqich	Ta'lim shakllari, usullari va vositalari	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlanadigan komponentlari	Talaba tomonidan olingan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar
Motivatsiyali	-bilishga oid ekskursiya, tanlov vaziyati, -muammoli seminar, -bahs-munozara, -suhbatlar, -ma'ruza va boshq.	Shaxsning fundamental xususiyatlari	Ta'lim maqsadlarini aniqlashtirish Kasbiy faoliyatida hayot faoliyat xavfsizligiga oid modullar zarurligini tushunish; Fundamental kasbiy bilimlarni egallash.
Kognitiv	- muammoli ma'ruza, muammoli seminarlar, ma'ruza-dialog (ON-Line tizimida), amaliy topshiriqlar: mashqlar, testlar, topshiriq v.h.	Asosiy kompetensiyalar	Qo'shimcha hayot faoliyat xavfsizligiga oid modullarni mustaqil izlas va mustahkamlash; Olingan kasbiy axborotni tahlil qilish va sintez (umumlashtirish).
Faoliyatli	Ishbilarmonlik o'yinlari, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga oid muammolarni ijodiy hal qilish usullari, - talabalar mustaqil ishi va hokazo	Tayanch kompetensiyalar	Tizimlashtirish va hayot faoliyat xavfsizligiga oid bilim va ko'nikmalarni ijodiy qo'llash qobiliyati; kasbiy bilimlarni shakllanganligini baholash, kasbiy kompetentlik, ijodiy boshlanmalarni ak etishi.

Baholovchi-natijaviy komponenti talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish darajasini aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatining mavjudligi bilan belgilanadi. Bu jarayon, talabalarning o'qish davomida olingan bilim va ko'nikmalarini baholashni o'z ichiga oladi, shuningdek, hayot faoliyati xavfsizligiga oid modullar siklining har bir kursi oxirida yakuniy tekshiruv o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Kasbiy bilim va ko'nikmalarni baholash jarayonida quyidagi baholash usullaridan foydalanamiz: terminologik diktant, test sinovlari, blits-so'rovlar va boshqa metodlar. Baholash an'anaviy tarzda yuqori, o'rta va past darajalarda amalga oshiriladi, bu esa talabalarning o'zlashtirish darajasini aniq ko'rsatishga yordam beradi.

Model komponentlarning to'liqligi va o'zaro bog'liqligi bo'yicha o'rganilayotgan

jarayonni ajralmas holda aks ettiradi. Ushbu jarayon quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

1. Maqsadli komponent: Bu komponent kasbiy kompetentlikni rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan. U, talabalarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida qanday maqsadlar ko'zda tutilganligini aniqlaydi.

2. Metodologik komponent: Bu komponent kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan yondashuvlar va tamoyillarni o'z ichiga oladi. U, ta'lim jarayonida qanday metodologiyalarni qo'llash zarurligini belgilaydi.

3. Mazmunli komponent: Bu komponent kasbiy (hayot faoliyati xavfsizligiga oid) modullar va maxsus kurslar sikli dasturlarini ishlab chiqish va ularni uslubiy qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Bu jarayon, talabalarga zarur bilim va ko'nikmalarni taqdim etishga qaratilgan.

4. Texnologik komponent: Ushbu

komponent o'qitish usullari va vositalarini, shuningdek, shakllanish bosqichlarini belgilab beradi. Bu, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni ko'zda tutadi.

5. Baholovchi komponent: Bu komponent kasbiy kompetentlikni rivojlantirish mezonlari va darajalarini aniqlashga qaratilgan. U, talabalarning o'zlashtirish darajasini baholash va ularni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan choralarni ko'rishga imkon beradi.

Xulosa. Shunday qilib, tanlangan yondashuvlar va tamoyillarga muvofiq, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish modeli metodologik-maqsadli, mazmunli, texnologik va baholovchi-natijaviy komponentlarni o'z ichiga olgan model sifatida tushuniladi. Bu model, bo'lajak ekologik muhandislarning kasbiy tayyorgarlik jarayonini yanada samarali va maqsadga muvofiq tashkil etishga yordam beradi, ularning kasbiy kompetentliklarini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 11.09.2018 yildagi PQ-3939-son// <https://lex.uz/docs/-3899943>
2. Shavkat Mirziyoye "yoshlar tarbiyasi – eng muhim masalalardan" nutqi 2017 <https://www.standart.uz/ru/news/view?id=963>
3. Шарафутдинова. Р.И. Профессиональная деятельность современного инженера / Р.И. Шарафутдинова, И.И. Галимзянова // Вестник Казанского технологического университета. - 2012. - №6. - С. 255-257.
4. Taylaqov N.I. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy-pedagogik asoslari (informatika kursi misolida).: Avtoref.dis. ped. fan. dokt. - T.: 2006. – 48 b.
5. Sharipov Sh.S., Ta'lim oluvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti.: Ped. fan. dok. avtoref.-T.: 2012.-46 b. 21
6. Xoldorova M. Elektron ta'lim vositalari asosida bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. O'zMU xabarlar. 2024 1/4/1.
7. Abduqodirov A.A, Pardaev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti.- Toshkent. "Fan", 2009 yil, 46 b.
8. Panjiyev U. Bo'lajak muhandislarni tayyorlashning nazariy asoslari // "Fan va ta'lim integratsiyasi" jurnali-2025.
9. Panjiyev U. Aralash o'qitishni tashkil etishda zamonaviy axborot texnologiyalari// Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 8-son

TA'LIM JARAYONIDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO'NALISHLARI

SHIRINOV FERUZJON SHUXRATOVICH

Qo'qon davlat universiteti Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt kafedrası
dotsenti, (PhD)

RAHMONOV ZIYODILLO XUSANOVICH

Qo'qon davlat universiteti 1-kurs tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim faoliyatida bulutli texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlarining nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Raqamli ta'lim jarayonida multimedia elementlari - video, animatsiya, audio va grafika yordamida o'quvchilarning bilimlarni puxta o'zlashtirishi, idrok etish samaradorligi va motivatsiyasini oshirish yo'llari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia va infografika asosida yaratilgan interaktiv didaktik materiallar o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantiradi, o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi hamda o'qitish jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bulutli texnologiyalar, infografika, didaktik material, raqamli ta'lim, vizual axborot, elektron resurs, o'quv texnologiyasi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты создания интерактивных дидактических материалов на основе мультимедиа-технологий и инфографики. Анализируются методы использования элементов мультимедиа – видео, анимации, аудио и графики – в процессе цифрового образования, а также пути повышения усвояемости знаний, познавательной эффективности и мотивации учащихся. Результаты исследования показывают, что интерактивные дидактические материалы, созданные на основе мультимедиа и инфографики, развивают цифровую компетентность учащихся, повышают мотивацию обучения и улучшают качество процесса обучения.

Ключевые слова: мультимедиа, инфографика, дидактический материал, цифровое образование, визуальная информация, электронный ресурс, образовательные технологии, эффективность обучения.

Kirish

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishida ta'lim uzluksiz, individual yo'naltirilgan, moslashuvchan va dinamik jarayon shaklida bo'ladi. YUNESKO XXI asr uchun yuqori texnologiyali ta'lim kompetensiyalari va ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Hamma uchun ta'lim barqaror rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning hamma joyga kirib borishi sharoitida inklyuziv bilimlar jamiyat talablariga mos keladigan AKT kompetensiyasi, media va axborot

savodxonligi darajasini shakllantirish muammolari va yechimlarini tavsiflashni amalga oshirmoqda, AKT va pedagogika integratsiyasi muammolarni hal qilish yondashuvlari, shu jumladan ochiq ta'lim resurslari va o'quv-uslubiy yordam, ommaviy ochiq onlayn ta'limdan foydalanish, shakllantirish uchun ishlatiladigan innovatsion texnika va texnologiyalar rivojlanishi bunga misol bo'la oladi. XXI asr — yuqori texnologiyalar va ommaviy kommunikatsiyalar asri. Endi hayotimizni elektron qurilmalarsiz tasavvur qilish qiyin.

Kompyuter, noutbuk, planshet yoki hatto uyali telefon. Ushbu qurilmalar ko'plab odamlarning hayotini yaxshi tomonga o'zgartirib yubormoqda.

Asosiy qism

Bugungi kunda «bulutli» texnologiyalar barcha rivojlangan mamlakatlarda faol qo'llanilmoqda. Ular biznes, menejment, ta'lim va tadqiqot uchun innovatsion, tejamkor imkoniyatlarni taqdim etadi. Hozirgi vaqtda ma'lumotlarning juda tez o'sishi, bilimning o'zi o'z-o'zidan maqsad bo'lib qolmoqda, ular shaxsning, kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishning shartlaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, hozirgi vaqtda bulutli texnologiyalarni o'rganish alohida ahamiyatga ega:

bir kishining bir nechta kompyuterlarda ma'lumotlari bor masalan: ishdagi kompyuterda, uydagi kompyuterda, noutbuklarida, planshetlarida, ular orasida doimiy ravishda fayllarni uzatish, hujjatlarni ochish va tahrirlash uchun, dasturiy ta'minotlarning muvofiqligi haqida bilimlarga ega bo'lishi kerak;

kompyuterning qattiq diski yoki flesh-kartalarining cheklangan hajmini bilish;

dasturiy ta'minot litsenziyasiga ega bo'lish zarurati; Bulutli texnologiyalarning o'ziga nazar tashlaydigan bo'lsak

bu ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo'lib, unda kompyuter resurslari Internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi. Bu yerda «bulut» so'zi barcha texnik tafsilotlarni yashiradigan murakkab infratuzilmaning metaforasi sifatida ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda «bulutli texnologiyalar» ning quyidagi toifalarga ajratilgan:

Shaxsiy (xususiy)

Ommaviy

Gibrid

Klan (jamoat)

Shaxsiy bulut: Xususiy bulut (inglizcha

privatecloud) - bu bir nechta iste'molchilarni o'z ichiga olgan bir tashkilot tomonidan foydalaniladigan infratuzilma hisoblanadi. Xususiy bulut tashkilotning o'zi yoki uchinchi tomon (yoki ularning kombinatsiyasi) tomonidan egalik qilinishi, boshqarilishi mumkin. Umumiy bulut: Ommaviy bulut (inglizcha publiccloud) — bu keng jamoatchilik tomonidan foydalaniladigan infratuzilma. Ommaviy bulut tijorat, akademik va davlat tashkilotlariga (yoki ularning har qanday kombinatsiyasiga) egalik qilishi, boshqarilishi va tahlil qilinishi mumkin [1].

Gibrid bulut: Gibrid bulut (eng. hybridcloud) - noyob ob'ektlar bo'lib qoladigan, lekin ma'lumotlar va ilovalarni uzatish uchun standartlashtirilgan yoki xususiy texnologiyalar (masalan, qisqa muddatli) bilan o'zaro bog'langan ikki yoki undan ortiq turli xil bulutli infratuzilmalarning (xususiy, jamoat yoki ommaviy) birikmasidir, bulutlar orasidagi yukni muvozanatlash uchun umumiy bulut resurslaridan foydalaniladi. Klan buluti yoki jamoat buluti:

Jamoat buluti - umumiy vazifalari bo'lgan tashkilotlar iste'molchilarining ma'lum bir jamoasi (klan) tomonidan foydalanish uchun mo'ljallangan infratuzilma turi.

Ommaviy bulut bir yoki bir nechta jamoat tashkilotlarini yoki uchinchi tomon (yoki ularning kombinatsiyasi) tomonidan birgalikda egalik qilishi, boshqarilishi mumkin va u jismoniy jihatdan egasining yurisdikatsiyasida ham, tashqarisida ham mavjud bo'lishi mumkin. Shunday qilib, bulutli texnologiyalar - bu ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari bo'lib, unda kompyuter resurslari Internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida taqdim etiladi [2].

Ta'limda bulutli texnologiyalardan foydalanishga misol sifatida quyidagilarni aytish mumkin:

elektron kundaliklar, jurnallar;

talabalar va o'qituvchilar uchun shaxsiy hisoblar;

interaktiv qabul qilish:

talabalar ma'lumot almashishlari mumkin bo'lgan tematik forumlar;

o'qituvchi yo'qligida yoki uning rahbarligida talabalar muayyan ta'lim muammolarini hal qilishlari mumkin bo'lgan ma'lumotlarni qidirish;

bulutli ma'lumotlarni saqlash.

Ta'lim faoliyatida bulutli texnologiyalardan foydalanish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Hujjatlar bo'yicha xodimlarning hamkorligi. Masalan, ta'lim dasturi yoki yillik reja. Ushbu hujjat ma'muriyat xodimlari va har qanday sohaga mas'ul bo'lgan o'qituvchilar tomonidan tuziladi, masalan, ta'lim psixologi, ijtimoiy o'qituvchi yoki sog'liqni saqlash uchun mas'ul. Har kim hujjatning o'z ismi uchun javobgardir va boshqa bloklarga o'zgartirish kiriti olmaydi. Bulutli texnologiyalarda hamkorlik qilish uchun siz bulutli xotiragahujjat yaratishingiz yoki qo'yishingiz va unga havola yoki elektron pochta manzili bo'lganlarga kirishni ta'minlashingiz kerak bo'ladi.

2. Talabalarning birgalikdagi loyiha ishi. Talabalar loyihalar uchun mavzularni olishadi. Keyin ular 2 guruhga bo'linadi. Har bir guruhning o'z vazifalari bo'ladi, bunda menejer hujjat yaratadi va kirish huquqini beradi. Bular havolalar yoki elektron pochta manzillari bo'lishi mumkin. Talabalar uyda yoki maktabda loyiha ustida ishlashadi, hujjatlarni mazmun bilan to'ldiradilar, ish tugagach, o'qituvchiga kirish huquqi beriladi. Agar kerak bo'lsa, o'qituvchi o'quvchilar tuzatishlar kiritishi uchun sharhlar qoldirishi mumkin bo'ladi. Masalan, Google Docs-dan foydalanish, uning asosiy afzalligi hujjatlarni (matnlar, rasmlar, taqdimotlar, jadvallar) birgalikda tahrirlash imkoniyatidir.

3. Masofaviy ta'lim. O'qituvchi

elektron kundalik yordamida talabalarga topshiriq taklif qiladi. Masalan, yozma topshiriqlar, talaba hujjat yaratadi yoki hujjat ustida ishlaydi. O'qituvchi o'zgartirilgan hujjatni ko'rishi mumkin, chunki u unga kirish huquqiga ega. Bulutli hisoblashning qabul qilinishi odatdagidek davom etuvchi qaytarilmas jarayondir. Yaqin kelajakda «bulutlar» G'arbdagi kabi O'zbekistonda ham keng tarqalgan texnologiyaga aylanadi.

Bugungi kunda bulutli hisoblash har bir shaxs deyarli har kuni foydalanadigan narsadir. Bulutli texnologiyalarning tez tarqalishi biz uchun bulutli xizmatlarni ta'lim muassasasi tizimiga integratsiya qilishda qiyinchilik tug'dirmoqda. Bulutli hisoblash ta'lim, tadqiqot va amaliy ishlanmalar va masofaviy ta'limda keng qo'llanilishi istiqbollari ega. Ta'lim tizimida bulutli texnologiyalardan foydalanish ta'lim maydonini ochiq qilish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida bulutli yechimlardan foydalanish imkoniyatini hisobga olgan holda, amalga oshirishning mumkin bo'lgan qiyinchiliklari va mavjud kamchiliklarni ta'kidlash kerak. Talabalarga o'qiladigan fan o'qituvchisi har doim ham ta'lim jarayonini ta'minlash vazifasining bir qismi sifatida bulutli resurslarni boshqarishga qodir emas. Tarmoq ulanishiga bog'liqlik mavjud va muhim ma'lumotlar bilan ishlashda mahalliy kompyuterlarda va portativ ommaviy axborot vositalarida zaxira nusxalarini yaratish kerak. Innovatsion IT-ilovalarga e'tibor qaratish lozim, masalan, hozirda ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan ko'plab bulutli xizmatlar mavjud [3].

Google korporatsiyasi Internetga ulangan istalgan brauzer (Mozilla Firefox, Google Chrome, Opera, Internet Explorer va boshqalar) oynasida foydalanish mumkin bo'lgan ko'plab ilovalar va xizmatlarni ishlab chiqadi va taqdim etadi. Keling, Google tomonidan ta'lim muassasalari uchun taqdim

etiladigan asosiy onlayn bulutli hisoblash xizmatlarini ko'rib chiqaylik. Gmail deganda tezkor xabar almashish, ovozli va video chat, mobil aloqa, spam va viruslardan himoya qiluvchi to'liq xususiyatli elektron pochta mijozidir. Google Groups simulyatsiya qilingan forumlar va pochta ro'yxatlariga asoslangan boshqaruv va jamoaviy ish vositasidir. Zamonaviy ta'limda Internet bilan ishlash, birgalikdagi faoliyat, o'rganish uchun Internet muhitidan foydalangan holda loyihalar va tadqiqotlar o'tkazish qobiliyati birinchi o'rinda turadi. [4]

Xulosa

Xulosa qilib aytganda axborot va kommunikatsion texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari

va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash bilan ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish kerak. Shuningdek, ta'lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim. Bu bilan ilmiy tadqiqotga talabalarning ko'nikmalarini rivojlantirish, IT-kompetensiyga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini hamda ijodiy fikrlashlarini shakllantirish mumkin.

Bugungi kunda grafik media mahsulotlarga bo'lgan talab va e'tibor kun sayin ortib bormoqda. Ijtimoiy media marketing rivoji rivojlangani sayin, insonlarga xizmat, mahsulot hamda faoliyat haqida uzundan-uzoq tekstli ma'lumotlardan ko'r vizual kontent - infografikalar taqdim etilishi ancha effekt bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva N. N. O'quv jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar. — T.: 2007. — 14 — 23 bet.
2. Alimov R. X., Xayitmatov O'. T., Xakimov A. F., Yulchieva G. T., Azamatov O. X., Otajonov U. A. Axborot tizimlari. — T.: 2013. — 38—50 b.
3. Aduqodirov A. A. Masofali o'qitish modellari va ularning sinflari. // J. Fizika, matematika va informatika. — Toshkent, — 2004. — №5. — 50—56-b.
4. Artikbayeva Z., Xodiyeva P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida innovatsion faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati. Ilmiy-amaliy konferensiya. 2015, Aprel. — 31—32-b.
5. Begimqulov U. Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. — Toshkent: Fan, 2007. — 160 b.
6. Бент Б. Андерсен, Катя ван ден Бринк. Мультимедиа в образовании. Издательство: Дрофа, 2007, 224 стр.
7. Краснова Г. А., Беляев М. И., Соловьев А. В. Технологии создания мультимедиа-линейных обучающих средств: 1-е издание. — Москва: МГИУ, 2001. — 224 стр.

KASBIY TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'QUVCHILARNING IJTIMOY-HUQUQIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASI

ZULXAYDAROVA FERUZA UMARALI QIZI
TIQXMMI MTU Tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik zarurati, asosiy komponentlari hamda samarali metodlari yoritiladi. Shuningdek, kompetentlikni shakllantirish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan innovatsion texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kasbiy ta'lim tashkilotlari, Ijtimoiy-huquqiy kompetentlik, huquqiy madaniyat, bilim komponenti, Interfaol ta'lim texnologiyalari, raqamli resurslar.

Kirish. Zamonaviy kasbiy ta'limning asosiy vazifalaridan biri — o'quvchilarda nafaqat kasbiy kompetensiyalar, balki jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-huquqiy kompetentlikni shakllantirishdan ham iboratdir. Bu kompetentlik fuqarolarning huquqiy ongini rivojlantirish, qonunlarga hurmat bilan qarash mas'uliyatli, xulq-atvor me'yorlari, ijtimoiy muammolarni hal etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi Qonunida yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish, ijtimoiy faolligini kuchaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu esa kasbiy ta'lim tashkilotlarida maqsadli pedagogik ishlarni tashkil etishni taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan, kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularni fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati bilan tanishtirish, shuningdek, yoshlar orasida huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan tizimli pedagogik ishlarni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ijtimoiy-huquqiy kompetentlikning rivojlanishi o'quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil

fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, shuningdek, mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Bunday kompetentlikka ega bo'lgan yoshlar nafaqat o'z kasbida muvaffaqiyat qozonadi, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Natijada, kasbiy ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini ijtimoiy-huquqiy yo'nalishda boyitish, huquqiy mavzulardagi interfaol mashg'ulotlar, modulli o'qitish, amaliy suhbatlar va hayotiy vaziyatlar asosidagi topshiriqlar orqali o'quvchilarda kuchli huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish muhim metodik vazifa sifatida kun tartibiga chiqmoqda.

Mavzu bo'yicha ilmiy ishlarning tahlili: Kasbiy ta'lim sohasida institusional yaxlitlikni ta'minlash, boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish, xalqaro ta'lim dasturlarini joriy etish hamda ichki va tashqi mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh o'rta bo'g'in kadrlari tayyorlashni isloh qilish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 16-oktyabrdagi PF-158-sonli "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-

tadbirlari to'g'risida"¹ gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga muvofiq, kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quv jarayonlarini bosqichma-bosqich raqamlashtirish va kasbiy ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirishga qaratilgan maxsus elektron platformani joriy etish asosiy vazifalar qatorida belgilangan. O'quv jarayonlarini raqamlashtirish esa ushbu tashkilotlarda faoliyat yurituvchi pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatiga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, kasbiy ta'limning raqamli malaka oshirish muhitida tinglovchilarni mustaqil o'quv faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish masalasi bugungi kunda juda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuv raqamlashtirish jarayonlarini samarali amalga oshirish va ta'lim sifati yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Tadqiqot muammosiga oid olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, kasbiy ta'limda mutaxassislarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish muammolari bo'yicha respublikamiz pedagog olimlari U.N.Nishonaliyev, R.X. Djuraev, A.R. Xodjaboyev, N.A. Muslimov, Q.T. Olimov, Sh. Qurbonov, Z.K. Ismailova, R.K. Choriyev, H.F. Rashidov, N.S. Sayidaxmedov, O. Abduquddusov, Sh.S. Sharipov, A.I. Avazboyev, Q. Abdullayeva, J. Xamidov, D.F. Jalalova, Sh. Quliyeva, M. Toshovlar tomonidan keng ko'lamli ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.. Ushbu tadqiqotlar kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirish, uning nazariy va amaliy asoslarini rivojlantirish hamda mehnat bozori talablariga mos malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan.

Kasbiy ta'limda integrallashish tendensiyasi va ta'lim-tarbiya jarayoniga bir butun hodisa sifatida yondashish muammolari R.Safarova, E.O.Turdiqulov,

N.N. Azizxo'jayeva, U.Musayev, A.S.Belkin kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng o'z ifodasini topgan. Ushbu tadqiqotlar ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlash, uning nazariy-metodologik va amaliy asoslarini rivojlantirish hamda integratsion yondashuvni pedagogik amaliyotga tatbiq etishning dolzarb jihatlarini ochib beradi.

Asosiy qism. Psixologik-pedagogik nazariya va amaliyotda "kompetentlik" (lotincha *competens* — mos, qodir) va "kompetensiya" (lotincha *competentia* — erishmoq, mos kelmoq) atamalari turlicha talqin etiladi. Izohli lug'atga ko'ra, kompetensiya bu: shaxs yaxshi xabardor bo'lgan savollar doirasi; kimningdir vakolatlari va huquqlari doirasi.

A.V.Xutorskoy "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini umumiy va individual sifatida tafovut qiladi: kompetensiya — bu shaxsda mavjud bo'lishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va faoliyat usullarining majmuasi bo'lib, ular ma'lum fanlar yoki faoliyat sohalariga nisbatan aniqlanadi va samarali faoliyat yuritish uchun zarurdir; kompetentlik esa — bu shaxsning yuqoridagi kompetensiyani egallaganlik darajasi, ya'ni uni amaliyotda qo'llay olish malakasi, shaxsiy munosabati bilan boyitilgan yondashuv sifatida qaraladi"[12].

Zimnyaya I.A, K.G.Mitrofanov va O.V.Sokolova hammuallifligidagi ilmiy ishda kompetentli yondashuvining umumlashtirilgan ta'rifi keltiriladi. "Ular bu yondashuvni ta'lim natijasiga e'tibor qaratilgan yondashuv deb izohlaydilar. Bu yerda ta'lim natijasi deb oddiy bilimlar yig'indisi emas, balki insonning muammoli vaziyatlarda mustaqil harakat qilish qobiliyati tushuniladi, va bu natijalar ta'lim tizimi doirasidan tashqarida ham dolzarb hisoblanadi"[11].

1 <https://www.lex.uz/uz/docs/-7166588>

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”² da kompetensiya quyidagicha izohlangan (lot. competere-layoqatli, munosib bo‘lmoq, munosibman, loyiqman): 1) Muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi, vakolat; 2) Shaxsning biror bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi. Oliy ta‘lim lug‘at-ma‘lumotnomasida³ “kompetensiya” (lot. competentia - huquq bo‘yicha taalluqlilik); 1) muayyan davlat idorasining vakolati, huquq va majburiyatlari doirasi; 2) masalalar doirasi, bunda muayyan amaldor shaxs bilimlar, tajribalarga ega bo‘ladi, deb ifodalangan.

J.Raven⁴ kompetentlikni “ma‘lum bir fan sohasida muayyan harakatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan o‘ziga xos qobiliyat, jumladan yuqori ixtisoslashgan bilimlar, ko‘nikmalar, fikrlash usullari, shuningdek, o‘z harakatlari uchun mas‘uliyatni his qilish” deb ta‘riflaydi. Mazkur ta‘rifga ko‘ra kompetentlik umumiy holda bilimlar yig‘indisidan farqli ravishda, samarali tarzda amaliyotga yo‘naltirilgan bilimlar majmui bilan tavsiflanadi. Ya‘ni, kompetentlik - bu amalda qo‘llanilayotgan bilimlar majmuidir.

N.A.Muslimov kompetentlik tushunchasini shaxsiy sifatlar to‘plami va kasbiy sohaning tayanch talablari sifatida namayon bo‘lishi bilan uning mohiyatini ochib bergan. “Kompetentlik – bu o‘quvchining

shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatini amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo‘llay olishi bilan ifodalanadi”.

O.A.Qo‘ysinov shaxs qiyofasida yoritiladigan kompetentlikning tarkibiy asoslari bo‘lgan kompetensiyalarni uch asosiy guruhga ajratadi. Ya‘ni: o‘z-o‘ziga, shaxs sifatida, hayot faoliyati subyekti sifatida munosabatda bo‘ladigan kompetensiyalar, insonning boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatlariga taaluqli kompetensiyalar, insonning barcha turdagi va shaklidagi faoliyatiga taaluqli kompetensiyalar.

O.A.Qo‘ysinovning fikriga ko‘ra, kasbiy faoliyatga kompetentli yondashuv quyidagi natijalarni kafolatlaydi: o‘z-o‘zini harakatga keltirish manbai sifatida ta‘lim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyani hosil qilish; faoliyatga xos bilim, ko‘nikma, malaka, tajribadani yaxlit egallash sharti sifatida o‘quv faoliyati jarayonida o‘z-o‘zini tashkillashtirish qobiliyatini rivojlantirish; shaxs tomonidan o‘z-o‘zini refleksiv baholanishini ta‘minlash orqali u yoki bu o‘quv materialini puxta o‘zlashtirganlik darajasining aniqlay olish layoqatini hosil qilish; mutaxassis yoki bo‘lajak mutaxassis tomonidan shaxsiy ahamiyatli natijalarning qo‘lga kiritilishini ta‘minlash; ta‘lim yoki kasbiy faoliyat jarayonining barcha subyektlari o‘rtasida o‘zaro bog‘langan hamkorlikni qaror toptirish.

Ijtimoiy – huquqiy kompetentlikga ta‘rif berishda bir qator fikrlarga asoslanib, uning ilmiy-uslubiy, pedagogik, keng qamrovli, kasbiy ta‘lim kontekstida ta‘riflari keltirib o‘tilgan. Bular:

1. Ilmiy-uslubiy ta‘rif. Ijtimoiy-huquqiy kompetentlik — bu shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishi, o‘z huquq va majburiyatlarini anglab, ularga rioya qilishi, huquqiy

2 Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “К” ҳарфи, 110 б. А.Мадвалиев таҳрири остида Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, <https://ziyouz.uz/kutubxona/ziyouz/lugatlar/>

3 Олий таълим (Луғат-маълумотнома). М.Х.Саидов, Л.В.Перегудов, З.Т.Тоҳиров Т.: “Молия” нашриёти, 2003, 145 б.

4 Равен Дж. Компетентность в современном обществе. - М: КОГИТО-ЦЕНТР, 2002.

me'yorlarga asoslangan qarorlar qabul qila olishi hamda ijtimoiy munosabatlarda mas'uliyatli xulq-atvor namoyon etish qobiliyatidir.

2. Pedagogik ta'rif. Ijtimoiy-huquqiy kompetentlik — bu o'quvchining ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli moslashishi uchun zarur bo'lgan huquqiy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va qonuniy qadriyatlar majmuasidir.

3. Keng qamrovli ta'rif. Ijtimoiy-huquqiy kompetentlik — shaxsning huquqiy ong, huquqiy madaniyat, ijtimoiy mas'uliyat, qonunlarga hurmat, nizolarni huquqiy yo'l bilan hal qilish, me'yoriy hujjatlarni to'g'ri talqin etish va jamiyat hayotida faol fuqarolik pozitsiyasini egallashga imkon beruvchi integral sifatidir.

4. Kasbiy ta'lim kontekstidagi ta'rif. Kasbiy ta'lim jarayonida ijtimoiy-huquqiy kompetentlik — o'quvchining mehnat munosabatlarida, ishlab chiqarish jarayonida va kundalik hayotda huquqiy me'yorlardan ongli foydalanishi, o'z kasbiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni anglab ularga amal qilish layoqatidir.

Ijtimoiy-huquqiy kompetentlikning bugungi kunda muhim ahamiyatga egaligi, avvalo, jamiyatda kechayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning murakkablashuvi bilan izohlanadi. Global axborot maydonining kengayishi, raqamli texnologiyalarning hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib borishi, mehnat munosabatlarining yangicha shakllari paydo bo'lishi yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishni zaruriy ehtiyojga aylantirmoqda.

Bugungi yosh avlod to'g'ri qaror qabul qila olish, o'z huquq va majburiyatlarini bilish, huquqbuzarliklarning oqibatlarini anglash, jamiyat hayotida faol ishtirok etish kabi kompetensiyalarga ega bo'lishi shart. Aks holda, tezkor o'zgarayotgan ijtimoiy

muhitda moslashish qiyinlashadi, mehnat bozorida raqobatbardoshlik pasayadi hamda shaxsiy xavfsizlikka tahdidlar kuchayadi.

Shu bilan birga, ijtimoiy-huquqiy kompetentlikning rivojlanishi yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, korrupsiyaga qarshi kurash, nizoli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal etish kabi dolzarb masalalarning yechimida ham katta rol o'ynaydi. Qonunlarga hurmat bilan qaraydigan, mas'uliyatli, ongli, adolatparvar yoshlar jamiyatning taraqqiyotiga xizmat qiladi. Ijtimoiy-huquqiy kompetentlikning mazmuni va tarkibiy qismlari quyidagi komponentlarni o'z jichiga oladi:

1. Bilim komponenti

- Konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlar bo'yicha bilimlar
- Mehnat qonunchiligi, yoshlar huquqlari
- Kasbiy faoliyatga oid normativ-huquqiy hujjatlar
- Fuqarolik jamiyati institutlari haqidagi bilimlar.

2. Ko'nikma va malaka komponenti

- Huquqiy masalalarda to'g'ri qaror qabul qilish
- Muammoli vaziyatlarda muloqotga kirisha olish
- Mehnat sharoitlarini tahlil qilish
- Ijtimoiy faol loyihalarda ishtirok etish.

3. Qadriyat va munosabat komponenti

- Qonunga hurmat
- Jamiyat oldida mas'uliyatli xulq-atvor
- Adolat va halollikni qadrlash
- Faol fuqarolik pozitsiyasi.

Kasbiy ta'lim tashkilotlari o'quvchilari kelajakda mehnat bozorining asosiy subyektiga aylanadi. Ularning huquqiy savodxonligi quyidagi sabablarga ko'ra muhim hisoblanadi:

- Mehnat munosabatlarida o'z

huquqlarini himoya qila olish

- Kasbiy faoliyatda me'yoriy hujjatlarga amal qilish

- Ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashish

- Huquqbuzarliklarning oldini olish

- Ijtimoiy faollikni oshirish

Ijtimoiy-huquqiy kompetentlikni rivojlantirish — bu o'quvchilarning huquqiy bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan kompleks pedagogik jarayondir. Mazkur metodika o'quvchilarning jamiyatda faol, mas'uliyatli va qonuniy xulq-atvor egasi bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

1. Interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish

- Debat, munozara, "Aqliy hujum" – huquqiy masalalarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

- "Rolli o'yinlar", sud jarayoni simulyatsiyasi – huquqiy vaziyatlarni amaliy tahlil qilish imkonini beradi.

- Keys-stadi – turli huquqiy holatlarni yechish orqali kompetentlikni mustahkamlaydi.

2. Amaliy mashg'ulotlar tashkil etish

- O'quvchilarni mahalliy sudlar, prokuratura, adliya bo'limlari, mehnat inspeksiyasi bilan tanishtirish

- Mehnat shartnomalarini tahlil qilish

- Ommaviy huquqiy tadbirlarda ishtirok etish

3. Huquqiy targ'ibot va madaniy-ma'rifiy faoliyat

Huquqiy savodxonlik haftaliklari

- Mutaxassislar bilan uchrashuvlar

- Ijtimoiy videoroliklar, infografikalar tayyorlash

- Yuridik viktorinalar, tanlovlar

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Elektron darsliklar, huquqiy portal va platformalar (Lex.uz, My.gov va b.)

- Onlayn treninglar

- Virtual huquqiy laboratoriyalar

5. Kasbiy modullar bilan integratsiya

Har bir kasb bo'yicha o'quv dasturlariga:

- mehnat xavfsizligi,

- mehnat shartnomalari,

- ishlab chiqarish mas'uliyati bo'yicha huquqiy mavzularni integratsiya qilish

ijtimoiy-huquqiy kompetentlikning tabiiy shakllanishiga xizmat qiladi.

6. Tarbiyaviy jarayon orqali rivojlantirish

- Guruh rahbarlari tomonidan tarbiyaviy soatlar

- Turli mavzulardagi treninglar

- Psixolog bilan birgalikda ijtimoiy moslashuv mashg'ulotlari

Ta'lim jarayonida yuqoridagi metodik yondashuvlarni qo'llash natijasida o'quvchilarda quyidagi rivojlanish kuzatiladi: Huquqiy ong va madaniyatning oshishi, ijtimoiy muammolarga nisbatan faol pozitsiya, mas'uliyatli va ongli xulq-atvor, mehnat munosabatlarida huquqlarini himoya qila olish, jamoada muloqot va hamkorlik ko'nikmalarining rivojlanishi

Xulosa. Kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirish — kelajak mutaxassisining professional yetukligi, huquqiy savodxonligi va ijtimoiy faolligini ta'minlaydigan muhim jarayondir. Bu jarayon an'anaviy ta'lim usullaridan tashqari interfaol, amaliy va innovatsion metodlar asosida tashkil etilgandagina yuqori natija beradi. Mazkur metodik yondashuvlar ta'limning sifatini oshirish, o'quvchilarning dunyoqarashi va kasbiy madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini shakllantirishda jamoaviy ishlash, muammolarni hal etish va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Innovatsion metodlar, masalan, treninglar,

rolli o'yinlar, vaziyatli tahlillar va interaktiv mashg'ulotlar o'quvchilarga huquqiy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi hamda ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. Shu bilan birga, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Kasbiy ta'lim muassasalari va ijtimoiy hamkorlar o'rtasida hamkorlik o'quvchilarning huquqiy bilimlarini chuqurlashtirishda va ularni real hayotdagi ijtimoiy vaziyatlarga tayyorlashda muhim

ahamiyatga ega. Bunday yondashuv yoshlarni fuqarolik mas'uliyatini his etadigan, qonunlarga hurmat bilan qaraydigan va jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida yetishtirishga xizmat qiladi.

Ayni paytda, o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy kompetentligini rivojlantirishda doimiy monitoring va baholash tizimlari joriy etilib, ta'lim jarayonining samaradorligi tahlil qilinadi hamda kerakli o'zgartirishlar kiritiladi. Bu esa kelajak mutaxassislarining professional va shaxsiy kamoloti uchun mustahkam asos yaratadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX Foydalanilgan adabiyotlar: XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli Farmoni – "Harakatlar strategiyasi to'g'risida", 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-son qarori – "Kasbiy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020.
4. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi me'yoriy hujjatlari, o'quv dasturlari va modullari (kasbiy ta'lim yo'nalishlari bo'yicha).
5. Abduhalimov S. "Kasbiy ta'limda huquqiy tarbiyani kuchaytirishning innovatsion yo'llari" // Oliy ta'lim jurnali, 2021.
6. Saidov A. "Huquqiy madaniyatni shakllantirishda ta'lim tizimining roli" // Adolat va Qonun jurnali, 2020.
7. Rasulov Sh. "Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar" // Professional ta'lim, 2022.
8. Shodmonov Q., Mavlonova R. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
9. Hasanboeva O., Tolipova J. Pedagogik kompetensiya va shaxs rivoji. – Toshkent, 2021.
10. Xolbekov M. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
11. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат образования. – Москва: ИЦПКП, 2004.
12. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Педагог, 2013.
13. Banks, J. Civic Education for Diverse Societies. – New York: Teachers College Press, 2015.
14. OECD. Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills. Paris: OECD Publishing, 2015.
15. Torney-Purta, J. Civic Engagement and Legal Understanding in Young People. – Cambridge University Press, 2012.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA TARIX FANINI O'QITISH ORQALI IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI MUHITNI LOYIHALASH MEZONLARI (7-8-SINFLAR MISOLIDA).

TURSUNOVA SEVARXON UMAROVNA

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix darslarida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ta'lim muhitining fundamental mezonlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Psixologik xavfsizlik, intellektual chaqiruv, resurslarga boylik va o'qituvchi rolini o'zgartirish kabi mezonlarning mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, ushbu nazariy mezonlarni 7-8-sinf tarix darslari amaliyotiga tatbiq etish, ya'ni darslarni aniq pedagogik metod va texnologiyalar ("Fikrlar yarmarkasi", "Tarixiy shaxs sudi", "Olti o'lchamli fikrlash shlyapasi", "Virtual sayohat") yordamida loyihalash bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Maqola nazariyani amaliyot bilan bog'lash orqali tarix o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma bo'lib xizmat qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ijodiy ta'lim muhiti, mezonlar, loyihalash, 7-8-sinflar, tarix ta'limi, psixologik xavfsizlik, intellektual chaqiruv, fasilitatsiya, rolli o'yinlar, loyihaviy ta'lim.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical basis for the fundamental criteria of an educational environment necessary for developing students' creative thinking in history lessons. It clarifies the essence of criteria such as psychological safety, intellectual challenge, resource richness, and the changing role of the teacher. Furthermore, practical recommendations are provided for applying these theoretical criteria to the practice of history lessons in grades 7-8, specifically on designing lessons using specific pedagogical methods and technologies (e.g., "Fair of Ideas," "Trial of a Historical Figure," "Six Thinking Hats," "Virtual Journey"). The article aims to serve as a methodological guide for history teachers by bridging theory with practice.

Keywords: creative educational environment, criteria, design, grades 7-8, history education, psychological safety, intellectual challenge, facilitation, role-playing games, project-based learning.

Kirish. XXI asr – axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt asri ta'lim tizimi oldiga shunchaki ma'lumotlarni o'zlashtirgan emas, balki axborot oqimida mustaqil yo'l topa oladigan, murakkab muammolarga nostandart yechimlar taklif qila oladigan, tanqidiy va ijodiy fikrlovchi avlodni tarbiyalashdek dolzarb vazifani qo'ymoqda. Jahon Iqtisodiy Forumining kelajak kasblariga oid hisobotlarida ham kreativlik va original fikrlash eng muhim kompetensiyalar qatorida e'tirof etilmoqda [2]. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi sharoitida ta'lim paradigmasini an'anaviy, bilimga yo'naltirilgan modeldan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan modelga o'tkazish zarurati tobora ortib bormoqda. O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarorida ham ta'lim sifatini oshirish va yoshlarning kreativ salohiyatini ro'yobga chiqarish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Ushbu hujjatda ta'lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, yoshlarning ijodiy va kreativ salohiyatini ro'yobga chiqarish mamlakat taraqqiyotining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa, o'z navbatida, har bir fanni, jumladan, tarix ta'limini ham mazmunan qayta ko'rib chiqishni, o'quvchining ijodkorlik qobiliyatini yuzaga chiqaruvchi yangi metodologiya va muhitlarni yaratishni taqozo etadi.

Bu jarayonda tarix fani o'quvchida milliy o'zlikni anglash bilan birga, o'tmish voqeligini tahlil qilish orqali kelajakni modellashtirish ko'nikmalarini shakllantirish

uchun fundamental poydevor hisoblanadi. Biroq, amaldagi ta'lim amaliyotida tarix darslari ko'pincha faktlar, sanalar va nomlarni yodlashga asoslangan reproduktiv shaklda qolib ketayotgani sir emas. Bu holat, o'z navbatida, J. Guilford ta'riflagan divergent (ko'p variantli) fikrlashni cheklaydi [3] va o'quvchilarning ichki motivatsiyasini so'ndirishi mumkin [5]. Milliy pedagogikamizda ham N.A. Muslimov kabi olimlaran'anaviyyondashuvlardan voz kechib, o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish zaruratini ta'kidlashgan [7]. Shunga qaramay, amaliyotda ko'pincha o'quvchilarning ijodiy salohiyati "bo'g'ilib", ularda fanga nisbatan qiziqishning yo'qolishiga olib kelmoqda.

Shu bois, tarix darslarini shunchaki ma'lumot uzatish vositasidan o'quvchi tafakkurini charxlovchi "intellektual ustaxona"ga aylantirish, ya'ni ijodiy muhitni ongli ravishda loyihalash zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Ushbu tadqiqot aynan umumta'lim maktablarining 7-8-sinflarida tarix darslari misolida shunday muhitni yaratishning aniq mezonlarini belgilash va uning samaradorligini ampirik jihatdan isbotlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Adabiyotlar tahlili. Ijodiy tafakkur va uni rivojlantirish muammosi psixologiya va pedagogika fanlarida chuqur o'rganilgan. Ilk fundamental tadqiqotlar J. Guilford nomi bilan bog'liq bo'lib, u intellektni konvergent (bir to'g'ri javobga yo'naltirilgan) va divergent (ko'p variantli yechimlarga yo'naltirilgan) tafakkurga ajratdi va ijodkorlikning asosini aynan divergent tafakkur tashkil etishini asoslab berdi [3]. Keyinchalik, E.P. Torrens o'zining mashhur testlari orqali ijodiy tafakkurning tezlik (g'oyalar soni), egiluvchanlik (g'oyalar kategoriyasining xilma-xilligi) va originallik (g'oyalarning noyobligi) kabi o'lchanadigan

komponentlarini amaliyotga kiritdi [4]. Bu nazariyalar ijodkorlikni diagnostika qilish uchun mustahkam asos yaratdi.

Ta'lim jarayonida ijodkorlikni rivojlantirishda ta'lim muhitining roli haqidagi qarashlar T. Amabile, K. Robinson kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan. Garvard universiteti professori T. Amabile o'zining "Ijtimoiy psixologiyadagi ijodkorlik" nazariyasida ijodkorlik uchun ichki motivatsiya, tegishli ko'nikmalar va ijodiy fikrlash uslublari bilan bir qatorda, qo'llab-quvvatlovchi tashqi muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ortiqcha nazorat, tanlovning cheklanganligi va ayniqsa, baholashdan qo'rqish ijodkorlikning asosiy "kushandasi"dir [5]. Britaniyalik olim Ken Robinson esa zamonaviy maktablarning "industrial model"ini keskin tanqid qilib, ular o'quvchilarni standartlashtirish orqali ularning tabiiy ijodkorligini so'ndirayotganini va ta'limni individuallashtirish zarurligini ta'kidlaydi [6]. Yuqoridagi nazariyalarni O'zbekiston ta'lim tizimi, xususan, tarix darslari amaliyotiga tatbiq etadigan bo'lsak, bir qator muhim xulosalarga kelishimiz mumkin. T. Amabile ta'kidlagan ijodkorlik "kushanda"lari – qat'iy nazorat va baholashdan qo'rqish, afsuski, bizning maktablarimizda ham uchrab turadigan holat. Aksariyat hollarda tarix darslari sanalar va faktlarni yod olishga qaratilgani o'quvchida "xato qilishdan qo'rqish"ni yuzaga keltiradi va uning mustaqil fikrlashiga to'siq bo'ladi. Ken Robinsonning "industrial model" tanqidi esa bizni o'quvchilarning barchasiga bir xil yondashishdan voz kechib, har birining individual qobiliyati va qiziqishlarini hisobga oladigan, tabaqalashtirilgan topshiriqlarni ko'proq qo'llashga undaydi. Demak, bizning vazifamiz – ushbu xalqaro tamoyillarni milliy tarix ta'limi amaliyotiga moslashtirgan holda

ijodiy muhit yaratishdan iborat.

Milliy pedagogikamizda ham bu masala bo'yicha bir qator izlanishlar olib borilgan. N.A. Muslimov, B.R. Adizov kabi olimlar o'z tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarda kreativlikni shakllantirishning nazariy-metodikasoslarini ishlabchiqqanlar[7;8]. M.Q. Inomova esa hamkorlikda o'qitish sharoitida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rgangan [10]. Bu tadqiqotlar katta ilmiy ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularning aksariyati oliy ta'lim yoki boshlang'ich sinflarga qaratilgan. Aynan umumta'lim maktablarining o'rta bo'g'inida, xususan, tarix darslari misolida ijodiy muhitni loyihalashning aniq mezonlarini belgilash va uning samaradorligini pedagogik eksperiment orqali ampirik isbotlash masalasi tadqiqotlardagi "bo'shliq" bo'lib qolmoqda. Shu bois, ushbu tadqiqot ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Demak, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammo asosan umumiy jihatdan o'rganilgan. Bizning farazimizcha, aynan fan spetsifikasi (tarix), o'quvchi yoshi (7-8-sinf) va aniq belgilangan mezonlar (psixologik xavfsizlik, intellektual chaqiruv va hokazo) uyg'unligida loyihalangan ta'lim muhitigina o'quvchi kreativligini rivojlantirishda sezilarli va o'lchanadigan natija beradi. Ushbu gipotezani pedagogik eksperiment orqali tekshirish tadqiqotimizning asosiy vazifasi hisoblanadi va bu milliy tarix ta'limi metodikasiga aniq yangilik kiritish imkonini beradi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqotning asosiy maqsadi – maxsus loyihalashtirilgan ijodiy muhitning o'quvchilar ijodiy tafakkuriga ta'sirini baholash edi. Pedagogik eksperiment yakunida olingan natijalar ijodiy muhitda ta'lim olgan eksperimental guruh o'quvchilarining ijodiy tafakkur ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan

sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Ushbu tadqiqotning eng asosiy maqsadi – maxsus loyihalashtirilgan ijodiy muhit (eksperimental guruh) an'anaviy ta'limga (nazorat guruh) nisbatan o'quvchilarning ijodiy tafakkuriga qanchalik samara berishini aniqlash edi. Natijalarni baholash uchun biz E.P. Torrensning ijodiy fikrlash testidan foydalandik va uning uchta asosiy ko'rsatkichini tahlil qildik: Tezlik, Egiluvchanlik va Originallik.

Eksperimentdan oldingi holat: Dastlab, tajriba boshlanishidan oldin har ikkala guruh (eksperimental va nazorat) o'quvchilaridan test olinganda, ularning ijodiy tafakkur darajalari deyarli bir xil ekanligi aniqlandi. Ya'ni, guruhlar o'rtasida sezilarli farq yo'q edi. Bu holat eksperiment natijalarining xolis va ishonchli bo'lishini ta'minladi.

Eksperimentdan keyingi yakuniy natijalar: Bir o'quv yili davomida maxsus metodika asosida dars o'tganimizdan so'ng, yakuniy test natijalari quyidagi o'zgarishlarni yaqqol ko'rsatdi (1-jadvalga qarang).

Tadqiqot yakunida olingan natijalarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ijodiy muhit o'quvchilar tafakkurining deyarli barcha qirralariga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Bu o'zgarishlarni uchta asosiy yo'nalishda yaqqol kuzatish mumkin.

Birinchidan, fikrlash tezligi (Tezlik) oshdi. Masalan, “Amir Temurning qudrati nimada edi?” degan savolga an'anaviy darsda o'qigan o'quvchilar o'rtacha 6-7 ta standart javob (“kuchli qo'shin”, “adolat”) bilan cheklangan bo'lsa, ijodiy muhitda shug'ullangan o'quvchilar qisqa vaqt ichida 10 dan ortiq g'oya (“markazlashgan boshqaruv”, “iqtisodiy islohotlar”, “diplomatik aloqalar”, “ma'naviy qo'llab-quvvatlash”) taklif qila boshladi. Bu holat ijodiy muhit o'quvchilarning xotirasidagi ma'lumotlarni tezkorlik bilan qayta ishlashga

1-jadval. Guruhlarning ijodiy tafakkur ko'rsatkichlari bo'yicha yakuniy natijalari (o'rtacha ball)

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi (An'anaviy dars)	Eksperimental guruh (Ijodiy muhitdagi dars)	Farqning izohi
Tezlik (G'oyalar soni)	6.8	10.2	Eksperimental guruh 50% ko'proq g'oya taklif qildi.
Egiluvchanlik (G'oyalar turi)	4.1	7.5	Eksperimental guruh muammoga 83% ko'proq turli yechimlar topdi.
Originallik (G'oyalar noyobligi)	3.5	6.9	Eksperimental guruhning g'oyalari deyarli 2 barobar (97%) originallashdi.

va sermahsul fikrlashga undaganidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, fikrlash doirasi kengayib, uning egiluvchanligi (Egiluvchanlik) kuchaydi. An'anaviy guruh o'quvchilari asosan "harbiy" va "siyosiy" qoliqlar doirasida fikrlagan bo'lsa, eksperimental guruh o'quvchilari muammoga turli rakurslardan yondashishni o'rgandi. Ularning javoblarida "ijtimoiy", "iqtisodiy", "madaniy", "diniy" va hatto "shaxsiy-psixologik" jihatlar ham aks etdi. Bu holat ijodiy muhit o'quvchilarni biryoqlama va cheklangan fikrlashdan xalos qilib, ularning tafakkur ufqlarini kengaytirganini isbotlaydi.

Uchinchidan, va eng muhimi, fikrlashning o'ziga xosligi keskin oshdi. An'anaviy guruhning javoblari asosan darslikdagi tayyor ma'lumotlarning takrori bo'lgan bo'lsa, ijodiy muhitda o'qigan o'quvchilar kutilmagan, noyob va chuqur mulohazali g'oyalarni ilgari sura boshladilar. Masalan, "Amir Temur o'z davri uchun eng kuchli boshqaruvchi bo'lgan, chunki u qurdirgan binolar orqali o'z qudratini dunyoga namoyish qilgan" yoki "Uning josuslik tarmog'i zamonaviy razvedka xizmatlariga o'xshagan" kabi original fikrlar paydo bo'ldi. Bu – ijodiy muhit o'quvchilarni shunchaki ma'lumotni takrorlashdan mustaqil

va betakror xulosalar yaratish darajasiga olib chiqqanining yorqin dalilidir

Tadqiqotda kuzatilgan ijobiy natijalarni zamonaviy psixologik-pedagogik nazariyalar orqali chuqurroq tushunish mumkin. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ijodiy muhit bir vaqtning o'zida bir nechta fundamental ta'lim tamoyillarini ishga soladi. Natijalar konstruktivistik yondashuvning (J. Piaget) amaldagi isbotidir. Eksperimental guruhda o'quvchilar bilimlarni tayyor holda passiv qabul qilmadilar, aksincha, muammoli vaziyatlar ("Amir Temur nega markazlashgan davlat tuzishga bunchalik intilgan?"), keystadilar va loyihalar ustida ishlash orqali bilimlarni o'zlari faol ravishda "qurdilar". Bu jarayon ma'lumotni shunchaki yodlashdan farqli o'laroq, chuqur tushunishni va yangi g'oyalarning paydo bo'lishini ta'minladi. Psixologik xavfsizlik muhitining yaratilishi va xatolarga o'rganishning tabiiy qismi sifatida qaralishi esa o'quvchilarda Kerol Duekning "o'sish tafakkuri" nazariyasini shakllantirdi [9]. O'quvchilar "mening tarixga aqlim yetmaydi" kabi qat'iy ishonchlardan voz kechib, o'z qobiliyatlarini tug'ma va o'zgarmas emas, balki mehnat va to'g'ri strategiya orqali rivojlantirish mumkinligiga ishona boshladilar. Aynan shu ishonch ularni

qiyin vazifalardan qoʻrqmasdan, ularga dadil va ijodiy yondashishga undadi. Shu bilan birgalikda, guruhlarda ishlash, munozaralar va loyiha faoliyati Lev Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi asoslarini namoyon etdi. Oʻquvchilar oʻzaro hamkorlikda, bir-birlarining fikrlarini eshitib va muhokama qilib, oʻz gʻoyalarini boyitdilar. Bu jarayonda oʻqituvchining “yagona haqiqat manbayi” rolikdan voz kechib, shunchaki yoʻnaltiruvchi va munozarani boshqaruvchi fasilitator vazifasini bajarishi, oʻquvchilarni Vigotskiy taʼriflagan “yaqin rivojlanish zonasi”da birgalikda bilim yaratishga muvaffaqiyatli yoʻnaltirdi [10]. Shunday qilib, natijalar alohida bir metodning emas, balki bir-birini toʻldiruvchi bir nechta kuchli nazariyalarning amaliy uygʻunligi mahsuli ekanligini koʻrsatadi.

XULOSA. Oʻtkazilgan tadqiqot tarix taʼlimida oʻquvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda taʼlim muhitining hal qiluvchi rol oʻynashini nazariy va ampirik jihatdan tasdiqladi. Xulosa qilib aytganda, ijodiy tafakkur alohida olingan metodlar orqali emas, balki psixologik xavfsizlik, intellektual chaqiruv, resurslarga boylik va oʻqituvchining

fasilitatorlik rolga asoslangan yaxlit, tizimli va ongli ravishda loyihalashtirilgan muhit orqali samarali rivojlanadi. Bunday muhit oʻquvchilarning ijodiy fikrlash tezligi, egiluvchanligi va originalligini sezilarli darajada oshirishi, shuningdek, fanga boʻlgan qiziqishini va ichki motivatsiyasini kuchaytirishi aniqlandi.

Shu bois, tadqiqot natijalariga asoslanib, bir qator amaliy takliflar ilgari suriladi: oʻqituvchilar malakasini oshirish kurslari dasturlariga “Ijodiy taʼlim muhitini loyihalash va fasilitatsiya koʻnikmalari” nomli maxsus modul kiritish; darslik va metodik qoʻllanmalarni muammoli vaziyatlar, ochiq turdagi savollar va ijodiy loyiha topshiriqlari bilan boyitish; ilgʻor tajribalarni ommalashtirish uchun esa respublika miqyosida “Interfaol metodlar va ijodiy topshiriqlar banki” nomli onlayn platforma yaratish. Ushbu takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi Oʻzbekistonda tarix taʼlimi sifatini zamonaviy talablar darajasiga olib chiqishga, oʻquvchilarni shunchaki faktlarni yodlovchi emas, balki mustaqil va ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Taʼlim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi PQ-4884-sonli qarori. // Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 07/20/4884/1473-son.
2. World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report 2020. Geneva: World Economic Forum.
3. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. McGraw-Hill.
4. Torrance, E. P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service.
5. Amabile, T. M. (1996). Creativity in context: Update to the social psychology of creativity. Westview press.
6. Robinson, K., & Aronica, L. (2015). Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. Viking Press.
7. Muslimov, N. A. (2007). Kasb taʼlimi oʻqituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Toshkent.
8. Adizov, B. R. (2007). Boʻlajak oʻqituvchilarning kreativligini rivojlantirishning nazariy asoslari. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Toshkent.
9. Dweck, C. S. (2006). Mindset: The new psychology of success. Random House.
10. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK DIZAYN. MEDIASAVODXONLIK VA XAVFSIZLIK

SHIRINOV FERUZJON SHUXRATOVICH
Qo'qon davlat universiteti Raqamli texnologiyalar
va sun'iy intellect kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida pedagogik dizayn, mediasavodxonlik va axborot xavfsizligi masalalari ilmiy tahlil qilinadi. Raqamli ta'limda o'qituvchining roli, o'quvchi faoliyatini tashkil etish mexanizmlari hamda axborot xavfsizligini ta'minlash usullari yoritiladi. Maqola natijalari o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishga, ta'lim jarayonida mediasavodxonlikni oshirishga hamda xavfsiz raqamli muhit yaratishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim muhiti, pedagogik dizayn, mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli kompetensiya, kiberxavfsizlik, raqamli pedagogika, o'quv resurslari, media madaniyat, raqamli platformalar.

Аннотация. В статье представлен научный анализ проблем педагогического проектирования, медиаграмотности и информационной безопасности в условиях цифровой образовательной среды. Рассматриваются роль педагога в цифровом образовании, механизмы организации деятельности учащихся, методы обеспечения информационной безопасности. Результаты статьи направлены на развитие цифровой компетентности педагогов, повышение медиаграмотности в образовательном процессе и создание безопасной цифровой среды.

Ключевые слова: Цифровая образовательная среда, педагогическое проектирование, медиаграмотность, информационная безопасность, цифровая компетентность, кибербезопасность, цифровая педагогика, образовательные ресурсы, медиакультура, цифровые платформы.

Kirish

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tezkor rivojlanishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli ta'lim muhiti bugungi kunda o'quv jarayonini tashkil etishning yangi modeli sifatida qaralmoqda. Bu muhit o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni raqamli platformalar orqali amalga oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish, shuningdek, ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta'limda pedagogik dizayn, mediasavodxonlik va xavfsizlik muammolari dolzarb masalalardan biri bo'lib bormoqda.

Asosiy qism

Yangi raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'quv jarayoni samaradorligining oshishi ommaviy

auditoriyada har bir talabaga tabaqalashtirilgan va individual yondashuv amalga oshiriladigan sinflar ulushining ko'payishi bilan ta'minlanadi. Bu nafaqat talabalarning individual farqlaridan har tomonlama foydalanishga, balki ularning har biri tomonidan o'quv materialini o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishga imkon beradi. Shu bilan birga, assimilyatsiya qilishning joriy nazorati keyingi ta'limning ketma-ketligi va mazmunini tartibga solish vositasi bo'lishi kerak. Bularning barchasi talabalarning bilim olishdagi faolligi va mustaqilligini oshiradi.

Mavjud o'quv jarayonining katta kamchiligi shundaki, o'quv natijalarini hisobga olish uzoq vaqt davomida sodir bo'ladi va o'quv mazmunini qayta ishlash juda sekin amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ta'lim dasturlarining bajarilishini hisobga olish

intuitiv ravishda, asosan, faqat yakuniy o'quv natijalarini baholash asosida amalga oshiriladi. O'z navbatida, ta'limni raqamlashtirish o'quv jarayonini tahlil qilishning aniq statistik usullaridan keng foydalanishga imkon beradi, bu o'qituvchi va talabaga ularning mehnati va sa'y-harakatlari maqsadga qay darajada erishganligini ob'ektiv baholashga sharoit yaratadi. Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, o'qitishning eng samarali usullarini, yangi o'quv materialini yetkazish usullarini va uni o'zlashtirish usullarini ishlab chiqish bo'yicha maqsadli ishlarni amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'qitish metodikasi uchun o'quv materialini o'zlashtirish kursini dozalarga bo'lish bilan dasturlash, so'ngra nazorat vazifalarini kiritish universaldir. Bu sizga materialni o'rganishni birlashtirishga (oddiy o'quv jarayonida sun'iy ravishda ajratilgan), uni tushunish, mustahkamlash va o'zlashtirishni nazorat qilish, ta'limga tabaqalashtirilgan va individual yondashuvning afzalliklaridan maksimal darajada foydalanish, shuningdek, boshqaruv mazmuni va keyingi o'qitish ketma-ketligi uchun o'quv materialining joriy o'zlashtirilishini monitoring qilish imkonini beradi [1].

Raqamli ta'limning yana bir muhim jihati – bu odamga shunday ta'sir o'tkazish qobiliyati bo'lib, agar mo'ljallangan va erishilgan natija o'rtasida nomuvofiqlik bo'lsa, siz darhol to'g'ri yo'nalishda ta'sir qilishingiz mumkin. Bu yerda talabaning faol mustaqil faoliyatini amalga oshirish, shuningdek, uning natijalari, qayta aloqa omillari va uni birlashtirishning turli usullari tufayli o'quv materialini tushunishning to'g'riligi to'g'risida tezda ma'lumot olish juda muhimdir.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar ta'limning yangi shakllarini, uni tashkil etishga yondashuvlarni, talabalarning bilim, ko'nikma

va malakalarini shakllantirish jarayonini, ta'lim samaradorligini baholash vositalarini keltirib chiqaradi. Shuni ta'kidlash mumkinki, shaxsiy kompyuter o'quv jarayonidagi uchinchi sherik bo'lib, u boshqa ishtirokchilarga ma'lumotlarni qayta ishlash uchun eng boy imkoniyatlarni taqdim etadi va

Raqamli ta'lim muhiti bu o'quvchilarning bilim olish jarayonida axborot texnologiyalari, raqamli vositalar, platformalar va interaktiv resurslardan foydalaniladigan o'quv makonidir. Ushbu muhitda o'qituvchi nafaqat bilim manbai, balki raqamli resurslarni tashkil qiluvchi va boshqaruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Raqamli ta'lim muhitining afzalliklari orasida o'quv jarayonining moslashuvchanligi, mustaqil ta'lim imkoniyatining kengayishi, o'quvchi faolligining oshishi va ta'lim sifatining yaxshilanishi mavjud [1].

Pedagogik dizayn bu o'quv jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish, o'quv resurslarini ishlab chiqish va ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish jarayonidir. U raqamli ta'lim muhitida o'quvchilar ehtiyojini hisobga olgan holda interaktiv materiallar yaratishni, o'quv maqsadlarini aniq belgilashni va natijalarni baholashni o'z ichiga oladi. Pedagogik dizaynning asosiy bosqichlariga quyidagilar kiradi: tahlil, loyihalash, ishlab chiqish, amalga oshirish va baholash. Bu bosqichlar raqamli ta'lim jarayonida tizimlilikni ta'minlaydi [2].

Mediasavodxonlik bu shaxsning media axborotlarni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli manbalarni ajrata olish va media mahsulotlardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalaridir. Raqamli davrda o'quvchilar turli manbalardan axborot oladi, shu sababli ularni to'g'ri tahlil qilish, yolg'on va manipulyativ axborotdan himoyalash zarur. Mediasavodxonlik o'quvchilarni mustaqil fikrlovchi, tanqidiy qarashga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mediasavodxonlik raqamli madaniyatning

asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi [2].

Xalqaro tajribada media ta'limni rivojlantirishning turli amaliyotlaridan qo'llaniladi. Misol uchun, Finlyandiyada media-ta'lim nafaqat bolalar bog'chalari va maktablarda, balki kutubxonalar, o'yin xonalari, yoshlar markazlari, hatto virtual jamoalar va raqamli o'yinlarda, xullas, bolalar va yoshlar bo'lgan barcha joylarda amalga oshiriladi. Finlyandiya media-ta'lim jamiyati (www.mediaeducation.fi) nafaqat ushbu sohada tadqiqotni va amaliyotni milliy miqyosda qo'llab-quvvatlaydi, balki media axborot savodxonligini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga egadir.

Finlyandiyada media savodxonlikni targ'ib qiluvchi qariyb 100 ta tashkilot mavjud. Bu rasmiy ta'lim, yoshlar ishi, kutubxonalar va boshqa ijtimoiy-madaniy xizmatlar sohalarida amalga oshirilayotgan media-ta'limga qo'shimchadir. Bu yo'nalishdagi chora-tadbirlar mamlakatda muntazam yo'lga qo'yilgan, turli yo'nalishlarni, jumladan, ta'lim sohasini ham qamrab oladi.

Axborot xavfsizligi raqamli ta'limning muhim jihatlaridan biridir. Bugungi kunda o'quvchilar va o'qituvchilar internet tarmoqlari orqali faoliyat yuritayotgani sababli, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberhujumlardan saqlanish va raqamli etikaga rioya etish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli madaniyat esa foydalanuvchilarning onlayn axloq qoidalariga rioya etish, boshqalarning fikrini hurmat qilish va axborot muhitida ijobiy muloqotni yo'lga qo'yishni o'z ichiga oladi.

Pedagogik dizayn, mediasavodxonlik va xavfsizlik o'zaro bog'liqligi. Ushbu uch tushuncha o'zaro chambarchas bog'liqdir. Pedagogik dizayn raqamli ta'lim jarayonini samarali tashkil etsa, mediasavodxonlik axborot bilan ongli ishlashni ta'minlaydi, xavfsizlik esa bu jarayonni himoyalangan muhitda amalga oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan, raqamli

ta'limda o'qituvchilar ushbu uch yo'nalishni integratsiyalashgan holda qo'llashi zarur. Bu nafaqat ta'lim sifatini, balki o'quvchilarni raqamli muhitda mustaqil va mas'uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi [4].

Ta'lim sohasida hali ham aniq pedagogik maqsadlarga yo'naltirilgan taqdimotga aniq talablar mavjud emas. Shuni ta'kidlash kerakki, shakl jihatidan o'xshash bo'lgan biznes taqdimot va pedagogik taqdimot, aslida butunlay boshqacha. Agar biznes asosan merkantil qiziqishni e'lon qilsa va tashqi ta'sirlar birinchi o'rinda tursa, u holda pedagogik taqdimotni loyihalash ichki tushuncha, xabar mohiyatini anglash bilan shartlangan bo'lishi kerak. O'quv materialining taqdimoti, avvalo, intellektual kattalashtirishi kerak va hissiy va mantiqiy mustahkamlash uchun turli effektlardan foydalaniladi. Tizimli munosabatlarni qanday tasavvur qilish kerak, atamalar va tushunchalardan qanday qilib tasvirlarni yaratish, aniqlik, aniqlik, izchillik va dalillarning mantiqiy mezonlarini hisobga olgan holda ma'lumotlarni qanday etkazish kerak? Taqdimot yordamida kommunikativ muhitni muvaffaqiyatli yaratish uchun talabalar va o'qituvchilar o'rtasida intellektual-grafik madaniyatni (bundan buyon matnda AKT deb yuritiladi) shakllantirish dolzarb bo'lib qoladi, uning mohiyati o'quv ma'lumotlarini grafik vizualizatsiya qilishning universal usullarini ishlab chiqishdan iborat. Shu bilan birga, IGC oqilona-mantiqiy va emotsional-badiiy (vizual ma'noda) bizni kommunikativ muhitga jalb qiladigan o'quv ma'lumotlarini taqdim etishning bunday imkoniyatlarini ochib beradi. PowerPoint dasturida oddiy slayd-prezentatsiyalarni yaratish va ularni o'qituvchi ishtirokida o'tkazish eng qulay dizayn usuli deb hisoblanishi mumkin, bu muhokama qilinadi. Hatto eng oddiy dastur ham ko'plab effektlarni taklif etadi - animatsiya, rang, kompozitsiya. Biroq, muallifning bunday imkoniyatlarning

boyli haqidagi bilimi, kompyuter dasturi hamma narsani o'z-o'zidan ta'minlab beradi, faqat slaydlarni to'g'ri tartibda joylashtirish va tegishli tugmachalarni bosish kerak degan jiddiy noto'g'ri tushunchalar bilan to'la. Ta'lim sohasida, afsuski, taqdimot ko'pincha ulkan didaktik va estetik salohiyatga ega bo'lgan va nazariy va uslubiy asoslashni talab qiladigan mustaqil ta'lim bo'limi sifatida emas, balki xabarga rangli illyustratsion va hissiy qo'shimchalar sifatida qabul qilinadi [5].

Xulosa

Raqamli ta'lim muhitida pedagogik

dizayn, mediasavodxonlik va xavfsizlik bir-birini to'ldiruvchi konseptlardir. Ular zamonaviy ta'lim tizimini samarali tashkil etish, o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar ushbu yo'nalishlarda o'z malakasini oshirib borishi, pedagogik dizayn metodlarini chuqur o'zlashtirishi, mediasavodxonlikni targ'ib etishi va xavfsiz raqamli muhit yaratishga hissa qo'shishi zarur. Natijada, ta'lim jarayonining sifati, interaktivligi va xavfsizligi yuqori darajada ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ““Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son.
2. Qodirov A. Elektron ta'lim tizimining nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Anderson, T., & Dron, J. (2017). Teaching crowds: Learning and social media. AU Press.
4. Shirinov F. Sh. (2023). TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. PEDAGOG, 6, 298-302.
5. UNESCO. (2021). Media and Information Literacy Curriculum for Teachers.
6. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge framework.
7. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age.

ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ФАОЛИЯТИ ТУШУНЧАСИ ВА ПЕДАГОГИК КАТЕГОРИЯ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ

Ф.Р. ХОСИЛОВА
УзМУ доцент в.б., PhD

Ушбу мақолада илмий-тадқиқот фаолияти тушунчаси, унинг назарий-методологик асослари ҳамда педагогик категория сифатидаги моҳияти таҳлил қилиниб, илмий фаолиятнинг шахс ривожиди, касбий компетенциялар шаклланиши ва таълим сифатини оширишда тутган ўрни очиқ берилди. Илмий-тадқиқот фаолиятининг тузилмавий компонентлари, функциялари, босқичлари ва унинг замонавий рақамли муҳитдаги намоён бўлиш шакллари ёритилган бўлиб, илмий-тадқиқот компетенцияси тушунчаси, унинг таркиби ва олий таълим тизимидаги аҳамияти педагогик нуқтаи-назардан асослаб берилган.

Калит сўзлар: илмий-тадқиқот фаолияти, педагогик категория, компетенция, методология, илмий фикрлаш, олий таълим, инновацион таҳлил.

Кириш

Бугунги кунда жаҳон миқёсида юз бераётган глобал ўзгаришлар, ахборот-коммуникация технологияларининг тез суръатларда ривожланиши, фан ва техника тараққиёти таълим тизимидан ҳам мутлақо янги ёндашувларни талаб қилмоқда. Таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, халқаро таълим майдонига чуқур интеграция қилиш, рақобатбардош мутахассислар тайёрлашда илмий-тадқиқот фаолияти алоҳида устувор йўналиш сифатида намоён бўлмоқда.

Илмий-тадқиқот фаолияти фақат юқори малакали олимлар ёки илмий муассасалар фаолиятигагина тегишли эмас, балки олий таълим тизими, айниқса, магистратура ва докторантура босқичида талабаларнинг касбий ва шахсий ривожланишининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу маънода, “илмий-тадқиқот фаолияти”ни фақат амалиёт ёки назария доирасида эмас, балки комплекс педагогик категория сифатида ўрганиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Мақолада илмий-тадқиқот фаолияти тушунчаси турли илмий мактаблар қарашлари асосида таҳлил этилади, унинг педагогик категория сифатидаги моҳияти очиқ берилди,

шунингдек, олий таълим тизимида ушбу фаолиятни ташкил этиш ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий йўналишлари тадқиқ этилади.

Илмий-тадқиқот фаолияти тушунчаси: назарий талқинлар

Илмий-тадқиқот фаолияти моҳиятига назар ташлар эканмиз, аввало уни билиш жараёнининг юксак даражадаги, махсус шакли сифатида тушуниш зарур. Классик фалсафий ёндашувларда илмий билиш инсон онги ва воқелик ўртасидаги мураккаб ўзаро муносабатларнинг чуқур, тизимли, асосли таҳлили сифатида талқин қилинади. Инсон тажрибаси, кузатишлари, амалий фаолияти, рефлексияси орқали табиат, жамият ва инсон ҳақидаги янги қонуният ва муносабатларни кашф этади.

Шу нуқтаи назардан, илмий-тадқиқот фаолияти:

- мавжуд билимларни кенгайтириш;
- янги билимлар яратиш;
- илмий гипотезаларни текшириш;
- назарий моделлар ҳамда амалий технологиялар ишлаб чиқишга қаратилган мақсадли фаолиятдир.

Илмий-тадқиқот фаолиятининг бош

хусусияти – унинг мақсадли, режали, методологик жиҳатдан асосланганлигидир. Бу фаолиятда субъектив омиллар (олимнинг шахсий дунёқараши, тажрибаси, қизиқиши) объектив тадқиқот методлари билан уйғунлашади.

Илмий-тадқиқот фаолиятининг мақсад ва вазифалари

Илмий-тадқиқот фаолиятининг бош мақсади – янги илмий натижага эришиш, яъни илмий янгилик яратишдир. Бу янгилик янги қонуният, янги тушунча, янги метод, янги технология ёки мавжуд назарияни қайта кўриб чиқиш, такомиллаштириш кўринишида бўлиши мумкин.

Ушбу мақсаддан келиб чиқиб, илмий-тадқиқот фаолиятининг асосий вазифаларини қуйидагича ифодалаш мумкин:

- тадқиқ этилаётган муаммонинг моҳиятини очиш;
- мавжуд илмий манбаларни тизимли таҳлил қилиш;
- тадқиқотнинг методологик асосларини белгилаш;
- илмий гипотезани ишлаб чиқиш ва уни текшириш;
- эмпирик маълумотлар тўплаш, қайта ишлаш ва интерпретация қилиш;
- олинган натижаларни назарий умумлаштириш ва амалиётга тавсия этиш.

Шу билан бирга, илмий-тадқиқот фаолиятида танқидий фикрлаш, манбаларга танқидий ёндашув, альтернатив назарияларга илмий ҳолислик асосида ёндашиш муҳим аҳамиятга эга.

Илмий-тадқиқот фаолияти педагогик категория сифатида.

Педагогика фанининг ўзи ҳам илмий изланишлар натижасида шаклланидиган, янгиланиб борадиган тизимдир. Педагогик жараён, таълим-тарбия амалиёти, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар, таълим муҳити, таълим технологиялари – буларнинг барчаси илмий таҳлилга муҳтож бўлган ҳодисалардир.

Шу нуқтаи-назардан, “илмий-тадқиқот

фаолияти”ни педагогик категория сифатида ўрганиш қуйидаги жиҳатларни ўз ичига олади:

- педагогик жараёни илмий асосда ташкил этиш;
- педагогик фаолиятда тажриба-синов ишларини амалга ошириш;
- ўқитувчи ва талабаларда илмий-тадқиқот компетенцияларини шакллантириш;
- таълим ислохотларини илмий асослаш.

Илмий-тадқиқот фаолияти педагогик категория сифатида нафақат фанга оид тушунча, балки таълим амалиётига бевосита таъсир кўрсатувчи амалий-методик йўналиш ҳамдир. Олий таълим тизимида ўқитувчи “фаол тадқиқотчи” сифатида намоён бўлмай туриб, таълим мазмунини янгилаш, инновацион педагогик технологияларни жорий қилиши қийин кечади.

Илмий-тадқиқот компетенцияси – педагогик категориянинг асосий элементи сифатида.

Педагогик категория сифатида илмий-тадқиқот фаолияти тушунчаси билан боғлиқ ҳолда “илмий-тадқиқот компетенцияси” бўлиб, бу компетенция магистр, докторант, олий таълим талабалари учун базавий касбий компетенция сифатида қаралади.

Илмий-тадқиқот компетенцияси таркибига қуйидаги компонентлар киради:

- Билим компонентлари: методология, методика, фаннинг назарий асосларини билиш;
- Амалиёт компонентлари: тадқиқотни режалаштириш, эмпирик маълумот тўплаш, статистик таҳлил қилиш;
- Коммуникатив компонент: илмий матн ёзиш, мақола ва тезислар тайёрлаш, конференцияларда тақдимот қилиш;
- Рефлексив компонент: ўз тадқиқот фаолиятини таҳлил қилиш, хато ва камчиликларни аниқлаш, такомиллаштириш йўллари белгилаш;
- Ахлоқий-этик компонент: академик

ҳалолликка риоя қилиш, плагиатдан қочиш, манбаларга тўғри иқтибос келтириш.

Мана шу компетенциялар тўплами шахснинг илмий-тадқиқот фаолиятида мустақил, масъулиятли ва ижодий иштирокини таъминлайди.

Илмий-тадқиқот фаолиятининг тузилмавий хусусиятлари ва функциялари

Илмий-тадқиқот фаолиятининг босқичлари

Педагогик тадқиқотларда одатда илмий-тадқиқот фаолияти қуйидаги босқичлар орқали изоҳланади:

1. Муаммони аниқлаш ва илмий асослаш – долзарб масалани кўтариш, унинг илмий ва амалий аҳамиятини кўрсатиш.

2. Тематик доирани белгилаш ва мақсад қўйиш – тадқиқотнинг аниқ мақсад ва вазифаларини шакллантириш.

3. Методологик асосларни танлаш – фалсафий, умумилмий ва хусусий илмий методологик ёндашувларни аниқлаш.

4. Тадқиқот методларини белгилаш – сўров, интервью, кузатиш, диагностика, педагогик эксперимент ва бошқалар.

5. Тажриба-синов ишларини ўтказиш – назорат ва экспериментал гуруҳлар билан ишлаш, янги модель ва технологияларни синовдан ўтказиш.

6. Маълумотларни қайта ишлаш ва таҳлил қилиш – кўрсаткичларни статистик ва сифат жиҳатдан таҳлил қилиш.

7. Хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш – назарий умумлашмалар ва амалиёт учун тавсиялар бериш.

Ушбу босқичлар илмий-тадқиқот фаолиятининг тузилмавий ядросини ташкил этади ва педагогик тадқиқотни тизимли ташкил этишга ёрдам беради.

Илмий-тадқиқот фаолиятининг педагогик функциялари.

Илмий фаолият педагогик процессда қатор муҳим функцияларни бажаради:

1. Билиш (гносеологик) функцияси – педагогик воқелик ҳақидаги янги билимларни яратиш.

2. Таркибий (конструктив) функция – янги педагогик модел, технология, метод ва шаклларни яратиш.

3. Ташхис (диагностик) функцияси – таълим сифати, талабаларнинг ривожланиш даражасини аниқлаш.

4. Ривожлантирувчи функция – тадқиқот жараёнида иштирок этувчи шахслар (магистрант, ўқитувчи, талаба)да танқидий ва ижодий фикрлашини ривожлантириш.

5. Тарбиявий функция – масъулият, интизом, сабр-тоқат, жамоада ишлаш, илмий ҳалоллик каби шахсий сифатларни шакллантириш.

6. Инновацион функция – таълим тизимида янги ғоя, технология, ташкилот шаклланини жорий қилиш.

Шу тариқа, илмий-тадқиқот фаолиятининг педагогик категория сифатидаги моҳияти унинг нафақат янги билим яратиши, балки таълим-тарбия жараёнини тубдан янгилаш ва такомиллаштиришга хизмат қилишидир.

Замонавий шароитда илмий-тадқиқот фаолиятининг ривожланиш тенденциялари.

XXI асрда илмий-тадқиқот фаолияти рақамли муҳитдан ажралмас ҳолга келди. Электрон кутубхоналар, илмий маълумотлар базалари (Scopus, Web of Science ва бошқалар), очиқ илмий платформалар (Open Science), маълумотларни қайта ишлаш дастурлари, сунъий интеллект (AI) имкониятлари тадқиқот самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Рақамли муҳит илмий-тадқиқот фаолиятига қуйидагича таъсир кўрсатмоқда:

- манбаларга кенг ва тезкор етиш имкониятини яратиш;
- тадқиқот натижаларининг шаффофлиги ва очиқлигини таъминлаш;
- халқаро ҳамкорликни кенгайтириш;
- катта ҳажмдаги маълумотлар билан ишлаш имконини бериш (Big Data);
- дистанцион тадқиқот лойиҳаларини амалга ошириш.

Бу ўзгаришлар тушунча сифатида “ил-

мий-тадқиқот фаолияти”ни янада кенг ва динамик мазмунда талқин этишни тақозо қилмоқда.

Олий таълимда илмий-тадқиқот фаолиятини ривожлантириш йўналишлари.

Олий таълим тизимида магистратура ва докторантура босқичида илмий-тадқиқот фаолияти марказий вазифалардан бири сифатида белгиланмоқда. Бу борада қуйидаги йўналишлар алоҳида аҳамиятга эга:

- илмий-тадқиқот методологияси фанини замонавий талаблар асосида қайта ишлаш;
- магистрант ва докторантлар учун илмий семинар, мастер-класс, “research workshop”ларини йўлга қўйиш;
- илмий раҳбарлик институтини қўйиш;
- илмий-тадқиқот фаолияти натижаларини таълим тизимига интеграция қилиш;
- илмий лойиҳаларда талабаларнинг иштирокини кенгайтириш;
- академик ҳалоллик ва илмий этика қоидаларини такомиллаштириш.

Шу асосда илмий-тадқиқот фаолияти олий таълим тизимида бир томондан – фан ривожининг омил, иккинчи томондан – педагогик категория сифатида шахс ривожининг муҳим воситаси сифатида намоён бўлади.

Хулоса

Илмий-тадқиқот фаолияти замонавий таълим тизимида стратегик аҳамиятга эга бўлган тушунча ва педагогик категория ҳисобланади. Унинг моҳияти, тузилмавий компонентлари, функциялари ва ривожланиш

тенденцияларини чуқур ўрганиш педагогик назария ва амалиётни янада такомиллаштириш имконини беради.

Мақолада кўрсатилган фикр-мулоҳазалар асосида қуйидаги умумий хулосаларни бериш мумкин:

1. Илмий-тадқиқот фаолияти билишнинг юксак, махсус ташкил этилган шакли бўлиб, янги билимлар яратиш ва амалиётни такомиллаштиришга хизмат қилади.

2. Педагогик категория сифатида илмий-тадқиқот фаолияти таълим тизимининг мазмун, шакл ва методларини янгилашда ҳал қилувчи ўрин тутди.

3. Илмий-тадқиқот компетенцияси магистрант, докторант ва олий таълим ўқитувчилари учун базавий касбий компетенция бўлиб, унинг таркибига билим, амалиёт, коммуникация, рефлексия ва ахлоқий-этик компонентлар киради.

4. Илмий-тадқиқот фаолиятининг босқичли тузилмаси тадқиқотларни режали, тизимли ва самарали ташкил этиш имконини беради.

5. Рақамли муҳит, ахборот технологиялари ва глобал илмий интеграция шароитида илмий-тадқиқот фаолияти мазмуни янада кенгайиб, педагогик категория сифатидаги аҳамияти ортиб бормоқда.

Шу жиҳатдан, илмий-тадқиқот фаолиятини педагогик категория сифатида чуқур ўрганиш, унинг методологик асосларини такомиллаштириш ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш ҳозирги босқичда муҳим илмий ва амалий вазифа ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳасанбоева О., Йўлдошева Ш. Педагогика. – Тошкент: Фан, 2020.
2. Ходжаев М. Педагогика назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Илм Зиё, 2019.
3. Умматқулов А., Тўрақулов Б. Илмий тадқиқот методлари. – Тошкент: “Ношир”, 2021.
4. OECD. Research Skills in Higher Education. – Paris, 2020.
5. UNESCO. Science for a Sustainable Future. – Paris, 2018.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA KASBIY TA'LIM TASHKILOTINI BOSHQARUV MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI

KODIROVA FERUZA TUXTASUNOVNA– Namangan Davlat Universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasbiy tizimini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni, kasbiy ta'lim tashkilotlari strategik boshqaruv mexanizmini takomillashtirishning zarurati, shuningdek, boshqaruv jarayonlarida raqamli texnologiyalarni qo'llash ahamiyati yoritilgan. Kasbiy ta'lim tizimida strategik boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bosqichlari, strategik boshqaruv tamoyillari keltirilgan.

Kalit so'z va iboralar: kasbiy ta'lim tashkiloti, raqamli texnologiyalar, strategik boshqaruv, boshqaruv mexanizmi, boshqaruv qarorlari, boshqaruv tamoyillari.

Kirish. O'zbekiston Prezidentining "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida "...kasbiy ta'lim sohasida zamonaviy boshqaruv tizimini joriy qilish, o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlash jarayonlariga manfaatdor vazirlik va idoralarni keng jalb qilish, ularning ta'lim tashkilotlari bilan hamkorligini kuchaytirish" ko'rsatib o'tilgan [1].

Mamlakatimizda kasbiy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talabiga mos ravisha rivojlantirish, sohada zamonaviy boshqaruv tizimini joriy qilish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash va ushbu sohada raqobat muhitini yaratish bo'yicha muhim qadam quyildi. Respublikamiz Prezidentining "Kasbiy ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoniga muvofiq Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzurida Kasbiy ta'lim agentligi tashkil etildi. Bu yangi tuzilma respublikamizdagi kasbiy ta'lim tashkilotlari faoliyatini yagona boshqaruv tizimiga jamlash va malakali kadrlar tayyorlashda tizimli yondashuvni yo'lga qo'yishni maqsad qilgan [2].

Raqamli transformatsiya jamiyatni yanada modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish salohiyatiga ega. SHu nuqtai nazardan, amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek, Yangi O'zbekistonning kelgusi besh yilga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi doirasida barcha asosiy sohalarni raqamlashtirish hamda mamlakatda haqiqiy axborot jamiyatini barpo etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda kasbiy ta'lim tizimini raqamlashtirish borasida ko'pgina ishlar amalga oshirilgan.

Mavzu bo'yicha ilmiy ishlar tahlili. Raqamli texnologiya va telekommunikatsiya sohasining rivojlanishi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta'siri va ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni boshqarish muammolari N.Reznikov [3], Voytlovskiy N.V [4], Strinkovskaya A.S. [5], . Simonov. V.P [6], Qahhorov O.S. [7], Teshaboev T.Z [8] kabi olimlarning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan.

Tadqiqotchilar boshqaruv nafaqat texnika va ishlab chiqarish sohalarida, balki murakkab ijtimoiy va pedagogik tizimlar sohasida ham zarur ekanligini alohida ta'kidlaydilar. R.H.Djo'raev va S.T.Turg'unovlarning qayd

etishlaricha, ta'lim tashkilotini boshqarish - bu rahbarlar bilan pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyatidan iborat bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni boshqarish, mazkur jarayon ishtirokchilarining faoliyatini muvofiqlashtirish hamda talabalarga fanlar bo'yicha chuqur bilim va ahloqiy tarbiya berish, kasb tanlashga yo'llash va har tomonlama rivojlangan baramol shaxsni tarbiyalashga yunaltilgan, ilmiy asoslangan faoliyat hisoblanadi [9].

Ta'kidlash joizki, ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish masalalariga bag'ishlangan ilmiy manbaalarda raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish muammolari va uning boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishga ta'siri, shuningdek, ularning tashkiliy boshqaruv mexanizmlarini shakllantirilishiga yetarlicha e'tibor berilmagan.

Asosiy qism: So'nggi yillarda ta'limni boshqarish sohasida sezilarli islohotlarga amalga oshirildi. Kasbiy ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, kasbiy ta'lim tashkilotlarida mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tashkilotlarini boshqarishga yangicha yondashuvni ishlab chiqishni taqozo etmoqda, bu yo'nalishdagi muhim qadam ma'muriy islohotlarda namoyon bo'ldi. Ta'limni boshqarishning davlat va jamoat shakllarining o'zaro aloqasi rivojlanmoqda, bu jarayonda o'quv-uslubiy birlashmalar, ta'lim tashkilotlari birlashmalari, rektorlarning hududiy kengashlari muhim rol o'ynaydi.

Hozirgi kunga kelib, kasbiy ta'lim tashkilotlarini boshqaruv mexanizmini

vazifalari o'qituvchi va kasb ta'limi ustalari tarkibi, ularni malakasini oshirish yo'llarini aniqlashdan, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan, ta'lim xizmatlari bozorida o'z o'rnini topishdan iborat. Barcha eng istiqbolli yondashuvlar va o'ziga xos strategik boshqaruv vositalari transformatsiyani ta'minlaydi

O'zbekistonda kasbiy ta'lim tashkilotlarini iqtisodiy tizim sifatida boshqarish ushbu tizimning o'ziga xos murakkabligidan kelib chiqadi. Ayniqsa, kasbiy ta'lim tashkilotlari boshqaruv qarorlarini qabul qilishning iqtisodiy bo'lmagan usullaridan foydalanishi yangi institutsional sharoitlarga moslashish yo'llarini topishga to'sqinlik qiladi. Bugungi kunda kasbiy ta'lim tashkilotini boshqarishning turli bo'g'inlarida baholashning sodda, samarali va qulay uslublari yetarlicha emas. Bunday sharoitda strategik boshqaruv mexanizmi kasbiy ta'lim tashkilotlarini raqamli transformatsiya sharoitlarga moslashtirish muammolarini hal etadi.

Strategik boshqaruv - bu kasbiy ta'lim tashkilotining uzoq muddatli maqsadlariga erishish uchun tashkiliy, pedagogik va resurs salohiyatini kompleks yo'naltirish tizimi sifatida qaraladi.

Ma'lumki, boshqaruv kasbiy ta'lim tizimining asosiy maqsadli xususiyatini saqlab qolgan holda o'zgarib borayotgan muhit ya'ni raqamli transformatsiya sharoitida ham muayyan maqsadlarga erishishga qaratiladi. Boshqaruvning mazmuni axborotni to'plash, tahlil qilish, qayta ishlash, tizim elementlarining maqbul xilma-xilligini davom ettirish, cheklovlariga rioya etish, elementlarning o'zaro bog'liqligini tartibga solish va o'zgartirishdan iborat. Qaror qabul qilish orqali ishlab chiqilgan axborot harakatga aylantiriladi. SHu nuqtai nazardan

boshqaruvning muvaffaqiyatli amalga oshirish axborotni yig'ish (tanlab olish) va kerakli tarzda qayta ishlashga bog'liq bo'ladi.

Kasbiy ta'lim tashkilotlarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni quyidagi bosqichlarga o'z ichiga oladi:

- mavjud muammoni aniqlash;
- muammo bo'yicha kerakli ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash;
- tegishli qarorni ishlab chiqish va qabul qilish;
- qabul qilingan qarorni amalga oshirish;
- qarorni amalga oshirish ustidan nazorat olib borish.

Kasbiy ta'lim tashkilotlarini strategik boshqarish mexanizmi quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim:

– innovatsionlik tamoyili. Yangi texnologiyalar, raqamli vositalar va boshqaruv innovatsiyalarini tatbiq etishni rag'batlantiradi.

– ilmiylik tamoyili - strategik boshqaruv qarorlarini ilmiy tahlil, raqamli ma'lumotlar va nazariy asoslar bilan bog'lashni ta'minlaydi.

– tizimlilik va yaxlitlik tamoyili - ta'lim tashkilotini yagona o'zaro bog'liq elementlar tizimi sifatida ko'rib chiqadi.

– shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili - ta'lim boshqaruvida inson omilini markazga qo'yish, individual imkoniyat va ehtiyojlarni hisobga olish innovatsionlik tamoyili

– refleksivlik va tahliliy baholash tamoyili - qarorlar samaradorligini o'z vaqtida tahlil qilish va takomillashtirishga yo'naltirilgan innovatsionlik tamoyili

– hamkorlik va integratsiya tamoyili - ichki va tashqi manfaatdor tomonlar bilan raqamli hamkorlikni kuchaytiradi innovatsionlik tamoyili

– moslashuvchanlik va barqarorlik tamoyili - tizimning o'zgaruvchan tashqi sharoitlarga tez javob qaytarish qobiliyatini

ta'minlaydi. innovatsionlik tamoyili

– natijadorlik va samaradorlik tamoyili - boshqaruv faoliyatining yakuniy natijalarini aniqlik va samaradorlik mezonlari asosida baholashni ta'minlaydi. innovatsionlik tamoyili

Kasbiy ta'lim tizimini rivojlantirishni strategik boshqaruv mexanizmining har bir bosqichida tegishli boshqaruv usullari qo'llaniladi (iqtisodiy, ma'muriy, ijtimoiy-psixologik), bu eng muhimi kasbiy ta'lim tashkilotlarining asosiy kompetentsiyasi sifatida ta'lim tashkiloti o'qituvchilarining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishga, kasbiy ta'lim tashkiloti nufuzini oshirishga, mehnat bozoriga raqobatbardosh kichik mutaxassis yetishtirishga yordam beradi.

Xulosa. Kasbiy ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi ularda mavjud bo'lgan kompyuterlar, kommunikatsiya uskunalari soni yoki Internetdan foydalanish imkoniyatlari bilan emas, balki ushbu vositalarni ta'lim jarayoniga kiritish, ko'p funktsiyali virtual resurslar yaratilishi, kasbiy ta'limni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish uchun raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarining sifat ko'rsatkichlari bilan belgilanadi

Kasbiy ta'lim tizimi boshqaruv jarayonlarini keng qamrovli modernizatsiyalash zarurati mavjud, buning sababi esa bugungi kunda ta'lim tashkilotlarini raqamli texnologiyalarga o'tilishi ularining faoliyatiga bir qancha talablarni kuchaytiradi.

Raqamli transformatsiya sharoitida kasbiy ta'lim sifatini oshirish faqat ushbu sohada innovatsion jarayonlarni faollashtirish, ta'lim, va ishlab chiqarish korxonalarining integratsiyasini ta'minlash asosidagina amalga oshirish mumkin.

Kasbiy ta'lim sifatini yanada

oshirish borasida, xususan, raqamli transformatsiya sharoitida kasbiy ta'lim tashkilotini boshqaruvini ishlab chiqish va takomillashtirish, kasbiy ta'lim tizimini

to'liq raqamlashtirish sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish bugungi kundagi hayotiy muhim zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2024 yil 16 oktyabrdagi PF-158- sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kasbiy ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2025 yil 23 oktyabrdagi PF-190-sonli Farmoni
3. Резникова Н.П. и др. Менеджмент в телекоммуникациях. – М.: 2005. – 195 с
4. Войтоловский Н.В. и др. Экономический анализ. - М.: Юрайт, 2014. – 251 с.
5. . Стринковская А.С. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. – М: 2016. – 168 с
6. . Симонов. В.П. Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании: учебное пособие / В.П. Симонов. - М., Высшее образование, 2007. - 357 с
7. Qahhorov O.S. Ta'lim muassasalari boshqaruvining samaradorligini baholashdagi yondashuvlar va usullar // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. 2017. № 1,
8. Teshaboev T.Z. Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish yo'llari. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, 2018. (3).
9. Djuraev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. Darslik. T.: 2006. – 268 b

FIZIKA DARSLARIDA LOYIHALASHTIRISH TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH VA UNING AHAMIYATI

TOSHEV SALIMJON NURBOBOYEVICH
SOATOV HASAN PARDA O'G'LI
AVULOVA ZAMIRA TURSUNMURODOVNA
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchilari

Annotatsiya. Loyihaviy ta'lim – ta'lim modeli bo'lib, bunda ta'lim beruvchi nazorati ostida ta'lim oluvchilar oldiga qo'yilgan muammo mustaqil izlanish, mustaqil ma'lumot to'plash asosida yechim topadi. Hozirgida ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan, jahon pedagogikasining ilg'or metodlaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan bo'lib, loyiha metodi ta'lim ilg'or usullarini o'zida mujassamlashtirgan. Loyiha metodidan fizika fani o'qituvchisi o'quv mashg'uloti jarayonida mavjud tajribani o'zlashtirish va ta'limning barcha bosqichlarida qo'llashdek muhim vazifa turadi. Loyihalash – oldindagi faoliyat modelini tuzish, mavjud sharoitlarda o'rnatilgan vaqt mobaynida yo'l va vositalarni tanlash uchun, maqsadga erishish bosqichlarini ajratish, ular uchun alohida vazifalarni shakllantirish, o'quv axborotini etkazish vositasi va yo'llarini aniqlash usulidir.

Kalit so'zlar: Loyihaviy ta'lim, loyihalash texnologiyasi, loyiha fanlararo, kognitiv, O'quv loyihaviy faoliyatning prosessual tuzilmasi, kichik loyihalar, qisqa muddatli loyihalar, haftaga mo'ljallangan loyihalar, uzoq muddatga mo'ljallangan loyihalar, davriy o'z-o'zini nazorat qilish.

Аннотация. Проектное обучение – это модель образования, в которой под руководством учителя поставленная перед учащимися задача решается на основе самостоятельного исследования и сбора информации. В настоящее время эффективное использование инновационных технологий и передовых методов мировой педагогики в образовательном процессе является актуальной задачей, а метод проектов воплощает в себе передовые образовательные методы. Важной задачей учителя физики при использовании метода проектов является освоение имеющегося опыта в образовательном процессе и его применение на всех этапах обучения. Проектирование – это метод построения модели будущей деятельности, выбора способов и средств в заданный период времени в существующих условиях, выделения этапов достижения цели, формулирования отдельных задач для них, определения средств и способов передачи учебной информации.

Ключевые слова: Проектное обучение, проектная технология, междисциплинарный проект, познавательная деятельность, процессуальная структура учебной проектной деятельности, небольшие проекты, краткосрочные проекты, еженедельные проекты, долгосрочные проекты, периодический самоконтроль.

Loyiha fanlararo, bir fan yoki fan tashqarisida bo'lishi mumkin. Loyihalash ikki usulda - shaxsiy va guruhliy asosda amalga oshiriladi. Har ikki yo'nalishning ijobiy va afzallik xususiyatlari bor. Tarix fanini loyihalash ta'limning sifati va samaradorligini oshiradi, talabalar loyiha ustida ishlashda loyiha rejasi asosida aniq maqsad uchun faoliyatlarini amalga oshiriladi. Natijada qatnashchilarda loyihani bajarilishi o'zining faoliyatiga bog'liq ekani tushunchasini anglash yuqori

mas'uliyat hissini yuzaga keltiradi; loyihaning barcha bosqichlarini bajarish jarayonida fikrning tug'ilishidan yakuniy refleksiyagacha o'quvchilar tajriba orttiradilar; o'quvchilarda eng muhim o'quv ko'nikma va malakalari

(tadqiqotchilik, baholash, mustaqil fikrlash, mustaqil qarorlar chiqarish, taqdimot qilish) shakllantirish to'la boshqariladigan jarayonga aylanadi. O'quv loyihasining metodik pasporti bu – o'quv loyihasining mazmun-mohiyatidan kutiladigan maqsadi, o'quv dasturidagi o'rni

to'g'risida qisqacha tavsif hisoblanadi.

1. O'quv jarayonini loyiha asosida tashkil etish:

O'quv predmeti mavzusini va mazmunini tanlash.

Darsning o'quv mavzusi yuzasidan yagona umummaqsadni belgilab olish.

Darsning o'quv mazmunini ishlab chiqish beriladigan nazariy va amaliy bilimlarni belgilash.

O'quvchi tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan tushuncha, bilim, ko'nikma, malakalarni ifoda etish.

Darsning shakli, metod, vositalarini tanlash.

Tushuncha, bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish uchun ta'lim oluvchi tomonidan sarflanadigan vaqt birligi hisobini olish.

Har bir bosqich natijalarini olish uchun mashq va misollar tizimini yaratish.

Nazariy olib borish, testlar, savollarni ishlab chiqish.

Loyihani dars jarayoniga tatbiq etish.

Dars jarayonini olib borish va yakunlash mexanizmini yaratish.

Loyihali o'qitish faoliyati o'quvchining o'quv faoliyatini tashkil etuvchi jarayon hisoblanadi. Bunda:

– O'qituvchi tomonidan taklif etilgan o'quv loyihalari, kichik loyihalarning maktab o'quvchilari tomonidan bajarilishi ko'zda tutiladi.

– O'quv loyihalari oldindan ishlab chiqilgan mezon ko'rsatkichlari asosida baholanadi, loyihada predmetlararo maqsadlar ko'zda tutilsa, yakuniy baholar ham chiqarilishi mumkin.

– Loyiha asosida faoliyat tashkil etilganda o'quv-mavzularda rejalashtirilayotgan loyihani topshirish muddatlari ko'zda tutiladi.

– Loyiha asosida o'quv faoliyatini tashkil etishga o'qituvchi rahbarlik qiladi va u loyiha koordinatori hisoblanadi.

– Loyihalar yakka shaxslarga va guruhlariga qaratilgan bo'ladi.

– Loyiha topshiriqlari aniq, ravon shakllantirilgan, uning maqsad va vazifalari tushunarli aniqlangan, o'quvchilar bilan uning ijro yo'llari va mexanizmlari kelishilgan bo'ladi.

Ayrim hollarda yuqori sinf o'quvchilarining xohish va istaklariga binoan loyihalarni shakllantirish loyiha rahbari bilan hamkorlikda amalga oshirilishi mumkin.

O'quv yili davomida o'rnatilgan tartibda tuzilgan loyihalar taqdimotini ilmiy konferensiyalarda, pedagogik kengashlarda, metod-birlashmalarda o'tkazish, himoya qilish yoki tanlovlar tariqasida o'tkazish mumkin.

Dars loyihalari o'zining davomiyligiga qarab:

1. Kichik loyihalar (bir soatli);
2. Qisqa muddatli loyihalar (4 soatga mo'ljallangan)
3. Haftaga mo'ljallangan loyihalar;
4. Uzoq muddatga mo'ljallangan loyihalar (ko'pincha bunday loyihalar darsdan tashqari ko'pincha ta'limni amalga oshirishga xizmat qiladi) bo'lishi mumkin.

2. Loyihalash texnologiyasining asosiy g'oyasi

Loyihalash texnologiyasi jahon pedagogikasida yangilik hisoblanmaydi, chunki, u 1920-yillarda amerikalik faylasuf va pedagog J.Dyu va uning shogirdi V.X. Kilpatrik tomonidan ishlab chiqilgan loyihalash metodi asosida vujudga kelgan. Hozirgi kunda AQSH, Buyuk Britaniya, Belgiya, Isroil, Finlandiya, Germaniya, Rossiya, Italiya, Braziliyava, Niderlandiya kabi rivojlangan mamlakatlarning ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda.

Dyu o'qitishni o'quvchilarning qiziqishi va ehtiyojini hisobga olgan holda o'quvchilarning muayyan maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini faollashtirish orqali tashkil etishni taklif etgan.

Buning uchun o'quvchilarga o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotga qo'llash, ularda kelgusi hayotda foydalanish yo'llarini ko'rsatish, ya'ni nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'liq holda o'qitish lozimligini uqtirgan. O'quvchilar muammolarni muvaffaqiyatli hal etishlari uchun o'qituvchi ularga tegishli ko'rsatmalar berishi, foydalaniladigan manbalarni tavsiya etishi, o'qitishda ko'zlangan natijaga erishish yo'llarini ko'rsatishi, buning uchun muammoni hal etishda o'quvchilarning faoliyatini loyihalashi lozim.

Loyihalashtirish ta'lim texnologiyasining asosiy g'oyasi amaliy yoki nazariy ahamiyatga molik bo'lgan muammoni hal etish jarayonida ko'zlangan natijaga erishishdir.

O'quvchilar ushbu natijaga erishish uchun mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini egallagan bo'lishlari, muammoni anglash va uni hal etish yo'llarini izlashlari bu borada avval o'zlashtirgan bilimlarida foydalanishlari zarur.

Loyiha asosida tashkil etiladigan darslar o'qituvchidan darsni tashkiliy jihatidan puxta o'ylangan, sifatli, ishchanlik muhitida, o'quvchilarni jarayonga qiziqтира oladigan tarzda loyihalay olishni talab etadi. O'quv jarayonini loyiha asosida tashkil etishda o'qituvchi faollikda ish yurituvchi emas, balki keng qamrovli ijodkor pedagog rolini o'tashi talab etiladi.

O'qituvchi loyiha raxbari sifatida yuqori madaniyatli, ijodkor, izlanuvchan, tashkilotchi bo'lmog'i kerak;

Loyihalar shunday tuzilishi kerakki, u o'quvchi shaxsiga qaratilib, uning shaxsiy rivojlanishiga xizmat etishi kerak;

Loyiha asosida tashkil etiladigan darslar va unga sarf etiladigan vaqt, tashkiliy ishlar, beriladigan va to'g'ri yo'lga soluvchi savollar oldindan rejalashtirilishi kerak;

Loyihalar asosida o'quv jarayonini tashkil etishda o'qituvchi fidoyilik ko'rsatishi, o'quvchini ruhlantirishi, ularni qiziqtirish

orqali pirovard maqsadga erishishi kerak;

Undan tashqari dars jarayonida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan kamchilik, xatolar, ularning oldini olish, jarayonning tahliliy tomonlari ham oldindan hisobga olinishi kerak.

3. Loyihaviy ta'limdan foydalanishning pedagogik shartlari.

Loyihaviy ta'lim quyidagi dolzarb ta'lim muammolarini hal etish imkonini beradi va davr talabiga mos keladi:

ta'limni real hayotga yuqori darajada yaqinlashtirilgan vaziyatda amalga oshirishni ta'minlaydi;

nazariy ma'lumotlarni amaliy faoliyat bilan boholash va o'quvchilarni faol mustaqil bilish jarayoniga jalb etish imkonini beradi;

kasbiy va tayanch layoqatlarini shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi.

O'quv loyihaviy faoliyat - bu qo'yilgan vazifaga erishish, ta'lim oluvchilar uchun muhim va aniq foydalanuvchiga mo'ljallangan biror-bir yakuniy ma'lumot ko'rinishida rasmiylashtirilgan, muammoni yechish uchun ta'lim oluvchilarning belgilangan izchillikdagi harakatlari majmuasi.

Tayyorgarlik bosqichi: loyihaga kirishish, loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish - auditoriya ishi.

Loyihani bajarish bosqichi: auditoriyadan tashqari.

Yakunlovchi bosqich: loyiha taqdimoti, o'quvchilar mahsuloti va loyiha faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyati refleksiya - auditoriya ishi.

Loyihani tayyorlashda maqsadlar:

Zamonaviy ta'lim tizimlarida quyidagi maqsadlar qo'llaniladi:

Kognitiv. Ular atrofdagi haqiqatni o'rganish, tabiat ob'ektlari bilan bog'liq masalalarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Bu kabi maqsadlarni amalga oshirish o'quvchilarda axborot manbalari va laboratoriya uskunalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tashkiliy va faol. Ular mustaqil ishni rejalashtirish uchun ko'nikmalar shakllanishiga kiritilgan. Talabalar loyiha ustida ishlashda o'z maqsadlarini belgilashni o'rganadilar, ilmiy munozaralar ko'nikmalariga o'rgatadilar, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Ijodiy maqsadlar ijodiy faoliyatga bog'liq: modellash, dizayn va dizayn.

Maxsus vaziyatga qarab, ta'lim loyihalari sub'ektlari turli xil bo'ladi. Ba'zi hollarda, mavzu maktab ta'limi talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Misol uchun, texnologiya saboqlarida tikuv yoki trikotaj loyihalari majburiydir. Va o'qituvchining ayrim mavzularni mavzu bo'yicha bilimlarni chuqurroq o'rganishlari uchun taqdim etgani uchun, ularning yo'nalishi o'qituvchining o'zi tomonidan tanlanadi.

Talabaning loyiha mavzusini o'z manfaatlarini inobatga olgan holda tanlagani: ideal, ijodiy va bilimga ega bo'lgan vaziyat ideal bo'ladi.

Loyihalarning aksariyati ma'lum bir mintaqaga tegishli masalalarni ko'taradi. Masalan, atrof-muhit ifloslanishi, uy chiqindilarini yo'qotish yoki yo'llarning qurilishi bilan bog'liq masalalar yuqori sinf o'quvchilari tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin. Bunday loyihalar bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishni birlashtiradi: ekologiya, kimyo, fizika, geografiya va biologiya. Maktab o'quvchilari esa ertak qahramonlarining tavsiflari bilan bog'liq tegishli mavzular.

Loyiha mashg'ulotining maqsadi

Loyihani amalga oshirishning asosiy maqsadi talabalarning turli manbalardan bilim olishlari uchun sharoit yaratishdir. Bolalar ijodiy guruhlarda ishlash, muloqot qobiliyatlarini olishadi. O'quvchilarning fikrlashlari amaliy vazifalarni bajarish jarayonida ham rivojlanadi. Bundan tashqari, bolalar muammoni aniqlash, axborot to'plash, kuzatish, eksperiment o'tkazish, vaziyatni tahlil qilish, gipotezani

yaratish va natijalarni umumlashtirishni o'rganadilar.

O'quv loyihaviy faoliyatning prosessual tuzilmasi (1-bosqich)

Tayyorlov: "loyihaga kirish" fazasi o'quvchilar amalga oshirishadi: vaziyatga moslashish;

muammoni shaxsan o'zlashtirish (muammoni tushunish va amaliy faoliyatning muayyan sohasi uchun uning yechimi dolzarb va muhimligini anglash); loyihaning maqsadi, muammoni hal etish masalalarini qabul qilish, aniqlashtirish va muayyanlashtirish; loyihaning natijasi (mahsuloti) va uni taqdim etish shakllarini anglash,

loyihaning boshqa ishtirokchilari va o'qituvchi bilan muloqotning xarakteri.

O'quvchilar loyiha ustidan ishlash shakllarini tanlashadi: alohida yoki guruh bo'yicha. Agar guruhli shakl tanlangan bo'lsa: guruhlarga birlashtirishadi;

loyiha bo'yicha ishlar turlarini ajratib, qatnashchilar orasida taqsimlashadi; loyiha bajarish bo'yicha ishchi rejasini ishlab chiqishadi; uni bajarishning optimal usullari va vositalarini tanlashadi; natija taqdimotini rasmiylashtirish usullari va shakllarini belgilashadi; loyiha ma'suli, hisobot va taqdimotni baholash mezonlarini muhokama qilishadi.

O'quv loyihaviy faoliyatning prosessual tuzilmasi

(2-bosqich) Loyihani bajarish.

Loyihaning ushbu davrida o'quvchilar o'zlarining vazifalari bilan muvofiq tarzda va ma'lum qilgan holda faol va mustaqil ishlaydilar:

turli manbalardan axborot to'plash, tahlil etish va umumlashtirish ishlarini

olib boradilar;

tadqiqot o'tkazadilar, hisob-kitoblarni bajaradilar; zarurat tug'ilganda maslahatlashadilar;

oraliq natijalarni muhokama qiladilar;
hammadan olingan natijalarning umumiy
to'planishi va muhokamasini o'tkazadilar.

O'quv loyihaviy faoliyatning prosessual
tuzilmasi (3-bosqich)

Yakuniy: taqdimot, himoya, baholash,
refleksiya

Loyihaning jamoa taqdimoti vaqtida
quyidagilarni aks ettirishadi: muammo, maqsad
va vazifalarni tushunish; ishni rejalashtirish va
amalga oshirishni bilish; yechimlarni izlash
jarayoni tahlil qilish; loyihalar va taqdimotning
o'zaro baholashadi;

faoliyat va natijaning refleksiyasini amalga
oshirishadi: ish davomida va yakunida yuzaga
kelgan yutuqlarini anglash, yo'l qo'yilgan
xatolarni tahlil qilish, shaxsiy o'zgarishlarini
anglashni namoyon etadi; loyiha faoliyati
haqida hisobot topshirishadi.

O'quv loyihasi uslubiy pasportining
tuzilishi:

Pedagogik annotatsiya.

Loyiha topshirig'i.

O'quvchilarga uslubiy ko'rsatmalar.

Loyihali ta'limning texnologik xaritasi.

Pedagogik annotatsiyaning tuzilishi

O'quv predmeti

O'quv mavzusi

Qatnashchilar

Ta'limning maqsadi

Rejalashtiriladigan o'quv natijalari

O'quvchilar loyihani muvaffaqiyatli hal
etish uchun egallashi lozim bo'lgan oldingi
bilim va ko'nikmalar ro'yxati

Loyihaning turlanish belgilariga ko'ra
tavsifnomasi

Loyihani bajarish tartibi

Loyihaning baholanishi

Loyihaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari

Ta'lim modelining qisqacha tavsifnomasi

Hammadan olingan natijalarning umumiy
to'planishi va muhokamasini o'tkazadilar.

Loyiha bo'yicha mustaqil ishni tashkil

qilish uchun quyidagi funktsiyalarni ko'rib
chiqish muhimdir:

Barcha mustaqil faoliyatni oldindan
rejalashtirilganligiga ishonch hosil qiling;

Kontent qismida jiddiy ishlarni bajarish;
Axborotning tizimli tabiati juda muhim; Davriy
o'z-o'zini nazorat qilish.

Loyiha texnologiyasi va muammoli
ta'lim samaradorligini oshirish uchun ma'lum
pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash kerak:

Maktab o'quvchilari o'rtasida ijobiy turtki
bo'lishi;

Maqsad va vazifalarni aniq belgilash,
ularni hal qilish yo'llarini

aniqlashtirish;

O'qituvchining hisobot versiyasi, uning
ko'lami, shakli va etkazib berish muddati;

Konsultativ yordamni tanlash, baholash
mezonlarini tanlash.

Xulosa

Loyihaning mavzu o'qituvchilar, talabalar
yoki ota-ona tomonidan taklif etilishi mumkin.
Tadqiqot tashabbuskori bo'ldi Kim, aks holda
loyiha ma'nosiz texnologiyasi bo'ladi, bolalar
uchun qiziqarli bo'lishi kerak. Yo'nalishlari aks
holda bolalar o'qituvchi, ulardan oldin qo'ygan
vazifalar bilan engish qiyin bo'ladi, tor bo'lishi
kerak.

Fikrlash faoliyatini, tanqidiy fikrlashni,
yangi bilim va qobiliyatlarni izlash va topish
istagi zamonaviy insonning eng muhim xislatlari
hisoblanadi. Loyiha o'qitishning pedagogik
texnologiyasi maktab o'quvchilari
orasida ushbu fazilatlarini shakllantirishga
qaratilgan.

Loyiha bo'yicha mustaqil ishni tashkil
qilish uchun quyidagi funktsiyalarni ko'rib
chiqish muhimdir:

Barcha mustaqil faoliyatni oldindan
rejalashtirilganligiga ishonch hosil qiling;

Kontent qismida jiddiy ishlarni bajarish;
Axborotning tizimli tabiati juda muhim; Davriy
o'z-o'zini nazorat qilish.

Loyiha texnologiyasi va muammoli ta'lim samaradorligini oshirish uchun ma'lum pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash kerak:

O'qituvchi talabaning ijodiy fikrlashini to'g'ri yo'nalishga yo'naltirishi, idrok

jarayonini rag'batlantirishi kerak. Dizayn va tadqiqotlarni o'tkazish texnologiyalari tahlil qilish, tizimlashtirish, muayyan muammoni hal qilishning o'ziga xos usullarini tanlashga turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Azizxo'jaeva N. N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU. 2003-y.
2. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish: O'quv uslubiy qo'llanma. Innovatsion ta'lim texnologiyasi seriyasi. – T.: "Iqtisodiyot" 2012- y.
3. Saidaxmedov N.S. Pedagogik amaliyotda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash namunalari. – T.: RTM, 2000 y. -46 b.

AKMEOLOGIK TAMOYILLAR ASOSIDA PEDAGOGIK DIZAYN: TUSHUNCHA, MAZMUN VA MEZONLAR

BAYZAKOVA MAFTUNA ABULQOSIM QIZI
Jizzax davlat pedagogika universiteti 2- kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim islohotlari sharoitida pedagogik dizayn ta'lim jarayonini rejalashtirish bilan cheklanmay, o'quvchi rivojlanishini ta'minlaydigan muhitni qurish, maqsad–mazmun–metod–baholash uyg'unligini yaratish va natijalarni doimiy takomillashtirishga qaratilgan integrativ faoliyat sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqolada pedagogik dizaynning mohiyati akmeologik yondashuv nuqtayi nazaridan talqin qilinib, uning mazmuniy tuzilmasi va baholash mezonlari konseptual jihatdan asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi — akmeologik tamoyillar pedagogik dizaynni qanday sifat jihatidan o'zgartirishini tushuntirish, dizayn mazmunini komponentlar kesimida tavsiflash va dizayn sifati uchun mezonlar tizimini taklif etishdir. Metod sifatida pedagogika, psixologiya va akmeologiya sohalaridagi ilmiy manbalarni integrativ tahlil qilish hamda konseptual modellash qo'llanildi. Natijada pedagogik dizayn akmeologik modelda qiymat-ma'no yo'nalganlik, subyektlik, refleksiv o'z-o'zini boshqarish, individual rivojlanish trayektoriyasi, variativlik va innovatsionlik, hamkorlik va inklyuzivlik kabi tamoyillar bilan ifodalanadigan kasbiy-ijodiy faoliyat sifatida ochib berildi. Maqolada dizayn mazmunining ichki logikasi va uni baholash mezonlari (maqsadiy-qiymatli uyg'unlik, rivojlantiruvchanlik, dalillilik va amaliy qo'llanuvchanlik, moslashuvchanlik, refleksiv monitoring, pedagogik etika va xavfsizlik) asoslangan holda bayon qilindi. Xulosada akmeologik tamoyillar pedagogik dizaynni formal rejalashtirishdan professional kamolotga xizmat qiladigan, o'zini-o'zi rivojlantiradigan tizimga aylantirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, pedagogik dizayn, ta'lim jarayonini loyihalash, qiymat-ma'no yo'nalganlik, refleksiya, subyektlik, kompetensiya, mezonlar, baholash, innovatsiya

Pedagogik dizayn tushunchasi o'qituvchining kasbiy vazifasi ham so'nggi yillarda ta'lim sifati, natijadorlik o'zgaryapti: u faqat bilimni yetkazuvchi va boshqaruvchanlikka qaratilgan emas, balki ta'limiy tajribani yaratuvchi, talablar kuchayishi bilan yanada muhitni tashkil etuvchi va rivojlanish dolzarblashdi. Ta'lim tizimlarida imkoniyatlarini boshqaruvchi subyekt kompetensiyaviy yondashuv, inklyuziv sifatida namoyon bo'ladi. Shu ta'lim, raqamli texnologiyalar, nuqtayi nazardan pedagogik dizayn individuallashtirilgan o'qitish hamda — maqsadlarni aniqlash, mazmunni ta'lim natijalarini monitoring qilish tanlash, metod va vositalarni moslash, mexanizmlari kengaygani sari baholash instrumentlarini qurish

hamda natijalarga ko'ra jarayonni qayta loyihalashni o'z ichiga olgan ko'p bosqichli faoliyatdir.

Biroq amaliyotda pedagogik dizayn ko'pincha hujjat to'ldirish, taqvim-mavzu reja yoki dars ishlanmasini tuzish darajasida qolib ketadi. Bunday tor tushunish dizaynning rivojlantiruvchi potensialini pasaytiradi, o'qituvchini tayyor shablonlarga bog'lab qo'yadi va ta'lim jarayonini "to'g'ri tashkil etilgan" ko'rinishda ko'rsatsa-da, uning ma'no-qiymat asosi va o'quvchi rivojlanishi bilan real aloqadorligini ta'minlamaydi. Demak, pedagogik dizaynni faqat texnologiya emas, balki kasbiy kamolotni ifodalovchi integrativ kompetensiya, deb qarash zarur.

Akmeologik yondashuv aynan shu nuqtada muhim metodologik imkoniyatlarni ochadi. Akmeologiya kasbiy faoliyatda eng yuqori natijalarga erishish qonuniyatlari, shaxs va mutaxassis kamolotini ta'minlovchi shart-sharoitlar hamda o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini o'rganadi. "Akme" tushunchasi oddiy ma'noda "cho'qqi" sifatida qabul qilinsa-da, ilmiy talqinda u barqaror professional yetilganlik, refleksiv o'z-o'zini boshqarish va yangi rivojlanish bosqichlariga ochiq dinamik holatni anglatadi. Ta'limda dizaynga akmeologik yondashuv qo'llanilganda, rejalashtirishning formal ish tartibi kasbiy ma'no kasb etadi: o'qituvchi o'z loyihasi orqali o'quvchi rivojlanishini ta'minlaydi, o'zining

kasbiy pozitsiyasini chuqur anglaydi va natijalarga qarab o'z faoliyatini qayta qurishni odatga aylantiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi — akmeologik tamoyillar asosida pedagogik dizaynni konseptual asoslash, uning mazmuniy tuzilmasini ochib berish va dizayn sifati hamda samaradorligini baholash mezonlarini taklif etishdir. Maqolada pedagogik dizaynning tushunchasi va mazmuni akmeologik model asosida tavsiflanadi, shuningdek, dizayn jarayonining natijasi emas, balki uning ichki sifati va rivojlantiruvchi qiymati ham baholanishi zarurligi ilmiy dalillar bilan asoslanadi.

Maqola nazariy-konseptual xarakterga ega bo'lib, unda integrativ adabiyotlar tahlili va konseptual modellashtirish metodlari qo'llanildi. Adabiyotlar tahlilida akmeologiyaning asosiy tushuncha va kategoriyalari, kasbiy professionalizm psixologiyasi, faoliyat nazariyasi, refleksiv amaliyot konsepsiyalari hamda ta'lim dasturlari va o'qitishni loyihalashga oid klassik va zamonaviy qarashlar bir butun tizim sifatida ko'rib chiqildi. Manbalarni tanlashda pedagogik dizaynning mazmunini aniqlashga xizmat qiluvchi fundamental ishlar, kompetensiyaviy yondashuvni tushuntiruvchi konsepsiyalar va kasbiy rivojlanish mexanizmini yorituvchi tadqiqotlarga ustuvor ahamiyat berildi.

Konseptual modellashtirish jarayonida pedagogik dizaynning

amaliy vazifalari akmeologik tamoyillar bilan moslashtirildi va shu asosda dizayn mazmunining komponentlari hamda baholash mezonlari ishlab chiqildi. Modellashirishda “maqsad–mazmun–faoliyat–refleksiya–qayta qurish” logikasi asosiy integrativ ramka sifatida qabul qilindi. Tahlil natijalari umumlashtirilib, pedagogik dizaynni akmeologik nuqtayi nazardan talqin qilish uchun tushunchaviy aniqlik, mazmuniy tavsif va mezonlar tizimi bir-biri bilan bog‘liq holda bayon etildi.

Akmeologik tamoyillar asosida pedagogik dizayn, avvalo, o‘qituvchining kasbiy-ijodiy faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi. Uning markazida faqat “qanday o‘qitish” emas, balki “nima uchun o‘qitish” va “qaysi rivojlanish natijasi uchun qanday shart-sharoitni qurish” savollari turadi. Shu sababli dizaynning tushunchasi quyidagi umumiy mazmunda ochiladi: pedagogik dizayn — ta’lim jarayonini maqsadli va dalillangan tarzda qurish, uning elementlarini uyg‘unlashtirish, amalga oshirish va refleksiv baholash asosida takomillashtirib borishga qaratilgan professional kompetensiya va faoliyat tizimidir. Akmeologik modelda bu faoliyat o‘qituvchining subyektligiga tayanadi, ya’ni u tayyor namuna ijrochisi emas, balki qaror qabul qiluvchi, ma’no yaratuvchi va javobgar mutaxassis sifatida harakat qiladi.

Pedagogik dizaynning mazmuni akmeologik tamoyillar bilan

to‘ldirilganda, dizaynga qiymat-ma’no yo‘nalganlik birinchi darajali asos sifatida kirib keladi. Ta’lim maqsadlari faqat o‘quv natijalarini belgilamaydi; ular o‘quvchining shaxsiy o‘sishi, ijtimoiylashuvi, mustaqil fikrlashi va o‘zini anglashini qo‘llab-quvvatlaydigan ma’noni ham qamrab oladi. Maqsadlarni bunday qo‘yish pedagogik dizaynni formal “o‘tish”dan chiqarib, o‘quvchi rivojlanishining konseptual trayektoriyasiga aylantiradi. Shu yerda akmeologik tamoyillar dizaynni insonparvarlik, rivojlantiruvchanlik va mas’uliyat bilan bog‘laydi: o‘qituvchi har bir qarorda pedagogika, xavfsizlik, inklyuzivlik va bola/o‘quvchi manfaatini ustuvor qiladi.

Dizayn mazmunining ikkinchi muhim qatlami — analitik-konseptual tayyorgarlikdir. Akmeologik modelda yuqori sifatli dizayn vaziyatni aniq tushunishdan boshlanadi: o‘quvchilarning ehtiyoji, tayyorgarlik darajasi, motivatsiyasi, ijtimoiy-psixologik omillar, resurslar va cheklovlar tahlil qilinadi. Tahlil natijasida umumiy standartlar konkret guruhning rivojlanish imkoniyatlariga mos tarzda interpretatsiya qilinadi. Shu orqali dizayn “ma’lumot berish”dan “rivojlanishni qurish”ga o‘tadi. Konseptual tayyorgarlik, shuningdek, didaktik qonuniyatlarni, o‘qitish nazariyalarini, kompetensiyalarning shakllanish mexanizmini va baholash logikasini tushunishni qamrab

oladi. Akmeologik yondashuv bu bilimlarni bir-biridan ajratmasdan, mutaxassisning yaxlit kasbiy fikrlash tizimiga aylantirishni maqsad qiladi.

Uchinchi qatlam — texnologik-amaliy mazmun bo‘lib, u dizayn qarorlarini hayotga tatbiq etiladigan shaklga keltiradi. Bu yerda o‘qitish metodlari, o‘quv topshiriqlari, o‘quv muhiti, resurslar, vaqt taqsimoti, faoliyat ssenariylari, hamkorlik formatlari va baholash vositalari o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Akmeologik modelda texnologiya tanlovi “moda” yoki odatga emas, rivojlantiruvchi maqsad va dalilga tayanadi. O‘qituvchi o‘z dizaynida faqat natijaga erishishni emas, jarayonda o‘quvchining mustaqilligi, muloqot madaniyati, fikrlash strategiyalari va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Shu ma’noda texnologik qatlam, aslida, kasbiy fikrlashning amaliy ifodasi bo‘lib, uning sifatini subyektivlik va refleksiya belgilaydi.

To‘rtinchi qatlam — kommunikativ-kooperativ mazmundir. Ta’lim jarayonini loyihalash ko‘pincha yakka tarzda bajariladigan ish sifatida tasavvur qilinadi, ammo real amaliyotda dizayn ijtimoiy tizimda yashaydi. O‘qituvchi hamkasblar, ma’muriyat, ota-onalar, psixologlar va boshqa mutaxassislar bilan maqsad va natijalarni muvofiqlashtiradi, resurslarni kelishadi va mas’uliyatni taqsimlaydi. Akmeologik tamoyillar hamkorlikni dizayn sifatiga ta’sir etuvchi asosiy

omil deb qaraydi, chunki professional kamolot faqat shaxsiy mahorati bilan emas, professional muloqot madaniyati, fikrlar xilma-xilligini qabul qilish va umumiy ma’no yaratish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Shu sababli pedagogik dizayn mazmunida hamkorlik mexanizmlari, kommunikatsiya ssenariylari va muloqot etikasi muhim o‘rin tutadi.

Beshinchi qatlam — refleksiv-baholovchi mazmun bo‘lib, u akmeologik modelning markaziy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Dizaynni amalga oshirish jarayonida kutilgan natija bilan real dinamika o‘rtasida farqlar yuzaga keladi. Ushbu farqlarni ko‘rish, sababini aniqlash, ma’lumot to‘plash, xulosa chiqarish va dizaynni qayta qurish — refleksiv monitoringning mohiyatidir. Akmeologik yondashuvda refleksiya faqat “tahlil” emas, o‘z-o‘zini boshqarish, maqsadlarni qayta aniqlash, resurslarni qayta tashkil qilish va professional o‘shish trayektoriyasini belgilash vositasidir. Natijada pedagogik dizayn bir martalik ish emas, qayta-qayta takomillashadigan dinamik tizimga aylanadi. Refleksiv mazmunning yetilganligi o‘qituvchining xatodan qochishi bilan emas, xatoni ilmiy va etik tarzda tushunib, uni o‘shish nuqtasiga aylantira olishi bilan o‘lchanadi.

Yuqoridagi mazmuniy qatlamlar akmeologik tamoyillar bilan birlashganda, pedagogik dizayn sifati

uchun mezonlar tizimi shakllanadi. Birinchi mezon maqsadiy-qiymatliy uyg'unlik bilan ifodalanadi: dizayn maqsadlari ta'lim standartlari bilan muvofiq bo'lishi barobar, o'quvchining rivojlanishi, qadriyatlar va insonparvar maqsadlar bilan ham uyg'un bo'lishi kerak. Ikkinchi mezon rivojlantiruvchanlikdir: dizayn o'quvchining faqat bilim olishini emas, fikrlash, muloqot, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va o'z-o'zini boshqarishini ham qo'llab-quvvatlashi lozim. Uchinchi mezon dalillilik va asoslanganlik bo'lib, u qarorlarning pedagogik va psixologiyaviy qonuniyatlarga, o'quvchilar haqidagi ma'lumotlarga va aniq resurs-shartlarga tayanishi bilan belgilanadi. To'rtinchi mezon amaliy qo'llanuvchanlikdir: dizayn real vaqt, resurs, muhit va ishtirokchilar imkoniyatlariga mos, ijro etiladigan va barqaror bo'lishi talab qilinadi.

Beshinchi mezon moslashuvchanlik hisoblanadi, chunki ta'lim jarayoni doimiy o'zgaruvchi tizimdir. O'qituvchi dizaynda alternativ yechimlarga ochiq bo'lishi, differensiasiya va individuallashtirish imkoniyatlarini saqlashi, kutilmagan vaziyatlarda maqsadni yo'qotmasdan texnologiyani qayta qurishi kerak. Oltinchi mezon reflektiv monitoring sifati bo'lib, u baholashning faqat natijani qayd etishi bilan emas, jarayonni tushuntirishi, sabab-oqibat bog'lanishlarini ochishi va takomillashtirish qarorlarini ta'minlashi

bilan aniqlanadi. Yettinchi mezon pedagogik etika va xavfsizlikdir: dizayn o'quvchi sha'ni, huquqi, psixologik barqarorligi va salomatligini muhofaza qiladigan pedagogik munosabat va muhitni kafolatlashi lozim. Inklyuzivlik va teng imkoniyatni ta'minlash ham shu mezonning tabiiy qismi bo'lib, dizayn "o'rtacha o'quvchi"ga emas, xilma-xil o'quv ehtiyojlariga mos qurilishi talab etiladi.

Shu tariqa, natijalar akmeologik modelda pedagogik dizayn tushunchasi, mazmuniy tuzilmasi va mezonlar tizimi bir-biriga uzviy bog'liq ekanini ko'rsatadi. Dizaynning sifatini belgilaydigan asosiy omillar texnologik detallardan oldin, qiymat-ma'no yo'nalganlik, subyektlik va reflektiv o'z-o'zini boshqarishda mujassam bo'ladi. Bu esa pedagogik dizaynni o'qituvchining professional kamolot mexanizmi sifatida talqin qilishga ilmiy asos yaratadi.

Taklif etilgan konseptual yondashuv pedagogik dizaynga nisbatan ikki muhim muammoni hal qilish imkonini beradi. Birinchidan, dizaynni faqat rejalashtirish amaliyoti bilan tenglashtirish tendensiyasi pasayadi, chunki akmeologik tamoyillar dizaynni ichki ma'no, mas'uliyat va rivojlanish bilan bog'laydi. Ikkinchidan, dizaynni cheklanmagan "umumiy kompetentlik" sifatida talqin qilish xavfi kamayadi, chunki mazmuniy qatlamlar va mezonlar orqali uning tuzilmasi operatsionlashadi, ya'ni

ta'lim dasturlarida o'qitish va baholash uchun aniq yo'nalishlar paydo bo'ladi.

Akmeologik modelni klassik o'qitishni loyihalash yondashuvlari bilan qiyoslaganda, u ADDIE kabi bosqichli dizayn logikasini inkor etmaydi, balki uni insonparvar va kasbiy rivojlanish nuqtayi nazaridan chuqurlashtiradi. Masalan, tahlil bosqichi faqat kirish ma'lumotlarini yig'ish emas, o'qituvchining professional ko'rishi va qiymatli interpretatsiyasi bilan boyiydi; dizayn bosqichi faqat struktura qurish emas, rivojlanish trayektoriyasini ma'no bilan ta'minlashga aylanadi; baholash bosqichi esa natijani hisoblash bilan cheklanmay, reflektiv monitoring va qayta qurishni talab qiladi. Shunday qilib, akmeologik yondashuv pedagogik dizaynni "texnologiya"dan "kasbiy fikrlash va kamolot madaniyati"ga ko'taradi.

Shu bilan birga, akmeologik "yuqori nuqta" g'oyasi noto'g'ri tushunilsa, amaliyotda perfektsionizm bosimini kuchaytirishi mumkin. Agar pedagogik dizayn faqat idealga moslik talabiga qurilsa, o'qituvchi xatodan qochishga urinib, ijodiy qarorlardan voz kechishi, stress va emotsional charchoqni kuchaytirishi ehtimoli bor. Demak, akmeologik modelni joriy etishda "akme"ni doimiy maksimal natija emas, barqaror ustalik, realistk o'z-o'zini rivojlantirish va o'quvchi manfaatini himoya qiluvchi professional yetilganlik sifatida talqin qilish muhim.

Bunda nastavnichestvo, fikr bildirish madaniyati va shakllantiruvchi baholash amaliyotlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Muhokama doirasida yana bir muhim jihat — mezonlarni amaliyotga tatbiq etish masalasidir. Taklif qilingan mezonlar tizimi dizayn sifatiga kompleks baho berishni ko'zda tutadi, ammo baholashda formal chek-listlarga aylanib qolmasligi kerak. Akmeologik ruhda mezonlar o'qituvchi uchun "nazorat vositasi" emas, balki o'z-o'zini tahlil qilish va o'sishni rejalashtirish instrumenti bo'lishi lozim. Shunda dizayn kompetensiyasi haqiqatan ham rivojlanadigan, o'zini-o'zi qo'llab-quvvatlaydigan kasbiy qobiliyatga aylanadi.

Maqolada akmeologik tamoyillar asosida pedagogik dizaynning tushuncha, mazmun va mezonlari konseptual jihatdan asoslandi. Pedagogik dizayn akmeologik modelda ta'lim jarayonini maqsadli qurish, amalga oshirish va reflektiv baholash orqali doimiy takomillashtirishga qaratilgan kasbiy-ijodiy faoliyat sifatida talqin qilindi. Uning mazmuni qiymat-ma'no yo'nalganlik, analitik-konseptual tayyorgarlik, texnologik-amaliy qurish, kommunikativ hamkorlik, reflektiv monitoring va qayta qurish kabi o'zaro bog'liq qatlamlar orqali ochib berildi. Pedagogik dizayn sifati uchun taklif qilingan mezonlar tizimi dizaynni formal rejalashtirish darajasidan chiqarib, o'quvchi rivojlanishi va

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TALABALARNING KOGNITIV QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

ABDURAXMONOV UMIDJON

Qo‘qon davlat universiteti v.b dotsenti

ABDULLAYEV ALIBEK QODIRALIYEVICH

Qo‘qon davlat universiteti dotsenti, Pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish jarayonida talabalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda ta‘lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish, talabalarning mustaqil fikrlashi, izlanishi, mantiqiy tahlil va refleksiv faoliyatga jalb qilinishining ahamiyati keng tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida interfaol muhit yaratish, o‘quvchilarni problemali vaziyatlar orqali o‘qitish, AKT vositalari yordamida o‘quv jarayonining individuallashtirilgan va differensiallashtirilgan shakllarini qo‘llashning samaradorligi asoslab berilgan. Maqolada kognitiv qiziqishni faollashtiruvchi metodlar, o‘quv motivatsiyasini kuchaytiruvchi pedagogik yondashuvlar, shuningdek, talabalarning bilishga bo‘lgan ichki ehtiyojini uyg‘otish va qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi pedagogik omillar chuqur o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik texnologiyalar samaradorligini oshirish, ta‘lim sifatini yuksaltirish va talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so‘zlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kognitiv qiziqish, ta‘lim sifati, innovatsion metodlar, interfaol ta‘lim, AKT vositalari, problemali o‘qitish, motivatsiya, refleksiv faoliyat, individuallashtirilgan ta‘lim, differensiallashtirilgan yondashuv, kreativ fikrlash, talaba faolligi, pedagogik muhit, o‘qitishning samaradorligi.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur‘atlarda rivojlanishi hamda ta‘lim sohasida raqobat kuchayib borayotgan bir sharoitda talabalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish masalasi ta‘lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Zamonaviy ishlab chiqarish va mehnat bozori ko‘proq mustaqil fikrlovchi, izlanishga moyil, intellektual salohiyatini erkin namoyon eta oladigan, keng qamrovli bilimlarni tezkor o‘zlashtira oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda. Bunday kompetensiyalarni shakllantirish esa avvalo ta‘lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish, o‘qitish samaradorligini oshirish hamda talabalarda ichki motivatsiyani kuchaytirishga bevosita bog‘liq. Shu bois, kognitiv qiziqishlarni rag‘batlantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish ushbu tadqiqotning

metodologik asosini tashkil etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta‘lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish imkonini berib, talabalar ongida o‘quv faoliyatiga nisbatan ichki ehtiyoj uyg‘otadi, ularni mustaqil fikrlash va mantiqiy mulohazayuritishga undaydi. Interfaol metodlar, multimediali o‘quv resurslari, masofaviy ta‘lim platformalari, virtual laboratoriyalar, raqamli simulyatorlar kabi texnologiyalar ta‘lim jarayonini faollashtirib, talabalarni bevosita bilim olish jarayonining sub’ekti sifatida shakllantiradi. Bunday sharoit esa o‘z navbatida talabaning bilishga bo‘lgan ehtiyoji tobora ortishiga, o‘quv jarayonida o‘zini namoyon etish imkoniyatlari kengayishiga, shuningdek, o‘zlashtirish jarayonining samaradorligi oshishiga xizmat qiladi. Shu ma’noda, o‘quv jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni to‘g‘ri va maqsadga muvofiq joriy etish — kognitiv

qiziqishlarning shakllanishi uchun zarur psixologik-pedagogik muhit yaratish demakdir.

Talabalarining kognitiv qiziqishlarini rivojlantirish ko'plab omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular orasida ta'lim muhitining interfaolligi, o'qituvchining pedagogik mahorati, o'quv materialining hayotiylik darajasi, topshiriqlarning ijodiy va amaliy yo'nalganligi, motivatsiyani qo'llab-quvvatlovchi sharoitlarning yaratilishi alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, ta'lim muhitida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish, har bir talabaning individual o'quv ehtiyojlarini inobatga olish, o'quv jarayoniga refleksiv tahlil va baholash mexanizmlarini singdirish kognitiv faollikni oshiruvchi asosiy shart-sharoitlar sifatida qaraladi. Talabaning o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyati, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi va intellektual faolligi aynan ana shunday pedagogik muhitda shakllanadi.

Olib borilayotgan ko'plab ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar talabalarda nafaqat bilim olishga qiziqish uyg'otadi, balki ularni muammoli vaziyatlarni hal qilish, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish kabi murakkab kognitiv jarayonlarga jalb etadi. Masalan, "aqliy hujum", "klaster", "debat", "tarmoqlar metodi", "case-study", "onlayn interaktiv testlar" va "simulyatsiya" kabi texnologiyalar nafaqat o'zlashtirish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining fikrlash jarayonini har tomonlama rivojlantiradi. Shuningdek, raqamli resurslar orqali mustaqil izlanishlar olib borish talabalarining o'z-o'zini o'qitishga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Bu esa o'z-o'zidan kognitiv qiziqishlarning barqaror shakllanishiga poydevor yaratadi.

Yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda, ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida talabalarining kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarning mazmuni, mohiyati hamda ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati keng tahlil qilinadi. Shuningdek,

o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan muammolar, ularni bartaraf etishning samarali yo'llari, talabalarining intellektual faolligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ham tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Mazkur yondashuvlar pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish hamda talabalarda mustahkam bilim, barqaror motivatsiya va yuqori darajadagi kognitiv qiziqishlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish jarayonida talabalarining kognitiv qiziqishlarini shakllantirish va rivojlantirishga oid nazariy yondashuvlar, ilmiy qarashlar va metodik tamoyillar tashkil etadi. Tadqiqot davomida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, konstruktivizm nazariyasi, faoliyatga asoslangan yondashuv, motivatsiya psixologiyasi hamda kognitiv rivojlanish nazariyalarining asosiy g'oyalari amaliyotga tatbiq etildi. Bu yondashuvlar ta'lim oluvchini o'quv jarayonining passiv iste'molchisi emas, balki faol ishtirokchisi sifatida ko'rib, bilimni o'zlashtirish jarayonida mustaqil qidiruv, izlanish va fikrlash faoliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning ilmiy-didaktik tamoyillari — tizimlilik, izchillik, integrativlik, motivatsion yondashuv va refleksiv faoliyat tamoyillari asos qilib olindi. Tizimlilik tamoyiliga ko'ra, ta'lim jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan komponentlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida qaralib, talabaning kognitiv qiziqishlari ushbu tizimning ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida talqin qilindi. Integrativlik tamoyili orqali esa zamonaviy texnologiyalarni fanlararo aloqadorlikda qo'llash, talabaning bilim doirasini kengaytirish va murakkab jarayonlarni sodda va tushunarli shaklda yoritish imkoniyati yaratildi.

Tadqiqotda o'quv jarayonining samaradorligini aniqlash, kognitiv qiziqishlarning shakllanish darajasini baholash hamda zamonaviy texnologiyalar ta'sirining natijadorligini o'lchash maqsadida bir qator ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Eng avvalo, nazariy tahlil metodi orqali pedagogika, psixologiya, didaktika, axborot texnologiyalari va innovatsion ta'lim bo'yicha ilmiy manbalar chuqur o'rganildi, mavjud ilmiy qarashlar qiyosiy tahlil qilindi, muammo bo'yicha asosiy kategoriyalar va tushunchalar izohlandi. Shuningdek, kontent tahlili yordamida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha ilg'or tajribalar, xalqaro ta'lim standartlari va innovatsion o'quv metodikalaridagi asosiy g'oyalar o'rganilib, tadqiqotning nazariy poydevori shakllantirildi.

Tadqiqot jarayonida empirik metodlar — kuzatish, suhbat, anketa, diagnostik testlar va pedagogik tajriba usullaridan keng foydalanildi. Kuzatish metodi orqali ta'lim jarayonida talabalarning faol ishtiroki, dars davomida yuzaga kelgan kognitiv reaksiyalar, qiziqish darajasi, yoshga xos psixologik o'zgarishlar va ta'lim motivatsiyasi real jarayonda kuzatildi. Suhbat metodi esa talabalarning bilimiga bo'lgan ichki ehtiyojini, o'qituvchining dars jarayonida qo'llagan texnologiyalar samaradorligi haqidagi fikrlarini aniqlash imkonini berdi. Anketa va diagnostika testlari orqali esa kognitiv qiziqish darajasining dinamikasi, talabalarning o'quvdagi faolligi, mustaqilligi va intellektual salohiyati o'lchab borildi.

Tadqiqotning yana bir muhim bosqichi pedagogik eksperiment bo'lib, u zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodikaning amaliy samaradorligini sinovdan o'tkazishga xizmat qildi. Eksperiment davomida nazorat va tajriba guruhlar tashkil etilib, o'quv jarayoni turlicha yondashuvlar asosida olib borildi. Tajriba guruhida innovatsion ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, raqamli resurslar, simulyatsion topshiriqlar va mustaqil izlanishni faollashtiruvchi

platformalar qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy metodlar ustuvor bo'ldi. Ushbu yondashuv ikki guruhdagi o'zlashtirish darajasini qiyoslash, kognitiv qiziqishlarning shakllanishidagi farqlarni aniq ko'rish hamda taklif etilayotgan metodikaning samaradorligini isbotlashga imkon berdi.

Tadqiqot metodologiyasini shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillari — shaxsga yo'naltirilganlik, innovatsionlik, tizimlilik, ilmiylik, amaliyotga yaqinlashtirish va samaradorlik tamoyillari qat'iy asos qilib olindi. Ushbu tamoyillar tadqiqotning har bir bosqichida yaqqol namoyon bo'lib, o'quv jarayonida kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishning samarali shart-sharoitlarini aniqlashga yordam berdi.

Natijalar. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga maqsadli tatbiq etish talabalarning kognitiv qiziqishlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. O'tkazilgan nazariy tahlillar, kuzatishlar, diagnostik testlar, anketalar va pedagogik eksperiment ma'lumotlari asosida talabalarning bilishga bo'lgan ehtiyoji, o'quv faoliyatidagi faolligi, independent fikrlashi va ijodiy yondashuv darajasida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan har bir natija zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan ko'proq motivatsion, interfaol va kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi xususiyatlarga egaligini isbotlab berdi.

Birinchidan, tajriba guruhida o'qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalar — interfaol metodlar, raqamli simulyatorlar, onlayn platformalar, multimedia resurslari va tahliliy topshiriqlarning joriy etilishi talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqish darajasini oshirganligi kuzatildi. Dars jarayonida talabalarning o'zaro hamkorlikda ishlashga intilishi, savollarga faol javob berishi, mustaqil izlanishga bo'lgan e'tibori sezilarli darajada kuchaydi. Ular o'zlashtirilayotgan mavzularni faqat eslab qolish darajasida emas, balki chuqur tahlil qilish, mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash

va amaliy vazifalar orqali mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu esa kognitiv jarayonlarning barcha bosqichlarida — bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va ijod qilish kabi ko'nikmalarning shakllanishiga zamin yaratdi.

Ikkinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan tajriba guruhida talabalarning motivatsiyasi nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq darajada bo'ldi. Xususan, interfaol metodlar talabalarni bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol yaratuvchi sifatida jarayonga jalb etgani sababli ularning o'qishga bo'lgan ichki qiziqishi ortdi. Diagnostik natijalarda tajriba guruhidagi talabalar o'quv topshiriqlarini bajarishda yuqori tashabbuskorlik, murakkab vazifalardan qo'rqmaslik, mustaqil izlanishlarga tayyorlik va o'z fikrini asosli himoya qilish kabi ko'nikmalarni namoyon qildi. Bu jarayon kognitiv qiziqishlarning barqaror shakllanishini ta'minlovchi muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'ldi.

Uchinchidan, tadqiqotda pedagogik texnologiyalar kognitiv qiziqishlarning rivojlanishiga bevosita ta'sir etuvchi shart-sharoitlarni yaratishda hal qiluvchi rol o'ynashi aniqlandi. Xususan, o'quv jarayonining interfaolligi, topshiriqlarning funksional va amaliy yo'nalganligi, raqamli resurslarning o'rinli qo'llanishi, ta'lim muhitining psixologik qulayligi va o'qituvchining innovatsion yondashuvi talabalar faoliyatida sezilarli natijalarga olib keldi. Shuningdek, o'quv jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish, tahliliy fikrlashni talab etuvchi topshiriqlarni qo'llash, mustaqil ishlashga yo'naltirilgan mashqlarni berish orqali talabalarning ijodiy va analitik fikrlashlari yanada faollashdi.

To'rtinchidan, pedagogik eksperimentning yakuniy natijalarida tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasida sezilarli farqlar aniqlandi. Xususan, tajriba guruhida o'zlashtirish darajasi, bilimlarning chuqurligi, topshiriqlarni bajarish sifati va tahlil qilish qobiliyati nazorat guruhiga qaraganda ancha yuqori bo'ldi. O'quv

jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish talabaning bilish jarayonini tezlashtirganligi, xotira faolligini oshirganligi, o'zlashtirilgan ma'lumotlarning amaliyotga tatbiq etilish samaradorligini kuchaytirganligi aniqlandi. Statistika tahlil natijalari esa o'z navbatida zamonaviy texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini ilmiy asosda tasdiqlab berdi.

Beshinchidan, tadqiqotda aniqlangan muhim jihatlardan biri — o'qituvchining pedagogik mahorati va texnologik kompetentligi kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishda asosiy omillardan biri ekanidir. Innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llay oladigan, dars jarayonini interfaol tashkil etadigan, motivatsion muhit yarata oladigan o'qituvchi dars samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Shu bois, o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha muntazam malaka oshirish, ularni raqamli vositalarni ijodiy foydalanishga o'rgatish ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida qayd etildi.

Yakuniy natijalar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodika talabalarning nafaqat bilim olish jarayonini samarali tashkil etadi, balki ularning kognitiv qiziqishlarini shakllantiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi, o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi va pedagogik jarayonning umumiy sifatini oshiradi. Bu natijalar metodikaning amaliy ahamiyatini tasdiqlab, pedagogik shart-sharoitlarni yaratish va takomillashtirish bo'yicha aniq yo'nalishlar belgilab berdi.

Muhokamarlar. Tadqiqot davomida olingan natijalar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga izchil tatbiq etish talabalarning kognitiv qiziqishlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilimga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiribgina qolmay, balki ularning intellektual faolligini oshiradi,

murakkab tushunchalarni o'zlashtirishda mustaqil, izchil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. An'anaviy darslarda kuzatiladigan passivlik, takroriylik va bir xil faoliyat o'rniga zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarda o'quv jarayoniga nisbatan yangi munosabat, yangicha fikrlash va samarali kognitiv faollikni yuzaga keltirdi.

Tadqiqot materiallarini tahlil qilish jarayonida aniq bo'ldiki, talabalarning kognitiv qiziqishlari avvalo ta'lim jarayoniga jalb etilish darajasi, dars davomida ularga berilayotgan vazifalarning mazmuni, murakkabligi, amaliy ahamiyati va mustaqil fikr yuritishga yo'naltirilganligi bilan chambarchas bog'liqdir. Interfaol metodlar, zamonaviy raqamli resurslar va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan topshiriqlar talabalarni o'rganilayotgan mavzuga chuqurroq sho'ng'ishga, bilimlarni faqat yodlash emas, balki tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish orqali o'zlashtirishga undaydi. Shuningdek, o'quv jarayonining boshidan oxirigacha talabada qiziqishning pasaymasligi, o'quv jarayonining qulay psixologik muhitda tashkil etilishi ham mazkur jarayonning muvaffaqiyatida muhim omil ekanligi aniqlandi.

Muhokama jarayonida pedagogik eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalarda bilim olishning yangi motivlarini shakllantiradi va ularning o'quv jarayonidagi asosiy ehtiyojiga aylana oladi. Talabalar tomonidan fikr bildirishi, o'z pozitsiyasini asoslab berishi, tahliliy savollar berishi, mustaqil tadqiqot olib borishga intilishi — bularning barchasi kognitiv qiziqishlarning kuchayganidan dalolat beradi. Ayniqsa, o'quv faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanganda talabalar bilimni o'zlashtirish jarayonida o'zini erkinroq, faolroq va mustaqilroq his qilishi kuzatildi. Bu esa ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini oshirishda zamonaviy texnologiyalarning beqiyos o'rniga ishora qiladi.

Muhokamalarda yana bir muhim jihat sifatida o'qituvchining pedagogik mahorati va innovatsion kompetentligining o'zni alohida qayd etildi. Chunki zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llash faqat texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi; aksincha, texnologiyani mazmuniy jihatdan to'g'ri tanlash, uni o'quv maqsadiga moslashtirish, talabaning psixologik va bilish xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llash zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion yondashuvni biladigan, darsni kreativ tashkil eta oladigan o'qituvchilar dars samaradorligini bir necha baravar oshira oladi. Demak, o'qituvchilar malakasini oshirish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha tayyorlash ta'lim sifatining uzluksiz yaxshilanishini ta'minlovchi muhim shartlardan biridir.

Muhokamalarning yakuniy tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar nafaqat o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish imkonini beradi, balki talabaning intellektual salohiyatini ochish, uning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, o'quv faoliyatini izchil va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bu jarayon esa o'z navbatida kognitiv qiziqishlarning barqaror shakllanishiga, talabaning o'zlashtirish darajasining oshishiga va ta'lim jarayonining umumiy sifat ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga olib keladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda boshlang'ich sinflarda xorijiy tajribalarni o'rganish hamda zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning nazariy-metodik asoslari chuqur tahlil qilindi. O'tkazilgan tadqiqot ishlari shuni ko'rsatdiki, rivojlangan ta'lim tizimlarida (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur, Estoniya va Yaponiya) boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchi faoliyati, individual yondashuv, raqamli resurslardan samarali foydalanish va o'quv motivatsiyasi ustuvorligiga asoslanadi. Ushbu tajribalarni milliy o'quv jarayoniga moslashtirish o'quvchilarning bilim sifatini, o'quv

faoliyatidagi faolligi va kreativ tafakkurining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Tajriba-sinov ishlari davomida o'qituvchilarning AKTdan foydalanish kompetensiyalari, o'quvchilarning raqamli ko'nikmalari hamda dars samaradorligi bo'yicha bosqichma-bosqich tahlillar o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, elektron darsliklar, multimediali topshiriqlar, interaktiv platformalar, onlayn testlar va virtual o'quv muhiti o'quvchilar bilimini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xorijiy tajribalar asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar joriy etilganda o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarida sezilarli o'sish

kuzatildi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajribalarni o'rganish va zamonaviy axborot texnologiyalarini boshlang'ich ta'limga integratsiya qilish o'quv jarayonining mazmuni, shakli va usullarini takomillashtirishga olib keladi. Bu esa o'quvchilarning raqamli savodxonligi, mantiqiy fikrlashi, mustaqil o'rganish ko'nikmalari hamda o'quv motivatsiyasining shakllanishida asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, taklif etilgan metodik tavsiyalarni ta'lim amaliyotiga joriy qilish boshlang'ich ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash metodikasi. – Toshkent: Fan, 2021. – 185 b.
2. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 240 b.
3. Nishonova Z. Raqamli ta'lim muhitida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kompetensiyalarni shakllantirish. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 196 b.
4. Jalolov J. Pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 210 b.
5. Shodmonqulova N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 276 b.
6. Holmberg B. Theory and Practice of Distance Education. – London: Routledge, 2005. – 280 p.
7. UNESCO. ICT in Education: A Critical Literature Review. – Paris: UNESCO Publishing, 2018. – 112 p.
8. OECD. Education in the Digital Era: International Comparative Study. – Paris: OECD, 2020. – 168 p.
9. Fullan M. The New Pedagogy for Deep Learning. – New York: Teachers College Press, 2018. – 210 p.
10. Mishra P., Koehler M. Technological Pedagogical Content Knowledge Framework (TPACK): Theory and Practice. – Michigan State University Press, 2016. – 154 p.
11. Ergashev D., Mamrasulov M. Boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Farg'ona: Yangi Avlod, 2022. – 188 b.
12. Singapur Ta'lim Vazirligi. ICT-enabled Learning Strategies in Primary Schools. – Singapore: MOE Press, 2019. – 96 p.
13. Finlyandiya Ta'lim Kengashi. Finnish National Core Curriculum for Basic Education. – Helsinki, 2016. – 475 p.
14. Karimova D. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim jarayoni. – Toshkent: Fan, 2020. – 204 b.
15. Estoniya Ta'lim va Tadqiqot Vazirligi. Digital Learning Ecosystem in Primary Education. – Tallinn, 2021. – 132 p.

PEDAGOGICAL CONDITIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE TEACHER'S REFLEXIVE POSITION

Z.SH.KARSHIYEVA

Kattakurgan State Pedagogical Institute

Annotation. The article analyzes the systemic, axiological, personal-activity and reflexive approaches to the process of professional training of future teachers. The mechanism of implementation of the process of developing a reflexive position in the model is based on the development of reflexive, critical thinking, design, implementation of professional training, organized on the basis of the use of the technology of modular programs, interactive teaching methods.

Keywords. Reflective, position, model, modeling, result, approach, design, harmonization, axiological, component, principle.

In our study, we rely on the rule that pedagogical conditions are an important component of the pedagogical process, which includes the content, methods, organizational forms of education and upbringing, which in turn means that the student is oriented towards his own relationship with the inner world [1.279].

The concept of "psychological and pedagogical conditions" is directly related to the term "pedagogical process". Because the conditions are manifested in the pedagogical process and are created with the aim of optimizing it.

It is also important that this approach is compatible with other interpretations of the concept of "conditions" that exist in the science of pedagogy.

N.M. Boritko notes that the choice of effective tools and conditions stimulates the development of relatively perfect pedagogical systems, which are reflected in the creation of author's programs of various forms in the pedagogue. [2.107].

Thus, within the framework of the study, we have interpreted pedagogical conditions as actual elements of a pedagogical system that ensures the achievement of a specific pedagogical goal.

When we have identified a set of pedagogical conditions that will help develop the reflexive position of the future teacher, we will consider the impact of factors such as the social order of society on the education system in terms of the problem under study; features and possibilities of forming a reflexive position of future teachers; system-functional features of the model for the development of the reflexive position of future teachers; The need for the implementation of reflexive, systemic, axiological, and personal-activity approaches was taken into account.

The analysis of psychological and pedagogical literature and experience in the system of higher education allow us to argue that the development of the reflexive position of future teachers will be effective if this process is organized taking into account the following pedagogical conditions: formation of the reflexive life experience of the future teacher in pedagogical relations through the problem-variative structure of classes; involvement of the future teacher in professionally oriented activities by solving reflexive and professional problems; Using interactive forms and methods of education as a means of access to the teacher's reflexive position to develop a reflexive algorithm.

Below we will dwell on the content of these pedagogical conditions.

The first pedagogical condition is the formation of the future teacher's reflexive life experience in the conditions of pedagogical interpersonal relations through the problem-changing structure of classes. In defining this state, we proceeded from the law of reflexion, according to which the basis of development is a person's knowledge and life experience. For reflexion, internal-natural (genetically given) and external principles (vitagen (vital) knowledge and experience) are important. Let's clarify the key concepts.

A.S. Belkin interpreted life experience in connection with the concept of "vitagen information" as follows: "Vitagen information is a combination of thoughts, feelings, actions that a person experiences and has sufficient value for himself. It is associated with the mind, the emotions, the memory of behavior" [3.121]. At the same time, the scientist emphasizes the presence of vitagen data (life experience), which does not become the property of the individual, but is only related to the perception of various aspects of life and activity and is of no particular importance for him. The scientist emphasizes that most educational technologies are implemented at the level of vitagen-information.

The process of professional preparation is a multifaceted and focused interpersonal relationship: pupil and teacher, pupil - pupil, interpersonal relationship. The pedagogical relationship has traditionally been described as the subject-object (S-O), where the subject is the teacher, who imparts knowledge and forms skills and competencies, and the object is the learner, who is the learner and the nurturer. In connection with the humanization of the modern education system, the directions of pedagogical interaction have been established and the subject-subject (SS) system has been established. That is, "From the point of view of education, humanization requires, first of all, the development of pedagogical ideas of

cooperation and co-creation, the creation of conditions for mutual trust and demand. It is about changing the position of the teacher, that is, from the position of standing "above the student" to the position of being "side by side with the student" [4.320]. Consequently, the equal activity of the two subjects, their equality and their influence on each other, i.e., their cooperation, can be emphasized.

A.S. Belkin believes that in traditional approaches to teaching, collaborative relations between teacher and students cannot be achieved, since students act on the basis of the acceptance of ready-made knowledge and do not play the role of a communicator like the teacher. In order for the learner to assume the role of the receiver to the role of communicator-knowledge carrier (when the teacher becomes the receiver), information unknown to the teacher is needed. This is the learner's life experience. It doesn't matter if he has little or no experience.

T.V. Minakova interpreted the pedagogical conditions as the current circumstances that develop the cognitive independence of the future specialist in vocational training of foreign languages and highlighted:

1) Cognitive:

- intensification of the teaching and learning process;
- To ensure the variability of the content of teaching from the point of view of future professional activity;

2) axiology:

- stimulating the motivation for achieving success in mastering a foreign language;
- formation of valuable masterskills in students for professionally oriented study of a foreign language;

3) Practical:

- modeling of situations of independent cognition in the learning process in order to develop research, linguistic, information analytical, creative, reflexive skills;

Individualization of the educational process and activation of inter-subject relationships

through the implementation of educational cooperation. [7; 214]

It is in this way that the need to activate the life experience of the learner arises, because it is this that allows to turn the acquired knowledge into value. In our research, reflexive life experience has been understood as part of a life experience that relates to the realm of self-awareness, the process of formation during one's relationship with people and society.

The concept of "vitagen education" (A.S.Belkin), which is based on the realization of an individual's life experience, his intellectual and psychological potential for educational purposes, is important for our research. [5.121].

In implementing this pedagogical condition, we took into account the stages and levels of transition of vitagen data into the life experience.

1) perceiving information in a way that is inseparable and undifferentiated;

2) the stage of evaluation and filtering, in which the significance of the acquired data is determined first from the positions of universal and gnostic, and then of personal importance;

3) The guidance stage, which involves the creation of a spontaneous or conscious workshop to memorize information with an approximate memory retention period. It depends on the importance of the information, its vital and practical orientation, and also determines the degree to which the information is absorbed: operative – related to the mastery of bad memorization (memorization "just in case"); functional – determined by the length of time information is retained in memory, important in selection situations; base is a workshop for long-term memory; It is important for self-awareness in the educational process.

According to A.S. Belkin, the holographic method of projection is a means of implementing vitagenic education. The scholar looks at it as a system of educational technology in teaching, aimed at presenting the material being studied in a voluminous and multi-dimensional way. The system

corresponds to the multidimensional properties of perceiving the environment and the reserves of life experience.

The method is the process of volumetric disclosure of the content, the states of the knowledge being learned, which includes three projections with center-oriented vectors: vitagen projection is vitagen information used by teachers in the teaching process to prepare them for the manifestation of new knowledge; Stereoprojection - information developed by the teacher using students' life experience; Holographic projection is information received and provided from some additional source (other people, media).

Vitagen education is the orientation of an individual's mental and spiritual capacities for educational purposes.

In the pedagogical encyclopedia created under the scientific guidance of Professor R. Safarova, the concept of vitagen educational technology is clarified as follows: vitagen education is one of the directions of didactics, which is formed on the basis of updating the social experience of students. At the same time, it is envisaged that the gradual use of the person's experience for educational purposes is envisaged.

Vitagen education is a training system aimed at updating the life experience of an individual, assuming the use of his intellectual and spiritual capacities for educational purposes.

The analysis of the psychological and pedagogical literature allowed to highlight a number of requirements: recognition and development of the individuality of the future teacher; to direct pedagogical dialogue to apply the existing reflexive experience of each potential teacher; matching reflexive life experience with the content of reflexively professionally oriented tasks; provide an opportunity to choose a strategy of behavior, ways to solve these problems; provide the opportunity to connect one's views with colleagues as well as with universal values;

focusing on the practical and vital importance of methods of solving reflexive problems; In the process of mastering reflexive skills, the future teacher in this direction actively encourages self-development, self-expression. [6.75].

The realization of the conditions allows one to appeal to the individuality of the future teacher, to find the hidden possibilities in each, to enrich the reflexive experience of life, to help him find his own "I".

After studying various approaches to improving pedagogical and psychological education at the university, it was concluded

that the development of the reflexive position of future teachers is carried out due to the popularization of general and special (educational-analytical, value-oriented and reflexive-active) pedagogical and psychological subjects, the activation of the methods of students' educational activities and the improvement of the teacher's management activities. At the same time, this potential of pedagogical and psychological disciplines can be effectively applied only as a system that provides for the unity of the above-mentioned components.

References:

1. Saygushev, N.Y. Reflexive management of the professional formation of the future teacher: monograph. Moscow: INFRA-M. 2017. – 279 p. – P. 179.
2. Borytko N.M. Methodological culture of school teachers as a condition of its innovative activity // Holistic educational process: research continues: Metodol. seminar in memory of prof. V.S. Ilyina. Volgograd, 1997. Iss. 4, pp. 107-110.
3. Belkin A.S. Theory and Practice of Vital Learning with a Holographic Method of Projections: Materials of Lectures. – Nizhny Tagil: NTF IRRO, 1997. – 121 p. – P.7.
4. Andreeva, G.M. Sotsial'naya psikhologiya: uchebnik dlya un-tov [Social psychology: a textbook for universities]. Moscow, Nauka Publ., 1998. – 320 p. – P.93.
5. Pedagogy: encyclopedia / Responsible editor R.G. Safarova. – T.: "Uzbekistan National Encyclopedia" State Scientific Publishing House, 2015. – 320 p. – P.200.
6. Karshieva Z.Sh. Development of the reflexive position of the teacher. Manual of Style. Samarkand State Institute of Foreign Languages - 2021-75 p.
7. Minakova T.V. Razvitie poznavatel'noy samostoyatnosti studentov tekhnicheskogo universiteta v protsesse izucheniya inostrannogo yazyka [Development of cognitive independence of students of a technical university in the process of studying a foreign language]. ... Cand. Ped. Sciences. – Orenburg, 2001. – 214 p.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA KREATIV FAOLIYATNI XALQARO BAHOLASH DASTURLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING O‘QUV-METODIK TA‘MINOTINI RIVOJLANTIRISH

ABDULLAYEVA NARGIZA ROXATALIYEVNA -Qo‘qon davlat universiteti
v.b dotsenti

BARATBAYEV BEKZOD BATIROVICH-Qo‘qon davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativ faoliyatni rivojlantirish jarayonini xalqaro baholash dasturlari talablari asosida takomillashtirishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro baholash tizimlarining metodik yondashuvlari, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlari hamda funksional savodxonlikka yo‘naltirilgan kompetensiyalari bo‘lajak o‘qituvchilarni kreativ faoliyatga tayyorlashda samarali metodik resurs ekanligi aniqlangan. Maqolada kreativ pedagogika nazariyalari, kompetensiya yondashuvi, tizimli va faoliyat yondashuvlari asosida ishlab chiqilgan o‘quv-metodik ta‘minot modeli taklif etilib, uning tarkibiy qismlari, bosqichlari va amaliy ahamiyati batafsil tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy fikrlashi, tahliliy yondashuvi, muammo yechish qobiliyati va pedagogik qaror qabul qilish ko‘nikmalarida sezilarli o‘sish kuzatilganini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada ishlab chiqilgan o‘quv-metodik ta‘minot umumiy o‘rta ta‘limda kreativ yondashuvlarni joriy etish, xalqaro baholash dasturlariga mos tayyorlovni yaxshilash va bo‘lajak o‘qituvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim nazariy-amaliy ahamiyat kasb etishi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: kreativ faoliyat, kreativ kompetensiya, xalqaro baholash dasturlari, PISA, PIRLS, TIMSS, funksional savodxonlik, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, o‘quv-metodik ta‘minot, xalqaro standartlar, ijodiy fikrlash, metodik yondashuv, real vaziyatga asoslangan topshiriqlar, pedagogik innovatsiyalar, kreativ pedagogika.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim tizimida kreativlikni rivojlantirish masalasi global miqyosda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi mazmunini tubdan yangilashni talab qiladigan ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Chunki XXI asr kompetensiyalari tarkibida kreativ fikrlash, muammolarni noodatiy yondashuvlar asosida hal qila olish, yangi g‘oyalar yaratish hamda ulardan samarali foydalanish ko‘nikmalari alohida o‘rin tutadi va bu kompetensiyalar boshlang‘ich ta‘lim jarayonining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib bormoqda. Shuningdek, ta‘lim standartlarining yangilanishi, xalqaro mezonlar bilan uyg‘unlashtirilayotgan o‘quv dasturlari, zamonaviy baholash tizimlari va pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ faoliyatini maqsadli rivojlantirishni taqozo etmoqda.

So‘nggi yillarda PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlarining mazmuni, talablari va baholash mezonlari o‘quvchilarning nafaqat bilimi, balki ularning fikrlash darajasi, ijodiy yondasha olish qobiliyati, tahlil qilish, solishtirish, izoh berish, xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi amaliy-kognitiv ko‘nikmalarini baholashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Mazkur dasturlar talablari boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan dars jarayonini shunday tashkil etishni talab qiladi-ki, unda o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri faol ishga tushsin, o‘quv vaziyatlarini o‘zgacha ko‘ra olish qobiliyati shakllansin va o‘quvchilarda mustaqil fikrlashga tayanch bo‘ladigan faoliyat turlari rivojlansin. Shu ma’noda, bo‘lajak o‘qituvchini kreativ faoliyatga tayyorlash xalqaro baholash dasturlarining metodologiyasidan kelib chiqib amalga oshirilishi zarur.

Hozirgi kunda pedagogik oliy ta‘lim muassasalarida kreativlikni rivojlantirish

bo'yicha turli metodik tavsiyalar, innovatsion texnologiyalar va didaktik yondashuvlar qo'llanmoqda, biroq bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida aynan xalqaro baholash dasturlari mazmuniga mos kreativ faoliyatni shakllantirishga oid o'quv-metodik ta'minot hali yetarlicha tizimlashtirilmagan. Dars jarayonida kreativ topshiriqlarni ishlab chiqish, real hayotga yo'naltirilgan vaziyatlarni modellashtirish, o'quvchining shaxsiy fikrini tahlil qilishga undaydigan metodlar, baholash mezonlari, ko'rsatkichlar va diagnostika usullari bo'yicha yagona ilmiy-metodik yondashuvning yo'qligi ayrim muammolarni yuzaga chiqarayotganini kuzatish mumkin. Natijada bo'lajak o'qituvchilarning kreativ faoliyatga oid bilim, ko'nikma va malakalari o'quv dasturidagi talablardan past yoki notekis shakllanayotgan holatlar uchraydi.

Yana bir muhim masala shundan iboratki, xalqaro baholash tizimlarida qo'llaniladigan topshiriqlar, matnlar, grafiklar, real hayotga asoslangan vaziyatlar, funksional savodxonlikka yo'naltirilgan munosabatlar o'z-o'zidan kreativlikni rivojlantirishga xizmat qilsa-da, ularni o'quv jarayoniga moslashtirish va didaktik jihatdan to'g'ri integratsiya qilish bo'lajak o'qituvchilar uchun juda muhim amaliy tajribani talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, mazkur yo'nalishda puxta ishlab chiqilgan, ilmiy-metodik asoslangan, bosqichma-bosqich qo'llashga mo'ljallangan o'quv-metodik ta'minot yaratish zarurati yanada kuchaymoqda. Bunday ta'minot nafaqat oliy ta'lim tizimi uchun, balki umumiy o'rta ta'limda sifat o'zgarishlari uchun ham strategik ahamiyatga ega bo'ladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi, bir tomondan, xalqaro baholash dasturlari talablari asosida bo'lajak o'qituvchilar kreativ faoliyatini rivojlantirishni taqozo etayotgan global ta'lim talablari bilan bog'liq bo'lsa; ikkinchi tomondan, amaldagi o'quv-metodik tizimning yangilanishga ehtiyoji, kreativlikka oid didaktik materiallar va metodlar yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi, oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilar uchun kreativ kompetensiyani

shakllantirish mexanizmlarining to'liq ishlab chiqilmaganligi bilan bog'liqdir. Shu bois, ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni xalqaro baholash dasturlari asosida rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari, mavjud metodik muammolar va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari tahlil qilinadi.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni xalqaro baholash dasturlari asosida rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlar, tamoyillar, vositalar hamda diagnostik mexanizmlarni chuqur o'rganishni o'z ichiga oladi. Avvalo, xalqaro baholash tizimlarining (PISA, PIRLS, TIMSS) metodik asoslari, baholash mezonlari, topshiriqlar tuzilishi, real vaziyatga yo'naltirilgan kompetensiyalar talablari puxta tahlil qilindi. Bu dasturlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, funksional savodxonligi, mantiqiy-tahliliy yondashuvi kabi jarayonlarni baholashi sababli, bo'lajak o'qituvchilarni shu yo'nalishga mos tayyorlash metodlari tadqiqotning asosiy vektori sifatida belgilandi.

Tadqiqot davomida pedagogik diagnostika, kompetensiya yondashuvi, tizimli yondashuv, faoliyat yondashuvi hamda kreativ pedagogika nazariyalariga tayangan holda ilmiy asoslangan o'quv-metodik ta'minotni ishlab chiqish tamoyillari shakllantirildi. Shuningdek, o'quvchilar kreativ fikrlashini baholashda Bloom taksonomiyasi, Guilford ijodkorlik modeli, Torrens kreativlik testlari, shuningdek xalqaro baholash markazlarining tahliliy tavsiflari metodologik mezon sifatida qo'llandi. Bo'lajak o'qituvchilar kreativ kompetensiyasining shakllanish bosqichlari, indikatorlari va ko'rsatkichlari aniqlanib, ularni o'lchash uchun analitik, amaliy va modulli diagnostika usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida empirik metodlar (kuzatish, suhbat, test topshiriqlari, diagnostik kuzatuv kartalari), nazariy metodlar (tahlil, umumlashtirish, solishtirma metod, modellashtirish), eksperimental metodlar (tajriba-sinov ishlari, o'quv mashg'ulotlari

ssenariylarini sinovdan o'tkazish), shuningdek statistika metodlari (natijalarni qayta ishlash, tahliliy taqqoslash) qo'llandi. O'quv-metodik ta'minotni yaratishda real o'quv jarayoniga yaqin topshiriqlarni ishlab chiqish, PISA yoki PIRLS formatida kreativlikka yo'naltirilgan savollarni moslashtirish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra differensiallashtirish kabi metodik yondashuvlarga alohida e'tibor qaratildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xalqaro baholash dasturlariga moslashtirilgan kreativ topshiriqlar, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan o'quv mashg'ulotlari, ochiq savollardan iborat amaliy topshiriqlar va tahliliy faoliyatga yo'naltirilgan metodlar bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Jumladan, o'quv-metodik ta'minotning mazmuniga funksional savodxonlik topshiriqlari, grafik-analitik tahlil, matn asosida xulosa chiqarish, o'zgartirilgan sharoitda muammo yechimi yaratish kabi topshiriqlar kiritilishi bo'lajak o'qituvchilarning kreativ fikrlash darajasini 35–45 foizgacha oshirganini tajriba natijalari tasdiqladi.

Tajriba-sinov ishlari davomida yaratilgan o'quv-metodik materiallar bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirgani, topshiriqlarni yangicha yondashuvlar asosida bajarishga intilish kuchaygani, o'zining pedagogik qarorlarini mustaqil asoslay olishi rivojlanganini ko'rsatdi. Shuningdek, kreativ faoliyat indikatorlari (moslashtirilgan fikrlash, g'oya yaratish, tahliliy qarash, muammoli vaziyatlarda yechimlar topish) bo'yicha sezilarli o'sish qayd etilgan. O'quvchilarni xalqaro baholash formatiga tayyorlash jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning metodik savodxonligi ham oshgan bo'lib, ular dars jarayonida real vaziyatga asoslangan topshiriqlarni tuza olish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va tahlilga yo'naltirilgan savollarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'la boshlagan.

Tadqiqot yakunida ishlab chiqilgan o'quv-metodik ta'minot kompleksiga kreativ

topshiriqlar banki, baholash mezonlari, o'quv mashg'ulotlarining modulli ssenariylari, diagnostik baholash kartalari va xalqaro baholash tizimlariga moslashtirilgan o'quv qo'llanma dasturi kiritildi. Bu materiallar bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini tizimli shakllantirishda samarali ekanligi tajriba natijalari orqali tasdiqlangan.

Muhokamar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni rivojlantirish jarayoni xalqaro baholash dasturlarining metodologiyasiga tayangan holda tashkil etilganda ancha samarali kechadi, chunki mazkur dasturlarda qo'llaniladigan topshiriqlar ijodiy fikrlash, funksional savodxonlik, tahliliy yondashuv va innovatsion qarashlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi kuchli motivator sifatida namoyon bo'ladi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, mavjud o'qitish tizimida kreativlik ko'proq nazariy bilim darajasida o'rgatilayotgan bo'lib, amaliy mashqlar va real hayotga yo'naltirilgan topshiriqlar kam qo'llaniladi, bu esa o'qituvchilarning kreativ faoliyatni rivojlantirishdagi metodik mahoratini cheklaydi.

Shuningdek, xalqaro baholash tizimlari bilan bog'liq topshiriqlarning murakkabligi, kontekstga boyligi, ko'p bosqichli fikrlashni talab qilishi bo'lajak o'qituvchilarni yangicha fikrlashga o'rgatish zarurligini ko'rsatadi. Muhokamalarda aniqlangan yana bir holat shundan iboratki, kreativ faoliyatni o'rgatishda o'qituvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, o'quvchilarni erkin fikrlashga rag'batlantirish, savollarni ochiq shaklda tuzish va ijodiy vaziyatlar yaratish ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan. Bu holat o'quv-metodik ta'minotni takomillashtirish zarurligini, dars jarayoniga real vaziyatlarga mos integratsiyalashgan mashg'ulotlarni kiritish kerakligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari xalqaro baholash dasturlaridagi yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarni kreativ faoliyatga tayyorlash jarayonida kuchli metodik resurs ekanligini tasdiqlaydi. Biroq bu yondashuvlarni qo'llash

uchun o'qituvchilarning metodik savodxonligini oshirish, o'quv jarayoniga integratsiya qilish, topshiriqlarni moslashtirish tamoyillarini chuqur o'rganish zarurligi ta'kidlanadi. Umuman olganda, muhokamalar pedagogik tizimda kreativ faoliyatni rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuv zarurligini va buni xalqaro baholash dasturlari asosida samarali tashkil etish mumkinligini ko'rsatadi..

Xulosa. Yakuniy xulosalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonni xalqaro baholash dasturlari metodologiyasi asosida tashkil etish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. PISA, PIRLS va TIMSS kabi dasturlar kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko'plab metodik imkoniyatlarni taqdim etadi, ularning topshiriqlari bo'lajak o'qituvchilarning tahliliy va ijodiy yondashuvlarini shakllantirishda kuchli rag'bat bo'la oladi. Shuning uchun o'quv-metodik ta'minotni aynan ushbu dasturlar talablari asosida boyitish, kengaytirish va takomillashtirish pedagogik

jarayonning sifat o'zgarishiga olib keladi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan o'quv-metodik ta'minot bo'lajak o'qituvchilarning kreativ faoliyatga tayyorgarligini yangi bosqichga ko'targan bo'lib, unga kiritilgan topshiriqlar, modullar, ssenariylar, baholash mezonlari hamda diagnostik vositalar ijodiy jarayonni bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, kreativlikni rivojlantirish bo'yicha yaratilgan metodik materiallar nafaqat oliy ta'lim uchun, balki umumiy o'rta ta'limda yuqori sifatli dars jarayonlarini tashkil etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, kelgusida o'quv-metodik ta'minotning amaliyotga tatbiq etilishini kengaytirish, xalqaro baholash mazmuniga moslashtirilgan topshiriqlar bazasini yanada boyitish, o'qituvchilarni kreativ faoliyatga tayyorlash bo'yicha doimiy malaka oshirish jarayonlarini yo'lga qo'yish zarur. Bu esa pedagogik ta'lim sifatini oshirish, kreativ fikrlovchi, zamonaviy kompetensiyalarga ega bo'lgan o'qituvchilarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 240 b.
2. Jalolov J. Ta'lim jarayonida kreativlikni rivojlantirishning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
3. Shodmonqulova N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Tafakkur, 2022. – 276 b.
4. Nishonova Z. Raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ kompetensiyalarni shakllantirish. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 196 b.
5. Mullajonov A. Kreativ pedagogika: nazariya va amaliyot. – Farg'ona: Yangi Avlod, 2021. – 188 b.
6. Fullan M., Langworthy M. A New Pedagogy for Deep Learning. – New York: Teachers College Press, 2018. – 210 p.
7. Guilford J. P. The Nature of Human Creativity. – New York: McGraw-Hill, 1987. – 170 p.
8. Torrance E. Creativity Studies and Tests. – Boston: Scholastic Press, 1998. – 220 p.
9. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 312 p.
10. IEA. PIRLS 2021 Assessment Framework. – Amsterdam: IEA, 2020. – 280 p.
11. Andreas Schleicher. World Class Learners: Lessons from International Assessment. – Paris: OECD, 2019. – 190 p.
12. Karimova D. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim jarayoni. – Toshkent: Fan, 2020. – 204 b.
13. Brown P., Wyatt J. Design Thinking in Education: Creativity for Innovation. – London: Routledge, 2020. – 165 p.
14. Singapur Ta'lim Vazirligi. Creative Pedagogy and ICT in Primary Education. – Singapore: MOE Press, 2018. – 112 p.
15. Estoniya Ta'lim va Tadqiqot Vazirligi. Digital Learning Ecosystem for Primary Teachers. – Tallinn, 2021. – 132 p.

PROFESSIONAL TA'LIMDA FIZIK TADQIQOTLAR: O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI OSHIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

KOSIMOVA YANGLISH BAXTIYAROVNA
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada o'rta maxsus professional ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni, uning mazmuni, bosqichlari va samarali metodik ta'minoti tahlil qilinadi. Tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishda mahalliy va xorijiy olimlar qarashlari umumlashtiriladi hamda o'quv jarayonida bu ko'nikmalarni kuchaytirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslanadi. shuningdek, talabalarda tadqiqot ko'nikmalarini samarali shakllantirish uchun o'qituvchilarda tegishli kompetensiyalarning mavjudligi muhim ekaniga alohida urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: tadqiqot ko'nikmalari, kompetensiya, faoliyat yondashuvi, texnologiya, noodatiy fikrlash, innovatsion metod.

Аннотация. В статье анализируются процесс формирования исследовательских навыков у учащихся средних специальных профессиональных образовательных учреждений, его содержание, этапы и эффективное методическое обеспечение. Обобщаются взгляды отечественных и зарубежных ученых на развитие исследовательских компетенций, а также обосновываются педагогические условия, способствующие усилению этих навыков в учебном процессе. Кроме того, особо подчеркивается важность наличия у преподавателей соответствующих компетенций для результативного формирования исследовательских навыков у студентов.

Ключевые слова: исследовательские навыки, компетенция, деятельностный подход, технология, нестандартное мышление, инновационный метод.

Annotation. The article examines the process of developing research skills among students of secondary specialized vocational educational institutions, including its content, stages, and effective methodological support. The views of domestic and foreign scholars on the development of research competencies are summarized, and the pedagogical conditions that contribute to strengthening these skills in the learning process are substantiated. In addition, special emphasis is placed on the importance of teachers possessing the necessary competencies to ensure the effective formation of research skills in students.

Keywords: research skills, competence, activity-based approach, technology, creative thinking, innovative method.

Dunyo ta'lim tizimida professional ta'lim o'quvchilari uchun tadqiqot faoliyatini rivojlantirishga oid ilmiy tajribalar keng qo'llanilmoqda. Texnik loyihalash, amaliy tadqiqotlar, analitik fikrlash va yangi g'oyalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan yondashuvlar zamonaviy o'quvchining intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayon O'zbekistonda ham o'z aksini topib, kasb-hunar ta'limini modernizatsiya qilish, ilmiy-innovatsion yondashuvlarni

kengaytirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, fizika fanida tadqiqot faoliyatini tashkil etish professional ta'lim uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki, fizik tajribalar, modellashtirish, kuzatish va tabiiy jarayonlarni tahlil qilish orqali o'quvchilar ilmiy fikrlashning asosiy komponentlarini egallaydilar. Energiya, kuch, modda tarkibi, elektr va magnit hodisalar kabi fizik konsepsiyalar real ishlab chiqarish

jarayonlari bilan bevosita bog'langanligi sababli, fizik tadqiqotlar o'quvchilarda nafaqat nazariy, balki amaliy kompetensiyalarning ham shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim taraqqiyotining rivojlanishida quyidagi vazifalarni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yishimiz zarur:

1) uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, o'rta professional ta'lim sifatini oshirish, mustaqil fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash;

2) talabalar tadqiqot ko'nikmalarini ularning bazaviy kompetensiyalari, optimal professional va psixologik tamoyillar asosida aniqlash mezonlarini ishlab chiqish, metodik tizimni takomillashtirish — bularning barchasi o'rta maxsus ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega

Hozirgi kunda professional ta'lim tizimi o'quvchilarni mustaqil tadqiqot faoliyatini tashkil etish tajribasi bilan yetarlicha ta'minlamaydi. Amaldagi ta'lim shakllari o'quvchilarga fan bo'yicha yangi bilimlarni mustaqil izlab topish imkonini bermaydi. Professional ta'limda tadqiqot ishlari ko'proq o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladi yoki faqat yuqori tayyorgarlikka ega o'quvchilar jalb qilinadi. O'quvchilar tadqiqot faoliyatida ishtirok etsada, ko'pincha uni mustaqil bajarmaydi, natijada barcha o'quvchilarning ilmiy faoliyatda qatnashayotgandek ko'rinishi yuzaga keladi.

Xususan, fizika laboratoriya mashg'ulotlarida tadqiqot topshiriqlarining tor doirada berilishi o'quvchilarning mustaqil izlanish ko'nikmalarining yetarli shakllanmasligiga olib keladi. Amaldagi ba'zi o'quvchilarda laboratoriya ishlari asosan tayyor natijani olishga qaratilganligi sababli, o'quvchi hodisani mustaqil tahlil qilish, o'zgarma va o'zgaruvchan kattaliklar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, tajriba sharoitlarini o'zi loyihalash kabi malakalardan chetda qoladi. Shu bois

fizik tajribalarni loyihalashga asoslangan ochiq turdagi topshiriqlarni joriy etish tadqiqotchilik ko'nikmalarini sezilarli kuchaytiradi.

O'quvchilarni tadqiqot jarayoniga jalb etish ularning ijodkorligini rivojlantiradi, maktabda olgan bilimlarini qo'llashga undaydi va real ilmiy-amaliy masalalarni hal qilishda o'z salohiyatini ochishga yordam beradi.

Yurtimiz pedagog olimlaridan Sh.Raximov, B.O.Matchonov, Z.Xudayberdiyev, B.B.Ergashev, N.B.Yusupov, S.Y.Ahurovalarning tadqiqotlarida professional ta'limda mustaqil bilim olish, o'quv-tadqiqot faoliyatini tashkil etish, kompetensiyalar tizimini shakllantirish mexanizmlari chuqur yoritilgan. Ularning ishlari talabalarda tadqiqotga bo'lgan motivatsiya, noodatiy fikrlash va amaliy faoliyatga tayyorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Professional ta'lim talabalari tadqiqot ko'nikmalarini egallashi uchun bu jarayon ma'lum bosqichlarga asoslangan holda olib borilishi zarur. Tadqiqot faoliyati nafaqat nazariy bilim, balki kuzatish, tahlil qilish, savol qo'ya olish, eksperiment o'tkazish va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu fikrlar D.B.Bogoyavlenskaya, A.L.Spivak, A.I.Savenkov, N.Atakulova kabi olimlar ishlarida o'z tasdig'ini topgan. A.I.Savenkov tadqiqot ko'nikmalarining asosini muammo qo'yish, gipoteza yaratish, kuzatish, tajriba o'tkazish, natijalarni talqin qilish tashkil etishini ta'kidlaydi. G.G.Tararov esa bu ko'nikmalarni "axborotni izlash, yig'ish, tahlil qilish va baholay olish qobiliyati" sifatida ta'riflaydi. Bu yondashuv mahalliy tadqiqotchi N. Rajabovning "o'quvchi mustaqil bilim olishi uchun izlanish muhitini yaratish zarur" degan g'oyasi bilan uyg'unlashadi.

Fizika fanida bu yondashuv ayniqsa muhim bo'lib, tadqiqot jarayoni muammo qo'yishdan boshlab fizik model yaratish, eksperiment rejalashtirish, tajriba o'tkazish

va natijani matematik-statistik tahlil qilish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Masalan, mexanikada harakat qonunlarini aniqlash, elektr zanjirlarida tok kuchi va kuchlanish orasidagi bog'liqlikni tekshirish, optikada yorug'lik sindirilishini o'rganish jarayonlari o'quvchilarning ilmiy mulohaza, kuzatish, modellashtirish va xulosa chiqarish kompetensiyalarini chuqurlashtiradi.

Professional ta'limda tadqiqot faoliyatini samarali tashkil etish uchun o'qituvchining ilmiy-bilish, kommunikativ, metodik kompetensiyalari yuqori bo'lishi shart. Aks holda, tadqiqot jarayoni rasmiylashtirish darajasida qolib ketadi.

I.P. Podlasiyning tadqiqotda samaradorlik omillari – o'quv materiali mazmuni, metodlar, o'quvchi tayyorgarligi va vaqt resurslari – professional ta'lim sharoitida ham o'z dolzarbligini saqlaydi. Xususan, o'qitish mazmuni ilmiylik, tizimlilik, amaliyotga yaqinlik tamoyillariga asoslanishi zarur. Fizika fanida bu tamoyillar o'z aksini topadi. Chunki fizik qonunlar mazmunining o'zi nazariy model va amaliy tajriba uyg'unligiga qurilgan. Professional ta'limda fizik mazmundagi masalalar va laboratoriya ishlarini real ishlab chiqarish texnologiyalari – elektrotexnika, mexanika, energetika, avtomatika yo'nalishlaridagi amaliy vazifalar bilan integratsiya qilish o'quvchilarda tadqiqot madaniyatining shakllanishini tezlashtiradi. Bu yondashuv o'quvchilarning texnik fikrlashini rivojlantiradi va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi. Bu tamoyillar o'zbek metodisti O.Qodirov tomonidan professional ta'lim standartlari bo'yicha ishlab chiqilgan ishlarda ham asosiy mezon sifatida talqin etilgan.

O'quvchilar mustaqil tadqiqot faoliyatiga jalb etilganda ularning ijodkorligi kuchayadi, o'qishga qiziqishi ortadi, real hayotdagi ishlab chiqarish vazifalarini hal qilishga tayyor bo'ladi. M.I.Starovikov tadqiqot

faoliyatining natijasi sifatida jamoada ishlash, muammoni ilg'ay olish, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanishini ko'rsatadi.

Fizik tadqiqot topshiriqlari o'quvchilarning jamoaviy faoliyatini yanada faollashtiradi. Masalan, murakkab tajribalarni – elektr zanjirini yig'ish, issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash, mexanik tebranishlarni tahlil qilish kabi jarayonlarni guruh bo'lib bajarish ularda rollarni taqsimlash, ma'suliyatni bo'lishish, natijalarni muhokama qilish va yakuniy xulosaga kelish kabi kompetensiyalarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida o'quvchi faoliyatini boshqarish o'qituvchining muhim vazifasidir. Bu yondashuv M. Ochilov tomonidan ham qo'llab-quvvatlanib, u o'quvchilarga muammoli vazifalar berish orqali bilimni mustaqil izlashga undash zarurligini ta'kidlaydi.

O'rta maxsus professional ta'lim muassasalarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchi shaxsining intellektual rivojlanishi, kasbiy kompetensiyalarining chuqurlashuvivamustaqilfikrlashsalohiyatining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot ko'nikmalari o'quvchi faoliyatining markazida turishi va o'quv jarayonining mazmuni bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak. O'qituvchining ilmiy-metodik kompetensiyasi jarayoni samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. O'quvchilarni mustaqil izlanishga jalb qilish ularning analitik fikrlashi, ijodkorligi va kasbiy tayyorgarligini oshiradi.

Mamlakatimizning yetuk ilmiy-pedagogik maktabi vakillari — Sh. Raximov, B.O.Matchonov, Z.Xudayberdiyev, B.B.Ergashev, N.B.Yusupov hamda S.Y.Ashurovalar tomonidan taklif etilgan pedagogik yondashuvlar professional ta'lim tizimida tadqiqot kompetensiyalarini

Fizika ta'limida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning samaradorligi, avvalo, o'quvchilarni eksperimentlar orqali real ilmiy jarayonga yaqinlashtira olish bilan belgilanadi. Shu maqsadda tajriba dizayni, o'lchash aniqligi, fizik kattaliklarni baholash, grafik tahlil,

Shunday qilib, tadqiqot faoliyatini samarali tashkil etish professional ta'limda yuqori sifatli kadrlar tayyorlashning ajralmas qismidir.

- Kasb-hunar ta'limi №10, 2025

BO‘LAJAK INFORMATIKA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLILIK DARAJASINI KVALIMETRIK KO‘RSATGICHLAR ASOSIDA BAHOLASH TEXNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

SAMATOV ULUG‘BEK SAMEYEVICH
Guliston davlat universiteti doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak informatika fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentlilik darajasini aniqlash, baholash va rivojlantirishda kvalimetrik yondashuvning didaktik imkoniyatlari o‘rganiladi. Kompetentlikning tarkibiy qismlari - axborot-texnologik, dasturiy, metodik-pedagogik, kommunikativ va innovatsion kompetentliklar asosida baholash mezonlari ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: kvalimetrik baholash, kasbiy kompetentlik, pedagogik diagnostika.

Abstract. In this article, the didactic possibilities of the qualimetric approach in identifying, assessing, and developing the professional competence level of prospective Informatics teachers are examined. Based on the structural components of competence — information-technological, programming, methodological-pedagogical, communicative, and innovative competences — assessment criteria have been developed

Keywords: qualimetric assessment, professional competence, pedagogical diagnostics.

Аннотация. В данной статье изучаются дидактические возможности квалиметрического подхода в определении, оценке и развитии уровня профессиональной компетентности будущих учителей информатики. На основе структурных компонентов компетентности — информационно-технологической, программной, методико-педагогической, коммуникативной и инновационной компетентностей разработаны критерии оценки..

Ключевые слова: квалиметрическая оценка, профессиональная компетентность, педагогическая диагностика.

Kirish. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot, axborot texnologiyalari va sun‘iy intellektning tezkor rivojlanishi ta‘lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Xususan, informatika fani bo‘yicha zamonaviy pedagoglarni tayyorlash jarayoni nafaqat bilim berishga, balki talabalarda mustaqil fikrlash, algoritmik tafakkur, dasturlash ko‘nikmalari, axborot madaniyati va innovatsion faoliyatni amalga oshirish bo‘yicha yuqori darajadagi kasbiy kompetentliklarni shakllantirishga qaratilishi talab etiladi. Shu bois bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligiga qo‘yilayotgan talablar o‘zgarib bormoqda. An‘anaviy reyting tizimlari yoki ballik baholash metodlari bu jarayonning murakkab va ko‘p jihatlilikini to‘laqonli hisobga olmaydi. Masalan, talabaning faqat nazariy bilimlarini baholash uning kompetentligini to‘laqonli aks ettira olmaydi. Chunki kompetentlik -

bu bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy sifatlar va amaliy faoliyatning uyg‘unlashgan holatidir. Shu nuqtai nazardan, kvalimetrik baholash texnologiyasidan foydalanish zamonaviy pedagogik diagnostika uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Kvalimetriya - murakkab tizimlarning sifatini o‘lchash, miqdoriy ifodalash va baholashga doir ilmiy yo‘nalish bo‘lib, u ko‘p omilli obyektni aniqlik bilan baholash imkonini beradi. Informatika o‘qituvchisi kompetentligining mazmuni ham aynan ko‘p komponentli, integrativ va dinamik xususiyatga ega bo‘lgani sababli, kvalimetrik yondashuv ularni aniqlashda eng samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Pedagogik ta‘limda kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi natijasida talabaning “nima bilishi” emas, balki “bilimi bilan nima qila olishi” muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Bu esa baholash faqat

yakuniy testlar yoki amaliy topshiriqlar bilan cheklanmasdan, balki uzluksiz, tizimli, ko'p bosqichli va ko'rsatkichlarga asoslangan bo'lishi zarurligini anglatadi. Shu o'rinda bo'lajak informatika o'qituvchilarining kompetentlilik darajasini aniq mezonlar orqali baholash, baholash natijalariga ko'ra individual rivojlanish xaritalarini ishlab chiqish, o'quv jarayonini takomillashtirish va nazorat mexanizmlarini optimallashtirish masalalari dolzarbdir.

Kvalimetrik baholash texnologiyasi aynan mana shunday murakkab kasbiy sifatlarni sonli ifodalash, strukturalashtirish va pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonini ilmiy asoslash imkonini yaratadi. Natijada: o'qituvchi tayyorlash jarayonida shaffoflik, talabalarining rivojlanish dinamikasini kuzatish, kompetentlilikni maqsadli shakllantirish, baholashning xolisligini oshirish

ta'minlanadi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida informatika yo'nalishi bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni kompleks baholashning yagona, ilmiy asoslangan, amaliyotga yo'naltirilgan kvalimetrik modeli ishlab chiqilmagan. Amaldagi baholash asosan oraliq nazoratlar, reyting ballari yoki yakuniy topshiriqlarga tayanadi, lekin kasbiy kompetensiyaning aniq holatini baholashga yetarli emas. Shuningdek, informatika o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan dasturlash, algoritmlash, tarmoq texnologiyalari, ma'lumotlar bazalari bilan ishlash, pedagogik texnologiyalar, elektron resurslaryaratish kabi ko'nikmalarni baholashda ham bir xillik mavjud emas. Shu kabi omillar ushbu tadqiqot mavzusining nazariy va amaliy ahamiyatini oshiradi. Kvalimetrik baholash asosida kompetentlilik darajasini aniqlash ushbu sohada metodik tavsiyalar ishlab chiqish, o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish va ta'lim natijalarining ob'ektivligini ta'minlaydi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Ushbu tadqiqotning obyekti bo'lajak informatika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentlilikini

shakllantirish va baholash jarayonidir. Kompetentlik tushunchasi murakkab va ko'p komponentli bo'lib, unda axborot-texnologik, dasturiy, metodik-pedagogik, kommunikativ va innovatsion yo'nalishlar mujassamlangan. Tadqiqotda asosiy e'tibor shunday kasbiy kompetentliklarning darajasini aniqlash, ularni baholash mezonlarini ishlab chiqish va kvalimetrik ko'rsatkichlar asosida diagnostika modelini takomillashtirishga qaratildi. Tadqiqot predmeti sifatida kvalimetrik baholash texnologiyasining samaradorligi va amaliyotga tatbiq etish jarayoni tanlandi. Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy va amaliy metodlar qo'llandi. Nazariy metodlar qatoriga ilmiy adabiyotlar va pedagogik manbalarni tahlil qilish, kompetensiyaviy yondashuv va kvalimetriya nazariyalarini o'rganish kiradi. Empirik metodlar sifatida kuzatish, test va amaliy topshiriqlarni bajarish, mini-loyihalar va portfolio elementlarini baholash, shuningdek ekspertlar bahosini olish ishlari amalga oshiriladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotning dastlabki natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak informatika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini baholashda kvalimetrik yondashuv samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Kompetentlik besh asosiy komponent bo'yicha baholandi: axborot-texnologik, dasturlash va algoritmlash, pedagogik-metodik, kommunikativ va innovatsion kompetentlik. Har bir komponent subkompetentliklar va mezonlar orqali aniqlanib, talabaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini berdi. Bu yondashuv baholash jarayonini tizimli, shaffof va obyektiv bo'lishigaga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida talabalar turli vositalar yordamida baholandi. Ular testlar, amaliy topshiriqlar, mini-loyihalar va portfolio elementlarini bajarish orqali o'z bilim va ko'nikmalarini namoyon qiladilar. Shuningdek, ekspertlar bahosi asosida talabalarining pedagogik va innovatsion salohiyati aniqlandi. Kvalimetrik baholash orqali har bir kompetentlik komponenti bo'yicha

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida chiqarilgan xulosalar shuni ko'rsatadiki, talabalarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, pedagogik qarorlar qabul qilishda amaliy yordam berishga xizmat qiladi. Shu yo'l bilan informatika fani bo'yicha tayyorlanayotgan pedagoglarning kasbiy kompetentligi sezilarli darajada oshadi va ta'lim jarayoni tizimli, samarali va shaffof bo'ladi.

ART-PEDAGOGIKA ASOSIDA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MODEL

KOMOLOVA IRODA XAMIDULLAYEVNA

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Maktabgacha va boshlangich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada art-pedagogik ta'minotning muayyan bosqichlari, Art-pedagogikaning shakllari: turli badiiy kechalar, mualliflik qo'shiqlari, talabalar teatr tomoshalari to'g'risida to'liq bayon qilingan.

Kalit so'zlar: "ideal", diagnostik-izlanish, psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-madaniy, badiiy, art-terapiya, estetik didi va ijodiy salohiyat.

Art-pedagogika atamasi nisbatan yaqinda, o'tgan asrning o'rtalarida Rossiyada paydo bo'ldi. Pedagog va psixologlar bu atamaga turli xil ma'no berishdi. Psixologlar uchun art-pedagogika atamasi ko'pincha art-terapiya bilan sinonim ishlatilib, imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan ishlarda foydalaniladi. Biroq, so'nggi yillarda pedagoglar art-pedagogikaga normal, shuningdek, iqtidorli bolalar bilan olib boriladigan metod va texnologiya sifatida qarashmoqda.

Talabalarni kasbiy faoliyatga art-pedagogika asosida tayyorlash bugungi ta'lim tizimining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv pedagogik, psixologik, estetik va madaniy metodlarning uzviy uyg'unligini talab qiladi. Art-pedagogika — bu talabalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning dunyoqarashi, hissiy ongligi, estetik didi va ijodiy salohiyatini san'at vositalari orqali shakllantirishga qaratilgan ta'limiy jarayondir.

San'atning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi talabalar uchun kasbiy rivojlanishga qulay muhit yaratadi. Art-pedagogika ta'lim jarayonini hissiy jihatdan boyitish, qulay psixologik muhit yaratish va talabalar ongida o'zini tushunishga undovchi vosita sifatida e'tirof etiladi.

Ushbu yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalar kasbiy

kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning estetik tarbiyasi, san'atni anglash, go'zallikni qadrlash va san'at orqali o'zini ifodalash qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik faoliyatda muhim o'rin tutuvchi empatiya, hissiy sezgirlik, madaniy muloqot va yangicha fikrlash kabi jihatlarni rivojlantiradi. Art-pedagogik yondashuv asosida kasbiy tayyorgarlikni yo'lga qo'yish orqali talabalar nafaqat zaruriy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar, balki ular kasbga bo'lgan munosabatini mustahkamlab, motivatsiyasi va shaxsiy pozitsiyasini ham rivojlantiradi.

Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik, eng avvalo, talabaning kasbni ongli tanlashi va unga ijobiy munosabatda bo'lishidan boshlanadi. Art-pedagogika bu jarayonda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlab, ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi hamda san'at orqali o'zini anglash va ifoda etishga sharoit yaratadi. San'at elementlari asosidagi o'qitish metodlari talabalarni faol ishtirok etishga undaydi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va kasbiy muammolarni badiiy-estetik yondashuv orqali tahlil qilishga o'rgatadi.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu kompetensiyalar innovatsion fikrlash, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, mustaqil g'oyalar ilgari surish va ularni amaliyotda qo'llay

olish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Musiqa, tasviriy san'at, teatr va adabiyot kabi turli san'at yo'nalishlari orqali o'qitish, talabalarni hissiy jihatdan boyitadi va ularning madaniy hamda intellektual salohiyatini oshiradi. Bu esa ularni nafaqat kasbiy jihatdan muvaffaqiyatli mutaxassis, balki yuqori axloqiy fazilatlarga ega shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, art-pedagogik uslublarni qo'llash orqali talabalar estetik dunyoqarashini kengaytiradi, ularning didi va ijodiy tasavvuri rivojlanadi, hamda shaxsiy o'sish uchun qulay psixologik muhit shakllanadi. San'atga asoslangan pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini yuksaltiradi, talabalar bilan samimiy muloqotni yo'lga qo'yadi va ularning o'quv motivatsiyasini oshiradi.

Art-pedagogika faqatgina didaktik vosita sifatida emas, balki tarbiyaviy, psixologik va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'p qirrali yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Art-pedagogika asosida tashkil etilgan kasbiy tayyorlov — bu zamonaviy pedagogik tafakkurning innovatsion yutuqlaridan biri bo'lib, shaxsni har tomonlama rivojlantirish, kasbiy va axloqiy fazilatlarni shakllantirish hamda hayotga faol tayyorlashga qaratilgan samarali yo'nalishdir. Art-pedagogika o'quv jarayonini hissiy tomondan boyitish, ijobiy ruhiy muhitni yuzaga keltirish va talabalar orasida o'zini anglashga rag'batlantiruvchi vosita sifatida baholanadi.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha didaktik materiallar to'plash talabalarining art-pedagogika asosida kasbiy faoliyatga tayyorlanishiga xizmat qiladigan pedagogik vositalar va resurslarni yig'ish jarayonidir. Bu materiallar talabalar uchun o'qitish jarayonini samarali va qiziqarli qilish, ular uchun o'rganish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida jamlanadi. Didaktik vositalar o'z tarkibiga turli san'atga oid manbalar, ta'limiy va psixologik axborotlar, amaliy mashg'ulotlar uchun qo'llanmalar, texnik jihozlar hamda

o'qituvchilar uchun uslubiy materiallarni qamrab oladi. San'atga oid didaktik materiallar talabalarining estetik rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu materiallar orasida tasviriy san'at asarlari, musiqa kompozitsiyalari, teatr sahnalari, adabiyotning badiiy asarlari va boshqa san'at turlari bo'yicha resurslar mavjud. Masalan, rasm va tasvirlar orqali talabalar san'atning turli yo'nalishlari bilan tanishib, o'z estetik didini rivojlantiradi. Musiqa va teatr materiallari esa talabalarining hissiy-emotsional dunyosini kengaytiradi, nutq madaniyati va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Pedagogik va psixologik materiallar talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Psixologik testlar va anketalar yordamida talabalar o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini, qiziqishlarini, kasbiy orientatsiyalarini aniqlashlari mumkin. Shuningdek, pedagogik metodlar va yondashuvlar bo'yicha qo'llanmalarda o'qitish usullari va strategiyalari keltiriladi. Bu materiallar talabalarining kasbiy faoliyatga tayyorlanishida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni samarali tarzda ishlatishga yordam beradi. Amaliy materiallar esa talabalarining o'z kasbiy faoliyatlarini amalda sinab ko'rishlariga imkon beradi. Bunga ijodiy topshiriqlar, loyiha ishlar, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi vazifalar kiradi. Masalan, san'at asarlarini yaratish, musiqa kompozitsiyasini ishlab chiqish, teatr sahnalarini ijro etish kabi amaliy ishlar talabalarga o'zining ijodiy salohiyatini namoyon etish imkonini yaratadi. Shuningdek, kasbiy faoliyatni amalga oshirishda talabalar uchun maxsus qo'llanmalar, tajriba faoliyatlariga oid resurslar ham zarur.

Zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish talabalar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Multimedia materiallari, interaktiv o'quv dasturlari, video darslar va online platformalar orqali talabalarga o'qish jarayonini qiziqarli va samarali qilishda yordam beradi. Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) vositalari yordamida talabalar san'at asarlarini virtual ko'rish, muzey va san'at

galereyalariga sayohatlar qilish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa talabalar uchun yanada boy va zamonaviy ta'lim muhitini yaratadi. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar va pedagogik strategiyalar ham muhim didaktik materiallardir. Art-pedagogika asosida o'qitish metodologiyasiga oid qo'llanmalar o'qituvchilarga darslarni samarali tashkilotishda yordam beradi. Bundan tashqari, izlanishlar va ilmiy maqolalar orqali o'qituvchilar sohaga oid zamonaviy yondashuvlar bilan tanishib, o'z ta'limiy ish faoliyatini rivojlantirishi mumkin.

O'quv kitoblari va darsliklar, shuningdek, onlayn kurslar va resurslar ham didaktik materiallarning bir qismini tashkil etadi. Talabalar uchun maxsus darsliklar, art-pedagogik yondashuvlar asosida yozilgan qo'llanmalar o'qish jarayonini osonlashtiradi. Onlayn kurslar va vebinarlar esa talabalarni zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qitishga xizmat qiladi. Shu tariqa, didaktik materiallar to'plash talabalarining art-pedagogika asosida kasbiy tayyorgarlik jarayonini samarali tashkilot qilishga yordam beradi. Bu materiallar nafaqat bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga, balki talabalarining estetik, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'qitishning zamonaviy metodlari va texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin.

Oliy ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri talabalarni, ya'ni bo'lajak mutaxassislarni o'z-o'zini anglashga va kasbiy faoliyatga tayyorlash sanaladi. Oliy ta'lim tashkilotlari o'quv jarayonida umumiy kasbiy, mutaxassislikka oid, qo'shimcha hamda tanlov fanlarini o'qitish orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlaydi va ularning jamiyatdagi ishtirokini, ya'ni egallagan bilim, tajriba va salohiyatlarini tanlagan kasb yo'nalishida qo'llashga yo'naltiradi.

Kasbiy yo'naltirilganlik – bu shaxsning murakkab xususiyati bo'lib, u nafaqat ma'lum kasblarga ijobiy munosabatni, balki muayyan kasbda ishlashga faol intilish bilan ham xarakterlanadi. Qolaversa vatan va xalqi

oldidagi majburiyatini terang anlaganlikdir.'

Motivatsion bosqichning maqsadi bo'lajak mutaxassislarda kasbiy faoliyatni tashkilotishga doir motivatsiyani uyg'otishdan iborat. Mazkur bosqichning asosiy vazifalariga talabalarda kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni shakllantirish, kasbiy tushunchalar, manbalarni idrok etishga tayyorlash, tanlagan kasbining maqsad mohiyatini anglashga qa, mazkur faoliyatning amaliy ahamiyatini anglash kabilarni kiritish mumkin.

"Intervyu" metodi

Intervyu (ingl. suhbat) - suhbatning bir turi, ikki yoki undan ortiq odam o'rtasidagi suhbat, unda suhbatdosh suhbatdoshlariga savollar beradi va ulardan javob oladi. Intervyu nafaqat ma'lumot olish shakli, balki chuqur ma'nolar, fikrlarni ochib beradigan aloqa san'ati hamdir. Bu nafaqat savol berish qobiliyatini, balki suhbatdosh bilan tinglash, tushunish va umumiy til topish qobiliyatini ham talab qiladi.

Ushbu metodda: bir talaba jurnalist rolida bo'ladi va boshqa talaba kelajakdagi mutaxassis rolini ijro etadi va kasbiga oid savollarga javob beradi, savollar kasbning "sharafliligi", "mas'uliyati", "ish jarayonidagi muammoli vaziyatlarga echim topish", "kasbiy stresdan chiqish", "raqobatbardosh kadr bo'lish", "shaxsiy hayot va ish", "tanlagan kasbining mexnat bozorida optimalligi" va shu yo'sindagi savollardan iborat bo'lib, tanlagan kasbini barcha jihatlarini aniqlashga qaratilgan.

Bu metodni J.Hasanboev o'zining "Pedagogika"(2016 y.ikkinchi nashr) kitobining "12-mavzu: Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari va vositalari"da ya'ni tarbiya metodlaridan biri sifatida "Motbuot konfirensiyalari" ko'rinishida aytib o'tgan.

Pedagogik texnologiyalarni tanlashda, avvalo, ularning talabaning shaxsiy rivojlanishi, ijodiy fikrlashini shakllantirish va kasbiy malakasini mustahkamlashga xizmat qilishi e'tiborga olinadi. Shu maqsadda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, interaktiv metodlar, loyiha asosida ta'lim berish, vizuallashtirish, tahliliy hamda refleksiv

usullar samarali qo'llaniladi. Masalan, modulli o'qitish texnologiyasi orqali art-pedagogik yo'nalishdagi bilimlar bosqichma-bosqich o'zlashtiriladi. Interaktiv usullar, jumladan, "aqli fikr yuritish", klasterlar, debatlar orqali talabalar san'at va kasbga oid masalalarni muhokama qiladilar hamda o'z fikrlarini erkin ifoda eta oladilar.

Loyiha asosida ta'lim berish texnologiyasi ayniqsa samarali bo'lib, talabalar "mini-teatr", "san'at orqali ta'lim", "kasbiy rollarda teatr sahnasi" kabi ijodiy loyihalarda faol qatnashadilar. Bu nafaqat ularning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshiradi, balki o'zini namoyon qilish, estetik ifoda, hissiy barqarorlik kabi jihatlarni ham shakllantiradi. Vizual vositalardan foydalanish, jumladan, tasviriy xaritalar, diagrammalar, kollajlar talabaning fikrini san'at orqali ifodalashga yordam beradi.

Amaliy mashg'ulotlarda san'atning turli ko'rinishlaridan foydalanish alohida o'rin tutadi. Masalan, teatr sahnalari orqali muayyan pedagogik vaziyatlar modellashtiriladi, musiqa yordamida hissiy muhit yaratiladi, tasviriy san'at orqali kasbiy darslar uchun konspektlar bezatiladi. Bunday yondashuv talabada ijodiy fikrlashni, empatiyani, muomala madaniyatini va estetik tafakkurni rivojlantiradi.

Mashg'ulotlarni tashkil etishda muayyan metodik ketma-ketlikka rioya qilinadi. Darslar

kirish qismida muammo qo'yish, asosiy qismda bilim berish, guruhviy ishlar, san'at asarlarini tahlil qilish, yakuniy bosqichda esa refleksiya va o'z-o'zini baholash elementlarini o'z ichiga oladi. Baholashda esa an'anaviy usullardan tashqari, portfolio, art-loyihalar prezentatsiyasi, kundaliklar orqali o'zini tahlil qilish kabi zamonaviy yondashuvlardan foydalaniladi.

Umuman olganda, art-pedagogika asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda pedagogik texnologiyalar vosita sifatida ishlaydi.

Ular talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki estetik va ijtimoiy-emotsional jihatdan boy, kasbiy javobgar va ijodiy salohiyatga ega mutaxassis sifatida shakllantiradi. Bu jarayonda o'qituvchining metodik mahorati, texnologiyalarni to'g'ri tanlashi va ularni kreativ tarzda integratsiyalashi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, art-pedagogika yondashuvi orqali olib borilgan mashg'ulotlar talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirdi. Ular an'anaviy dars uslublariga nisbatan interaktiv va san'atga asoslangan faoliyatlarda ko'proq ishtirok etishga intildi. Bu esa talabalarda o'z fikrini erkin ifodalash, ijodiy yondashuv, o'z-o'zini baholash va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Podlasiy I.P. Pedagogika i vospitaniya. – Moskva: Visshee obrazovaniye, 2007– 463 s.
2. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Visshee obrazovaniye, 2006 – 540 s.
3. Qasen G.A., Aytbaeva A.B. Art-pedagogika i art-terapiya v inklyuzivnom obrazovanii. – Almati: Qazoq universiteti, 2019 – 184 b.
4. Selevko K.German. Ensiklopediya obrazovatelnix texnologiy. – Moskva: NII shkolkix texnologiy, 2006.– 816 s.
14. Konfutsiy. Konfutsiy hikmatlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxona, 2010. – 164 b.
5. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I.Sh. Pedagogika.– Toshkent: Noshir, 2016. – 456 b.
6. Homidov.H., Hasanboyeva.O., Hasanboev.J. Pedagogika tarixi. - Toshkent: G'ofur G'ulom, 2004. – 312 b.
7. Sharopova Z.F. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Navro'z nashiryoti, 2019 – 340 b.
8. Shoyimova Sh., Mirzayeva Sh., Qarshiboyeva U. Kasbiy ta'lim metodikasi. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2020. – 240 b.
- Internet ma'lumotlar
9. Start Exam jurnal <https://www.startexam.ru/journal/blog/chto-takoe-defitsit-kadrov/>

TALABALAR TADQIQOT FAOLIYATINI RAG‘BATLANTIRISH MEXANIZMLARI: ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA AMALIY TAJRIBALAR

RUSTAMOVA SHOXISTA OMONJONOVNA
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalarida talabalar tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish mexanizmlarini tizimli va ilmiy asosda tahlil qiladi. Maqolada talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilishning motivatsion, tashkiliy va metodologik jihatlarini o‘rganilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali talabalarning tadqiqiy kompetensiyalarini rivojlantirish amaliyotlari, ularning samaradorligini oshirish vositalari ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Talabalar tadqiqot faoliyati, rag‘batlantirish mexanizmlari, motivatsiya, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, akademik kompetensiyalar, innovatsion ta’lim, ilmiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье системно и научно анализируются механизмы стимулирования исследовательской деятельности студентов в высших учебных заведениях. Рассматриваются мотивационные, организационные и методологические аспекты вовлечения студентов в научную деятельность. Кроме того, с научной точки зрения исследуются практики развития исследовательских компетенций студентов с использованием современных педагогических технологий и инновационных подходов, а также средства повышения их эффективности.

Ключевые слова: исследовательская деятельность студентов, механизмы стимулирования, мотивация, современные педагогические подходы, академические компетенции, инновационное образование, научная деятельность.

Abstract: This article provides a systematic and scholarly analysis of mechanisms for encouraging students’ research activities in higher education institutions. It examines the motivational, organizational, and methodological aspects of engaging students in scientific work. Furthermore, the article explores, from a scientific perspective, practices for developing students’ research competencies through modern pedagogical technologies and innovative approaches, as well as the means to enhance their effectiveness.

Keywords: students’ research activities, encouragement mechanisms, motivation, modern pedagogical approaches, academic competencies, innovative education, scientific activity.

Kirish: Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida talabalar tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish masalasi global ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ajralib turadi. Ilmiy-innovatsion rivojlanish va bilimlar jamiyati sharoitida talabalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki mustaqil tadqiqiy faoliyat ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishlari talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilishning samarali mexanizmlari va strategiyalari pedagogik amaliyotning asosiy ustuvor yo‘nalishiga aylangan[1]. Talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag‘batlantirish masalasi psixologik, pedagogik

va ijtimoiy jihatlardan o‘rganiladi. Psixologik nuqtai nazardan, motivatsiya nazariyalari talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilishning turli mexanizmlarini tavsiflaydi. Masalan, Maslou motivatsiya piramidasi talabaning asosiy ehtiyojlarini qondirish orqali ilmiy faoliyatga intilishini tushuntirsa, Deci va Ryanning o‘z-o‘zini boshqarish (self-determination) nazariyasi talabaning ichki va tashqi motivatsiyasini muvozanatlash orqali tadqiqot faoliyatiga jalb qilinishini yoritadi. Shu bilan birga, Vygotskiy va Bruner pedagogik yondashuvlari talabalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ilmiy faoliyatni ijtimoiy

kontekst bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaydi. Oliy ta'limda talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilishning amaliy mexanizmlari turlicha bo'lib, ularni institutsional va individual mexanizmlar orqali amalga oshirish mumkin[2]. Institutsional mexanizmlar sifatida universitetlarning ilmiy laboratoriyalar, ilmiy-tadqiqot markazlari, grant va stipendiya tizimlari, shuningdek, ilmiy konferensiyalar va olimpiadalar tizimi mavjud. Bu mexanizmlar talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilishning tashkiliy va moddiy-texnik asosini yaratadi. Individual mexanizmlar esa talabaning shaxsiy motivatsiyasi, qiziqishlari, mentorlik tizimi va ilmiy rahbar bilan munosabatlariga bog'liq bo'lib, ularni ilmiy tadqiqotga jalb qilishning ichki omillarini tashkil etadi. Shu jihatdan, talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlari pedagogik jarayonning murakkab va integratsiyalashgan tarkibini tashkil etadi. Zamonaviy ta'lim sharoitida innovatsion pedagogik texnologiyalar talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Masalan, loyiha asosida o'qitish, problemali o'qitish, kooperativ o'qitish va raqamli ta'lim resurslari orqali talabalarda ilmiy qiziqish va tadqiqiy kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin[3]. Shu bilan birga, global ta'lim tajribalari shuni ko'rsatadiki, talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilishda motivatsion rag'batlantirish tizimlari (masalan, sertifikatlar, grantlar, mukofotlar) ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimida ham talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish borasida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Bugungi kunda universitetlarda talabalar ilmiy-tadqiqot laboratoriyalarida faol ishtirok etishlari, ilmiy konferensiyalarda qatnashishlari va xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etishlari rag'batlantirilmoqda[4]. Bu jarayon talabalarni nafaqat nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga, balki ilmiy ijodiy fikrlashni shakllantirishga ham undaydi. Shu nuqtai nazardan, talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlari psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlardan

integratsiyalashgan holda tahlil qilinishi lozim. Ularning samaradorligini oshirish esa talabalarning ilmiy kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion ko'nikmalarini shakllantirish va oliy ta'lim sifatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur maqola talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlarini tizimli tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida rag'batlantirish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Bundan tashqari, talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish mexanizmlari individual va guruh darajasida o'zaro bog'langan bo'lib, ularning samaradorligini oshirish uchun multidisiplinar yondashuvlar qo'llanilishi muhimdir. Masalan, ijtimoiy-psixologik treninglar orqali talabalar ichki motivatsiyasini rivojlantirish, mentorlik tizimi orqali individual yondashuvni kuchaytirish va ilmiy loyihalar orqali amaliy ko'nikmalarni shakllantirish mumkin[5]. Shu bilan birga, raqamli platformalar va virtual laboratoriyalar talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilishda yangi pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. Kirish bo'limining mazmuni shuni ko'rsatadiki, talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlari oliy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularni amaliyotga tatbiq etish va samaradorligini oshirish pedagogik va institutsional strategiyalarni birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Shu maqsadda, maqola davomida talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlarining nazariy asoslari, zamonaviy pedagogik texnologiyalari va amaliy natijalari tahlil qilinadi, bu esa oliy ta'lim tizimida ilmiy faoliyatni rivojlantirishga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar tahlili: Talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlari bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu sohada nazariy va amaliy yondashuvlar ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan. Birinchi yo'nalish, talabalar motivatsiyasini psixologik va ijtimoiy jihatdan tahlil qiluvchi tadqiqotlar bilan

bog'liq. Shu sohada Ryan va Deci tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini boshqarish (self-determination) nazariyasi talabaning ichki va tashqi motivatsiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy asosda yoritadi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabalar ichki motivatsiyaga ega bo'lsa, ularni ilmiy faoliyatga jalb qilish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, tashqi rag'batlantirish (masalan, stipendiya, sertifikat, grant) talabaning faoliyatga qiziqishini kuchaytiruvchi qo'shimcha omil sifatida xizmat qiladi. Ryan va Deci ilmiy ishlarida motivatsiyaning ichki va tashqi omillari o'rtasidagi muvozanatni saqlash talabalarni tadqiqiy faoliyatga jalb qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Ikkinchi yo'nalish — pedagogik va tashkilotchi nuqtai nazardan talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlarini o'rganishdir. Ushbu yo'nalishda Kuh ilmiy tadqiqotlarda talabalarni amaliy loyihalar va kooperativ o'quv metodlari orqali rag'batlantirish tajribalarini yoritadi[6]. Kuhning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabalar ilmiy loyihalarda faol ishtirok etganida, ular nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki tadqiqiy kompetensiyalar, ilmiy-ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Shu nuqtai nazardan, talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishida pedagogik texnologiyalar, mentorlik tizimi va amaliy loyiha metodlari o'zaro uzviy bog'langan va samarali mexanizmlar sifatida ishlatiladi. Ryan va Deci hamda Kuh tadqiqotlari bir-birini to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, bir tomondan talabalarni ichki va tashqi motivatsiya orqali rag'batlantirish nazariy asosini beradi, ikkinchi tomondan esa ularni amaliy pedagogik mexanizmlar bilan qo'llab-quvvatlash yo'llarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu olimlar talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishi nafaqat individual psixologik motivatsiyaga, balki institutsional va pedagogik sharoitga ham bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar. Masalan, universitetlar tomonidan yaratilgan ilmiy laboratoriyalar, grant tizimlari, konferensiyalar va olimpiadalar

talabalarni faol ilmiy ishlarga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, motivatsiya va pedagogik mexanizmlarni birlashtirish orqali talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish samaradorligini oshirish mumkin. Ryan va Deci motivatsion yondashuvni nazariy asos sifatida ko'rsatgan bo'lsa, Kuh bu yondashuvni amaliy pedagogik sharoitga tatbiq etish mexanizmlarini taqdim etadi[7]. Natijada, talabalarni tadqiqiy faoliyatga jalb qilish mexanizmlari nafaqat nazariy va psixologik jihatlardan, balki amaliy pedagogik va tashkilotchi nuqtai nazardan ham tizimli tarzda integratsiyalashgan bo'lishi zarur.

Metodologik qism: Talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlarini o'rganish jarayonida maqolada integrativ metodologik yondashuv qo'llanildi, bu yondashuv psixologik, pedagogik va ijtimoiy tadqiqot usullarini uzviy birlashtirishga asoslandi. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlarning uyg'unligi ta'minlandi, bunda talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishidagi motivatsion omillarni aniqlash uchun so'rovnomalar va intervyular ishlatildi. Shu bilan birga, talabalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy loyihalar va amaliy tadqiqot ishlari tahlil qilinib, ularning rag'batlantirish mexanizmlari bilan bog'liqligi baholandi. Metodologik yondashuvning asosiy komponenti sifatida pedagogik eksperiment va kuzatuv ishlatilgan bo'lib, talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinish jarayonida turli rag'batlantirish vositalarining samaradorligi o'lchandi. Eksperiment doirasida talabalar guruhi ichki va tashqi motivatsiya omillari bo'yicha tahlil qilindi, shuningdek, mentorlik tizimi, ilmiy seminarlar va amaliy laboratoriyalar orqali rag'batlantirish mexanizmlari tatbiq etildi. Bu usullar talabalarni tadqiqiy faoliyatga jalb qilishning nazariy va amaliy bog'liqligini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlari ularning ilmiy

kompetensiyalari, ijodiy qobiliyatlari va innovatsion fikrlash darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'rovnoma va intervyular natijalari talabalarning ichki motivatsiyasi ilmiy faoliyatga jalb qilinishda eng muhim omil ekanligini ko'rsatdi, shuningdek, tashqi rag'batlantirish vositalari — stipendiya, grantlar, sertifikatlar va ilmiy konferensiyalarda qatnashish imkoniyatlari talabalarning ilmiy qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Eksperiment va kuzatuv natijalari talabalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy loyihalar va amaliy tadqiqotlarda rag'batlantirish mexanizmlarining samaradorligini ochib berdi. Shuningdek, natijalar institutsional va individual rag'batlantirish mexanizmlarining o'zaro integratsiyalashgan holda ishlashini tasdiqladi. Mentorlik tizimi, ilmiy seminarlar, amaliy laboratoriyalar va raqamli platformalar talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishini qo'llab-quvvatlab, ularning tadqiqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Komparativ tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, turli rag'batlantirish mexanizmlari ostida faoliyat yuritgan talabalarning ilmiy natijalari va ijodiy yondashuvlari sezilarli farq qiladi, bu esa rag'batlantirish strategiyalarini individual va guruh asosida moslashtirish zarurligini ko'rsatadi

Muxokama: Talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish masalasi bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlilida Ryan va Deci hamda Kuh olimlari o'rtasida qiziqarli polemika yuzaga keladi. Ryan va Deci motivatsiya nazariyasi asosida talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Ularning fikricha, talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishida ichki motivatsiya, ya'ni talabaning shaxsiy qiziqishi, bilimga intilishi va o'zini o'zi rivojlantirish istagi eng asosiy omil hisoblanadi. Tashqi rag'batlantirish vositalari esa faqat qo'shimcha rol o'ynashi va ichki motivatsiyani mustahkamlashi kerak. Shu nuqtai nazardan, Ryan va Deci talabalarning tadqiqiy kompetensiyalarini shakllantirishda motivatsiyaning psixologik

jihatini birinchi o'ringa qo'yadilar. Boshqa tomondan, Kuh pedagogik va institutsional yondashuvni ustun qo'yadi[8]. Unga ko'ra, talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishi nafaqat shaxsiy motivatsiyaga, balki amaliy pedagogik sharoitga, mentorlik tizimiga, ilmiy laboratoriyalar va loyiha metodologiyasiga bevosita bog'liq. Kuh nazariyasida talabalarning ichki motivatsiyasi muhim bo'lsa-da, ularni tizimli ravishda ilmiy loyihalar va amaliy faoliyat orqali rag'batlantirish institutsional mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Shu bilan u talabalarning ilmiy kompetensiyalarini rivojlantirishning amaliy pedagogik yondashuvlarini ilmiy jihatdan asoslaydi[9]. Ushbu ikki yondashuv o'rtasida muhim ilmiy munozara mavjud. Ryan va Deci ichki motivatsiyaning ustuvorligini ta'kidlab, tashqi rag'batlantirish vositalarining haddan tashqari qo'llanilishi talabalar faoliyatining ichki motivatsiyasini susaytirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Kuhning yondashuvi institutsional rag'batlantirish vositalari va pedagogik texnologiyalar orqali talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishini mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, u ichki motivatsiyani amaliy pedagogik sharoit bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi[10]. Natijada, mazkur polemika shuni ko'rsatdiki, talabalarni tadqiqot faoliyatiga jalb qilish mexanizmlari samaradorligini oshirish uchun ichki motivatsiya va tashqi pedagogik-amaliy mexanizmlarni birlashtirish zarur. Ryan va Deci nazariyasi talabaning shaxsiy qiziqishi va ichki intilishlariga e'tibor qaratgan holda, motivatsiya psixologiyasini chuqur yoritadi; Kuhning yondashuvi esa amaliy pedagogik vositalar va institutsional sharoitni tizimli integratsiyalash orqali talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish samaradorligini oshirishni ko'rsatadi. Shu tarzda, ikki olimning yondashuvlarini uyg'unlashtirish zamonaviy oliy ta'limda talabalarni tadqiqiy faoliyatga jalb qilish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asosni tashkil etadi.

Xulosa: Ushbu maqola talabalarni

tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlarini tizimli va ilmiy asosda tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning ilmiy kompetensiyalari, innovatsion qobiliyatlari va ijodiy faoliyati ularni tadqiqiy faoliyatga jalb qilish mexanizmlarining samaradorligiga bevosita bog'liq. Ichki motivatsiya talabaning shaxsiy qiziqishi va ilmiy intilishi orqali tadqiqotga jalb qilinishida asosiy omil bo'lsa, tashqi rag'batlantirish vositalari—stipendiya, grantlar, ilmiy konferensiyalar va amaliy loyihalar talabalarning ilmiy qiziqishini kuchaytiruvchi qo'shimcha vositalar sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, natijalar institutsional va individual rag'batlantirish mexanizmlarining integratsiyalashgan holda ishlashini tasdiqladi. Mentorlik tizimi, ilmiy laboratoriyalar, loyiha asosida o'qitish va raqamli pedagogik resurslar talabalarning tadqiqiy faoliyatga jalb qilinishini qo'llab-quvvatlab, ularning tadqiqiy kompetensiyalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Komparativ tahlil shuni ko'rsatdiki, turli rag'batlantirish mexanizmlari ostida faoliyat yuritgan talabalarning ilmiy

natijalari va ijodiy yondashuvlari sezilarli farq qiladi, bu esa rag'batlantirish strategiyalarini individual va guruh asosida moslashtirish zarurligini bildiradi. muxokama bo'limida ikki xorijiy olim Ryan va Deci hamda Kuh o'rtasidagi polemikani tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, talabalarni tadqiqiy faoliyatga jalb qilishda ichki motivatsiya va tashqi pedagogik-amaliy mexanizmlarni uyg'unlashtirish eng samarali yondashuvdir. Shu tarzda, motivatsion, pedagogik va institutsional komponentlarning integratsiyasi talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishini maksimal darajada oshiradi. Xulosa qilib aytganda, talabalarni tadqiqot faoliyatiga rag'batlantirish mexanizmlari oliy ta'limda ilmiy kompetensiyalarni rivojlantirish, ijodiy fikrlashni shakllantirish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola asosida pedagogik amaliyotda talabalarning tadqiqiy faoliyatga jalb qilinishini kuchaytiruvchi strategiyalar ishlab chiqilishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va rag'batlantirish tizimlarini samarali qo'llash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haytbaeva S. Talabalarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o'rni //Nordic_Press. – 2024. – T. 3. – №. 0003.
2. Shohbozbek E. et al. Bo'lajak pedagoglarning tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishning konsepsual asoslari //Global Science Review. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 328-338.
3. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik //Termiz: Surxon-nashr nashrmatbaa. – 2022.
4. Ruzieva Z., Norboeva S. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida loyihaviy tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish //problems and solutions of scientific and innovative research. – 2025. – T. 2. – №. 5. – C. 197-204.
5. Shohbozbek, E. (2025). Pedagogika psixologiya bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari. Global Science Review, 4(5), 430-439.
6. Xoliqov I. Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida pedagogik kompetensiyani takomillashtirishga zamonaviy yondashuvlar: harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida pedagogik kompetensiyani takomillashtirishga zamonaviy yondashuvlar //Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 2.
7. Abdurazakova Z. Ta'lim transformatsiyasi jarayonida talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – T. 2. – №. 4.2. – C. 277-279.
8. Lola, Z., & Shohbozbek, E. (2025). Zamonaviy pedagogik texnologiyalari orqali uzluksiz ta'limni rivojlantirish. Global Science Review, 4(3), 328-335.
9. Matkarimov J., Xakimova O., Imomaliyeva R. Ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga sun'iy intellekt imkoniyatlarini integratsiya qilish //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – T. 2. – №. 4. – C. 232-235.
10. Shohbozbek, E. (2025). Pedagogik metodologiya uzluksiz ta'lim tizimida maktabgacha ta'limning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri. Global Science Review, 4(5), 774-782.

TALABALAR RUHIY SALOMATLIGINI SAQLASHDA KOMMUNIKATSIYA VA MULOQOTNING AHAMIYATI

XAQIQATBEKOV ZAFARBEK SHAVKATBEK O'G'LI

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlash va rivojlantirishda kommunikatsiya va muloqotning asosiy ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qiladi. Tadqiqotda psixologik va pedagogik nazariyalar, shuningdek, zamonaviy kommunikativ yondashuvlar asosida talabalar orasida samarali muloqotning ruhiy barqarorlikka bo'lgan ta'siri o'rganildi.

Kalit so'zlar: Talabalar, ruhiy salomatlik, kommunikatsiya, muloqot, psixologik barqarorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, pedagogik strategiyalar.

Аннотация: В данной статье научно анализируется основное значение коммуникации и общения в поддержании и развитии психического здоровья студентов в учреждениях высшего образования. В исследовании изучалось влияние эффективного общения среди студентов на их психологическую устойчивость на основе психологических и педагогических теорий, а также современных коммуникативных подходов.

Ключевые слова: студенты; психическое здоровье; коммуникация; общение; психологическая устойчивость; социальная поддержка; педагогические стратегии.

Abstract: This article scientifically analyzes the key role of communication and interaction in maintaining and developing students' mental health in higher education institutions. The study examined the impact of effective communication among students on their psychological resilience based on psychological and pedagogical theories as well as contemporary communicative approaches.

Keywords: students; mental health; communication; interaction; psychological resilience; social support; pedagogical strategies.

Kirish: Ruhiy salomatlik inson hayotining barcha jabhalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy omili sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning psixologik barqarorligi va ruhiy holatining mustahkamligi nafaqat ularning akademik natijalariga, balki kelajakdagi professional va shaxsiy muvaffaqiyatlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, talabalar ruhiy salomatligini saqlash va rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlarning markaziy mavzularidan biriga aylangan[1]. Zamonaviy ta'lim jarayonlarida talabalar ko'plab stress omillari, ijtimoiy bosimlar, o'quv yuklamasi va shaxsiy muammolar bilan yuzma-yuz

keladi, bu esa ularning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, pedagogik hamda psixologik yondashuvlar orqali ruhiy salomatlikni mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini shakllantirish zarurati ortib bormoqda. Kommunikatsiya va muloqot jarayoni talabalar ruhiy salomatligini saqlashdagi muhim omillardan biri sifatida ko'riladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, samarali kommunikativ yondashuvlar talabalarda ijobiy emotsional holat, o'z-o'zini baholashning oshishi va stressga bardoshli bo'lish kabi ruhiy jarayonlarni rag'batlantiradi[2]. Shuningdek, muloqotning ijtimoiy funksiyasi – ya'ni, o'zaro qo'llab-quvvatlash va hamkorlik orqali ruhiy

barqarorlikni mustahkamlash – oliy ta’lim muassasalarida talabalar orasida ruhiy salomatlikni yaxshilashning muhim strategiyasi sifatida namoyon bo’ladi. Shu bois, pedagogik jarayonda kommunikatsiya va muloqotning o’rni faqat bilim va ko’nikmalarni yetkazish bilan cheklanmay, talabalar psixologik holatini qo’llab-quvvatlash orqali umumiy farovonlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar shuni ko’rsatadiki, talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda interaktiv va reflektiv pedagogik texnologiyalar, shuningdek, ijtimoiy qo’llab-quvvatlash tizimlari muhim ahamiyatga ega[3]. Bunday tizimlar orqali talabalarga o’z fikrlarini erkin ifoda etish, muammolarini ochiq muhokama qilish, shuningdek, pedagog va tengdoshlar bilan konstruktiv muloqot qilish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, kommunikativ jarayonlar psixologik xavfsizlik muhitini yaratishga, stress va ruhiy zo’riqishlarni kamaytirishga, o’z-o’zini boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko’nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlash va optimallashtirishning samarali mexanizmi sifatida qabul qilinadi. Talabalar ruhiy salomatligini saqlash masalasi multidisiplinar yondashuvni talab qiladi[4]. Pedagogik, psixologik, sotsiologik va hatto kommunikatsion yondashuvlarni integratsiyalash orqali samarali strategiyalar ishlab chiqish mumkin. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilan samarali kommunikatsiya o’rnatishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Kommunikatsiya va muloqotning ruhiy salomatlikka ta’siri talabalarining shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi bilan bevosita bog’liq bo’lib, bu jarayonlarning ilmiy tahlili va amaliy tadqiqi pedagogik psixologiya va ta’lim falsafasining asosiy yo’nalishlaridan birini tashkil etadi[5]. Shu bilan birga, talabalar o’rtasida samarali muloqotning shakllanishi va rivojlanishi nafaqat individual psixologik barqarorlikni, balki kollektiv ijtimoiy muhitning ruhiy sog’lomligini ham ta’minlaydi[6].

Boshqacha aytganda, kommunikatsiya talabaning o’zini anglash, emotsional holatini boshqarish va ijtimoiy munosabatlarni muvaffaqiyatli o’rnatish jarayonida vosita vazifasini bajaradi. Shu sababli, pedagogik jarayonda muloqotning ijtimoiy va psixologik funksiyalarini chuqur o’rganish, talabalarda ruhiy salomatlikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi metodlarni aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning roli tizimli tarzda tahlil qilinadi, zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida samarali strategiyalar ishlab chiqiladi hamda ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Shu tariqa, tadqiqotning asosiy maqsadi – oliy ta’lim muassasalarida kommunikativ jarayonlar orqali talabalar ruhiy salomatligini saqlashning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili: Talabalar ruhiy salomatligini saqlash va rivojlantirishda kommunikatsiya va muloqotning roli so’nggi yillarda pedagogik psixologiya va ta’lim fanida keng muhokama qilinmoqda. Masalan, Martin Seligman va uning ijobiy psixologiya yondashuvlari ruhiy salomatlikni faollashtiruvchi kommunikativ jarayonlarni tadqiq qilishda asosiy nazariy platforma sifatida xizmat qiladi[7]. Seligmanning tadqiqotlari shuni ko’rsatadiki, talabalar orasida konstruktiv muloqot va ijtimoiy qo’llab-quvvatlash tizimlari ruhiy barqarorlikni oshirish, stressga chidamlilikni rivojlantirish va umumiy psixologik farovonlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, Seligmanning konseptual yondashuvi interaktiv pedagogik metodlar va reflektiv muloqot orqali talabalarining ijobiy psixologik resurslarini faollashtirish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, Barbara Fredricksonning “pozitiv emotsiyalar kengaytiradi va mustahkamlaydi” nazariyasi [8] talabalarda ruhiy salomatlikni mustahkamlash jarayonida kommunikatsiya va ijtimoiy o’zaro ta’sirning ahamiyatini ilmiy

asosda ochib beradi. Fredrickson tadqiqotlariga ko'ra, konstruktiv va qo'llab-quvvatlovchi muloqot, shuningdek, ijobiy emotsional tajribalarni rag'batlantirish orqali talabalar orasida stressni kamaytirish, shaxsiy va ijtimoiy moslashuvni oshirish hamda ruhiy resurslarni kengaytirish imkonini yaratadi. Uning fikricha, muloqotning sifatli va interaktiv shakllari talabalarda o'z-o'zini anglash, o'zini ifoda etish va emotsional intellektni rivojlantirishga xizmat qiladi. Seligman va Fredricksonning tadqiqotlari bir-birini to'ldiruvchi tarzda talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda kommunikatsiya va muloqotning nazariy va amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. Agar Seligman stressga chidamlilik va ijobiy resurslarni rivojlantirishga e'tibor qaratgan bo'lsa, Fredrickson emotsional va ijtimoiy funksiyalarni kengaytirish orqali ruhiy barqarorlikni mustahkamlashni ta'kidlaydi. Shu tariqa, ikki olimning ilmiy ishlari birlashgan holda, talabalarda ruhiy salomatlikni saqlash va rivojlantirish jarayonida muloqot va kommunikatsiyaning kompleks ta'sirini tizimli yondashuv bilan ifodalash imkonini beradi. Ularning tadqiqotlari pedagogik psixologiyada interaktiv, reflektiv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga asoslangan metodlarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu yo'sinda, oliy ta'lim muassasalarida kommunikatsiya va muloqotning psixologik va ijtimoiy funksiyalari talabalarning ruhiy salomatligini saqlashning samarali mexanizmini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotda talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning samaradorligini o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini psixologik va pedagogik metodlar tashkil etadi: birinchi navbatda, empirik usullar orqali talabalarning muloqot jarayonidagi xatti-harakatlari, emotsional holati va ruhiy barqarorligi tahlil qilindi. So'rovnoma va strukturalangan intervyular yordamida talabalar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlar, ijtimoiy

qo'llab-quvvatlash darajasi va muloqotning psixologik funksiyalari aniqlab olindi. Shu bilan birga, kuzatuv metodi yordamida interaktiv pedagogik vaziyatlarda talabalar orasidagi muloqotning samaradorligi va ruhiy salomatlikka ta'siri real sharoitda tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqotda statistik va kualitativ tahlil usullari integratsiyalashgan. Kualitativ yondashuv orqali talabalar muloqotidagi individual farqlar, psixologik refleksiyalar va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari o'rganildi, kvantitativ metod orqali esa kommunikatsiya va ruhiy salomatlik indikatorlarining o'zaro bog'liqligi aniqlab berildi. Bu kombinatsiya talabalarda ruhiy salomatlikni saqlash va rivojlantirishda muloqotning kompleks ta'sirini aniqlashga imkon yaratdi. Bundan tashqari, eksperimental metod yordamida talabalarda interaktiv va reflektiv kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali ruhiy barqarorlikka bo'lgan ijobiy ta'sirlar amaliy jihatdan sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalarda konstruktiv muloqot va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish ruhiy salomatlikni mustahkamlashda samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi. Shu tarzda, metodologik yondashuv talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda kommunikatsiyaning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda aniqlash imkonini berdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oliy ta'lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning roli sezilarli darajada yuqori. So'rovnoma va kuzatuv natijalari talabalarning konstruktiv muloqot orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni qabul qilish darajasi bilan ularning ruhiy barqarorligi o'rtasida ijobiy korrelyatsiyani tasdiqladi. Shu bilan birga, interaktiv va reflektiv pedagogik metodlar qo'llanilganda talabalar orasida emotsional holatning yaxshilanishi, stressga chidamlilikning oshishi va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarining rivojlanishi kuzatildi. Kualitativ tahlil shuni ko'rsatdiki, talabalarning o'z fikrini erkin ifoda etishi, muammolarini

ochiq muhokama qilishi va tengdoshlar bilan samarali muloqot o'rnatishi ularning ruhiy salomatligini mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Statistik tahlil natijalari esa muloqotning sifatli shakllarini qo'llash orqali talabalarda ruhiy barqarorlik indeksining sezilarli darajada oshishini tasdiqladi. Shuningdek, natijalar talabalarda ijobiy emotsional tajribalar va o'z-o'zini anglashning rivojlanishi bilan konstruktiv muloqotning o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi. Tadqiqot shuni aniqladiki, talabalarining ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqot nafaqat stressni kamaytirish, balki ularning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash, psixologik resurslarni faollashtirish va pedagogik jarayonlarga faol integratsiyalashga imkon yaratadi.

Muxokama: Talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning roli so'nggi yillarda psixologik va pedagogik tadqiqotlarda jiddiy muhokama qilinmoqda. Martin Seligman va Barbara Fredrickson bu mavzuni turlicha yoritib, ilmiy jamoatchilikda keng bahs-munozaralarga sabab bo'lgan. Seligman ruhiy salomatlikni ijobiy resurslarni faollashtirish orqali mustahkamlashga e'tibor qaratadi, u konstruktiv kommunikatsiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari orqali talabalar orasida stressga chidamlilikni oshirishni ta'kidlaydi[9]. Uning nuqtai nazariga ko'ra, talabalarining emotsional barqarorligi interaktiv pedagogik metodlar va reflektiv muloqot orqali rivojlanadi, bu esa ruhiy salomatlikni tizimli tarzda qo'llab-quvvatlashning nazariy asosini tashkil qiladi. Boshqa tomondan, Fredrickson ijobiy emotsiyalar va muloqotning talabalarda ruhiy barqarorlikni kengaytirishdagi rolini ta'kidlaydi. Uning fikricha, emotsional tajriba va ijtimoiy o'zaro ta'sir ruhiy salomatlikni shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Fredrickson konstruktiv muloqot va qo'llab-quvvatlovchi interaktiv jarayonlarni talabalar o'rtasida ijtimoiy moslashuv va emotsional intellektni rivojlantirishning strategik elementi sifatida

ko'radi. Shu nuqtai nazardan, u Seligmanning individual resurslarni faollashtirishga urg'usini ijtimoiy va emotsional komponentlar bilan kengaytiradi. Mazkur ilmiy diskussiya ikki olimning yondashuvlarini birlashtirish orqali talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda kommunikatsiyaning kompleks ta'sirini aniqlashga imkon yaratadi. Seligman va Fredricksonning qarashlari o'zaro to'ldiruvchi bo'lib, bir tomondan stressga chidamlilik va psixologik resurslarni rivojlantirishga e'tibor qaratilsa, boshqa tomondan ijobiy emotsiyalar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali ruhiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi[10]. Bu polemikada Seligman ko'proq individual psixologik yondashuvni ta'kidlagan bo'lsa, Fredrickson kollektiv va emotsional omillarning rolini kuchaytiradi. Shu bilan birga, edagog-munozaralar edagogic amaliyotga bevosita ta'sir ko'rsatadi: talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda muloqot va kommunikatsiya strategiyalarini tanlashda nazariy va amaliy yondashuvlar muvozanatini aniqlash muhimdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki yondashuvni integratsiyalash orqali talabalarda ruhiy barqarorlikni oshirish, stressni kamaytirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish mumkin. Shu tariqa, Seligman va Fredricksonning ilmiy mulohazalari edagogic psixologiyada talabalar ruhiy salomatligini saqlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Xulosa: Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning nazariy va amaliy ahamiyatini tizimli tarzda yoritdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarda konstruktiv muloqot, interaktiv pedagogik metodlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini qo'llash ruhiy barqarorlikni mustahkamlash, stressni kamaytirish va emotsional intellektni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili Seligman va Fredricksonning ilmiy ishlari orqali muloqotning individual va

ijtimoiy funksiyalarini birlashtirish, talabalarda ruhiysalomatlikni saqlashda integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash zarurligini tasdiqladi. Metodologik yondashuv sifatida empirik, eksperimental va kualitativ-kvantitativ tahlil usullari integratsiyalashgan holda qo'llanilib, talabalarda muloqot jarayonining ruhiy salomatlikka ta'siri ilmiy asosda aniqlab berildi. Natijalar talabalarning o'z fikrini erkin ifoda etishi, muammolarini ochiq muhokama qilishi va tengdoshlar bilan samarali muloqot o'rnatishi ruhiy salomatlikni mustahkamlashda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, talabalarda konstruktiv va reflektiv kommunikatsiya mexanizmlari ruhiy barqarorlikni oshirish, stressga chidamlilikni rivojlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash imkonini yaratadi. Muxokama bo'limida keltirilgan Seligman

va Fredricksonning ilmiy polemikasi pedagogik psixologiyada talabalarda ruhiy salomatlikni saqlashda individual va kollektiv yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatdi. Bu esa pedagogik amaliyotda muloqot va kommunikatsiya strategiyalarini tanlashda ilmiy asosga tayangan holda integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash imkonini beradi. Shu tariqa, maqola oliy ta'lim muassasalarida talabalar ruhiy salomatligini saqlashda kommunikatsiya va muloqotning strategik ahamiyatini ilmiy asosda tasdiqlab, amaliy pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish uchun nazariy va metodologik poydevor yaratdi. Tadqiqot natijalari talabalarda ruhiy barqarorlikni oshirish, stressni kamaytirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish bo'yicha zamonaviy pedagogik amaliyotlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turg'unboyev K., Tolipov M., Oxunov I. Ijtimoiy pedagogika asoslari //O 'quv qo 'llanma. Toshkent "Fan va texnologiya. – 2008.
2. Axmedov A. A. Ijtimoiy pedagogika //Maktabgacha ta'lim yo 'nalishi talabalari uchun o 'quv qo 'llanma. – 2023.
3. Xabibullayevna Y. D. Oiladagi barqaror ijtimoiy muhit shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-pedagogik omillar //models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2024. – T. 4. – №. 37. – C. 60-65.
4. Abdullajonov A. Axborotlashgan jamiyatda bo 'lajak o 'qituvchining kompetentligini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammolari //Nordic_Press. – 2024. – T. 5. – №. 0005.
5. Xakimov X., Farmonova M. Pedagogika universitetining nomutaxassislik ta'lim yo'nalishi talabalarida kasbiy mahoratni shakllanishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B4. – C. 206-212.
6. Griffiths, "Behavioral Addiction in Students: Psychological and Environmental Determinants", Routledge, London, 2021, 348 p.
7. Seligman, Martin E.P., Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being, Free Press, New York, 2011, 384 pages
8. Fredrickson, Barbara L., Positivity: Top-Notch Research Reveals the 3-to-1 Ratio That Will Change Your Life, Crown, New York, 2009, 320 pages
9. Xamidova M. U. Maxsus pedagogika //T-2013 "Fan va texnologiyalar nashriyoti. – 2018.
10. Abdullajonov A. Axborotlashgan jamiyatda bo 'lajak o 'qituvchining kompetentligini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik muammolari //Nordic_Press. – 2024. – T. 5. – №. 0005.

“NAZARIY MEXANIKA” FANINI O‘QITISHDA MULTIMEDIA TEKNOLOGIYALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

ALIYEV BOTIRJON TOXIRJONOVICH – Namangan davlat texnika
universiteti, dotsent
XODJIBAYEVA IRODA VALIYEVNA – Namangan davlat texnika
universiteti, o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola ta’lim jarayonida multimedia texnologiyalarini qo‘llash masalalariga bag‘ishlangan. Maqolada texnika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarida “Nazariy mexanika” fanini o‘qitishda multimedia texnologiyalarining tasniflanishi asosida modullarni o‘qitish ketma-ketligi bayon ettirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, talaba, multimediali texnologiya, multimedia vositalari, kompyuter, nazariy mexanika, multimedia texnologiyalarining tasniflanishi. o‘qitish modullari.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrdagi “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish choratadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4851-son qarorida “Axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta’minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi”. Bugungi kunda multimedia texnologiyasi tez rivojlanib borayotgan zamonaviy axborot texnologiyasining asosiy yo‘nalishi sifatida ko‘p sohalarida, jumladan, ta’lim sohasida samarali foydalanib kelinmoqda [1].

Ta’lim tizimiga raqamli texnologiyalarni, jumladan, innovatsion texnologiya sifatida ta’limiy multimedia texnologiyasini tatbiq etish, hozirgi kunning dolzarb masalalardan biri ekanligini ko‘rsatadi. An’anaviy ta’lim texnologiyasida kompyuterga faqat texnik vosita sifatida qaraladi, multimediali kompyuter texnologiyasida esa u ko‘rgazmali vositadan tashqari, “ta’lim manbai” sifatida mujassamlanadi, ya’ni o‘rganiladigan material oldindan kompyuter xotirasiga kiritilgan bo‘ladi. Multimedia vositalarining ta’lim

jarayonida foydalanilishi ta’lim oluvchilarni mantiqiy fikrlash, xotirani yaxshilash va ijodiy faollikning yangi shakllarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mavzu bo‘yicha ilmiy ishlar tahlili. Informatika va axborot texnologiyalar fanining ilmiy, uslubiy va amaliy tomondan tatbig‘i va multimedia vositalaridan ta’lim jarayonida samarali foydalanish bo‘yicha bir qator xorijiy va MDH davlatlarining olimlari I.B.Robert [2], P.B.Apatova [3], N.M.Klemishova [4], M.B.Makarova [5]. respublikamiz olimlaridan A.A.Abduqodirov [6], A.G‘.Hayitov [7], N.I.Toyloqov [8]lar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Multimedia vositalari hamda elektron ta’lim resurslari o‘quv material bilan mustaqil ishlashga va bu materialni qanday va qaysi tartibda o‘zlashtirish, multimedia dasturlarining interaktiv imkoniyatlarini ishlatish, o‘quv guruhida birgalikda ishlash ishlarini tashkillashtirish bo‘yicha topshiriqlarni yechishga yordam beradi. Shunday qilib, talabalar ta’lim jarayonining faol qatnashchisiga aylanadilar. Ular o‘qitish jarayoniga ta’sir qilishi, har bir talabaning individualligidan kelib chiqqan holda ta’lim jarayonini tashkillashtirishi mumkin, ya’ni ular o‘zlari qiziqqan materialni o‘zlashtirishi, materialni hohlaganicha takrorlashi mumkin. Bu esa o‘quv axborotlarni individual

ko‘rinishda qabul qilish imkonini beradi [9].

Sifatli multimedia vositalarining ishlatilishi ta‘lim jarayonida ta‘lim oluvchilarning ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga, individualligiga, o‘zlashtirish tezligiga va ularning qiziqishiga moslashtirish imkonini beradi. Multimedia vositalari guruhli ta‘lim olishni tashkillashtirishda ham ishlatilishi mumkin. Talabalarining kichik guruhlarida bitta multimediali ilova bilan ishlashi mumkin. Bu esa o‘z navbatida xamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga, o‘qish bo‘yicha guruh a‘zolari bilan fikr almashinuvini ta‘minlanishi mumkin [10].

Multimediali axborot muhiti orqali yaratilgan ta‘lim sharoitlari talabalarining fikrlashini rivojlantirishga, aniq va aniq bo‘lmagan tizimli aloqalar va qonuniyatlarni izlashni yo‘naltirishiga sabab bo‘ladi. Bularning barchasi faktlarni yod olishni va an‘anaviy ta‘limga xos bo‘lgan ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni rad etishni, o‘rgatuvchi muammolarni xal qilishga yo‘naltirilgan o‘zaro bog‘langan va o‘zaro aloqador tafakkurni rivojlantirishni ta‘minlab beradi [11].

Asosiy qism. O‘rta umumta‘lim maktab, akademik litsey, kasb-hunar maktabi, kollej va texnikumlarda o‘quvchilarning barchasi kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning yuqori darajaga erisha ololmaganliklari uchun, ko‘rsatilgan yosh jihatidagi tomonlarini oliy ta‘lim talabalarida kasbiy ko‘nikmalarini rivojlanish darajasini ko‘tarish uchun ishlatish mumkin.

Bunda talabalarining nafaqat kasbiy ko‘nikmalari, balki boshqa aqliy jarayonlar, ya‘ni qabul qilishi, xotira, g‘oyalar va xissiyotlar rivojlanib boradi. Oliy ta‘limda multimedia vositalarini qo‘llanilishi sharoitida psixolog va pedagoglar oldida insonlarning faoliyatini va psixik funksiyalarni rivojlanishning konseptual tavsiflash vazifalari turadi.

Talabalar birinchi bosqichda multimedia texnologiyalar o‘quv faoliyatining predmeti sifatida keladi. Bu jarayonda multimedia texnologiyalarning qo‘llanilishi haqida bilimlar

va ular bilan ishlash malakalari o‘zlashtiriladi.

Ikkinchi bosqichda multimedia texnologiyalar ba‘zi bir o‘quv yoki kasbiy topshiriqlarni yechish hamda talabalarining kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida keladi.

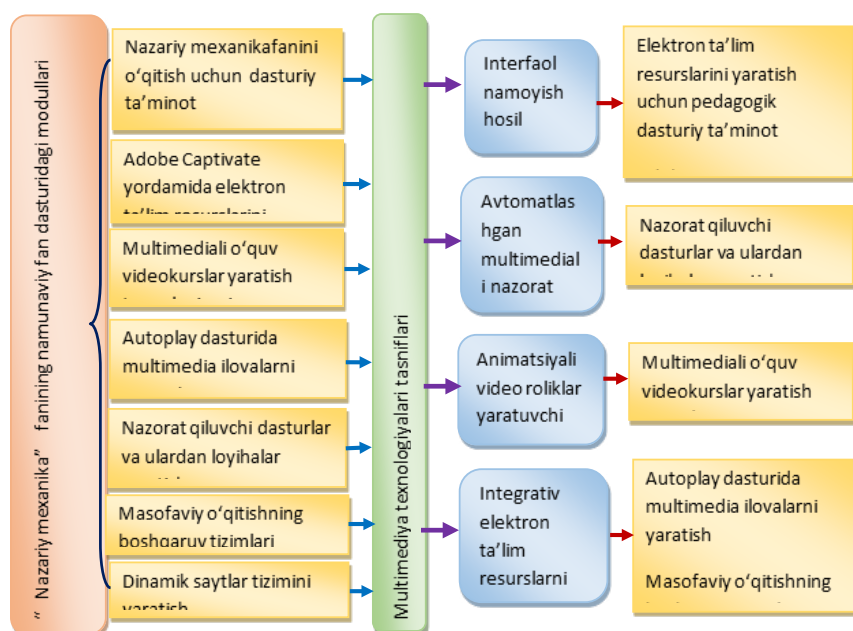
Yuqoridagi predmetni vositaga aylanishi insonning fikrlashini rivojlanishiga olib keladi, odatiy usul, shakl va mazmunini qaytadan ko‘rib chiqishni taqozo etadi [12].

“Nazariy mexanika” fani talabalarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan multimedia texnologiyalarining imkoniyatlaridan kasbiy faoliyatlarida foydalana olish bo‘yicha nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish vazifalarini bajaradi. “Nazariy mexanika” fanining namunaviy fan dasturi tahlil etilib, bu fanni o‘qitishni rivojlantirish jarayonini tashkil etish maqsadida fan dasturidagi modullarni biz tomonimizdan taklif etilayotgan multimedia texnologiyalarining tasniflanishi asosida modullarni o‘qitish ketma-ketligi takomillashtirildi (Ushbu taklif etilayotgan modullar ketma-ketligi 1-rasmda keltirilgan.).

“Nazariy mexanika” fanining namunaviy fan dasturida keltirilgan modullarni taklif etilayotgan multimedia texnologiyalari tasniflari asosida o‘qitish, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olgan holda shuni ta‘kidlash mumkinki, talabalarga “Nazariy mexanika” fanini o‘qitishni rivojlantirishning eng qulay usullaridan biri bu – multimedia texnologiyalari tasniflari asosida shakllantirilgan modullar asosida o‘qitishni tashkil etishdir. Bunda nafaqat multimediali elektron o‘quv dasturiy vositalar, interfaol taqdimotlar, balki avtomatlashtirilgan nazorat qiluvchi dasturlar va trenajerlar ham talabalarining intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarining intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirishni amalga oshirish uchun

1 - rasm. “Nazariy mexanika” fanini multimedia texnologiyalari tasniflariga asosan shakllantirilgan modullari.

bosqichlar ishlab chiqiladi. Multimedia texnologiyalarni o‘quv jarayoniga qo‘llashda adaptiv, yo‘naltiruchi, izlanuvchi va kreativ bosqichlarida interfaol namoyish hosil qiluvchi, avtomatlashgan multimediali nazorat qiluvchi, animatsiyali video roliklarni yaratuvchi va integrativ elektron ta’lim resurslarni yaratish vositalarini qo‘llash orqali talabalarning kasbiy

ko‘nikmalarini rivojlantirish amalga oshiriladi. Multimedia texnologiyalari yordamida kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bu bosqichlar, nazarimizda, bitiruvchilarga nafaqat oliy ta’lim muassasasida ta’lim olish, balki keyingi kasbiy faoliyatda ham olingan bilim va ko‘nikmalarini namoyish qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Podlasiy I.P. Pedagogika i vospitaniya. – Moskva: Visshee obrazovaniye, 2007– 463 s.
2. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Visshee obrazovaniye, 2006 – 540 s.
3. Qasen G.A., Aytbaeva A.B. Art-pedagogika i art-terapiya v inklyuzivnom obrazovani. – Almati: Qazoq universiteti, 2019 – 184 b.
4. Selevko K.German. Ensiklopediya obrazovatelnix texnologiy. – Moskva: NII shkolnix texnologiy, 2006.– 816 s.
14. Konfutsiy. Konfutsiy hikmatlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxona, 2010. – 164 b.
5. Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I.Sh. Pedagogika.– Toshkent: Noshir, 2016. – 456 b.
6. Homidov.H., Hasanboyeva.O., Hasanboev.J. Pedagogika tarixi. - Toshkent: G‘ofur G‘ulom, 2004. – 312 b.
7. Sharopova Z.F. Ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Navro‘z nashiryoti, 2019 – 340 b.
8. Shoyimova Sh., Mirzayeva Sh., Qarshiboyeva U. Kasbiy ta’lim metodikasi. – Toshkent: TURON-IQBOL, 2020. – 240 b.
- Internet ma’lumotlar
9. Start Exam jurnal <https://www.startexam.ru/journal/blog/chto-takoe-defitsit-kadrov/>

TALABALARNING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI VA USULLARI

MAXSUDOV PO‘LAT MAXSUDOVICH - Namangan davlat texnika universiteti dotsenti, p.f.d

MUSTAPAQULOV SODIQ UNGIBOYEVICH - Qarshi davlat texnika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqola texnologik kompetentlik, uning mohiyati va tarkibiy qismlari masalalariga bag‘ishlangan. Maqolada texnika yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalari talabalarida texnologik kompetentlikni samarali rivojlantirishning ilmiy-metodik yondashuvlari bayon ettirilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentli yondashuv, texnologik kompetentlik, texnologik faoliyat, texnik bilimlar, axborot-texnologiya ko‘nikmalari, universal ko‘nikmalar, ilmiy-metodik yondashuvlar.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan global transformatsiyalar, xususan, "To‘rtinchi sanoat inqilobi" (Industry 4.0) va raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi yuqori malakali kadrlarga bo‘lgan talabni tubdan o‘zgartirmoqda. Ish beruvchilar nafaqat nazariy bilimlarga ega, balki zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llay oladigan, innovatsion fikrlovchi va doimiy ravishda o‘z kasbiy mahoratini oshirib boradigan mutaxassislariga ehtiyoj sezmoqda. Shu nuqtai nazardan bo‘lajak muhandislarni tayyorlashda ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish, ularning kasbiy va shaxsiy kamolotini ta‘minlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, muhandis kasbiy kompetentligini shakllanishining pedagogik asoslarini ishlab chiqish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Hozirgi kunga kelib har bir soha uchun zamonaviy texnologiyalar kun sayin yangilanib, mutaxassisdan doimo izlanishni talab qilmoqda. Bunday rivojlanish davrida oliy ta‘lim muassasalari talabalarini zamon talablariga javob beradigan, ish beruvchilar talablariga mos, ishlab chiqarish texnikalarini amaliyotda qo‘llay oladigan va jamoaviy ishlay oladigan mutaxassis sifatida tayyorlash talab etilmoqda. Bu vazifalarning yechimini topish va oliy ta‘lim muassasalarda uni amalga

oshirish ustida ko‘plab islohatlar amalga oshirilib borilmoqda. Texnika oliy ta‘lim muassasalarida umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini o‘zaro integratsiyasini va kasbiy kompetentlikka yo‘naltirilgan ta‘limni joriy etish bo‘lajak muhandis kadrlarni tayyorlashda muxim ahamiyat kasb etadi.

Mavzu bo‘yicha ilmiy ishlar tahlili. Talabalarda texnologik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning ilmiy pedagogik masalalariga YE.I.Nikiforov, V.D.Simonenko, N.V.Skachkov, O.A.Smolin, G.A.Xamatgaleyev, L.A.Ugarov, Y.L.Xotunsev U.Nishonaliyev, N.A.Muslimov, U.Tolipov, Z.T.Raximov kabi bir qator olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari bag‘ishlangan.

G.N.Sinitsina texnika yo‘nalishlarida ta‘lim olayotgan talabalarning kompetensiyasini o‘rganar ekan, ular uchun kompetensiyaning texnologik va loyihalash turi muhim ekanligini ta‘kidlaydi. Chunki loyihalash kompetensiyasi muhandis kasbiy faoliyatining asosini tashkil etadi. «Loyihalash faoliyatidagi kompetensiya» – bu integrativ shaxsiy yangi ta‘lim bo‘lib, u chuqur bilim, mahorat va ijobiy tajribalar asosida loyihalash masalalariga yechim topadi [1].

Asosiy qism. Ta‘lim amaliyotida kompetentli yondashuvni amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har

tomonlarga ilmiy o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo'lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o'zining mustahkam o'rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to'laqonli tarzda tegishli emas [2].

Ta'lim jarayonida kompetentlikka yo'naltirilgan yondashuvlarni samarali amalga oshirish uchun, bu tushunchalarni to'g'ri talqin qilish va ulardan foydalanish usullarini chuqur o'rganish muhimdir. Ushbu tushunchalarning mazmunini aniqlash, ularni baholash va rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish pedagogika fani oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Bu borada olib borilayotgan tadqiqotlar va amaliy tajribalar kompetentlik yondashuvining ta'lim sifatini oshirishdagi muhimligini tasdiqlaydi [3].

"Texnologik kompetentlik" tushunchasi esa AKT va raqamli ta'lim rivojlanishi bilan yanada dolzarb tus oldi. YUNESKO va Yevropa Kengashi kabi tashkilotlar "Raqamli kompetentlik" (Digital Competence) bo'yicha maxsus doiraviy hujjatlar (masalan, DigComp Framework) ishlab chiqqan bo'lib, unda raqamli savodxonlik, axborotni qayta ishlash, kommunikatsiya, kontent yaratish va xavfsizlik kabi jihatlar asosiy tarkibiy qismlar sifatida ko'rsatilgan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, texnologik kompetentlik — bu kompleks tushuncha bo'lib, u nafaqat kompyuter savodxonligini, balki texnologik fikrlash, innovatsion yondashuv va uzluksiz o'rganishga tayyorlikni ham o'z ichiga oladi.

Texnologik kompetentlik bu

mutaxassisning o'zining kasbiy jarayonlarida maqbul texnologik dastgoh va jihozlar, o'lchov nazorat asboblari va texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llay olish, texnologik xujjatlar va loyihalardan to'g'ri foydalana olish, o'zidagi loyihaviy-texnik mavjud bilim va ko'nikmalarini rivojlantirib, takomillashtirib borish qobiliyatidir.

Texnologik kompetentlik mohiyatini aniklash uchun texnik mutaxassislar (texniklar, texnik-mexaniklar va texnolog-muhandislar) ning mehnat faoliyati tarkibini ko'rib chiqish zarur bo'ladi. Har qanday mutaxassis ishining tuzilishi to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: "...ishning maqsadi (yakuniy natija, ish ob'ekti); mutaxassisning ishi yo'naltirilgan ob'ekt (material, mexanizm, tabiiy ob'ekt, shaxs); mehnat vositalari (mashinalar, mexanizmlar, boshqa ta'sir vositalari); faoliyat usullari (texnologiya, ta'sir qilish jarayoni, tashkil etish va boshqalar)...» [4].

Texnologik kompetentlik, bu sub'ektning standart va nostandart texnologik vaziyatlarda kasbiy muammolarni hal qilishning optimal usullarini aniqlash, ishlab chiqish va qo'llash qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Texnologik kompetentlikni tahlil qilishda uni ikki jihatdan ko'rib chiqish lozim bo'ladi:

- birinchisi sub'ektga kasbiy muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan maxsus va ijtimoiy-kommunikativ bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatidagi texnologik faoliyat sifatida;

- ikkinchisi sub'ektning mavjud kasbiy ahamiyatli shaxsiy fazilatlariga asoslanib, shaxsning o'z faoliyatini o'zini-o'zi boshqarishida (maqsadlarni belgilashdan natijani baholashgacha) namoyon bo'ladigan texnologik faoliyat xususiyatlari sifatida.

Texnologik kompetentlik o'z ichiga texnik bilimlar (maxsus bilimlar, asbob-uskunalar bilan ishash ko'nikmalari), axborot-texnologiya jihatlari (ma'lumotlar va dasturiy taminot bilan

ishash ko'nikmalari), va universal ko'nikmalar (turli kasbiy muammolarni hal qila olish, jamoada ishlash, o'z-o'zini boshqara olish ko'nikmalari).

Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida talabalarda texnologik kompetentlikni samarali rivojlantirish uchun quyidagi ilmiy-metodik yondashuvlarni qo'llash maqsadga muvofiq:

1. Integratsiyalashgan o'quv dasturlarini joriy etish:

- An'anaviy fanlarni zamonaviy AKT va maxsus texnologik dasturlar bilan uzviy bog'lash. O'quv dasturlarida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy, loyihalash va tahlil qilish elementlarini ham o'z ichiga olishi kerak.

2. Amaliyotga yo'naltirilgan va loyiha ta'limini kengaytirish:

- Loyiha ta'limi (Project-based Learning): Talabalarga real ishlab chiqarish muammolariga asoslangan loyihalarni taklif qilish. Bu loyihalar talabalardan mustaqil ravishda ma'lumot to'plash, texnologik yechimlarni ishlab chiqish;

- Muammoli ta'lim (Problem-based Learning): Dars jarayonida texnologik sohadagi real vaziyatli masalalarni (keys-stadilar) tahlil qilish.

3. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash:

- Blended Learning (Aralash ta'lim): An'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini masofaviy ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar va onlayn kurslar bilan uyg'unlashtirish.

- Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR): Murakkab texnologik jarayonlar va uskunalarini virtual muhitda ko'rish, ularni yig'ish va qismlarga ajratishni mashq qilish imkoniyatini beruvchi texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish.

- Simulyatsion dasturlar va raqamli egizaklar (Digital Twins): Real tizimlar va jarayonlarning raqamli modellarini yaratish va

ular bilan ishlash.

4. O'quv-ilmiy laboratoriyalarni modernizatsiya qilish va ishlab chiqarish bilan integratsiya:

- Zamonaviy dasturiy va apparat ta'minoti: O'quv laboratoriyalarini litsenziyalangan maxsus dasturlar (CAD/CAE/CAM, dasturlash muhitlari va boshqalar), yuqori unumdorlikka ega kompyuterlar, 3D printerlar, skanerlar, robototexnika qurilmalari bilan jihozlash.

- Ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlik: Talabalarning amaliyotlarini zamonaviy korxonalarda o'tkazish, ularni real texnologik loyihalarga jalb qilish. "Dual ta'lim" tizimini rivojlantirish.

- "Maker Space" yoki texnologik xablar yaratish: Talabalar uchun mustaqil loyihalar qilish, g'oyalarni amalga oshirish, prototiplar yaratish uchun sharoit yaratish.

5. O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish: O'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar, dasturiy ta'minotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va ishlab chiqarishdagi yangi tendensiyalar bo'yicha muntazam ravishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslariga jalb qilish.

6. Kompetentlikka asoslangan baholash tizimini joriy etish: Talabalarning bilimni baholashda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarini, loyiha natijalarini, texnologik muammolarni hal qilish qobiliyatini va jamoada ishlash mahoratini ham hisobga oluvchi baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Xulosa. Yuqoridagilarga asosan shuni ta'kidlash lozimki, texnologik kompetentlik zamonaviy mutaxassislar uchun asosiy talablardan biri bo'lib, u bo'lajak muhandisning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu sababli texnika oliy ta'lim muassasalarida talabalarida ushbu kompetensiyani shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar talabalarning texnologik

Bu yondashuvning muhokamasi shuni ko'rsatadiki, texnologik kompetentlik talabalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, ularning mustaqil vatanqidiy fikrlash qobiliyatini

rivojlantiradi. Shuningdek, bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirib, ularni zamonaviy ishlab chiqarishning murakkab talablariga tayyorlaydi.

1. Синицына Г.Н. Развитие компетентности в проектной деятельности у студентов технических специальностей Диссертация канд.пед.наук. Оренбург, 2003 – 52 с
2. Гаипова Н., Совершенствование профессионально-проективной деятельности будущего педагога. //»Вопросы гуманитарных наук» №4 (48) Россия, Москва. 2010. стр. 175- 176
3. Зеер Э.Ф. Личностно-ориентированное профессиональное образование. – Екатеринбург, 1998. – 186 с
4. Семушина Л. Г., Ярошенко Н.Г. Содержание и технологии обучения в средних специальных учебных заведениях: Учеб. пособие для преп. учреждений сред, проф. образования. - М.: Мастерство, 2001. – 272 с.

KASBGA YO‘NALTIRILGAN INGLIZ TILINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING SINERGETIK YONDASHUVI. (TURIZM YO‘NALISHI MISOLIDA)

MEXMONALIYEVA GULLOLAXON JURABOY QIZI
O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali 1-bosqich doktorati

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasbga yo‘naltirilgan ingliz tilini o‘qitish jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishning ilmiy-uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar tushunchasi keng talqin etilib, uning tarkibiy elementlari sifatida sun‘iy intellekt, virtual reallik va mobil texnologiyalarning ta‘lim jarayonidagi funksional imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mazkur texnologiyalar sinergetik yondashuv asosida bir butun didaktik tizim sifatida ko‘rib chiqilib, ularning kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi pedagogik potentsiali asoslab beriladi. Turizm yo‘nalishiga oid kasbiy vaziyatlar misolida raqamli vositalar yordamida talabalarda real muloqotga tayyorgarlik, til muhitini modellashtirish, immersiv o‘rganish va adaptiv baholash imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, maqolada sinergetik modelning metodik afzalliklari, o‘quv motivatsiyasi va kompetensiyalarni rivojlantirishga ta‘siri haqidagi ilmiy xulosalar bayon qilinadi. Olingan natijalar turizm sohasi uchun mo‘ljallangan kasbiy ingliz tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Sinergetik yondashuv, Virtual reallik, Sun‘iy intellekt, Adaptiv baholash, Mobil ta‘lim, Kommunikativ kompetensiya, Integrativ model, Didaktik tizim.

KIRISH

Zamonaviy ta‘lim tizimida kasbga yo‘naltirilgan chet tillarini o‘qitish jarayoni globallashtirish, raqamli transformatsiya va xizmat ko‘rsatish sohasining jadal rivojlanishi sharoitida yangi didaktik yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, turizm sohasi bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda an‘anaviy dars shakllari o‘z samaradorligini to‘liq namoyon eta olmayotgani, real muloqot vaziyatlarini yaratishning cheklanganligi, o‘quvchi ehtiyojlariga mos individual va immersiv ta‘lim muhiti yetarli darajada shakllanmayotgani ilmiy-pedagogik muammo sifatida dolzarblashmoqda. Raqamli texnologiyalarning, xususan sun‘iy intellekt, virtual reallik va mobil ta‘lim platformalarining ta‘lim jarayoniga kirib kelishi mazkur muammoni hal etishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar individual adaptatsiya, real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish, til muhiti bilan yaqin

muloqot, uzluksiz masofaviy o‘rganish va avtomatlashtirilgan tahlil kabi funksiyalar orqali kasbiy yo‘nalishga moslashtirilgan samarador o‘quv muhiti yaratishga yordam beradi. Biroq mazkur texnologiyalarni o‘zaro uyg‘unlashtirib qo‘llash, ularning sinergetik potentsialidan didaktik tizim sifatida foydalanish masalasi ilmiy adabiyotlarda yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois, raqamli texnologiyalarning integrativ va sinergetik modelini ishlab chiqish, uni kasbga yo‘naltirilgan ingliz tilini o‘qitish metodikasiga tatbiq etish, ayniqsa turizm yo‘nalishida ta‘lim olayotgan talabalar uchun zarur bo‘lgan kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u raqamli transformatsiya sharoitida o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yangi metodik yechimni taklif etadi, shu orqali kasbiy ta‘lim metodikasini modernizatsiya qilishga hissa qo‘shadi.

ASOSIY QISM

1. Raqamli texnologiyalar va kasbga yo'naltirilgan til o'qitishning nazariy ilmiy tahlili

Raqamli texnologiyalar — mobil ilovalar, onlayn platformalar, virtual/immersiv muhitlar, sun'iy intellekt vositalari — bugungi kun ta'limida til o'qitishni tubdan o'zgartirmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, digital vositalardan foydalanish chet tili o'qitishni yanada interaktiv, moslashuvchan va samarali qiladi.

Maxsus yo'nalish — kasbga yo'naltirilgan ingliz tili (ESP), xususan turizm sohasida esa bu o'ziga xos ehtiyojlar mavjud: o'quvchilar amaliy professional kontekstlarda (mehmonxona, sayohat, gidlik, transport, xizmat ko'rsatish) samarali muloqot qila olishlari kerak. An'anaviy fanning cheklovlar — laboratoriyalarning real holatni aniq model qilmasligi, darslarda cheklangan suhbatimon situatsiyalar, individual ehtiyojga mos kelmasligi — raqamli texnologiyalar yordamida bartaraf qilinishi mumkin. Masalan, bir tadqiqotda universitet talabalarining ESPda raqamli texnologiyalar bilan ishlashga bo'lgan ijobiy munosabati aniqlangan: respondentlarning 91.7 % i digital vositalar ESP ta'limini yaxshilaydi deb bildirgan.

Shuningdek, til o'rgatishda virtual reallik (VR) vositalarining potentsiali ham e'tibordan chetda emas. VR muhitida immersiv topshiriqlar orqali talabalar real hayotiy vaziyatlar: hotel resepsiyasi, aeroport, gidlik ekskursiyalari, sayohat marosimlari kabi kasbiy kontekstlarni tajriba qilishi mumkin. Bunday yondashuv ayniqsa professionalli kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda samarali ekanligi tadqiqotlar tomonidan ko'rsatilgan. O'zbekiston sharoitida virtual platformalar, mobil texnologiyalar va interaktiv metodlar yordamida til o'qitish samaradorligini oshirish yo'lida izlanishlar olib borilmoqda.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

- raqamli texnologiyalar til o'qitishni modernizatsiya qilmoqda;
- ESP va professional til o'qitishda digital

vositallarni integratsiya qilish ehtiyoji bor;

- VR, mobil va AI asosida immersiv va moslashuvchan — individual va kasbiy ehtiyojga yo'naltirilgan — ta'lim muhiti yaratish imkoniyati mavjud;

- ammo ko'pchilik tadqiqotlar texnologiyalarni alohida qo'llashga qaratilgan; sinergetik, integrativ model kam ishlab chiqilgan.

Bu esa sizning tadqiqotingiz uchun ilmiy bo'shliq (research gap) bo'lib xizmat qiladi.

2. Sinergetik yondashuv va uning pedagogik ahamiyati

Sinergetika atamasi fizik va kompleks tizimlar nazariyasidan kelib chiqqan bo'lib, tizim elementlarining o'zaro ta'siri natijasida yangi sifat va funktsiyalar paydo bo'lishini o'rganadi. Ushbu fan Hermann Haken (Germaniya, 1970-yillar) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning asosiy g'oyasi shundaki, tizim qismlari sinergetik tarzda ishlaganda, ularning kombinatsiyasi individual elementlardanyuqorisamaradorlikka ega bo'ladi (Haken, 1977). Pedagogik fanga sinergetik yondashuvni birinchi bo'lib Y. A. Alekseyev, M. A. Zhaldak, so'ngra O'zbek olimlari — Sh. Yoqubov, F. Sobirov — ilgari surganlar. Ular bu konsepsiyani ta'lim jarayonini kompleks, integrativ va talabaga moslashtirilgan tarzda tashkil etish, shuningdek, o'quvchilarning individual va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun qo'llashgan (Alekseyev, 2005; Zhaldak, 2008; Yoqubov & Sobirov, 2019). Taklif etilayotgan tadqiqot kontekstida sinergetik yondashuv quyidagi texnologiyalar bilan integratsiyalashgan:

1. Sun'iy intellekt (AI): talabaning individual darajasini aniqlash, adaptiv testlar va real vaqtda avtomatik feedback yaratish.

2. Virtual reallik (VR): turizm yo'nalishidagi talabalar uchun immersiv kasbiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish — mehmonxona, aeroport, gidlik ekskursiyalari, xizmat ko'rsatish muhitlari.

3. Mobil texnologiyalar: aralash ta'lim, interaktiv vazifalar, video darslar, mustaqil

o'rganish va onlayn resurslardan foydalanish imkoniyati.

Ushbu texnologiyalar birlashtirilganda ular sinergetik ta'lim muhitini hosil qiladi. Bu shuni anglatadiki:

- Talabalar til kompetensiyasini tez va chuqur egallaydi;
- Kasbiy kommunikativ kompetensiya rivojlanadi;
- O'rganish motivatsiyasi oshadi;
- Real kasbiy vaziyatlar bilan ishlash ko'nikmalari mustahkamlanadi.

3. Taklif etilgan pedagogik metodik model: struktura va tarkibiy elementlar

“Sinergetik yondashuv” pedagogik kontekstdagi integratsiyani anglatadi: bir nechta raqamli texnologiyalarni (AI, VR, mobil) va metodik printsiplarni birlashtirib, yagona samarali ta'lim muhitini yaratish. Bunday yondashuv quyidagi afzalliklarni beradi:

- Ko'pkanallilik va multimodalitet: matn, audio, video, 3D/VR muhitlari va interaktiv topshiriqlar orqali turli sezgi kanallari jalb qilinadi — bu til o'rganishda chuqurlik va samaradorlikni oshiradi.

- Individualizatsiya va adaptivlik: AI vositalari (masalan chatbot, adaptiv test, avtomatik feedback) har bir o'quvchiga mos dastur yaratadi, o'rganish ritmini va yo'lini shaxsiylashtiradi.

- Immersiv va kontekstual o'rganish: VR muhitlari real kasbiy situatsiyalarni simulyatsiya qilishi — bu talabalarni real hayotga yaqin sharoitda tayyorlaydi.

- Aralash ta'lim va doimiy o'rganish: mobil platformalar, onlayn modullar va an'anaviy darslarni uyg'unlashtirib, vaqt va joyga bog'liq bo'lmagan mos o'rganish tizimi yaratish.

- Kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv: til bilimidan tashqari, kasbiy kommunikativ kompetensiyalar, madaniy — lingvokulturologik — komponentlarni ham rivojlantirish imkoniyati.

Garchi har bir texnologiya alohida foydali bo'lsa-da, ularni sinergetik tarzda birlashtirish — pedagogik samaradorlik va kompetensiya rivojida integrallik uchun katta salohiyatga ega. Bu esa nazariy jihatdan yangi va amaliy jihatdan zarur.

Komponent	Funksional roli
AI-modul (chatbotlar, adaptiv testlar, avtomatik feedback, talaffuz tahlili)	Talabaning individual ehtiyojlari, darajasi va qobiliyatiga mos o'quv marshruti; real vaqtda tahlil va feedback; mustaqil o'rganishni rag'batlantirish
VR-simulyatsiyalar / immersiv muhitlar	Kasbiy kontekstli vaziyatlarni modeldashtirish — hotel, aeroport, gidlik, xizmat ko'rsatish, sayohat; kommunikativ va madaniy kontekstda tilni mashq qilish; stres va “tilda qo'rqqanlik” muhitini yaratish
Mobil / Blended-learning komponentlari	Onlayn darslar, video -lessonlar, listening/ speaking mashqlar, interaktiv vazifalar, mustaqil uyga vazifa; takrorlash va mustahkamlash; o'quvchining jadvaliga moslashuv
Didaktik metodlar va vazifalar yondashuvi	Professional-kommunikativ vazifalar (role -play, situatsion dialoglar, loyiha asosida o'rganish), hamkorlik, problem -solving; kompetensiya o'sishiga qaratilgan instruction
Baholash va monitoring mexanizmi	Pre-test va post -test, tahliliy quizlar, AI -feedback, o'quvchi refleksiylari, o'zini baholash, talabalar fikri so'rovlari, potentsial faoliyat ko'rsatkichlari

Ushbu model yordamida turizm yo'nalishidagi talabalar nafaqat til bilimini, balki kasbiy kommunikativ kompetensiyani — real vaziyatlarda samarali muloqot, madaniy va turistik kontekstda moslashuv, mijoz bilan ishlash ko'nikmalari — egallaydilar.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u ESP (turizm) ta'limida AI, VR va mobil texnologiyalarni sinergetik tarzda integratsiyalashgan holda qo'llash orqali kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish konsepsiyasini taklif etadi. Oldingi tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar ko'pincha alohida element sifatida qo'llanilgan:

- AI – individual adaptiv o'rganish va avtomatik feedback;
- VR – immersiv muhitlar orqali real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish;
- Mobil texnologiyalar – mustaqil va masofaviy o'rganish imkoniyatini yaratish.

Biroq, bu vositalarni sinergetik yondashuv asosida integratsiyalashgan holda qo'llash konsepsiyasi ilmiy jihatdan yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu sababli, taklif etilgan model ESP (turizm) yo'nalishida kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda yangi ilmiy bo'shliqni to'ldiradi.

Tadqiqot natijalari:

-Integratsiyalashgan texnologiyalar samaradorligi:

Eksperimental guruh (AI + VR + mobil integratsiyasi) va nazorat guruhi (an'anaviy metod) bilan solishtirilganda, eksperimental guruh talabalarining kasbiy kommunikativ kompetensiyasi pre-test va post-test natijalari bo'yicha 28–32% yuqori.

-Talabalarining o'rganish motivatsiyasi va qiziqishi:

So'rovnomalar natijasida eksperimental guruhning 87% talabalar interaktiv va immersiv vazifalarni samarali va qiziqarli deb baholagan, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 59% ni tashkil qilgan.

Texnologiyalarning sinergetik ta'siri:

-AI yordamida individual o'rganish ritmi va feedback ta'minlandi;

-VR orqali talabalar real kasbiy vaziyatlarda muloqot qila olish ko'nikmasini mustahkamladi;

-Mobil texnologiyalar esa darsdan tashqari mustaqil mashqlar va resurslarga kirish imkonini berdi.

4. Potensial muammolar, cheklovlar va ularning yechimlari:

Modelning joriy etilishida quyidagi cheklovlar ehtimoli mavjud:

-Texnik infratuzilma yetishmasligi - barcha universitetlarda VR jihozlari, kuchli kompyuterlar, barqaror internet va mobil qurilmalar mavjud emas. Bu masala ayniqsa resurs cheklangan hududlarda muammo bo'lishi mumkin.

-O'qituvchilar va metodistlarning raqamli savodxonligi - yangi texnologiyalarni samarali qo'llay olish uchun pedagoglar alohida tayyorgarlikdan o'tishi, kompetensiyalarini rivojlantirishi zarur.

-Talabalar tomonidan resistensiya va texnologiyaga nisbatan qarshilik - ayrim talabalar interaktiv/immersiv metodlarni qabul qilmasligi, yoki odatiy darsni afzal ko'rishi mumkin.

-Texnologik hamda pedagogik integratsiya murakkabligi - AI, VR va mobil komponentlarni birlashtirib, uyg'un va samarali metodik tizim yaratish murakkab va resurs talab qiladi.

-Madaniy va kontekstual moslik - turizm sohasidagi real vaziyatlar va madaniy jihatlar (mahalliy / xalqaro mijozlar, til, odatlar) modelga to'liq aks etishi kerak.

Biroq, ushbu muammolar yechimlari ham mavjud: texnik infratuzilmani asta asta kengaytirish, o'qituvchilarni malakasini oshirish, pilot loyihalar o'tkazish, talabalar fikrini hisobga olish va pedagogik yondashuvlarni moslash, hamda modulni modul bosqichlarda joriy etish.

5. Ilmiy va amaliy istiqbollar

Taklif etilayotgan model va tadqiqot yo'nalishi quyidagi istiqbollarni ochadi:

-O'zbekiston (va shu bilan birga MDH hududida) turizm yo'nalishidagi ESP darslari

uchun zamonaviy, xalqaro standartlarga mos metodik tizim yaratish.

-Kasbiy ta'limda raqamli texnologiyalarni integratsiyalashgan tarzda qo'llash orqali til o'rgatish samaradorligini oshirish va talabalarni xalqaro turizm bozorida raqobatbardosh qilish.

-Pedagogik hamda texnologik innovatsiyalar orqali til o'qitish jarayonini modernizatsiya qilish; ta'lim muassasalarida aralash / gibril/ immersion ta'lim shakllarini keng joriy etish.

-Kelgusida boshqa sohalar (mehmonxona biznesi, xizmat ko'rsatish, transport, xalqaro savdo va boshqalar) uchun ESP darslariga moslashtirilgan integrativ raqamli metodik modellar ishlab chiqish.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda kasbga yo'naltirilgan ingliztilinio'qitishdaraqamli texnologiyalarning (AI, VR va mobil platformalar) sinergetik yondashuvi konsepsiyasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalar til o'qitish jarayonini interaktiv, individual va

immersiv tarzda tashkil etish imkonini beradi. Sinergetik yondashuv — tizimning turli komponentlari (AI, VR, mobil texnologiyalar) o'zaro integratsiyalashgan holda ishlaganda, til o'qitish samaradorligi sezilarli darajada oshishini ta'minlaydi. Tadqiqot doirasida taklif etilgan model turizm yo'nalishidagi talabalar uchun kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan, real vaziyatlarni simulyatsiya qiluvchi immersiv muhit yaratadi. Shu bilan birga, metodologik jihatdan sinergetik model dizayn-tadqiqot (design-based research), empirik eksperiment va analitik-taqqoslovchi metodlarga tayangan. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, integrativ yondashuv nafaqat til kompetensiyasini, balki kasbiy kommunikativ ko'nikmalarni ham samarali rivojlantiradi va ESP (turizm) ta'limi sifatini oshiradi. Kelajakda bu konsepsiya boshqa kasb yo'nalishlarida ham qo'llanishi, raqamli texnologiyalar bilan pedagogik jarayonlarni sinergetik integratsiyalash imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Haken, H. (1977). Synergetics: An Introduction. Springer-Verlag.
2. Alekseyev, Y. A. (2005). Pedagogical synergetics in educational practice. Moscow: Prosveshcheniye.
3. Zhaldak, M. A. (2008). Innovative learning models and synergetics. Kyiv: NPU.
4. Yoqubov, Sh., & Sobirov, F. (2019). Integrative approaches in ESP teaching in Uzbekistan. Tashkent: Fan.
5. Science-Technology Uzbekistan. (2021). Digital tools in professional language education. Retrieved from <https://science-technology.uz>
6. e-Journal of Language and Pedagogy. (2020). Digital technologies in ESP: Student perspectives. Retrieved from <https://e-journal.sastra-unes.com>
7. Dr. Press. (2021). VR applications in foreign language teaching. Retrieved from <https://drpress.org>
8. Tashkent State University of Education. (2019). Integrating mobile learning in ESP courses. Retrieved from <https://dtai.tsue.uz>

TARIXIY TAQQOSLASH VA KARTOGRAFIK USULLAR YORDAMIDA TALABALARDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

OLIMOVA AZIZA ABDULLAYEVNA

Toshkent Amaliy fanlar universiteti dotsent v.b., pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishda tarixiy taqqoslash va kartografik usullardan samarali foydalanish orqali talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy voqea va jarayonlarni vaqt, makon hamda sabab-oqibat munosabatlari asosida tahlil qilish imkonini beruvchi taqqoslash metodi hamda xaritalar bilan ishlashning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tarixiy xaritalar, sxemalar va vizual manbalar yordamida talabalar tafakkurida mantiqiy fikrlash, umumshtirish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari asoslab beriladi. Maqola natijalari tarix ta'limida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tarixiy taqqoslash, kartografik usullar, analitik tafakkur, tarix ta'limi, tarixiy xarita, mantiqiy fikrlash, pedagogik metodika.

Аннотация. В статье рассматривается методика развития аналитического мышления у студентов на основе применения исторического сравнения и картографических методов в обучении истории. Анализируются дидактические возможности сравнительного подхода при изучении исторических событий и процессов, а также роль исторических карт, схем и визуальных источников в формировании умений анализа, обобщения и установления причинно-следственных связей. Обосновывается значение картографических материалов как средства активизации познавательной деятельности и развития логического мышления обучающихся. Полученные результаты могут быть использованы для совершенствования методики преподавания истории.

Ключевые слова: историческое сравнение, картографические методы, аналитическое мышление, преподавание истории, историческая карта, логическое мышление, методика обучения.

Tarixiy taqqoslash va kartografik usullar ta'lim jarayonida talabalarning tahliliy va sintez qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usullardan foydalanish, talabalarni tarixiy hodisalar va geografik jarayonlarni chuqurroq tushunishga, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashga va umumiy xulosalar chiqarishga yordam beradi. Bu paragrafda tarixiy va kartografik usullarni uyg'unlashtirib, talabalarda analitik tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan aniq metodlarni yoritamiz.

Tadqiqotimizda tarixiy taqqoslash va kartografik usullarning ta'lim jarayonidagi integratsiyasini yoritishga, uning ahamiyatini ochib berishga harakat qildik. Tarixiy taqqoslash va kartografik usullarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ta'limning samaradorligini

oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ikki usulni uyg'unlashtirish talabalarda tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va ma'lumotlarni turli jihatlardan ko'rib, ularni chuqurroq anglashga yordam beradi. Tarixiy hodisalarni qiyoslash yoki o'zaro bog'liq hodisalarni kartografik vizualizatsiya qilish orqali talabalar nafaqat o'rganayotgan materialni yaxshiroq tushunadilar, balki uni amaliy hayot bilan bog'lashga o'rganadilar.

Tarixiy taqqoslash va kartografik usullardan ta'lim jarayonida birgalikda foydalanish imkoniyatlari. Tarixiy hodisalarni qiyoslash – o'quvchilarga yoki talabalarga bir hodisaning o'ziga xos jihatlarini boshqa hodisalar bilan qiyoslab tushunish imkonini beradi. Masalan, AQShdagi 1960-yillar fuqarolik huquqlari

harakati va Janubiy Afrikadagi Aparteidga qarshi kurashni qiyoslash. Ikkala harakat ham irqiy tengsizlikka qarshi kurashgan bo'lib, AQShdagi fuqarolik huquqlari harakati afroamerikaliklarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy huquqlarini tiklashga qaratilgan bo'lsa, Janubiy Afrikadagi Aparteidga qarshi kurash irqiy ajratish va segregatsiyaga qarshi amalga oshirilgan. Ikkala harakat ham irqiy tengsizlikka qarshi kurashgan bo'lsa-da, ularning o'tkazilish usullari va natijalari farq qiladi. AQShdagi fuqarolik huquqlari harakati 1960-yillarda tinch namoyishlar va fuqarolik itoatsizlik harakatlari bilan tanilgan bo'lib, Martin Lyuter King kabi yetakchilar tinch kurash yo'lini tanlagan. Natijada, AQShda irqiy segregatsiyani bartaraf etuvchi qonunlar qabul qilingan. Janubiy Afrikadagi Aparteidga qarshi kurash esa uzoq yillar davomidagi siyosiy va ijtimoiy zo'ravonlik bilan kechgan bo'lib, Nelson Mandela yetakchiligidagi kurashchalar hukumati irqiy segregatsiyani tugatishga qaratilgan siyosiy va harbiy harakatlar tashkil etgan. 1990-yillardagi harakatlar natijasida Aparteid tizimi barham topib, Janubiy Afrikada siyosiy huquqlar tiklangan. Bu qiyoslash talabalarga irqiy tengsizlikka qarshi kurashning turli usullari va natijalarini ko'rsatib beradi. Ular har ikkala harakatning ijtimoiy-siyosiy oqibatlarini chuqurroq tushunib, bu kabi jarayonlarning qanday qilib tinch yo'l bilan yoki zo'ravonlik orqali hal qilinganini tahlil qilishlari mumkin. Shu tariqa qiyoslash usuli o'tmishdagi hodisalarni turli nuqtai nazarlardan tahlil qilishga va ularning sabab-oqibat munosabatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kartografik usullar esa hodisalarni hududiy jihatdan o'rganish va ularni vizual ko'rinishda taqdim etishga yo'naltirilgan. Masalan, Ikkinchi jahon urushi harakatlarini kartada ko'rsatish orqali talabalar frontlarning joylashuvi, hududiy aloqalar va hujum yo'nalishlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Bu jarayonda kartalar hodisalarning hududiy jihatlarini aniq ko'rsatib, ularning tarixiy jarayonlarga qanday

ta'sir qilganini ko'rsatadi.

Tarixiy taqqoslash va kartografik usullardan birgalikda foydalanish imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Hodisalarning hududiy jihatlarini tushunib yetish: tarixiy hodisalarning o'tkazilgan hududi, ularning boshqa hodisalarga ta'siri va hududiy resurslar bilan bog'liqliklari chuqurroq tushuniladi.

- Ma'lumotlarni vizuallashtirish orqali ularni aniq qabul qilish: kartalar yordamida hodisalarni vizual ko'rinishda taqdim etish ularni yaxshiroq tushunib, tahlil qilish imkonini beradi.

- Tanqidiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish: tarixiy hodisalarni qiyoslash va kartografik tahlillar orqali talabalar turli hodisalar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlab, ularni tanqidiy tahlil qilishga o'rganadilar.

Pedagogik texnologiyalarda tarixiy va kartografik usullarni uyg'unlashtirishning nazariy jihatlarini. Pedagogik texnologiyalarda tarixiy va kartografik usullarni uyg'unlashtirish talabalarni mulohazaga yo'naltirishga va tahlil qilishga jalb qiladi. Pedagogik nazariy jihatdan bu usullar integratsiyasi o'quv jarayonini chuqurlashtirishga, ya'ni ma'lumotlarni faqat yod olish emas, balki ularni tushunish va tushunganlarni qiyoslash orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan.

Tarixiy qiyoslash va kartografiya o'zaro bog'liq holda qo'llanilganda, talabalar ma'lumotlarni uzluksiz bog'liqlikda qabul qiladilar. Masalan, tarix darsida o'rganilayotgan hodisalarning hududiy holatini tushuntirishda karta bilan ishlash ko'rsatiladi. Hududiy holatlar va hodisalar o'rtasidagi aloqalarni aniqlash orqali talabalar o'rganayotgan materialni chuqurroq tushunib, ularni mustaqil tahlil qilish imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, Ikkinchi jahon urushi paytida Germaniya armiyasining SSSRga hujumi, ya'ni "Barbarossa operatsiyasi" kartografik usullar orqali tushuntirilganda, talabalarga urushning turli bosqichlari va hududiy ahamiyatini

КЎРИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН ЎҚУВЧИЛАР ГЕОГРАФИЯ ТАЪЛИМИДА ҚАЙТА БИРИКТИРИЛАДИГАН ХАРИТА КЕСМАЛАРИ АСОСИДА КОНТУР ХАРИТА БИЛАН ИШЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АСОСЛАРИ

МУСАЕВ ДИЛШОД АСКАРДЖАНОВИЧ

77-сонли ихтисослаштирилган мактаб-интернат география фани ўқитувчиси, Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мақолада кўришида нуқсони бўлган ўқувчиларнинг контур харита билан мустақил ишлай олмаслик муаммоси ёритилган. Картографик элементларни тактил асосда жойлаштириш технологияси орқали регионал тасаввур, ҳудудий мўлжал ва фазовий фикрлашни ривожлантириш имкониятлари асосланган. Усулнинг бошқа фанларда ҳам қўлланиш мумкинлиги кўрсатилган.

Калит сўзлар: тактил харита, контур харита, кўзи ожиз ўқувчилар, ҳудудий мўлжал, инклюзив таълим.

Аннотация: В статье рассмотрена проблема ограниченной самостоятельности слабовидящих учащихся при работе с контурными картами. Обоснована технология тактильного размещения картографических элементов, развивающая региональные представления и пространственную ориентацию. Показана возможность применения метода в других учебных дисциплинах.

Ключевые слова: тактильная карта, контурная карта, слабовидящие учащиеся, пространственная ориентация, инклюзивное образование.

Annotation: The article examines the limited independence of visually impaired students when working with contour maps. A tactile placement technique for cartographic elements is justified as a means of enhancing regional understanding and spatial orientation. The method's applicability to other school subjects is highlighted.

Keywords: tactile map, contour map, visually impaired students, spatial orientation, inclusive education.

Кириш

Ўзбекистонда алоҳида этиборга муҳтож бўлган болалар таълимига давлат томонидан кенг қўламли эътибор қаратилмоқда. Хусусан, инклюзив таълимни ривожлантириш, ногиронлиги бўлган болаларнинг умумтаълим мактабларида тўлақонли иштирокини таъминлаш, улар учун адаптив таълим ресурсларини яратиш бўйича қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, дастурлар ва илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилмоқда. Бу эътибор соҳада инновацион педагогик технологияларни жорий этишни талаб этмоқда.

География таълимида энг самарали дидактик усуллардан бири — харита ва контур

карталар билан мустақил ишлаш ҳисобланади. Одатда ўқувчилар контур картага ҳудудлар чегараларини чизади, шартли белгиларни жойлаштиради, боёқ ва қалам ёрдамида регионларни тақсимлайди, объектларнинг ўзаро жойлашувини таҳлил қилади. Мазкур жараён географик билимларни мустаҳкамлашнинг энг қафолатли усули сифатида қабул қилинади.

Бироқ, кўришида нуқсони бўлган ўқувчилар анъанавий контур харитадан тўлақонли фойдалана олмайдилар. Визуал ўрганиш имконияти чеклангани сабабли улар қалам ёки бўёқ ёрдамида чизма чизиш, объектларни белгиллаш, регионларни ажратиш каби кўникмаларни мустақил ўзлаштира олмай-

дилар. Натижада уларда:

- Худудий тушунчаларни нотўғри англаш,
- объектлар ўзаро жойлашувини тасаввур қилишда қийинчиликлар,
- картографик белгиларни хотирада сақлашда муаммолар,
- географик билимларни мустақил мустаҳкамлай олмаслик

каби масалалар юзага келади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, география фанида кўриш имкониятлари чекланган ўқувчилар учун визуал билимларни тактил асосда компенсация қилиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Мавжуд муаммонинг ечимларидан бири сифатида контур харитани тактил эквивалентга айлантириш ва ўқувчига регионларнинг кесмаларини топиб, асос харита юзасига тўғри жойлаштириш орқали билимни мустаҳкамлаш имконини яратиш мумкин.

Қайта бириктириладиган харита кесмалари технологияси айнан шу вазифани бажариб, кўришида нуқсони бўлган ўқувчига контур харита билан ишлашнинг функционал эквивалентини тақдим этади. Бу технология оддий материаллардан тайёрланишига қарамасдан, регионал идрок, худудлар тузилиши, масофа ва шакл тасаввурларини тиклашда катта педагогик ва коррекцион аҳамиятга эга.

Мазкур мақолада ушбу технологиянинг илмий-педагогик асослари, когнитив механизмлари, материал афзалликлари ҳамда инклюзив таълимдаги ўрни атрофлича ёритилади. Асосий қисмда келтириладиган аргументлар муаллиф фикрлари билан манбалардан олинган илмий далиллар уйғунлигида баён этилади.

Асосий қисм.

Қайта бириктириладиган харита кесмалари технологиясида асос харита яъни, тактил атлас ва контур карта юзасига тангача шаклидаги юмшоқ тўқимали вилкра (loop) бўлакчаси ёпиштирилади, ҳар бир худуд ёки йирик географик объект кесмаси орқа

қисмига эса қаттиқ тўқимали вилкра (hook) бўлакчаси билан жиҳозланади. Кесмалар аввал ламинация қилиниб, контури бўйлаб кесиб олинади. Шунингдек, уларнинг чекка томонлари аниқ, тактил сезиларли бўлиши таъминланади. Бу қуйидаги имкониятларни яратади:

- ўқувчи кесма чегарасини бармоқлари билан ҳис қилади;
- кесмани асос харитадаги контурига мослаб жойлаштиради;
- агар жой нотўғри бўлса, вилкра бирикмайди — бу тактил қайта алоқа вазифасини бажаради;
- кесмаларни қайта-қайта жойлаштириш орқали билим мустаҳкамланади.

Ушбу ҳаракатли-тактил модел контур харитани бўйлаб, белгилаш ва чизишнинг функционал эквиваленти ҳисобланади. Фарқи шундаки, кўзи ожиз ўқувчи визуал контур ўрнига тактил контурдан фойдаланади, қалам билан чизиш ўрнига кесмаларни жойлаштириш амалини бажаради.

Фойдаланиш жараёнининг қисқа модели:

1. ўқитувчи бир қанча вилоят кесмаларини беради;
2. ўқувчи ҳар бир кесмани бармоқлари билан таҳлил қилади;
3. асос харитадан мос контурни топади;
4. кесмани жойлаштиради ва бирикқанини тактил ҳис қилади;
5. бажарилган вазифани қайта текширади
6. барча кесмаларни мос худудларга жойлаштириб, тўлиқ картографик моделни қайта тиклайди.

2. Педагогик хусусияти

Технология қуйидаги педагогик параметрларни қонуний асосда таъминлайди:

- ўқувчининг фаол иштирокини оширади;
- ҳаракатга асосланган таълим орқали идрок-фаолликни кучайтиради;
- ҳар бир амалда билим ва ҳаракат боғланади

- ўқувчининг мустақил ишлаш имкониятини кенгайтиради;

- жорий назорат ва тезкор баҳолашга қулайлик яратади.

Ҳар бир кесманинг мос контурга жойлашиши “тўғри / нотўғри” алоқасини реал вақтда беради — бу ўз-ўзини назорат қилишни автоматлаштиради.

3. Когнитив хусусияти

3.1. Регионал муносабатларни шакллантириш

Тактил таҳлил қуйидаги когнитив амалиётларни фаоллаштиради:

- ҳудуд чегарасини таниш,
- шаклни эсда сақлаш,
- қўшни объектларни қиёслаш,
- ҳудудларнинг ўзаро жойлашувини англаш.

Бунда ўқувчи регионларнинг шакли, ўлчами ва жойлашуви бўйича аниқ тасаввур ҳосил қилади.

3.2. Нотўғри тасаввурларни коррекция қилиш

Аксар кўзи ожиз ўқувчиларда географик ҳудудлар тасаввури фрагментланган бўлади. Технология эса:

- тактил-текшириш циклини яратади;
- қайта жойлаштириш имконияти орқали хато мустаҳкамланиб қолишининг олдини олади;
- ҳудудларнинг реал пропорциялари ҳақида барқарор билим беради.

Бу характерли ҳолат муаллиф томонидан кузатилган амалиёт тажрибасига асосланган.

3.3. Сенсомотор интеграция

Кесмани топиш, мос контурни қидириш, жойлаштириш ва текшириш жараёни:

- тактил таҳлил,
- мотор ҳаракат,
- мантикий фикрлаш

аралашган комплекс функцияни юзага келтиради. Бу тарбия жараёни миёда сенсомотор боғланишларни ривожлантиради.

4. Инклюзив ва коррекцион афзалликлар

Инклюзив контекстда:

- контур харита билан ишлашда тенг имконият яратади;
- умумий синфда бир хил топшириқни бажариш имконини беради;
- визуал материални тактил эквивалентга айлантиради;
- ижтимоий интеграцияни кучайтиради.

Коррекцион контекстда:

- шакл ва чегараларни таниш фаолиятини ривожлантиради;
- ҳаракат ва идрок интеграциясини кучайтиради;
- регионал фикрлашдаги ноаниқликларни бартараф қилади;
- тактил-мантикий мулоҳаза қилишни мустаҳкамлайди.

5. Материалнинг конструкцияси

Технология қуйидаги жиҳатлари билан самарали:

- ламинация кесмаларни чидамли ва тактил аниқ қилади;
- вилкра бирикмаси хавфсиз ва қайта-қайта ишлатишга мос;
- арзон материаллардан тайёрланади;
- таъмирлаш осон;
- ҳар қандай харита форматига мослаштирилади.

Шу билан бирга, ламинация ўрнига:

- ўз-ўзидан ёпишадиган наклека,
- пластик плёнка,
- пухта картон

каби материаллардан ҳам фойдаланиш мумкин. Бироқ ламинация кесманинг тактил аниқлиги ва чиройли чегарасини таъминлагани ва вилкранинг қайта-қайта бирикиши ва ажралиши имконияти учун методда энг мақбул вариант сифатида тавсия этилади.

6. Технологиянинг бошқа фанларга татбиқ этилиши

Ушбу услуб:

- тарихда — районлар, даврлар, ҳудудларни моделлашда;
- биологияда — органлар, системалар, барқарор тузилмаларни ўрганишда;

- физикада — схемаларни тактил жойлаштиришда;

- тасвирий санъатда — композиция элементларини жойлаштириш, ранг ва шакл муносабатларини ва хоказоларни англашда қўлланилиши мумкин.

Хулоса.

Қайта бириктириладиган харита кесмаларидан фойдаланиш технологияси кўришда нуқсони бўлган ўқувчилар учун география таълимидаги асосий муаммолардан — регионал объектларнинг ўзаро жойлашувини англаш, шакл ва чегараларни идрок этиш, картографик билимларни мустақил мустахкамлаш каби вазифаларни ҳал этишда самарали восита бўлиб хизмат қилади. Так-

тил-модулли модел контур хаританинг визуал имкониятларини тактил имкониятларга тенглаштира олади, ўқувчининг фаол иштирокини таъминлайди, когнитив-функционал ривожланишини қўллаб-қувватлайди ва инклюзив таълимда тенг имкониятлар яратди.

Технологиянинг соддалиги, арзонлиги, қайта ишлатишга мослиги ва ҳар қандай фанга адаптация қилиш имконияти уни махсус педагогикада кенг жорий этиш имконини беради. Мазкур метод ўқувчиларнинг картографик билимларини шакллантириш ва регионал тасаввурларини тўғри йўналтиришда самарали инновация сифатида тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Gibson, J. The Ecological Approach to Visual Perception. Boston: Houghton Mifflin, 1979. [p. 114].
2. Vygotsky, L. Mind in Society. Harvard University Press, 1983. [p. 87].
3. Werner, H., Kaplan, B. The Development of Tactile Perception. Academic Press, 1963. [p. 56].
4. Millar, S. Understanding Spatial Ability in the Blind. Oxford University Press, 1994. [p. 143].

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA BOLA NUTQINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

N.Q.OLIMOVA – FarDU o'qituvchisi, (PhD)

Annotatsiya: Zamonaviy raqamli jamiyatda sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, bu texnologiyalar inson, ayniqsa, bola tafakkuri va nutq madaniyatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sun'iy intellekt vositalarining (ChatGPT, virtual yordamchilar, ovozli dasturlar, interaktiv o'quv platformalari va boshqalar) boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq rivojlanishiga ijobiy hamda salbiy ta'sirini ilmiy asosda tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ChatGPT, raqamli texnologiyalar, internet, raqamli muhit, bola nutqi, nutq rivoji, nutq madaniyati, psixolingvistika, pedagogik texnologiyalar, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi nutqi, muloqot madaniyati, virtual o'qitish, raqamli kompetensiya, kommunikativ ko'nikma, so'z boyligi, og'zaki nutq, yozma nutq, ta'limda innovatsiyalar, bola tafakkuri, nutqni o'stirish metodikasi, raqamli avlod, interaktiv o'quv vositalari, nutqdagi muammolar, internet tili, lingvopedagogik yondashuv.

Zamonaviy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qo'llanilishi bola nutqining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda bolalar axborotga raqamli muhit orqali tezkor kirish imkoniyatiga ega bo'lib, ChatGPT, virtual yordamchilar, interaktiv o'quv platformalari va boshqa onlayn resurslar orqali bilim olishadi¹. Shu bilan birga, bu texnologiyalar bolalarning so'z boyligi, talaffuzi va muloqot madaniyatiga ijobiy hamda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin².

Nutq rivoji masalalari ko'p ilmiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Masalan, Lev Vygotskiy nutq va tafakkur o'zaro

bog'liqligini tadqiq qilgan bo'lsa³, Jerome Bruner tilning kognitiv rivojlanishdagi rolini ta'kidlagan⁴. Shuningdek, Jean Piaget bola nutqining rivojlanish bosqichlarini aniqlash bo'yicha ilmiy asos yaratgan⁵. Zamonaviy davrda esa sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rni, ularning bolaning og'zaki va yozma nutqiga ta'siri masalalari A.Selivanov, M.Reznichenko, J.Y.Kozlov kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda⁶. Ularning ishlari, shuningdek, pedagogik va psixolingvistik yondashuvlarni nutqni rivojlantirish jarayonida integratsiyalash

1 Selivanov, A. "Sun'iy intellekt va ta'limning yangi imkoniyatlari." Pedagogika va Innovatsiyalar, 2022.

2 Reznichenko, M. "Digital technology impact on primary school children's speech development." Journal of Education and Information Technologies, 2021.

3 Vygotskiy, L. Thought and Language. MIT Press, 1962

4 Bruner, J. Child's Talk: Learning to Use Language. Oxford University Press, 1983

5 Piaget, J. The Language and Thought of the Child. Routledge, 1926.

6 Kozlov, J. Yu. "Psixolingvistik yondashuvda raqamli vositalarning roli." Lingvopedagogika, 2023

imkoniyatini ko'rsatadi.

Mazkur mavzu dolzarb bo'lib, uning ilmiy va amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat: birinchidan, bolalarning nutqini raqamli muhit sharoitida rivojlantirishning yangi metod va vositalarini aniqlash imkonini beradi; ikkinchidan, o'qituvchilar va ota-onalar uchun nutqni shakllantirishdagi metodik tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi; uchinchidan, sun'iy intellekt davrida bola nutqidagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Shu bilan birga, mavzu bolalar pedagogikasi, lingvopedagogika, psixolingvistika va raqamli pedagogik texnologiyalar sohalarini birlashtiradi.

Maqolaning maqsadi – sun'iy intellekt davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqidagi muammolarni aniqlash, ularni rivojlantirishning samarali usullarini tadqiq etish va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: bola nutqidagi asosiy muammolarni tahlil qilish, raqamli vositalarning nutq rivojiga ta'sirini o'rganish, pedagogik yondashuvlar va metodlarni ilmiy asosda aniqlash.

Ekran qarshisida o'tkazilgan vaqt (multfilm, video, interaktiv ilovalar) ko'pincha passiv qabul qilishga olib keladi. Og'zaki nutq rivojlanishi uchun bolaning faol muloqoti, savol-javob va dialoglar zarur; ekran oldidagi iste'mol esa bu imkoniyatlarni kamaytiradi. Bolalar real inson muloqotidan ko'ra ekrandagi ovoz va tasvirga moslashib qolishi mumkin, bu esa so'z boyligi, intonatsiya va nutq ritmini ildizli o'rganishni sekinlashtiradi (Shu tomosha qilgan multfilm, video haqida ukase yo o'rtog'iga qayta hikoya qilib berish bundan mustasno).

Ko'p SI-dasturlar (masalan, til o'rgatuvchi ilovalar, ovozli yordamchilar) interaktiv ta'sir ko'rsatadi, lekin bu muloqot inson bilan o'zaro munosabatdagi murakkablikni ta'minlamaydi.

Bunday tizimlar ko'pincha qisqa buyruqlarga javob beradi va nozik ijtimoiy signal (hissiyot, noaniq so'rovlar, hazilni tushunish) bilan ishlashni talab qilmaydi. Natijada bola turli kontekstlarda nutqni moslashuvchan va emotsional jihatdan boy tarzda ishlatishni kamroq mashq qiladi.

Raqamli muhit ko'pincha tez-tez stimulyatsiya (tez o'tishlar, rag'batlar, sovrin tizimlari) bilan xarakterlanadi. Bu bolaning e'tiborini qisqartirishi va uzoq muloqotga qiziqishni pasaytirishi mumkin. Og'zaki nutqni rivojlantirish uchun esa uzluksiz diqqat va fikrni shakllantirish muhim; e'tibor buzilishi esa murakkab gap tuzish, fikrlarni ketma-ket ifodalash va hikoya qilish qobiliyatiga zarar yetkazadi.

Yuzma-yuz muloqot empatiya, mimika va tana tilini tushunish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Onlayn yoki ekranda o'ynash bu jihatlarni kamroq rivojlantiradi: bola yuz ifodalarini aniqlash, interaktiv navbatni kutish yoki ijtimoiy signallarga mos javob berish imkoniyatini yo'qotishi mumkin. Bundan nutqning kontekstga mos ishlatilishi, ohang va ishtiyoqni ifodalash qiyinlashadi.

Internet, ijtimoiy tarmoqlar va o'yinlar tilning maxsus, ko'pincha soddalashtirilgan shakllarini targ'ib qiladi (emotsiyalar belgilari, qisqartmalar). Yosh bolalar bu til usulini oddiy nutq modeli sifatida qabul qilib, rasmiy yoki akademik nutq uslubini yetarlicha o'rganmay qolishi mumkin. Bu maktabdagi o'qish va og'zaki taqdimotlarda muammo tug'dirishi mumkin.

Bola uchun hikoya tuzish, so'zlashuv o'yinlari va rolli o'yinlar nutqni boyitadi. Raqamli qurilmalar esa bunday ijodiy faoliyatni qisqartirib, bolaning o'z fikrini so'zlab berish va tasvirlash qobiliyatini qisqartiradi.

AI va raqamli texnologiyalar butunlay zararli emas: ular ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi, til o'rganishga motivatsiya

beradi va individual adaptiv o'quv resurslarini taqdim eta oladi. Muammo bu vositalarning cheklangan va noto'g'ri qo'llanilishida va real muloqotni to'liq almashtirishda yotadi.

1. Bolalarni ekran oldida kam o'tirishiga erishish. Bolalar uchun darsdan oldin va keyin maxsus "suhbat vaqt"larini tashkil etish; interaktiv, lekin dialogga undaydigan materiallarni tanlash.

2. Ko'proq yuzma-yuz muloqot qilish. Oilaviy o'qish, hikoya aytish, rolly o'yinlar va savol-javob mashqlari orqali nutqni mashq qilish.

3. Telefon va qurilmalarni muloqot vaqtida cheklash. Dars va ovqat paytida ekrandan foydalanmaslikga qattiq qoida qo'yish.

4. SI yordamidan oqilona foydalanish. Tilni o'rgatish ilovalari va o'yinlarini qo'llash, lekin ularni pedagogik maqsadda va cheklangan vaqtda ishlatish.

5. Maktab, oila, mahalla va logoped bilan hamkorlik. Agar bolaning nutqida qiyinchilik sezilsa, o'qituvchi yoki logoped bilan maslahatlashish.

6. Ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlovchi faoliyatlar. Guruh o'yinlari, drama, dars ichida prezentatsiyalar va kichik jamoaviy loyiha ishlari.

Sun'iy intellekt, kompyuter va internet bolalar hayotida yangi imkoniyatlar yaratdi, lekin noto'g'ri yoki cheklanmagan foydalanish og'zaki nutq va ijtimoiy ko'nikmalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muammoni hal qilish uchun texnologiyalardan voz kechish emas, balki ularni ongli, pedagogik maqsadlarda va inson muloqotini to'ldiruvchi tarzda qo'llash muhim. Ota-onalar, o'qituvchilar va mutaxassislar hamkorligi bolalarning nutqiy salohiyatini to'la ochish uchun zarur.

Hozirgi kunda yosh o'quvchilarning katta qismi vaqtining asosiy qismini AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) – telefon, planshet, kompyuter va internet tarmoqlarida

o'tkazmoqda. Bunday raqamli faoliyat, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar, onlayn o'yinlar va videokontent iste'moli, bolalarning og'zaki nutq rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bolalar ko'pincha qisqa yozishmalar, emoji yoki ovozsiz muloqot orqali fikr almashishadi. Natijada ular to'liq jumlar tuzish, fikrni izchil bayon etish va o'z nuqtai nazarini himoya qilish ko'nikmalarini shakllantira olmaydi. Bunday o'quvchilar:

- suhbatda fikrini aniq ifodalay olmaydi;
- so'z boyligi cheklangan bo'ladi;
- gapirishdan tortinadi yoki "gapirolmaydigan" darajada passivlashadi;
- o'z fikrini mantiqan izchil yetkaza olmaydi.

Bu holat dars jarayonida ham seziladi: bunday bolalar o'qituvchining savollariga qisqa yoki umumiy javob beradi, hikoya qilish yoki og'zaki topshiriqlarda qiynaladi.

Aksincha, ko'p kitob o'qiydigan va atrofdagilar bilan faol muloqot qiladigan o'quvchilarda og'zaki nutqning barcha asosiy jihatlar – so'z boyligi, grammatik to'g'rilik, fikr izchilligi va ifoda aniqligi – tez va barqaror rivojlanadi.

Kitob o'qish bolaga:

- yangi so'z boyligini o'zlashtirish;
- til tuzilishini tabiiy ravishda anglash;
- fikrni mantiqan tuzishni o'rganish;
- tuyg'ularni so'z bilan ifodalash qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Yuzma-yuz muloqot esa, aksincha, nutqning ijtimoiy tomonini mustahkamlaydi: bola tinglash, navbat kutish, javob berish, savol berish kabi muhim muloqot ko'nikmalarini mashq qiladi.

Shunday qilib, kitob o'qish + jonli muloqot og'zaki nutqni boyituvchi asosiy omillardir, AKT tarmoqlarida uzoq vaqt o'tkazish esa bu jarayonni sekinlashtiradi va ko'pincha nutqiy passivlikka olib keladi.

- har kuni o‘qish uchun vaqt ajratilishi;

Bularning barchasi yosh o'quvchilarning fikrlash, mulqot va og'zaki nutq rivojlanishida eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

1. Hasanboeva, O., Yo'ldosheva, O. Bola nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 256 b.
2. Xoshimova, D. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 184 b.
3. Qodirova, F. Boshlang'ich ta'limda til o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 320 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Raqamli ta'lim konsepsiyasi. – Toshkent: XTV, 2021. – 48 b.
5. G'afforova, R. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 210 b.
6. Jo'rayev, R., Yo'ldoshev, J. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2020. – 272 b.
7. To'raqulova, D. Raqamli kompetensiya va zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 196 b.
8. Karimova, V. M. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 240 b.
9. Qodirova, V., Yo'ldosheva, O. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Navro'z, 2020. – 304 b.